

159286

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

OĞUZLARIN GÖÇLERİ VE YAYILMALARI
(BAŞLANGIÇTAN (VII.Yüzyıl) XIII. YÜZYILA KADAR)

(Doktora Tezi)

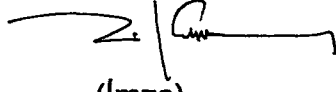
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salim KOCA

Hazırlayan
Aydos ŞALBAYEV

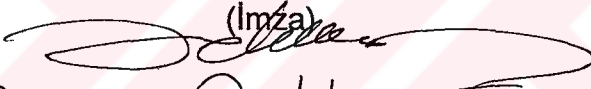
ANKARA-2005

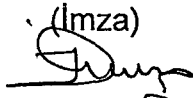
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

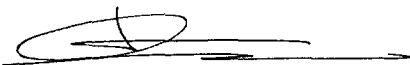
Aidos SHALBAYEV'a ait Oğuzların Göçleri ve Yayılmaları (Başlangıçtan (VII.y.y) XIII. y.y. kadar) adlı çalışma, jürimiz tarafından Ortaçağ Tarihi Eğitimi, Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan.....Prof. Dr. Salim Koca
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye.....Prof. Dr. Reşide Turan
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye.....Prof. Dr. İlhami Dürmuş
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Dos. Dr. İlhan Ertem

Prof. Dr. M. Ali Çakır

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	VVI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	XI
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	XI
A-) KAYNAKLAR	XI
B-) ARAŞTIRMALAR.....	XXV

I. BÖLÜM

GÖÇ OLAYININ ANLAMI VE MAHİYETİ

A-) GÖÇ KAVRAMININ ANLAMI	1
B-) GÖÇLERİN SEBEPLERİ	3
1-) İklim Değişikliği	6
2-) Tabii (doğal) Afetler ve Salgın Hastalıklar	7
3-) Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği	8
4-) Siyasî Anlaşmazlıklar (İhtilâflar).....	9
5-) Ağır Dış ve İç Baskılar	9
6-) Fetih Arzusu ve Yeni Vatanlar Kurma Fikri.....	10
7-) İskân Politikası.....	10
C-) GÖÇ ÇEŞİTLERİ.....	12
1-) Mevsimlik Göçler	12
2-) Anayurt İçinde Yapılan Göçler	23
3-) Anayurt Dışına Yapılan Göçler	28
Ç-) GÖÇLERİN TOPLUMSAL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	33

II. BÖLÜM

OĞUZLARIN ORTA ASYA'DA GÖÇLERİ VE YAYILMALARI

A-) ORHUN-YENİSEY HAVZASI OĞUZLARI	36
1-) Barlık Irmağı Kıyısında Altı Oğuzlar.....	36
2-) Tula Irmağı Kıyısında Dokuz Oğuzlar.....	38
3-) Oğuzların Göktürk Devletiyle İlişkileri	40
4-) Göktürk Devletinin Yıkılmasından Sonra Oğuzlar.....	46
B-) OĞUZLARIN ORHUN HAVZASINDAN YEDİSU VE SEYHUN HAVZASINA GÖÇLERİ	49
1-) Yedi Su Havzasında Oğuzlar	49
a-) Göktürk Devleti Döneminde Yedi Su Havzasına Gelen Oğuzlar..	49
b-) Uygurlar Devleti Döneminde Yedi Su Havzasına Gelen Oğuzlar.	50
2-) Oğuzların Seyhun Havzasına Göçleri.....	52
C-) SEYHUN HAVZASINDA OĞUZLAR	55
1-) Oğuzlar'ın Seyhun Havzasındaki Yurt Edinme Mücadelesi.....	55
2-) Oğuzların X. Yüzyıldaki Yurtları.....	61
3-) Seyhun Havzasındaki Oğuzların Yerleşim Mekânları.....	65
4-) Oğuzlar Devleti.....	69
5-) Oğuzlar Devletinin Yıkılışı ve Oğuzların Göçleri.....	74

III. BÖLÜM

OĞUZLARIN (UZLAR/OĞUZLAR) KARADENİZ'İN KUZEYİNE VE BALKANLARA GÖÇLERİ

A-) KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ SAHALARIN COĞRAFİ YAPISI VE SİYASİ DURUMU	81
1-) Karadeniz'in Kuzeyindeki Sahaların Doğal Yapısı ve İklim Durumu	81
2-) IX-X. yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Devletleri ve Toplulukları (Hazarlar, Etil Bulgarları, Peçenekler)	82
3-) Rus Knezlikleri.....	89

a-) Kiev Knezliği	89
b-) Novgorod Knezliği	94
c-) Galiç-Volın Knezliği	95
d-) Suzdal Knezliği	96
B-) SEYHUN BOYLARINDAN BALKANLARA	96
1-) Oğuzların Ana Kütlesinden Kopmaları.....	96
2-) Oğuzların(Uzların) Batıya Hareketleri.....	100
3-) Oğuzların Peçenekleri Karadeniz'in Kuzeyinden Batıya Sürmeleri	102
4-) Karadenizin Kuzeyinde Oğuzlar ve Rus Knezlikleri İle İlişkileri	103
C-) OĞUZLARIN BALKANLARA GÖÇLERİ VE AKİBETLERİ.....	107
1-) Balkanlarda Yayılımları.....	107
2-) Uğradıkları Büyük Felâket ve Dağılımları	109
3-) Bizans Hizmetine Giren Oğuzlar.....	110
4-) Kiev Çevresine Dönen Oğuzlar	111
a-) Berendiler	118
b-) Karakalpaklar	121

IV. BÖLÜM

OĞUZLARIN İSLAM ÜLKELERİNE GÖÇLERİ

A-) X. YÜZYILDA TÜRK DÜNYASININ SİYASİ DURUMU VE OĞUZLAR	126
B-) OĞUZLARIN CEND'E GÖÇLERİ VE İSLAM DİNİNE GİRİŞLERİ...	128
C-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN MÂVERÂÜNNEHİR'DEKİ SİYASİ OLAYLARLA İRTİBATI	135
D-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN MAVERÂÜNNEHİR'E GÖÇLERİ	137
E-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN HAREZM'E GÖÇLERİ	143
F-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN HORASANA GÖÇLERİ	145
1-) Horasana Daha Önce Gelmiş Olan Oğuzlar.....	145
2-) Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a Geçişleri	148
3-) Tarihin Seyrini Değiştiren Zeferler	150

a-) Nesâ Seferi	150
b-) Serahs Zaferi	151
c-) Dandanakan Zaferi.....	153
G-) TUĞRUL BEY YÖNETİMİNDE DEVLETİN YENİDEN DÜZENLENMESİ	155
Ğ-) DOĞU İSLAM ÜLKELERİNDE SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILMASI.....	157
H-) BATI İSLİM ÜLKELERİNDE (İRAN) SELÇUKLU HÂKİMİYETİNİN YAYILMASI.....	159
I-) AZERBAIJAN'DA SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILIŞI VE TÜRKMEN MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ.....	161
İ-) KUZAY İRAK VE GÜNEY-DOĞU ANADOLU'DA SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILIŞI.....	164
K-) XI-XII. YÜZYILDA ORDA ASYA'DA OĞUZLARIN (Türkmenler) NÜFUS DAGILIMI	167

V. BÖLÜM

OĞUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇLERİ VE YERLEŞMELERİ

A-) SELÇUKLULARDAN ÖNCE ANADOLU'NUN VAZİYETİ.....	173
B-) SELÇUKLULARIN DOĞU ANADOLU'YA YAPTIKLARI AKINLAR VE FETİHLERİ.....	175
1-) Selçukluların Tuğrul Bey Zamanında Doğu Anadolu'ya Yapılan Akınlar.....	176
a-) Hanedan Üyelerinin Doğu Anadolu Üzerine Yaptıkları İlk Akınlar	176
b-) Tuğrul Beyin Doğu Anadolu Üzerine Yaptığı Sefer ve Akınlar ...	177
c-) Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu Akınları	178
2-) Selçukluların Sultan Alp Aslan Zamanında Anadolu'ya Yapılan Fetih Hareketleri	179

a-) Sultan Alp Aslan'ın Anadolu'ya Yönelik Gaza ve Fetih Politikası	179
b-) Malazgirt Zaferi	181
E-) SELÇUKLULAR ZAMANINDA ANADOLU'DA UYGULANAN İSKÂN	
POLİTİKASI	184
1-) İskân Anlayışının Türk Tarihindeki Yeri	184
2-) Selçukluların Anadolu'da Uyguladıkları İskân Politikası	185
3-) İktâ Müessesesi.....	187
4-) Türkmenler ve Uçlar	188
F-) ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRKMEN BEYLİKLERİ	189
D-) TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU	191
G-) MUHTELİF ZAMANLARDA ANADOLU'YA GERÇEKLEŞEN OĞUZ	
GÖÇLERİ	192
SONUÇ	197
BİBLİYOGAFYA.....	203
ÖZET	214
SUMMARY	216
EKLER.....	218

ÖNSÖZ

Eski Türk tarihinin en önemli özelliği göçler ve yayılmalar tarihi olmasıdır. Türkler, Eski ve Orta Çağlar boyunca göç etmişler, yayılmışlar, fetihler yapmışlar ve yeni vatanlar kurmuşlardır. X. yüzyılda Türklük dünyasını temsil eden büyük Türk topluluklarından biri de Oğuzlardır. Araştırma konumuzu Oğuzların VII. yüzyıldan XIII yüzyıla kadar gerek anayurd içinde gerekse anayurt dışına olan göçleri ve yayılmaları oluşturmaktadır.

Araştırma konusunun esas muhtevasını Oğuz boylarının VII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar ana yurt içerisinde ve dışında gerçekleştirdikleri göçleri ve yayılmaları oluşturmaktadır.

Bu güne kadar Oğuzların tarihi üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Fakat Oğuzların ana yurttan ve ana yurdun dışına göç ettiklerinde nasıl bir siyasi üstünlük sergilediklerini ve bunları önceki tarihleri ile beraber, bir bütün halinde ortaya koyan kapsamlı (toplu) bir çalışma yapılmamıştır. Bizim bu çalışmamız böyle bir gayeyi gerçekleştirme düşüncesine dayanmaktadır.

Üstelik Türk halkları arasında önemli bir yere sahip olan Oğuzların tarihi, -özellikle Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki dönemlerine ait kısmı- Türk tarihçileri tarafından yeterince araştırılmamıştır. Günümüz tarihçileri arasında, Oğuzların menşei, ilk yurdu ve etnik unsurlarına ilişkin görüşler hâlâ tartışmaya açık konulardır. Oğuzların Ana yurttaki tarihine ilişkin aydınlatıcı yazılı kaynakların olmayışı, meselenin arkeolojiye dayanan boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Fakat günümüze kadar belirli yabancı araştırmacıların dışında bu konuda tatmin edici çalışmalar yapan olmamıştır.

Oğuzlar, IX-XI. yüzyıllarda Sır Derya Havzası'nda yaşamaları ve bıraktıkları sosyo-kültürel izleri dolayısıyla da günümüz Kazakistan Tarihinin bir parçası sayılmaktadır. 1040'da Oğuzlar Horasan'da Büyük Selçuklu Devletinin kurmuş olsalar da, bir yönüyle, ana yurttan kalan kalabalık Oğuz kütlesi ile ilişkileri uzun süredir devam etmiştir. Bu nedenle Selçukluların tarihi

Kazakistan tarihi ile ilişkilendirilmektedir. Fakat bugüne kadar Selçuklu tarihinin Kazakistan'da milli şuurla özdeşleştirilerek ele alınmamasından dolayı büyük boşluk söz konusudur. Biz de ileride bu konuda katkıda bulunabilmek düşüncesiyle, Selçuklu Tarihinin Türkiye'de iyi bilinen kısmına dair bilgilenmek amacıyla tezimizin son iki bölümünü Selçukluların tarihine ayırdık.

Bilindiği gibi, Oğuzların varlığı, yazılı kaynaklarda VII. yüzyıla ve öncesine dayanmaktadır. Üstelik günümüze kadar büyük devletler kurarak varlıklarını devam ettiren Oğuzların tarihi son derece geniştir. Biz de söz konusu çalışmamızda, Oğuzların kapsamlı tarihinin ancak Moğol istilasına kadarki bölümünü ele almakla yetindik. İncelememiz esnasında, konuyla ilgili yapılmış olan bütün çalışmalara ulaşmaya çalıştık. Oğuzların göçü ve yayılmaları hakkında çalışırken, özellikle Türkiye ve Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yayınlanmış kaynaklar ve araştırmalardan faydalandık. Kaynaklarda ve araştırmalarda bulunan bilgileri ortaya koyup, değerlendirirken şüphesiz bazı eksik ve hatalarımız olmuştur. Bunları ileride tamamlayabilmemiz için değerli bilim adamlarımız ve jürideki hocalarımızın her türlü uyarı ve tenkitlerine açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Doktora tez çalışmamız, kaynak ve araştırmaları ele alan giriş kısmıyla birlikte beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde “göç nedir?” başlığı altında Türk göçlerinin sebeplerini özetlemeye çalıştık. Burada kısa da olsa “Türk göçebe kültürü”nün tanımı yapıldı. Bu bölümde biz “göçebe hayat kültürü”nün bir yaşam biçimi olduğunu ve göç olayının da bu yaşam tarzının bir unsuru olduğunu ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölüm Oğuzların Orta Asya'da göçleri ve yayılmaları hususuyla ilgilidir. Burada başlangıç noktası, Yenisey Kaynak Havzası'na dayanan ve zamanla Seyhun Havzası'na kadar ulaşan Oğuzların göç seyrinden ve siyasi varlıklarından söz edilmektedir. Üçüncü bölüm bir nevi tezimizin ana konusu mahiyetindedir. Bu bölümde Oğuzların Karadeniz'in Kuzeyinden Balkanlara Göçleri ele alınmıştır. Özellikle Rus vakayinamelerindeki bilgilerden hareketle Oğuzların Batıdaki akıbetinden söz edilmiştir. Dördüncü bölümde Oğuzların İslam Dünyasına yayılması ve

kurdukları Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi ele alınmıştır. Başta İran olmak üzere, değişik İslam ülkeleri Irak, Kuzey Suriye, Azerbaycan topraklarına olan Oğuz göçlerine değinilmiştir. Son olarak beşinci bölümde ise Oğuzların Anadolu'ya gelişleri ve yayılmaları, siyasi tarihleri ile birlikte ele alınmıştır. Burada Selçuklu Devleti'nin akın ve iskân politikalarına yer verilmiştir. Günümüzde Oğuzların, Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi ile bütünleşen geçmişi açık bir şekilde bilinmektedir. Bu yüzden bu konularda fikirlerine önem verdiğimiz değerli bilim adamlarının ve hocalarımızın çalışmalarına sık sık başvurmuş bulunuyoruz.

Bize, bu konuda çalışmayı önererek, kıymetli fikir ve görüşleriyle tezimizi yönlendiren, engin bilgi ve tecrübesinden herkese olduğu gibi bize de faydalanma fırsatı veren muhterem hocam Prof. Dr. Salim KOCA'ya sonsuz minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Aydos ŞALBAYEV

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
ANSSSR	:Akademii Nauuk SSSR
bkz.	:bakınız
bsk.	:baskı
c.	: cilt
çev.	:çeviren
DLT	:Kaşgarlı Mahmud, Divnü Lûgatî't –Türk
DTCFD	:Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	:Hazırlayan
İANKazSSR	:İstoriya Akademii Nauuk Kazakski SSR
İ. A.	:İslam Ansiklopedisi
İCGT...,	:İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri
mad.	:madde
MİTT	:Materyalii Po İstori Türkmen i Türkmenii
no.	:numara
Say.	:Sayı
TDAV	:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDK

:Türk Dil Kurumu

TKAE

:Türk Kültürü Araştırma
Enstitüsü

TTK

:Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A-) KAYNAKLAR

1-) Yazıtlar

Orhun-Yenisey Kitabeleri: Eski Türk Yazıtlarının başında Orhun-Yenisey kitabeleri gelmektedir. Bunlar Göktürk devrinden kalma kitabelerdir. Orhun-Yenisey kitabeleri, Göktürk Devleti olduğu kadar onunla temasta bulunan boylardan, özellikle Dokuz Oğuzlar hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir.

a-) *Yenisey kitabesi*¹: Özellikle Yenisey havzasındaki, Ulu Kem nehriyle kavuşan Barlık çayı kıyısında dikilen kitabeldeki Oğuzlara ait bilgiler, Oğuzların ilk yurdu ve boy teşkilatlarından haber veren ilk yazılı belge olmasıyla önem taşımaktadır.

b-) *Orhun kitabeleri*²: Orhun kitabeleri Bilge, Köl-tigin ve Tonyukuk yazıtları olarak ayrılmaktadır. Bu yazıtlar VIII. asır hadiseleri dolayısıyla Dokuz Oğuzlar'dan sıkça bahsetmektedir. Kitabelerde, Dokuz Oğuzların o dönemdeki siyasi tarihinin yanı sıra iç ve dış göçleri hakkında da önemli bilgiler verilmektedir.

¹ H. N.Orhun, Eski Türk Yazıtları. I-IV, Ankara, 1994; M. Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1995; S. E. Malov, Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti. Moskova, 1951; a.m. Pamyatniki Drevne-Turetskoy Pismennosti Mongoli i Kirgizii., Moskova, 1959.

² H. N.Orhun, Eski Türk Yazıtları. I-IV, Ankara, 1994; M. Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1995; S. E. Malov, Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti. Moskova, 1951; a.m. Pamyatniki Drevne-Turetskoy Pismennosti Mongoli i Kirgizii., Moskova, 1959.

*Uygur Kitabeleri*³: Uygurlar devrinde yazılan *Moyun-çor (Şine-Usu)* yazıtı, Uygurlar zamanında Oğuzların sebep olduğu hadiseleri izahı bakımından önem kazanmaktadır. Siyasi olaylar yanında Oğuzların Göktürklerle beraber Çin'e gittikleri ve daha sonra geri döndükleri söz edilmektedir. Bu bilgiler bize Oğuzların yeni bir yurt arayışı içinde bulunduklarını ve göç istikametlerinin yönünün tespiti bakımından önem arz etmektedir.

İlk olarak 1883 yılında Danimarkalı V. Thomsen tarafından okunan Eski Türk Yazıtları günümüze dek birçok kez Türk ve yabancı ilim adamlarına araştırma konusu olmuştur. Araştırmamız boyunca yararlandığımız kitabelerdeki bilgiler hususunda şu çalışmalardan faydalandık:

H. N.Orhun, *Eski Türk Yazıtları*. I-IV, Ankara, 1994; M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1995; S. E. Malov, *Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti*. Moskova, 1951. (Eski Türk Yazıtları Abideleri) ve *Pamyatniki Drevne-Turetskoy Pismennosti Mongoli i Kirgizii.*, Moskova, 1959. (Moğolistan ve Kırgızistan'daki Eski Türk Yazıtları Abideleri)

2-) Çince Eserler

Türk tarihi hakkında verdiği bilgiler bakımından büyük bir önem taşıyan Çin yıllıkları, Oğuzlar hakkında da önemli bilgiler vermektedir. VII-VIII. yüzyıllarda Batı Göktürklerde cereyan eden hadiselerle beraber Oğuzlar'a da temas eden Çin yıllıkları, başta siyasi tarihleri olmak üzere onların sosyal hayatlarına da temas ederler ve geçirdikleri idari değişikliklere yer verirler.

Çalışma esnasında doğrudan doğruya Çin yıllıklarından değil, onlar üzerinde çalışarak, konular üzerinde derleme yapan müelliflerin eserlerinden

³ H. N.Orhun, *Eski Türk Yazıtları*. I-IV, Ankara, 1994; S. E. Malov, *Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti*. Moskova, 1951; a.m. *Pamyatniki Drevne-Turetskoy Pismennosti Mongoli i Kirgizii.*, Moskova, 1959; Ögel, Bahaeddin, *Şine-Usu Yazıtlarının Tarihi Önemi*, Belleten, (1968), sayı. 59.

istifade etmeye çalıştık. Bu eserlerin başında Fransız Sinoloğu Edouard Chavannes'in "Documents Sur les Tou-kiue (Turcs)"⁴si gelmektedir.

Bunun dışında Türkler hakkında Çin yıllıklarında bulunan malumatı toplayan Rus araştırmacılarından N. Y. Biçurin'in, "Sobranie Svedeni o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevniya Vremena"⁵ adlı III'üç ciltli muazzam eserine bizzat başvurulmuştur. Burada, eski ve orta çağlarda Orta Asya'da yaşayan halklar hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

Bu arada Bahaeddin Ögel'in T'ang-Shu (Eski T'ang Tarihi) dan yaptığı tercümeler⁶ bize Oğuzların Göktürk ve Uygur Devletlerindeki siyasi konumunu öğrenmemizde faydalı olmuştur.

3-) Rus Vakayinameleri

Rus kronikleri veya Rus vakayinameleri dediğimiz Rus yıllıkları, Rus'ların Hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra Bizans'la aralarında meydana gelen yakınlık sonucu onlardan aldıkları yıllık yazma âdeti neticesinde meydana getirilmişlerdir. Bu yıllıklar Rus rahip veya keşişleri tarafından yazılmışlardır. Yıllıkların en eski nüshaları muhafaza edilmemiş, ancak XIV. yüzyılda yazılan çeşitli redaksiyonları zamanımıza kadar gelmiştir. İlk kısımları IX. yüzyılın ortalarına kadar ulaşan şifahi bilgileri ihtiva ederken, X asrın başından itibaren de yazılı vesika ve belgeleri içlerine almışlardır. Bu yıllıkların yardımıyla Rus yurdunun tarihini IX yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar istisnasız takip etmek mümkündür. Rusya'da bu yıllıkların birçoğunu gün ışığına çıkaran ve ilim âlemiyle tanıştıran Stroyev adındaki bir araştırmacı olmuştur. Stroyev, Rusya'nın muhtelif yerlerindeki manastır kütüphanelerini dolaşarak birçok eski nüshaları toplamıştır. Bu nüshaları 1841 yılından itibaren kurulan ve Rus İlimler Akademisi'ne bağlı olarak çalışan "Rus Arheografya Komisyonu" neşretmeye başlayarak, yıllıkları

⁴ Chavannes, Ed. Documents sur les Tou-kiue (Turc) Occidentaux, Sp. 1903.

⁵ Biçurin, N. İ; Sobranie Svedeni o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena, I-III, Moskova 1950.

⁶ B. Ögel, "İlk Töles Boyları" Belleten, (1948), sayı. 48; a. m., Doğu Göktürkler Hakkında Notlar", Belleten, (1957), sayı. 81.

"Polnoye Sobraniye Russkih Letopis"⁷ (Rus Yıllıkları Külliyyatı) adı altında çıkarmağa başlamıştır.

"Polnoye Sobraniye Russkih Letopis" birçok vakayinamelerin bir araya getirildiği külliyyattır. Vakayinamelerdeki en eski bilgiler IX. yüzyıla dayanmaktadır. Vakayinamelerin arasında eski olaylardan bahsedenleri Lavrentevskaya Letopis ve İpatevskaya Letopis adını taşıyan vakayinamelerdir. Her iki nüshanın 1110 yılına kadar olan IX, X ve XI inci yüzyılları ihtiva eden kısmına **Nestor kroniki** veya **Povest Vremenih Let** (Geçmiş Yılların Hikâyesi) demek adet olmuştur. Söz konusu yüzyıllar Oğuzların Kara Denizin kuzeyinde bulundukları ve Rus Kanyazleri ile temas kurdukları dönem olduğu için ismi geçen vakayinameler Oğuzların(Oğuzlar) tarihine ilişkin önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

"Povest Vremenih Let"⁸ (Geçmiş Yılların Hikâyesi)'de XII. yüzyılın başlarına kadar olan hadiselerden söz etmektedir. Burada, Oğuzların Rus enezleri ile olan ilk temaslardan başlayarak birçok Oğuz şehirlerinden, Oğuzların Rus enezlerince kendi aralarındaki taht kavgalarında ve bozkırdan gelen tehlikelere karşı siper olarak kullandıklarına dair değişik bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca Oğuzların akıbeti konusunda çok önemli bilgiler mevcuttur.

"İpatyev Vekaynamesi"⁹ adını XIV yüzyılda Kostroma şehrindeki İpatyev manastırında yazıldığı için bu isimle adlandırılmıştır. Bu nüshayı Pskov'da bulup ilim âlemine tanıştıran N. M. Karamzin olmuştur.

İpatev Vakayinamesi üç önemli bölüme ayrılmaktadır: İlk bölümüne Geçici Yılların Hikayesi ile hadiseler 1117 yılına kadar getirilmektedir; İkinci bölüm 1118-1199 yılları arasındaki hadiseleri kapsamaktadır. Üçüncü bölüm ise 1200-1292 yılına kadar olan hadiseleri anlatmaktadır. Bunlardan ilk iki

⁷ Polnoe Sobranie Russkih Letopis, Sank-Petersburg, 1856.

⁸ Povesti Vremennih Let, haz. D. S. Lihaçeva/B. A. Romanova, Moskova 1950.

⁹ Letopis po İpatskomu Spisku, Sank-Peterburg, 1871.

bölümde Oğuzlar(Oğuzlar), Berendiler, Karakalpaklar hakkında önemli bilgiler geçmektedir.

“Lavrentev Vakayinamesi”¹⁰ ismini 1377 yılında Büyük Suzdal ve Nijegorod Knezi Dmitri Konstantinoviç’in emriyle ihtiyar bir yıllıkçıdan, rahip Lavrentev tarafından istinsah edilmiştir. Lavrentev Vakayinamesi başlangıçtan 1305 yılına kadar olan hadiseleri anlatıyor. Bu vakayinamenin 1205 yılına kadar olan kısmı verdiği bilgileri bakımından bizim konumuzla çok yakından ilgili olması dolayısıyla çok önemli sayılmaktadır. Vakayinamenin 1205 yılına kadar olan olayları izahına bakarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölüm: Geçici Yılların Hikayesi, başlangıçtan dini düşüncenin oluşmaya başlamasına kadar yani 11 Şubat 1111 yılına kadar olan kısım; İkinci bölüm: 1111-1205 yılları arasındaki hadiseler Güney Rus ve özellikle Suzdal Rusyası’ndaki hadiseleri ihtiva etmektedir. Oğuzların(Tork), Berendilerin ve Karakalpakların Rus yurdundaki mevcudiyetine ilişkin çok kapsamlı bilgilere Lavrentev Vakayinamesinde sıkça rastlamak mümkündür.

4-) Bizans Kaynakları

Oğuzların tarihi açısından Bizans kaynakları önemli yere sahiptir. Hazar Denizinin kuzeyinden Balkan’lara ulaşan Oğuzlar (Uzlar)’ın tarihi hakkında olsun, Horasan üzerinden Anadolu’ya ulaşan Selçuklu Oğuzlarının tarihi bakımından olsun Bizans kaynaklarında geçen bilgiler tarih ve olayların izahı bakımından güvenilir kaynakların başında gelmektedir.

-Konstantin VII. Prophyrogennetos (ölm. 959)

Hazar Denizinin kuzeyinden Batı’ya geçen Oğuzlara (Uz) dair eski kayıtları ihtiva eden kaynakların başında Bizans İmparatoru Konstantin VII. Prophyrogennetos’un ilim âleminde “De Administrando Imperio”¹¹ adıyla bilinen eseri başta gelir. Eserde 950 tarihlerinde Bizans İmparatorluğunun kuzey, doğu ve batı komşularından bahseder. Özellikle Türk kavimlerinden olan Peçenekler, Uzlar, Hazarlar ve Macarlardan söz edilir.

¹⁰ Letopis po Lavrentiyevkomu Spisku, Sank-Peterburg, 1872.

¹¹ Soçineniya Konstantina Bogrynorodnogo "O femah" i "O narodah", Rusçya Çev: G. LAKSİNA, Moskova. 1899.

-Michael Attaliates

Gördüğü vakaları anlattığı için verdiği bilgilerin ehemmiyeti çok büyük olan XI. yüzyıl Bizans tarihçilerinden Michael Attaliates'in "Les Turcs au Moyen-Age"¹² adlı eseri Batı Oğuz (Uz)ların tarihi bakımından ehemmiyetlidir. XI. yüzyılın ilk yarısında Oğuzların Karadeniz'in Kuzeyinden Balkanlara inişini teferruatlı bir şekilde Michael Attaliates'ten öğrenmekteyiz.

5-) Türk Kaynakları

Oğuzlar hakkında bilgi veren Türçe eser çok azdır. Bunların başında yazılı kaynak olarak Divan'ü Luğat-it Türk ve destanî mahiyetteki eserler "Dede Korkut Kitabı", "Oğuz Kağan Destanı" ve Oğuznâmeler gelmektedir.

-Kaşgarlı Mahmud (ölm. XI. yüzyılın sonu)

Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılın ikinci yarısında "Dîvânü Lügâti't-Türk" adlı meşhur eserini yazmış olan büyük Türk bilginidir. Onun ikinci eseri olarak bilinen Dîvânü Lügâti't-Türk"¹³ günümüze ulaşan XI. yüzyıl Orta Asya Türk dünyasının sağlam bir dil ve kültür mirasıdır. Eserin giriş kısmında müellif tarafından aktarılan Türk dünyası ve kavimleri hakkındaki bilgiler, özellikle Oğuzlar hakkındaki verdiği bilgiler dikkate şayandır. Çalışma esnasında atlı göçebe hayat tarzının izahı yapılırken eserde geçen kelimeler ve tanımlardan sıkça faydalanıldı.

-Ebu'l Gazi Bahadur Han

Çalışmamız sırasında bilgilerinden yararlandığınız müelliflerden biri olan Ebu'l Gazi Bahadur Han'ın "**Şecere-i Terâkime**"si hem tarihi hem kültürel ve aynı zamanda soy kütüğü bilgilerini içeren önemli kaynaklardan biridir. Bu eseri hazırlarken müellif "Oğuznâme" destanından faydalanmıştır. Ebu'l-Gazi Bahadur Han eserinde Türkmen halk rivayetlerini değerlemiş, yazılı kaynaklarda yer alan bilgileri de destekleyerek bir araya getirmeyi denemiştir. Olayların anlaşılması için, bazı yerlerde anlatılan efsanelere tenkitle yaklaşmıştır. Oğuzlar konusunda yaptığı önemli araştırmalarıyla

¹² Michael ATTALATES, Les Turcs au Moyen-Age, Fr. Trc. Havier. JACOB, Ankara, 1990.

¹³ Kaşgarlı MAHMUD, Divanü Lûlat-it-Türk, I-III, çvr. B. Atalay, Ankara 1991.

tanınan S. Agacanov müellifin yazılı kaynaklarla Türkmen halk rivayetleri arasında kurmaya çalıştığı sentez denemesini pek başarılı bulmamaktadır. Ve bu, çalışmanı tarihi bir kaynaktan ziyade, Oğuz boyları hakkındaki rivayetleri içeren bir eser olarak görmek gerektiğini ileri sürmektedir¹⁴.

-Destanlar

Türk destan, mitoloji ve hikâyelerde Türk millet şuurunun yansımalarını görmekteyiz. Destanlar Türk mitolojisi Türk ailesi, Türk cemiyeti ve devlet düzeni ile Türk ahlâk ve adetlerinin bir aynası gibidir. Aynı zamanda destanlarda Türk kavimlerinin yaşadıkları bölge, yer-su adları konusunda da bilgilere rastlamak mümkündür. Özellikle bu konuda Oğuz Destanları dikkat çekmektedir.

Mesela bu tür eserler arasında başta: *“Dede Korkut Hikâyeleri”*¹⁵ ve *“Oğuznâme”*¹⁶ gelmektedir. Bu hususta F. Sümer¹⁷, B. Ögel¹⁸, A. İnan¹⁹, M. Ergin²⁰ ve W. Bang’ın²¹ eserlerinden de istifade ettik.

6-) İslam Kaynakları

Bilindiği gibi Oğuzların IX-XIII yüzyıl dönemine ait bilgileri en çok İslam tarih-coğrafyacılara vermektedir. Fakat Oğuzların göçüne ve yayılışına ilişkin özel bir kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden konumuzla ilgisi olan Orta Çağ İslam kaynaklarını tasnif ederek değerlendirmemiz söz konusu olmuştur. Kaynakları şu şekilde tasnif edebiliriz: a-) Vakayinameler; b-) Coğrafi Eserleri; c-) Seyahat Eserleri.

¹⁴ Materyali Po İstorii Türkmen i Türkmeni, c. I. Moskova-Leningrat, 1939; AGACANOV, Oğuzlar, s. 20.

¹⁵ Şaik GÖKYAY, Dede Korkut Hikâyeleri, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

¹⁶ A.Z.V. TOGAN, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1972.

¹⁷ F. SÜMER, Oğuzlar, TDAV. yay., 4. bsk., İstanbul, 1992; a.m., Oğuzlara Ait Destani Mahiyetde Eserler; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII; sayı 3-4, 1959, s. 359-389.

¹⁸ Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, I-II, MEB. yay., İstanbul, 1997.

¹⁹ A.İNAN, Türk Destanlarına Genel Bir Bakış, TDAV., yay., 1954; A.. İNAN, “Dede Korkut Kitabında Eski İnanç ve Gelenekler”, TKA, IV, 1969.

²⁰ M. ERGİN, Dede Korkut Kitabı, TDK. yay., Ankara, 1958-1963.

²¹ W. BANG-R. Rahmeti ARAT, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1936.

a-) Vakayinameler

-Belâzuri, Abu'l Abbas Ahmet İbn Yahya İbn Cabir (ölm. 892)

İslam kaynaklarında Oğuzlar hakkında ilk bilgiler, İbn Cabir el-Belâzuri'nin eserlerinde görülmektedir. İranlı bir soydan gelen Belâzurî, halife Mütevekkil ve Müstaîn dönemlerinde Bağdad sarayının müdavimlerindendi. Sarayda görevli iken hicrî birinci yüzyılda gerçekten olağanüstü İslam fütuhatıyla ilgili olarak ünlü *"Fütuhu'l-Buldân"*²² adlı eserini yazmıştır. Belâzuri'nin bu tarihi yapıtı, günümüze kadar birtakım kısaltmalara uğrayarak gelmiştir. Balazuri, kendisinden önce yazılmış eserlere çok az başvurmuş olmasına rağmen, günümüze dek ulaşamayan bir takım kaynaklardan da yararlanmayı ihmal etmemiştir. "Fütuhu'l-Buldân"ın müellifi, olayları sırasına göre kayda almasıyla, orijinal kaynakların seçiminde ve konulara yaklaşımında diğerlerinden ayrılmaktadır. Onun bu eseri, genel olarak hem Sovyet, hem de dünya tarihçiliğinde bir kaynak olarak dikkate alınmaktadır. Müellif eserinde IX. yüzyılın ilk yarısında Maverâünnehirde Oğuzların yurt arayışlarını ve Horasan valisi Abdullah b.Tahir'in onlarla mücadelesini dile getirmektedir.

-İbnü'l Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (ölm. 1234)

Ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçisi olan İbnü'l Esir'in "el Kâmil fi't Tarih"²³ adlı eserinde insanoğlunun yaradılışından M. 1231 yılına kadar gelen olaylar kronolojik olarak eksiksiz ve mübalâğasız şekilde objektif bir gözle yazılmıştır. İbnü'l Esir, Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadar olan tarihlerinin çeşitli safhalarına dair ayrıntılı, doyurucu ve değerli bilgiler vermektedir. Konumuzla ilgili en önemli müverrih ve kaynak olarak İbnü'l Esir'i kabul etmemiz mümkündür. Tarafsızlığı, verdiği bilgilerin teferruatı ve diğer kaynaklarda olmayan birçok bilgiler, olayları modern tarihçiliğe uygun bir şekilde aktarması onun en büyük özelliğidir. Yukarıda adı geçen eseri çalışmamız açısından ön öneli eserdir ve sağlıklı, teferruatlı bilgileriyle

²² Fütuhu'l Buldân Türkçeye iki kez çevrildi. 1-) Zakir Kadiri Ugan, Maarif Vekaleti, 2 cilt, İstanbul 1955-1956, 2-) Prof. Dr. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

²³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, çev. A. Özaydın, Bahar yay., İstanbul, 1987.

konumuzun her bölümünde çeşitli olayların aydınlatılmasına büyük katkısı olmuştur.

-el-Hüseyinî Sadrüddîn Ebu'l Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali

El-Hüseyinî XI. yüzyılın müverrihi olarak, "Ahbârü'd Devleti's-Selçukiyye" eserini yazmıştır. Bu eser Selçuklu tarihine ait özel bir kaynak olarak çok önemli bilgiler vermektedir. Selçuklu Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar kıymetli bilgileri ihtiva eden bu muntazam eser bize Selçukluların siyasî tarihini anlamamızda çok faydalı olmuştur.

b-) Coğrafya Kitapları

-Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Hurdâdbih (ölm. 886)

İran menşeli İslam coğrafyacısı olan müellifin eseri "*Kitâb el-Mesâlik ve'l Memâlik*"dır. Müellif 847 yılında eserini ilk müsveddesini tamamladıktan sonra, hilâfet sarayının evrak hazinesinden de faydalanarak eserinin 886 yılında son şeklini vermiştir. Eseri muhtasar bir halde günümüze kadar gelmiştir. Eserinde Orta Asya Türk boyları ve özellikle de güzergâhlar ve devletler hakkında bilgi vermektedir²⁴.

-Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Veheb b. Vâzih el-Hazalî el-Ya'kûbî (ölm. 897)

Yakûbî sadece coğrafyacı değil, aynı zamanda olayların sebeplerini ve şartlarını araştıran bir tarihçidir. Ancak bizi ilgilendiren onun coğrafi kitabı "*Kitâb el-Bûldan*"dır²⁵. 891 yılında yazım işleri tamamlanan eserinin ana hattını müellifin uzun süre yaptığı geziler sonucunda topladığı bilgiler oluşturmaktadır. Ya'kûbî'nin eseri geniş tarihi ve etnografya bilgileriyle

²⁴ V.V. BARTHOLD, Soçineniya, c. I-II.; R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 183; Materyalı Po İstorii Türkmen i Türkmenii, (Arapça ve Farsça kaynaklar) c. II., Moskova, 1939.

²⁵ YAKUBİ, "Kitab al-bûldan", neş.De GOEJE, Leyden, 1892, bkz: ICGT., s. 187.

süslenmiş kıymetli bir kaynaktır. Verdiği bilgiler, Türkler ve Orta Asya'yı yurt edinmiş Oğuzlar hakkındaki bilgilerimizi arttırmaktadır²⁶.

-Hudûd el-âlem

Farsça olarak 982-983'de kimliği belirsiz bir müellif tarafından yazılmış olan kaynak, X. yüzyılın Oğuz boylarının yerleştikleri sahalar, onların teşkilat, sosyal hayat, ticareti ve iktisadi durumu hakkında enteresan bilgiler vermektedir. Ayrıca Türk ülkelerindeki önemli şehirler hakkında da epeyce bilgi ihtiva etmektedir²⁷.

-İbn el-Fakîh

Oğuzların oturdukları bölgelere ilişkin haber veren kaynaklar arasında İbn el-Fakîh'in "*Kitab ahbar el-Buldan*"ı²⁸ da bulunmaktadır. Eser 903 yılında yazılmış olup, XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde kısaltmalara tabi tutularak tekrar gözden geçirilmiştir. Kitabın kısaltılmış haliyle birlikte Meşhed'de bulunan ilk orijinal yazması da günümüze kadar ulaşmıştır. İbn el-Fakîh, eserinde ilginç bir edebî üslup kullanarak coğrafi tasvirler yapmıştır. "*Kitab ahbar el-Buldan*" adlı eser, diğer kaynaklarda bulunmayan gerek tarih, gerekse coğrafya konusunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Türk boylarının yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri ile ilgili kısımlar dikkate şayandır²⁹.

-Ebu'l-Hasan el-Mes'ûdî (ölm. 956)

X. yüzyılın en sağlam gezginlerinin biri olarak gösterilir. Gençlik yıllarında İran'ı, daha sonra Hindistan, Horasan, Suriye ve Mısır'ı dolaşmıştır. Müellif ilk eseri olan "*Mürûc el-zeheb*"ı 943'te ve ikinci eseri "*Kitab et-Tenbih*"ı ise 956'da tamamlamıştır. Me'sûdî'nin bu eserleri tarih, coğrafya ve arkeoloji bakımından çok önemlidir. Mes'ûdî'nin kaynaklarını kendi izlenimleri, tüccarların anlattıkları, gezi raporları ve yazılı eserler

²⁶ S.G. AGACANOV, Oğuzlar, çev. E. Necef; A. Anaberdiev, Selenge yay., İstanbul, 2002, s. 17.

²⁷ MİTT, s. 209.

²⁸ İbn el-FAKİH, "Kitab al-büldan", neş De GOEJE, Leyden, 1885, bkz: ICGT, s. 191

²⁹ Validov, Meşhedskaya, MITT, t. I; Z.V. TOGAN, "İbn el-Fakîh'in Türklere Ait Haberleri", TTK. Belleten, cilt XII, sayı: 45, (Ankara, 1948).

oluşturuyordu. Eserlerinde Orta Asya'daki Oğuz boyları ile ilgili orijinal tarihi ve etnik yapıya ilişkin bilgiler yer almaktadır. Müellif "Kitab'ul el-Tenbih" adlı eserinde İrtiş boylarındaki Kimek ve Oğuzların yaylak ve kışlakları hakkında bilgi verilmektedir. Konuya ilişkin bilgileri, 914-915 yıllarında İran'a ve Horasan'a yaptığı gezileri sırasında toplamıştı³⁰.

-Ebu'l Kâsım Muhammed b. Havkal (ölm. 977)

Müellif 943-977 yıllar arasında çeşitli yerleri ve bilhassa Horasan, Mâverâünnehir, Hazar denizi etrafını, Sicilya'yı ve sayısız ülkeyi dolaşmıştır. İstahri tarafından Ebû Zeyd el-Belhî'nin eserine göre te'lif edilen Mesâlik el-memâlik adlı kitabı ve haritalarını tashih ve ikmal ederek **"Kitab el-Sûret el-Arz"** adıyla yeniden te'lif etmiştir. Eserinde Mâverâünnehir ve Hazar denizi etrafındaki Türkler hakkında tafsilatlı bilgiler yer almaktadır. Özellikle eserinde bizim konumuza ilişkin Sır Derya civarında ve Şaş bölgesinde oturan Oğuz grupları hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır.

-Ebu Abdullâh Muhammed b. Muhammed el-Şerîf el-İstahrî (ölm. 1166)

Müellif **"Nüzhet el-Müştâk"** adlı eserinin Türklere ait kısmında verdiği bilgiler ibn Hurdâdbih ve ibn Havkal'ın eserlerindeki bilgilerle benzerlik arz etmektedir. Bununla beraber el-İstahrî Arap coğrafyacılarının arasında Türk kavimlerine dair en geniş bilgi veren müelliftir. Eserinde Türk kabilelerinin coğrafi mevkii yaşayış tarzları, inançları, gelenek ve görenekleri, iktisadî ve ticari faaliyetleri hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır. Kaynağın bir özelliği de Türk kavimlerinin yerleştikleri sahalar için ayrı ayrı haritalar yapılmıştır. Fakat eserde bazı hayali malumatlara da rastlanmaktadır. Bu yüzden kaynağı kullanırken diğer eserlerle mukayeseli olarak kullanmakta yarar vardır.

-Ebu Abdullah el-Makdîsî (ölm. 1000)

Eserine renk katan yazarın şahsi izlenimleri, gerek tarih, gerekse coğrafya konusunda aktardığı bilgiler, göz ardı edilmeyecek türdendi. Uzak

³⁰ Ş. GÜNALAY, İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler), İstanbul, 1991.

lkeleri öğrenmek arzusu, onu, İslam'ın doğu uçlarına kadar götürmüştü. Makdisi, 986 yılında "Ahsen et-tekasim fı Marifet el-Akalim"³¹ başlıklı eserinin ilk yazmalarını tamamlamıştı. Aradan geçen ę yıl zarfında eseri yeniden düzenleyerek Mısır Fatimi hükümdarlarından birine sundu. Müellif, "Ahsen et-tekasim"ın önsözünde belirttiği üzere, kendisinden öncekilerin eserlerine kuşkuyla bakmış ve onların yanlışlıklarını gidermeye ęalıřmıřtır. Makdisi, kendi seyahatlerinde topladığı bilgiler dışında bir takım habercilerin sunduğu malumatları ve "saray arşivlerinde bulunan kaynakları" da kullanmıştı. Makdisi'nin eseri, Arapęa yazılmış Ortağağ coğrafya kitapları arasında en değerli olanıdır. Makdisi'nin eserinde bizim ilgimize mazhar olan en önemli husus ise, ilk defa Müslüman kaynaklarında "Türkmen" adının zikredilmesidir³².

-el-İdrisî Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed eř-şerif (lm. M. 1165)

İslam coğrafyacıları arasında Türk kavimlerine dair en geniş bilgiyi vermekte olan İdrisî "Nüzhet el-müştâk fı ihtirk el-fk"³³ adlı eserini 1154 senesinde Sicilya'da tamamlayarak Norman Kralı II. Roce'e takdim etmiştir. Bu sebeple kitabın adı "Kitab Rocr" dahi denir. Müellif Türklere ilgili kısımlarını yazarken İbn Hurdâdbih, Yakubi, Ceyhanî, Mesudî, İbn Havkal gibi büyük coğrafyacılardan eserinden, Avrupa kaynaklarından ve karşılaştığı bazı Türk bilginlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kaynak Türk kabilelerinin genel coğrafi dağılımını, yaşayış tarzını, dini inanęları, gelenek ve göreneklerini v.s hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Kaynağın diğer özelliklerinden biri de Türk kavimlerinin yerleştikleri saharalar için ayrı ayrı haritalar ęizmiřtir. Özellikle Seyhun havzasındaki Oğuzların Eski ve Yeni yerleşimleri hakkında önemli ip uçları vermektedir.

³¹ Müellifin Türkler hakkında izah ettiği bilęiler için bkz: ICGT, s. 173-178.

³² V. V. BARTHOLD, Soçineniye, II/1, s. 548.

³³ el-IDRİSÎ, Nüzhet el-müştâk fı ihtirk el-fk; bak: ICGT, s. 95-128.

c-) Seyahatnameler

X. Yüzyılda yazılan coğrafya eserleri arasında özellikle gezginlerin bire bir şahit oldukları anlatımları önemle belirtmek gerekir. Bu tip eserler coğrafi tasvirler yapma ve betimleme özellikleriyle seçiliyorlar, bu cihetten de ana kaynak niteliğindeler.

-Ahmed İbn Fazlan (ölm. X. y.y)

Seyahatnameler arasında en ünlüsü, ülke tarihçiliğinde de büyük önem arz eden, Ahmed b. Fazlan'ın "Seyahatname"³⁴ adlı eseridir. Yazar, 921-922 yıllarında Halife el-Muktedir tarafından İtil Bulgar Devleti'ne gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır.

Heyetin Bağdat'a dönüşünde İbn Fazlan tarafından hazırlanan rapor, bizzat halifeye sunulmuştur. Eserde gezinin güzergâhı İran üzerinden Horasan'a, oradan Maverâünnehir'e ve oradan da Horezm üzerinden Kama Bulgaristanı diye gösterilmiştir. İbn Fazlan'ın da bulunduğu heyet, Horezm'den hareketle Bulgar ülkesine varmış ve şimdiki Batı Kazakistan sahasında göçebe bir yaşam sürdüren Oğuzlar'ın yurdundan geçmiştir. İbn Fazlan, Oğuzlar'ın günlük yaşamına ilişkin çok ince ve büyük özveri gerektiren izlenimlerini ve bilgilerini "Seyahatname" isimli eserine aktarmıştır. Ayrıca onun raporunda X. Yüzyıla kadar göçebe Oğuz boylarının sosyal konumu, siyasal yapısı ve hayata dönük meşguliyetleri hakkında mükemmel denilecek düzeyde bilgiler sıralanmıştır.

-Ebû'l Hasan Alî b el-Hüseyn el-Mes'ûdî (ölm. 956)

X. Yüzyılın en sağlam gezginlerinden biri de Ebu'l-Hasan el-Mesudi (öl. 956) olarak gösterilir. Bağdad'ta doğup, gençlik yıllarında İran'ı, daha sonra Hindistan, Seylan, Horasan, Suriye ve Mısır'ı yorulmadan karış karış dolaşmıştı. Mes'udi, 944 yılında 30 ciltten oluşan "Ahbar ez-Zaman"³⁵ isimli tarihi ve coğrafi bilgiler içeren ansiklopedik bir külliyat hazırlamıştı. Bu eserin, günümüze kadar kısaltılmış ikinci el nüshası ulaşmıştır. Bunlara 947 yılında

³⁴ R. ŞEŞEN, İbn Fazlan Seyahatnamesi, Bedir yay, İstanbul, 1985; KOVALEVSKY, Kniga Ahmeda İbn Fazlan o Ego Pteşestvii na Volgu, Harkov, 1956.

³⁵ MITT, s. 220

biten ve 950 yılında bir takım ilavelerle yeniden işlenilen "Mürûc ez-Zeheb" de dâhildir. Ölümüne az bir süre kala eski çalışmalarına ek oluşturacak analitik özellikler içeren "Kitab et-Tenbih" eserini kaleme almıştır. Mes'ûdî'nin kaynaklarını kendi izlenimleri, tüccarların anlattıkları, gezi raporları ve yazılı eserler oluştuyordu. Eserlerinde, Orta Asya'daki Oğuz boyları ile ilgili orijinal tarihi ve etnik yapıya ilişkin bilgiler vurgulanmıştı. Çeşitli ülkelere seyahat eden müellif Oğuzlar'ın, Karlıklar'ın ve Dokuz Oğuzlar'ın günlük hayatlarına, inançlarına, fiziki şekillerine, çeşitli özelliklerine ve Dokuz Oğuzlar'ın Çinlilerle olan münasebetlerine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Bu kayıtların Çin kaynaklarında da yer olması belgelerin sağlamlığını göstermektedir.

Müellif "Kitab'ul el-Tenbih fîl İsrâf" adlı eserinde İrtiş boylarındaki Kimek ve Oğuzlar'ın yaylak ve kışlakları hakkında bilgi verilmektedir. Konuya ilişkin bilgileri, 914-915 yıllarında İran'a ve Horasan'a yaptığı gezileri sırasında toplamıştı. Mes'ûdî, Abskun'dan Taberistan'a kadar deniz yolculuğu yaptığını ve bu esnada tanıştığı tacirlerden ve gemi sahiplerinden çeşitli konularda bilgiler edindiğini belirtir.

7-) Ermeni Kaynakları

-Urfalı Mateos (ölm. 1136'dan sonra)

XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın ilk yarısında Urfa'da yaşamış olan Ermeni ve bir Hıristiyan din adamı olan müellifin yazdığı "Vakayi-nâme"³⁶ Selçuklu tarihi açısından önemli bir eserdir. Tuğrul Beyin 1018'de vuku bulan ilk Anadolu akınlarına da deyinen müellif olayların çoğununa bizzat şahit olmuş veya birinci dereceden görgü tanıklarından aktarmıştır.

8-) Süryanî Kaynakları

-Ebû'l Ferec, Bar Hebraeus Gregorius (ölm. 1286)

³⁶ Urfalı Mateos Vakayi-Namesi (952-1136) ve Payaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) Türkçeye çevr: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1962.

XIII. yüzyılın Süryani müelliflerinden olan Malatyalı Ebû'l-Farac'ın umumi mahiyette yazdığı "Tarih"³⁷ adlı eseri kronolojik bir tarihi kaynaktır. Eserde, Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkışı ve tarihi ile ilgili bölümler çok önemlidir.

B-) ARAŞTIRMALAR

-V. V. Barthold: Sovyet tarihçiliğinde Oğuzlara ilişkin ilk ciddi araştırmalar V.V.Barthold'la birlikte başlar. Bu büyük şarkiyatçının eserleri, Orta Asya ve Sır Derya havzası tarihçesi için de en sağlam kaynak hüviyetini taşımaktadır. V. V. Barthold'un eserlerinde de bir takım eksikliklerin bulunmasına rağmen, müellifin eserleri gerçek birer kaynak niteliğinde çalışmalar olup, günümüze dek Orta Asya tarihi için başvurabileceğimiz önemli eserler arasındadır³⁸.

-S. Tolstov: Son dönem araştırmacıları arasında Sır Derya havzasında bulunana tarihi yerlerin kazı işleri sonucunda eser veren önemli ilim adamlarından biridir. Müellifin Sır Derya bölgesinin kültürel tarihi için son derece mühim bilgiler içeren çalışmaları vardır. Aynı zamanda Tolstov bölgedeki etnik oluşumlar hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Vermekte olduğu bilgilerin büyük bir kısmı kazı sonucunda elde edilen verilerden oluşmaktadır. Müellifin eserleri, yazılı kaynakların yetersiz kaldığı dönemler hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Konumuzu yakından ilgilendiren bu çeşit çalışmalardan araştırmamız sırasında sıkça yararlandık³⁹.

S.G. Agacanov: Orta Asya Oğuz ve Türkmen Boyları ve Selçuklu Devleti tarihini tam olarak öğrenilmesinde S.G. Agacanov'un emeği

³⁷ Tarihu Muhtasaru'd Düvel veya Ebû'l Farac Tarihi, adı ile tanınan Süryanice bir eser yazmıştır. Bu eser Türkçe'ye çevr: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1945-1950.

³⁸ Çalışmamız sırasında yararlanılan eserleri: V.V.BARTHOLD, Soçineniya(Külliyat),I-II.c; Moğol İstilâsına Kadar Türkistan; Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler; İ.A. "Sır derya"maddesi.

³⁹ S. TOLSTOV, Po Deltam Oxusa i Yaksarta; Moskova, 1962; Goroda Oğuzov; Moskova, 1947; Po Sledam Drevni Harezmski Sevelizatsi, Moskova-Leningrat, 1948.

büyüktür⁴⁰. Özellikle Oğuzların Seyhun havzasındaki dönemine ilişkin aydınlatıcı fikirleri dolayısıyla eserlerine başvurulabilecek önemli Eski Sovyet tarihçilerindendir.

-S. G. Klaştorny: Orta Asya Türk tarihi konusunda önemli eserler veren Klaştorny'in, Sır Derya bölgesi üzerinde de çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmamız sırasında müellifin eski Türk kavimleri ve yer su adları üzerinde yaptığı çalışmalarından istifade edilmiştir⁴¹.

-Bahaeddin Ögel: Ortaçağ Türk tarihi konusunda Orta Asya'daki Türk devletlerin siyasi ve kültürel tarihi için bilgilerinden büyük ölçüde istifade ettiğimiz Bahaeddin Ögel'in bir çok eseri bulunmaktadır. Çalışmamız sırasında Orta Asya Türklerinin atlı göçebe kültürü konusunda müellifin eserlerinden istifade ettik⁴². Aynı zamanda bölgenin siyasi tarihi ve eski Türk kavimleri konusunda müellifin muhtelif çalışmalarından yararlandık⁴³.

-D. Kişibekov: Türk göçebe kültürü hakkında aydınlatıcı bilgileri dolayısıyla D. Kişibekov'un "Koçevoe Obşestvo: Genezis, Razvitie, Upadok" adlı eserine sıkça baş vurulmuştur⁴⁴.

-Faruk Sümer: Türkiye'de 'Türkmen ve Oğuzlar' tarihinin önde gelen araştırmacısı F. Sümer'in çalışmalarını özel bir yere sahiptir. Müellif, bu alanda çok sayıda makale ve kitaba imzasını atmıştır. Özellikle "Oğuzlar"⁴⁵ kitabı Oğuz boylarının tarihine ilişkin teferruatlı bilgiler içermektedir. Bunun dışında müellif Orta Asya Türk boylarının şehirleri tarihini de ele alan "Eski

⁴⁰ S. G. AGACONOV, Oçerki İstorii Oğuzov i Tukmen Sredney Azii IX-XIII.vv, Aşhabad, 1969; ayrıca bkz. Oğuzlar, Türkçeye çev. Ekber N. Necef/Ahmet Annaberdiyev, İstanbul, 2002; Gosudarstvo Selçukidov i Srednaya Azya v XI-XII vv, Moskova 1991.

⁴¹ S.G.KLAŞTORNYI, "Yaksart-Sırderya ", Sovyetskaya Etnografya, 1953; S. G.KLAŞTORNYI-T.I. SULTANOV, Kazakistan, Letopis Trextısyäça Letii, Almatı, 1992.

⁴² B.ÖGEL, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK., yay., Ankara, 1991; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1971; Türk Kültür Tarihine Giriş, c.I-IX, İstanbul, 1971.

⁴³ B. ÖGEL, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981;

⁴⁴ D. KIŞIBEKOV, Koçevoe Obşestvo: Genezis, Razvitie, Upadok, Alma-Ata, 1984.

⁴⁵ Sümer, Faruk; Oğuzlar, İstanbul 1992.

Türklerde Şehircilik” adlı çalışmasında Sır Derya havzasındaki eski Oğuz şehirlerinden bahsetmektedir⁴⁶.

-İbrahim Kafesoğlu: Çalışmamızda Kafesoğlu’nun Türk kültürü ve Orta Asya devletlerinin tarihine dair verdiği bilgilerden istifade ettik. Gök Türk ve Uygur Devleti dönemindeki Dokuz Oğuzlar’ın tarihi hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir⁴⁷.

-Osman Turan: Selçuklu tarihi üzerinde önemli araştırmalar yapan O. Turan’ın başlıca eserleri “Selçuklu Zamanında Türkiye” ve “Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti”dir. Söz konusu eserlerde Selçuklu Devletinin siyasi tarihi işlenmektedir.

-Ramazan Şeşen: Müellifin hazırladığı “İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri” adlı çalışması Sır Derya bölgesinin siyasi ve kültürel tarihi konusunda Arapça ve Farsça kaynakların tercümesi için başvurduğumuz başlıca eserdir. Aynı zamanda “İbn Fazlân’ın Seyahatnâmesi”⁴⁸ de çalışmamız için önemli bilgiler içeren kaynaklardan biridir.

-Mehmet Altay Köymen: Selçuklular Tarihi üzerinde yapılan önemli eserlerin başında M. A. Köymenin eserleri gelmektedir. Müellifin “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Kuruluş Devri”⁴⁹ adlı eseri Selçukluların ilk döneminden Selçuklu Devletinin kuruluşuna kadarki siyasi olayları geniş bir biçimde ele almaktadır. Bu eserin devamı mahiyetinde olan “İmparatorluk Devri” başlığı altındaki ikinci ciltte ise Selçukluların siyasi tarihi geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Söz konusu eserlerde verilen bilgiler, konumuzla ilgili çok yararlı olup, çalışmamız boyunca faydalanmaya çalıştık. Bunların dışında da müellifin birçok çalışmalarına başvuruldu.

⁴⁶ Faruk SÜMER, Eski Türklerde Şehircilik, TTK., yay., Ankara, 1994.

⁴⁷ İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 3. bsk., İstanbul, 1984.

⁴⁸ R. ŞEŞEN, İbn Fazlân Seyahatnâmesi, Bedir yay., İstanbul, 1995.

⁴⁹ M.A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I-III, Ankara 1993.

Salim Koca: Türk Kültürü üzerinde yapılan önemli eserlerin biride “Türk Kültürünün Temelleri”⁵⁰ adlı iki ciltli eseridir. Eserin ikinci cildinde Türklerin göçleri ve yayılmaları, özellikle göçlerin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Salim Koca'ya ait değer eserler “Dandanakandan Malazgirt”⁵¹ ve “Türkiye Selçuklular Tarihi”⁵². Söz konusu eserlerin ilkinde Oğuzların ana kütleden koparak Seyhun havzasından İslam ülkelerine göçü ve Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi ele alınmıştır. İkinci eserde Malazgirt zaferinden sonra 1176 yılına kadarki Türkiye Selçuklular Tarihi ele alınmıştır. Müellifin söz konusu eserlerinde olayların sistemli bir şekilde izah edilmesi ve kolay anlaşılır olması bakımından sıkça başvurduğumuz eserlerden olmuştur.

⁵⁰ S. KOCA, Türk Kültürünün Temelleri, Trabzon, 2000.

⁵¹ S. KOCA, Dandanakandan Malazgirt, Giresun, 1997.

⁵² S. KOCA, Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgirt'ten Miryokefalon'a) c. II, Çorum, 2003.

I. BÖLÜM

GÖÇ OLAYININ ANLAMI VE MAHİYETİ

A-) GÖÇ KAVRAMININ ANLAMI

Bireylerin veya toplulukların doğal, ekonomik, toplumsal ve siyasi zorunluluklar sonucunda kendi yerini, yurdunu terk edip, başka bir yere gitmesine veya yer değiştirmesine göç denir⁵³.

Başka bir yere gitme hareketi olan göçü diğer göçlerden ayıran başlıca ölçüt, göç edenlerin eski toplumsal ilişkilerini değiştirmesi, yeni yerleşim yerinde yeni toplumsal ilişkiler kurmasıdır. Yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için, yerleşme süresinin en az bir yıl olması gerekmektedir⁵⁴.

Yer değiştirenlerin yaşamını sürdürmek için seçtiği yeni yerleşme yeri, aynı ülkenin sınırları içinde ise “iç göç”, ülke sınırları dışında ise “dış göç” terimi kullanılır⁵⁵.

Tarihte göçler avcı ve toplayıcı insanlara kadar geriye gitmektedir. Onlar yiyecek bulabilmek için sürekli yer değiştiriyorlardı. İnsanlık tarihi kadar eski olan “göç olayı”, genel olarak, insan ve insan topluluklarının bulundukları

---

⁵³ ŞEMSEDDİN, SAMİ, Kâmus-ı Türki, İstanbul, 1978, s. 1191; Anabritannica, c. XIII, İstanbul, 1986, s. 414; Türkçe Sözlük, c. I, Ankara, 1988, s. 556; S. KOCA, Türk Kültürünün Temelleri, c. II, Trabzon, 2000, s. 30. “Göç” sözünün Türkçe’de başka anlamları da vardır: 1) Taşınma, nakil, 2-) Göç sırasında taşınan ev eşyaları, 3) Oturduğu yeri terk edip, başka bir yere gidip yerleşmek, 4-) Ölmek, yani bu dünyadan öteki dünyaya göçmek, 5-) Kaçıp saklanmak, 6-) Yer değiştirmekte olan bir veya birçok çok birimin (aul) hareket hali, göç kervanı. Türkçe Sözlük, c. I, s. 556; E. B. SEVORTİYAN, Etimologičeskii Slovar Turkskih Yazikov, Moskova, 1980, s. 89; Kazak Dilinin Tüsündürme Sözlüğü, c. V, Almatı, 1979, s. 245.

⁵⁴ Anabritannica, c. XIII, s. 414.

⁵⁵ A. SAYDAM, Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara, 1997, s. 1; Anabritannica, c. XIII, s. 414.

bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketidir.

Göç sosyal bir olaydır, bunun gerçekleşmesi hayati ve ciddi sebeplere dayanır⁵⁶. Bu konu ile yakından ilgilenen tarih araştırmacıları, en ilkeli dahil hiçbir kavmin kendiliğinden veya keyif için yer değiştirmediğini, oturlan topraktan ebediyen ayrılmanın bir insan için çok müşkül olduğunu ve göçlerin ancak bir takım mecburiyetler yüzünden meydana geldiğini belirtmişlerdir⁵⁷.

Türklerdeki göç hareketlerini ele alırken, bu göçlerin ortaya çıkış sebeplerini, cereyan ettiği mekânları, kitlenin sayı bakımından büyüklüğünü, göç mesafesini, süresini ve yönünü dikkate almak suretiyle bir tasnif yapmak mümkündür. Bunlar ana hatları ile ifade edildiğinde göçlerin birbirinden farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Türklerin göçleri, genellikle **“ana yurt içinde yapılan göçler”** ve **“ana yurt dışına gerçekleşen göçler”** şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Türklerin ilk yurdu, Altay ve Sayan (Kögmen) dağları çevresi ile bu dağların kuzeybatı bölgeleridir⁵⁸. Fakat Türkler, M.Ö. 2 bin yıllarının ortalarından itibaren Altay dağlarından Ural dağlarına ve Yayık nehrine kadar olan geniş bozkır sahaya zamanla yayılarak, buraları da kendilerine kalıcı olarak ana yurt yapmışlardır⁵⁹.

Ana yurt içinde yapılan göçlerden kastımız, Moğolistan'dan Etil nehrine kadar uzanan büyük bozkır sahada sürekli cereyan eden yer değiştirmelerdir. İç göçlerin başlıca özelliği, tıpkı dış göçler gibi zorlayıcı sebeplerden kaynaklanmış olmasıdır. İç göçler deyince akla sadece geri

⁵⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 30.

⁵⁷ İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2002, s. 55; M. SAFRAN, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlere Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara, 1993, s. 4; S. KOCA, a.g.e., s. 30.

⁵⁸ B. ÖGEL, Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s. 23-26; M. KAFALI, Türkler'in Anayurdu, bk. Tarihte Türk Devletleri, c. I, Ankara, 1987, s. 1-2; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 48-49; S. KOCA, a.g.e., s. 15; A. AHMETBEYOĞLU, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", Türkler, c. II, Ankara, 2001, s. 522.

⁵⁹ L. LİGETİ, Bilinmeyen İç Asya, Ankara, 1986, s. 12; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 50-55; S. KOCA, a.g.e., s.15; M. KAFALI, a.g.e., s. 1-2; A. N. KURAT, Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 2002, s. 5.

dönüşü olmayan eylemler gelmemelidir. Özellikle, Türklerin hayat tarzı olan konar-göçerliği, yani **“mevsimlik göçleri”** iç göç olarak kabul etmek gerekir. Ortaçağlarda Türkler göç sözünü daha çok, kendi bölgesine ait yörelere gidiş ve geliş için kullanmaktaydılar⁶⁰.

Konar göçer hayat tarzı onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Bu hayat tarzında uyguladıkları mevsimlik göçler sayesinde edindikleri bilgi ve tecrübeler, Türkleri her zaman dış göçlerde başarılı kılmıştır⁶¹. Türkler ana yurdun dışına çıkmak zorunda kaldıkları zaman yollarında sürülerini de götürürlerdi. Onlar, kendilerine yeni bir vatan buluncaya kadar göç hareketlerine devam ederlerdi. Bu göç sırasında, sürülerini korumada, daha önceki hayatlarında elde ettikleri bilgiler ve tecrübeler, kendilerine başlı başına bir kılavuz olmaktaydı. Göç yolunda doyurucu otlakların olup olmadığı, yeterli suyun bulunması, hava koşullarının tahmini, tekerlekli arabaların kullanımı, çabuk kurulup çabuk toplanan çadırlar gibi eşyalar ve bilgiler, onlara göç esnasında büyük kolaylık sağlamaktaydı. Bundan dolayı, mevsimlik göçlerin Türk sosyal hayatındaki yerini ve önemini ortaya koymadan iç ve dış göç olayını açıklamak mümkün değildir.

B-) GÖÇLERİN SEBEPLERİ

Tarihi hadiselerin birden çok sebebe dayandığı malumdur. Dolayısıyla göç gibi çok boyutlu bir sosyal olayın da birçok sebebi olduğu kabul edilmelidir. Göçün sebeplerini incelerken daima iki faktörü göz önünde tutmak gerekir. Birincisi göç hareketinde bulunan topluluğun ilk bulunduğu, ikincisi de göçten sonra vardığı mekân ile ilgili sebepler. Göçmeni göç etmeye zorlayan asıl yurdundaki sebeplere **“itici sebepler”**, gittiği bölge ile ilgili sebeplere de **“çekici sebepler”** diyebiliriz. Bu konuda asıl dikkate alınması gereken husus göçün, asıl yurttaki değişikliklerden mi, yoksa göç kitlesini kendisine çeken yerdeki unsurlardan mı kaynaklandığıdır. Göç eden

⁶⁰ M. DİKİCİ, Anadolu'da Türkler, (Anadolu'ya Türk Göçleri), İstanbul, 1998, s. 39.

⁶¹ L. RASONYI, Tarihte Türklük, Ankara, 1997, s. 4-5; O. TÜRKOĞAN, Türk Tarihin Sosyolojisi, İstanbul, 2003, s. 147-148.

kavimleri bunlardan hangisinin daha fazla etkilediği hususu, bize, göçe yol açan sebeplerin aydınlatılması imkânını verir⁶².

Türk tarihine baktığımızda söz konusu sebeplerin ikisine de ilişkin göç hareketinin gerçekleştiğini görebiliriz. Ancak itici sebeplerle çekici sebeplerden hangisinin, göçü fazla etkilediği hususu her hadisede farklılık göstermektedir. Bazen biri ötekinden daha ön planda olmaktadır⁶³.

Özellikle kitle halindeki mecburi göçlerde, göçü hazırlayan etkenler daha ziyade terk edilen bölgede meydana gelen **itici sebeplerle** ilgilidir. Bunların başında doğal nedenler yani, ana yurttaki nüfusun kalabalıklaşması, otlakların yetersizliği, iklimin değişikliğe uğraması sonucunda hayat tarzlarının etkilenmesi ve daha çok hayvancılığa dayalı ekonomik yapıların bozulması gelmekte idi. Bunun dışında akraba boylar tarafından yaşadıkları yerlerin istilaya uğraması, ya da yabancı ağır dış baskıya maruz kalma gibi etkenlerle Türkler değişik zamanlarda, değişik yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır⁶⁴.

Çekici sebepler genelde münferit ve serbest göçlerde kendini göstermektedir. Cüzi ziraat dışında, ancak hayvan yetiştirebilen Türklerin normal bir hayat sürebilmek için, çeşitli gıda maddeleri, giyim eşyası vb. gibi başka iktisadi vasıtalar da ihtiyaçları var idi. Bunlar, iklimi elverişli, tabiat servetleri zengin ve o çağlarda pek az nüfuslu komşu ülkelerde mevcut idi. Mesela Kuzey Çin tarih boyunca Türklerin gözdesi olmuştur. Bunun başlıca nedeni de Kuzey Çin bölgesinin zengin meralara sahip olması, ikliminin de kendi coğrafyalarındaki iklime benzemesidir. Bundan dolayı Kuzey Çin, tarihin değişik dönemlerinde Türklerin baskısına maruz kalmıştır⁶⁵.

⁶² A. SAYDAM, a.g.e., s. 5.

⁶³ A. SAYDAM, a.g.e., s. 6.

⁶⁴ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 55; D. KİŞİBEKOV, Koçevoe Obşestvo: Genezis, Razvitie, Upadok, Alma-Ata, 1984, s. 33.

⁶⁵ V. EBERHARD, Çin Tarihi, Ankara, 1987, s. 1-2.

Hatta Türkler Kuzey Çin'e sadece akınlar düzenlememişler, burada çeşitli adlar altında devletler de kurmuşlardı. Mesela, Kuzey Çin'de Tabgaç (Toba) Devletini (338-557) kuran bir Türk hanedanı idi⁶⁶.

Aynı durum Karadeniz'in kuzeyi için de söz konusu idi. Doğu Avrupa'nın **bol sulu ve bol otlu** meraları her zaman Türk göçlerini kendisine çeken önemli faktörlerden olmuştur⁶⁷.

Bunun dışında Türk siyasi güçleri her zaman anayurt dışındaki ticaret ve tarım bölgelerinin yerleşik ahalisini yönetimlerinde tutmaya çalışmışlardır. Bu nedenle Türkler ekincilik yapan Harezm ahalisine durmadan akıncılık yapmışlardır⁶⁸. Böylece akın yapmak, Türklerin hayatında gittikçe önemli bir yer tutarak, sonunda bir devlet politikası haline gelmiştir. Çünkü savaşlar ve akınlar, devlet başkanına hem maddi güç, hem de itibar sağlamaktaydı. Böylece devlet başkanlarının idare ettiği kitleler üzerinde otoritesi yükselmekte ve hâkimiyeti artmaktaydı⁶⁹.

Üstelik eskiden Türklerin dünya anlayışında cihan hâkimiyeti mefkûresi düşüncesi hâkimdi. Bu düşüncenin asıl kaynağı onlara büyük bozkır tabiatıyla mücadele ederken kazandıkları özgüvenden gelmektedir. Yasalara ve törelere göre düzenli şekilde işleyen devletler kurmuşlardır. Bu arada atı ehlileştirerek uçsuz bucaksız bozkırları, yüksek dağları, geniş nehirleri aşmak imkânını bulmuşlardır⁷⁰.

Çekici sebepleri yaratan diğer bir neden de Türklerin İslam dinini kabulü ile ortaya çıkan, Müslüman olmayanların ülkelerini **fethetmek** düşüncesi idi. Bu nedenle Müslüman olunca Türkler hakim oldukları idarecilik

⁶⁶ Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1992, s. 125-127; S. KOCA, a.g.e., s. 39.

⁶⁷ K. CZEGLÉDY, Bozkır kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri, çev: E. ÇOBAN, İstanbul, 1998, s. 13; S. KOCA, a.g.e., s. 40; A. N. KURAT, Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, s. 52; D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 67-68; L. GUMİYEV, Huni v Kitae: Tri Veka Voyni co Stepnimi Narodami III-VI vv, Moskova, 1974, s. 6.

⁶⁸ V. V. BARTHOLD, "Ulukbek i Ego Vremya", Soçinenya, Moskova 1965, c. II, bölüm 2., s. 27-28.

⁶⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 27.

⁷⁰ O. TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1995, s. 112-114; D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 33; İslam Ansiklopedisi, "Türkler" mad; s. 232.

ve savaşçılık ruhunu ön plana çıkararak bu sefer fetih arzusu ile, “Orta yol” dediğimiz istikameti takip ederek İran üzeninden Anadolu’ya yöneldiler. Müslüman Oğuzlar Selçuklu siyasi birliği çatısı altında “orta yol” istikametinde gayrimüslimler üzerinde fetih misyonunu başarıyla yürüttüler⁷¹.

Türk topluluklarını zaman zaman göçe zorlayan tabii, iktisadi, siyasi, sosyal ve askeri sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1-) İklim Değişikliği

Türklerin anavatanı olan **Büyük Bozkır**⁷² Orta Avrasya kıtasına ait olup batıda Macar Ovası’ndan tam olarak Moğolistan’a ve Çin Seddi’ne kadar uzanır. Tarihin büyük ekseriyetinde Büyük Bozkır’ın iklim şartları hayvancılığa çok elverişli olmuştur. Gumilev’e göre, normal şartlarda Büyük Bozkır’ın doğusu sayılan İç Asya bölgesine Atlantik’ten gelen siklonlar doğu bozkırını batıdan ayıran dağ bariyerlerine çarpan bulutları getirirler. Birde Moğolistan üzerinde nemli batı rüzgârlarının yolunu kesen güçlü antisiklonlar bulunur. Bu siklonlardan sonrası nispeten güneşli olduğundan kış hafif geçer ve hayvancılığa elverişli bitki örtüsü her zaman bulunur. Baharda Sibirya’dan esen nemli rüzgârlar, güneyde yerini sakın Atlas Okyanusu musonlarına bırakır. Böylece step bütün bir yıl hayvan sürülerini beslemeye yetecek kadar

⁷¹ M. A. KÖYMEN, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1993, s. 4-5; S. KOCA, a.g.e., s. 42-43.

⁷² K. CZEGLÉDY, a.g.e., s. 13-14: Büyük Bozkır’ın coğrafi alanı: “Batıda Ukrayna’nın bütün güney bölümü, bundan başka Don ve Volga arası, kuzeyde Saratav’a ve Kujbişev’e kadar uzanan düzlük, güneyde ise Don’un aşağı akış bölgesi, ayrıca Volga ve Kafkasya tarafından kapatılan büyük ova. Burası otla kaplı zengin step mahiyetinde idi. Don’un yukarı akış bölgesinin çevresi koruluk step kuşağı içindedir ve daha doğuda Volga, Kama’nın aşağı akış bölgesi ve Byelaya Nehri arasındaki sahada da korular ile ormanlar mevcuttur. Volga’nın aşağı akış bölgesinin doğusunda bulunan muazzam genişlikteki Kazak bozkır, Avrupa’nın açık, otla kaplı stepinin Asya’daki uzantısını oluşturur ve tam olarak Altay bölgesine kadar uzanır. Güneyde Hazar Denizi, bundan başka Aral ve Balkaş Gölü civarında, Sır Derya ve Amu Derya bölgesinde ve bugünkü Türkmen arazisinin büyük bir bölümünde bulunan otla kaplı ve kumlu bozkırlar, bu Kazak bozkırına bağlanmaktadır.

Altay ve Tienşan Dağları arasında yer alan Cungarya Kapısı, Gobi Çölü’nün kuzeyinde büyük bir alanı kaplayan Moğol bozkırıyla Kazak bozkırını birbirine bağlar. Çölün güney ucunda ise, Çin’in kuzeybatı havalisinde, Sarı Irmak’ın büyük dirseği bölgesinde ve buradan batıya doğru, Nanşan Dağları eteklerinde de göçebelik için elverişli düz sahalar bulunmaktadır”: K. CZEGLÉDY, a.g.e., s. 13-14.

yeşil bitki örtüsüyle kaplanır⁷³. Bu elverişli iklim şartları doğu bozkırında güçlü Hun, Uygur ve Moğol devletlerinin kurulmasını sağlamıştır.

Yine de Büyük Bozkır'ın ikliminde istikrar hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Burasının eski ve ortaçağlardaki iklimine dair fikirlerini ortaya koyan L. Gumilev şunları ifade etmektedir: "Dünyada sürekli olan hiçbir şey yoktur. Bazen siklonlar ve musonlar yönlerini değiştirerek steplere değil, kıtanın ormanlık alanlarına düşebilirler. Hatta bazen kutuplara doğru tundra alanlarına da yönelebilirler. O zaman Gobi ve Bet-pak-dala çöllerinin dar kayalık şeridini genişleyerek biteyleri, dolayısıyla direyleri kuzeye yani Sibirya'ya; güneye yani Çin'e doğru iterler. Onların arkasından su ve ot aramak maksadıyla hayvanlar ve insanlar da hareket edince semereli etnik temaslar trajik olaylara dönüşür.

Son iki bin yıl süresince Büyük Bozkır üç defa kuraklık yaşamıştır: II-III. Yüzyıl, X. Yüzyıl ve XVI. Yüzyıl. Her defasında da bozkır boşalmış ve insanlar ya bir tarafa göçüp gitmişler, ya da ölmüşlerdir⁷⁴. Ancak siklon ve musonlar normal güzergâhlarına dönünce bozkırda mutat hayat canlanmış, hayvanlar ve insanlar berhayat olabilmişlerdir.

2-) Tabii (doğal) Afetler ve Salgın Hastalıklar

Orta Asya, iklim değişikliği dışında bir de zaman zaman doğal afetlere maruz kalırdı. Buradaki hayat, arka arkaya gelen şiddetli soğukların ve tipilerin, sel ve çekirge baskınlarının, otları ve suları yok eden aşırı sıcakların ve kuraklığın daima tehdidi ve tehlikesi altındaydı. Bazı yaz aylarında bir damla bile yağmurun düşmediği aşırı kuraklıklar, bazı kış aylarında da aşırı soğuklar, salgın hastalıkların çıkmasına yol açıyor ve kitle halinde hayvan kırımları meydana geliyordu. Aşırı soğukların sebep olduğu salgın

⁷³ L. N. GUMİLEV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, çev: A. BATUR, İstanbul, 2000, s. 93-94.

⁷⁴ L. N. GUMİLEV, "Istoriya Kalebaniy Za 2000 Let". Kalebaniya Uvlavnnosti Aralo-Kaspiyskogo regiona v golotsene, Moskova, 1980, s. 32-47.

hastalıklara “yut”⁷⁵ (yutmak) adı veriliyordu. Sık sık meydana gelen “yut”larla başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı. İşte böyle durumlarda Türk toplulukları için yeni ekonomik sahalara aramak bir zaruret halini alıyordu⁷⁶.

3-) Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği

Orta Asya iklim şartlarındaki zorlukların kitlesel göçler üzerinde etkisi olduğu bir gerçektir. Fakat Orta Asya'nın iklimindeki sertlik tamamen Türk göçlerinin ana sebebi olarak görülmemektedir. Göçlerinin asıl sebebinin nüfus artışı olduğu artık bilinmektedir⁷⁷.

Türkler son derece dinamik ve sağlıklı bir topluluk idiler. Üstelik Orta Asya'daki göçebe hayat tarzı, çok sayıda insana ve insan gücüne ihtiyaç gösteriyordu. Bundan dolayı genç nüfus son derece artmaktaydı. Fakat, ana yurdun toprakları, hızla çoğalan Türklerin geçimi için yetersiz kalıyordu. Aynı şekilde otlaklar da sayısı gittikçe artan sürülere yetmiyordu. Öte yandan, Orta Asya'nın bozkır sahalarında büyük insan kitlelerini besleyebilecek tarım sahaları hemen hemen hiç yoktu. Ekonomi büyük ölçüde hayvancılığa dayandığı için otlakların önemi daha da artmaktaydı. Otlak yüzünden boylar arasında sık sık silahlı çatışmalar meydana geliyordu. Bu sonu gelmez çatışmalarda ve itişip kakışmalarda mücadeleyi kaybeden boy veya topluluğun kendisine yeni bir yurt ve otlak araması gerekiyordu. Bu, bozkır topluluklarının adeta değişmez bir kanunu idi⁷⁸.

⁷⁵ KAŞGARLI MAHMUD, Divanü Lügat-it-Türk, çev: B. ATALAY, c.III, Ankara, 1991, s. 142. Kaşgarlı Mahmud, “yut”u, “kışın soğukta hayvanları öldüren felaket” şeklinde tarif etmektedir. Kazakların düşüncesinde on iki yıllık hayvan takvimine göre ağır geçen yıllar vardır. Fare, tavşan ve tavuk yılları bunlardan sayılmakta idi. Her 36 yılda tekrarlanan tavşan yılı, beraberinde ağır yutu getirmekte idi.(Narodi Sredei Azii, s. 359).

⁷⁶ S. KOCA, a.g.m., s. 458; TASKİN, a.g.e, s. 28; A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 159.

⁷⁷ M. DİKİCİ, a.g.e., s. 35.

⁷⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 31.

4-) Siyasî Anlaşmazlıklar (İhtilâflar)

Anayurt içinde ve dışında başka yerlere yapılan göçlerin bir sebebi de, Türk tarihinde sık görülen siyasi anlaşmazlıklar idi. Zira Türk siyasi hayatında istikrar yoktu. İnş ve çıkışlarla, zirve ve çöküntülerle dolu idi. Bunun başlıca sebebi, taht veraset hukukunun belirli bir kurala bağlanmaması idi. Türk hâkimiyet anlayışı, tahta çıkmada her hanedan üyesine aynı hakkı veriyordu. Bu da her hükümdar değişikliğinde taht kavgalarına ve bu kavgalar devletin zayıflamasına, hatta bölünmesine sebep oluyordu. Bazen bu mücadele Türk devletinin istiklali ile ilgili olmaktaydı, çünkü bozkır insanı hürriyetine ve istiklaline fazlaca düşkün idi. Sebep ne olursa olsun mücadeleyi kaybeden taraf, istiklali feda edip egemenlik altına girmektense, yerini terk ederek, yeni ufuklara doğru göç etmeyi tercih ediyordu⁷⁹.

Göçler, bazen yeni bir Türk devleti kurulurken ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıklar yüzünden de meydana geliyordu. Kurulan yeni devletin hâkimiyetini kabul etmek istemeyen topluluklar, yurtlarını bırakıp, başka yerlere göç ediyorlardı.

5-) Ağır Dış ve İç Baskılar

Türk toplulukları bazen karşı koyamadıkları ağır dış baskılar yüzünden de yurtlarını terk etmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum, genellikle Türklerin siyasi bakımdan parçalandıkları ve Orta Asya'ya hükmeden güçlü bir Türk devletinin bulunmadığı zamanlara rast geliyordu. Böyle zamanlarda güçlü bir dış baskı ile karşılaşan Türk toplulukları, istiklallerini değil, yurtlarını feda ediyorlardı. Çünkü onlar, ancak üzerinde hür ve bağımsız olarak yaşayabildikleri toprakları yurt olarak kabul ediyorlardı⁸⁰.

Türk toplulukları, sadece dış baskılara değil, aynı zamanda birbirlerinin baskılarına da maruz kalıyorlardı. Hatta iç baskılarla meydana gelen göçün sayısı daha fazla idi. Yani Türklerden bir kütle başka bir Türk zümresini

⁷⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 31.

⁸⁰ S. KOCA, a.g.e., s. 33.

yerinden çıkararak göçe mecbur etmiştir. Dış unsurların doğurduğu büyük göçler uluslar arasında kabile hislerinin başa geçmesine sebep oluyordu. Özellikle, Karadeniz'in kuzeyine, Orta Avrupa'ya ve Balkanlara olan göçler esnasında Türk toplulukları yurt bulma gayretleri ile birbirlerinin üzerine atlıyor, birbirlerini yerlerinden etmeleri sonucunda yeni göçlerin doğmasına sebebiyet veriyordu⁸¹.

6-) Fetih Arzusu ve Yeni Vatanlar Kurma Fikri

Yeni ülkeler fethetme (açma) arzusu ve bunun tabii sonucu olarak yeni vatan kurma fikri de, göçlerin sebepleri arasında sayılabilir. Zira Türkler bu arzularını ve fikirlerini gerçekleştirebilecek hayat tarzına ve vasıtaya sahip idiler. Bu hayat tarzı konar-göçer bir hayattı; vasıta da at idi. Geçekten de Türkler, ziraat yapan toplumlar gibi kendilerini tabiat kuvvetlerinin elinde hiçbir zaman esir hissetmemişlerdir. Konar-göçer hayat tarzı onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Ufuklarını da son derece genişletmiştir. Daha da önemlisi, onlarda yeni ülkeler fethetme ve yeni imkanlara sahip olma arzusu uyandırmıştır. Atın sağladığı sürat ve üstünlük duygusu da, onların bu arzularına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Böylece Türkler, at sayesinde hayret verici bir çabuklukla geniş fetih ve göç hareketinde bulunabilmişlerdir. Mesela, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelmelerinde fetih arzusu ve yeni vatan kurma fikri başlıca rol oynamıştır⁸².

7-) İskân Politikası

Eki Türk kültüründe yer alan hükümdarlık anlayışına göre bir devleti başkanının yerine getirmek zorunda olduğu bazı görevleri vardı ve bu görevler şunlardı:

1. Devleti korumak ve düzene sokmak

⁸¹ S. KOCA, a.g.e., s. 33.

⁸² S. KOCA, a.g.e., s. 24; O. TÜRKDOĞAN, a.g.e., s. 148.

2. Türk töresini düzenlemek ve korumak
3. Halkı doyurup giydirmek, hiç kimseyi aç ve çıplak bırakmamak.
4. Yeni alınan yerlere "kondurmak" yani iskân politikasını yürütmek.

Görüldüğü gibi "iskân" anlayış ve uygulamaları Türk tarihinin derinliklerine dayanmakta ve bu görevde devlet yöneticilerinin önemli görevleri arasında yer almıştır⁸³.

İskân politikasının asıl amacı, alınan yerlere yeni aileler ve boylar yerleştirilerek askeri başarıyı sosyal ve kültürel yapı ile desteklemektir. Savaş sonunda kazanılan topraklar ancak bu şekilde elde tutulabilirdi. Türkler asırların vermiş olduğu tecrübelerden anlamışlardı ki, bir coğrafya askeri güç ile kaç kez alınırsa alınsın, orayı elde tutmak mümkün değildi. Bu coğrafyanın yurt (toprak) olarak addedilebilmesi için halkın iskân (kondurma = yerleştirme) edilerek kültürel zaferin kazanılması gerekirdi. Aksi takdirde bu fetihler yağma ve istila hareketleri gibi çapulculuktan başka bir anlam ifade etmezdi. Bu iskân politikası ise, bizzat devlet eli ile gerçekleştiriliyordu. Bu bölgelere yerleştirilenlere toprak verildiği gibi vergiden de muaf tutulurlardı. Uygulanan istikrarlı politika sonucunda bu bölgeler zamanla Türkleştirilebiliyordu⁸⁴.

Buna Hunlar'ın cihan hâkimiyeti anlayışı güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hunların sınır (uç) birlikleri ve asıl ordu daima irtibat halinde idi. Merkezin haberi olmadan sınır boylarında hiçbir hareket yapılmazdı. Merkeze bağlılık o kadar güçlü idi ki, Çin kaynakları Çin'e "... kendi kendine inen Hun'lardan söz açmıyordu"⁸⁵. Hun'ların Çin' e yaptıkları akınlar iki özellik gösteriyordu:

"1. Devlet halinde ve planlı Hun akınları (Çin yıllıkları bu akınları M.Ö. 934-910 yıllarına tarihlemektedir).

⁸³ O. ÇETİN, İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi, Türkler, VI, Ankara, 2002, s. 260.

⁸⁴ M. KALKAN, Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri, İzmir, 1995, s. 23-24.

⁸⁵ B.ÖGEL, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, c.I, Ankara, 1981, s. 500.

2. Çin içindeki Hunların rasgele yağma akınları".⁸⁶

Hunlar Çin'den almış oldukları sınır bölgelerine Türk boylarını yerleştirirlerdi. "Yerleşme iskân politikası askeri nizamın devamlılığının sağlanması için kurallara bağlı olarak cereyan etmişti"⁸⁷.

İskân politikasının en güzel örneği Selçukluların siyasi iktidarı döneminde sergilenmiştir. Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'ya giren Türk ordularının peşinden gelen Türk boyları fethedilen yerlere yerleştirilmiştir. Böylece Anadolu'nun Türkleştirilmesi, İslamlaştırılması ve Türk vatani haline getirilmesi sağlanmıştır.

C-) GÖÇ ÇEŞİTLERİ

1-) Mevsimlik Göçler

Türklerin tarihteki başarıları, içinde yaşadıkları çevreye (tabiat) ve iklime uygun hayat tarzını keşfetmiş olmalarıyla ilgilidir. Bu "atlı-göçebe" veya "konar-göçer" hayat tarzıdır⁸⁸.

Şunu da belirtmekte fayda vardır; ilkel topluluklarda görülen göçebe (nomad) hayat tarzı ile eski Türk topluluklarının atlı-göçebe hayat tarzı birbirinden tamamen farklıdır. İkel topluluklarda ekonomik faaliyetler toplayıcılıktan ibaretken, eski Türk topluluklarında ekonomi hayvancılığa dayanıyordu⁸⁹.

Göçebe hayat tarzı çiftçiliğe göre birçok bakımdan daha fazla yetenek ve meziyet isteyen bir hayat tarzıdır. Hayvanları evcilleştirmek, yetiştirmek, büyük sürüleri sevk ve idare etmek, değişik iklim ve çevre şartları içinde durmadan onlara yeni otlaklar ve su bulmak, hububatın ekilmesinden ve

⁸⁶ B.ÖGEL, a.g.e., s. 43-44.

⁸⁷ L.RASONYI, Tuna Köprüleri, Ankara, 1984, s. 51.

⁸⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 24.

⁸⁹ M. DİKİCİ, a.g.e., s. 38-40; S. KOCA, a.g.e., s. 24.

hasadın toplanmasından daha zor bir faaliyet olduğu gibi, büyük emek, enerji, yetenek ve tecrübe isteyen bir iştir.⁹⁰

Yine de Türkler yerleşik hayatı sevmezlerdi⁹¹. İlimi verilere göre fakir göçebeler, ekonomik mecburiyetlerin baskısıyla çiftçiliğe geçmişlerdir. Göçebe hayatı yaşayabilmesi için bir ailenin, genellikle 60 ila 100 koyuna, yeterli sayıda ata, sığıra, keçiye ve deveye sahip olması gerekirdi. Hayvanlarını kaybedenler zorunlu olarak yerleşik düzene geçerlerdi. Türkçe’de bunlara catak (yatan) veya oturak (oturan) deniliyordu. Şunu da kaydetmek gerekir ki, fakir göçebeler yeterli sayıda hayvana sahip olur olmaz, zorunlu olarak yaptıkları çiftçiliği kolayca bırakarak tekrar alışıık oldukları göçebeliğe dönüyorlardı. Çünkü göçebe hayat tarzı Türklerde daima refah anlamına geliyordu⁹².

Eski Türk topluluklarının göçebelikleri amaçsız gezginlik arzusundan değil, sürülerine her mevsimde taze ot ve su bulmak ve böylece verimi artırmak düşüncesinden kaynaklanıyordu.⁹³ Bundan dolayı hayat, mevsimlik göçlerle, yaylak ve kışlak arasında düzenli bir şekilde gidip gelme şeklinde geçmekteydi. Hayvancılıkla uğraşan Türklerin hayat tarzı işte bu sosyal düzen eksenine dayalı idi⁹⁴.

Tarihin müstesna zamanlarına ait büyük göçler dışında, Türkler genelde atadan kalma yurtlarında kuşaktan kuşağa geçen mülkiyet hakkını bozmadan, geleneksel göçlerini devam ettirirlerdi. Her boy veya oymağa ait yurdun hududunu diğer kabile yurtlarının hudutları teşkil ediyordu. Bu suretle Türklere göre bütün kışlak ve yaylaklar kabileler arasında paylaşılmıştı. Her

⁹⁰ L. RASONYI, a.g.e., s. 5.

⁹¹ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., s. 14.

⁹² A.M. KHAZANOV, *Sosyalnaya İstorya Skifov*, Moskova 1975, s. 149-150; S.G.KLAŞTORNİY; T.N. SULTANOV, *Gosudarstva i Narodi Evraziiskih Stepey. Drevnost i Srednevekovye*, SankPetersburk, 2000, s. 340.

⁹³ S. KOCA, a.g.e., s. 25; S.G. KLAŞTORNİY; T.N. SULTANOV, a.g.e., s. 248.

⁹⁴ M. DİKİCİ, a.g.e., s. 38.

boyun belirli yaylası ve otlağı vardı. Bu yurtlar, yaylak ve kışlaklar boy beyleri tarafından bilinir ve korunurdu⁹⁵.

Boylar kendi beyinin başkanlığında içtimai, idari ve siyasi bir teşkilata sahipti. Her zamanki göç, boy beyinin emri ile başlardı. Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira göçebelerin evi çadırlardan ibaretti⁹⁶. Bu rahat ve basit çadır kolay sökülmeğe, tamir edilebilmekte ve hayvan üzerinde taşınabilmektedir. Sökülmüş bir çadırın deve sırtına rahatlıkla yüklenebildiği düşünülecek olursa, büyüklüğü ve ağırlığı hakkında bir fikir edinilebilir. Çadırın ağaç iskeleti üç parçadan oluşur: 1-) İnce dallardan yapılan ve **kerege** denilen parmaklık. Bu parmaklık sayıları 4-12 arasında değişen ve çadırı çepeçevre saran kanatlarla desteklenir; 2-) Çadırın kubbesini oluşturan ve **uuk** denilen uzun sırtıklar; 3-) Dumanın çıkmasını, içeri ışık girmesini sağlayan ve **çangarak** denilen ağaç halka. Çadırın ağaç iskeleti üzerine keçe gerilerek iplerle bağlanır. Kışın içerisinin sıcak olması için iki kat keçe ile örtülür ve temel kısımlarına toprak veya kar kürelenir. Kerege ile keçe arasına rengârenk yün ipliklerle sarılan ve çiy denilen ince bozkır kamışları sıkıştırılır. Çadırın içi genellikle keçe, post ve halılarla döşenir. Sonbahar ve kış aylarında keçe çadırın tam ortasında, bir ocak bulunurdu⁹⁷.

Ev eşyalarının hepsi taşınabilir türden idi. Göç, çift hörgüçlü develer (yüklet) veya iki ila dört tekerlekli, üstü kapalı ve atlarla, öküzlerle çekilen arabalarla yapılmaktaydı. Bu arabalar bir konut mahiyetinde olup, içinde uyunabilirdi. Kadınlar yün eğirip dikiş dikebilirlerdi, hatta burası doğum yaptıkları ve çocukların emzirdikleri yürüyen bir evdi⁹⁸.

⁹⁵ O. TURAN, a.g.e., s. 118-119. "...göçebeler umumiyetle atadan kalma yurtlarında oturuyor; milli ve dini hatıralarla dolu olan vatanlarına bağlı kalıyorlardı. Kunların ve Gök Türklerin aynı mukaddes yerlerde ibadet etmeleri, Tanrıya ve ecdat ruhlarına kurban kesmeleri hem asırlarca oralarda yaşadıklarını ve hem de vatan duygularının nasıl devam ettiğini gösteriyordu. İbn Fazlan Oğuzların Sır Derya boylarında atalarından kalma yurtlarında oturmakta olduklarına dair sözlerini dinlemişti": O. TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi, İstanbul 1995, s. 124; M. DİKLİ, a.g.e., s. 41.

⁹⁶ Ek. 1.

⁹⁷ S.G. KLAŞTORNYI; T.N. SULTANOV, a.g.e., s. 238-239.

⁹⁸ R. GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, çev: R. UZMEN, İstanbul, 1980, s. 80; S. KOCA, a.g.e., s. 25; "Deşt-i Kıpçak'ın göçebe sakinlerinin biri iki, diğeri dört tekerlekli olmak üzere iki çeşit arabaları vardı. Arabanın ağırlık ve hafifliğine göre at, öküz veya develer koşulurdu.

Kışı geçirmek için genellikle dağların güney etekleri, nehirlerin derin vadileri ve ormanların kenarları tercih edilmekteydi. Böyle karı az tutan, rüzgardan, fırtınadan ve tipiden korunaklı yerlere “koy” (kuy) veya “kuytu yer”⁹⁹ denilmekteydi. “Koy”larda kış ayları, kuzeyin kuru ve dondurucu rüzgarlarına açık olan yerlerden daha ılık geçmekteydi¹⁰⁰. Genellikle sazlı ve kamışlı olan nehirler en çok tercih edilen yerler idi. Kamışların hayvanları soğuk kış günlerinde tipiden koruması, yem ihtiyaçlarını kısmen karşılaması ve ayrıca göçebeler tarafından yakacak olarak kullanılması bu tercihte önemli rol oynamaktaydı. Akarsu kenarlarındaki meralar ne kadar zenginse, oraya o kadar çok göçebe gelir ve konaklardı. Göçebeler kış aylarında çevrelerinde geniş bir mera bulunsun diye, mümkün olduğunca çevreye yayılırlardı¹⁰¹.

Arabanın dingil ve tekerlekleri genellikle hüş ağacından ve ağacın kolay büküldüğü Nisan veya Mayıs aylarında yapılırdı. Üzerindeki tente kısmı ise yazın hazırlanırdı. Sağlam ve dayanıklı olan bu arabalar, iki amaçla kullanılırdı. Birincisi, göçebeler kendilerini savunmak için kamplarının çevresini bu arabalarla çevirirlerdi Diğer yandan ise bozkır halkının kulübeleri yani çadırları bu arabalar üzerinde bulunurdu. Şerafeddin Ali Yezdi bu çadırlara kutarme adını vermektedir. Yazar, Timur'un 1391 yılında Deşt-i Kıpçak'a düzenlediği seferi anlatırken, "bu sonsuz çölde bozkırlıların evleri 'çadır kutarme'dir. B.unlar sökmenden yüklenip indirilecek şekilde yapılıyor. Hareket ve göç sırasında çadırları arabaların üzerine koyarak gidiyorlar" demektedir.

Tekerlekler üzerine monte edilen bu evleri, yani Deşt-i Kıpçak halkının üstü kapalı arabaları, pek çok Orta çağ yazarı tarafından tasvir edilmiştir. Mesela İbn-i Ruzbihan "Ah, ne güzel çadırlar! " diye bağınyordu. "Tıpkı yüksek yerlere bina edilmiş şatolar, açık alana kurulmuş ahşap evler gibi." İ. Barbaro'nun anlattığına göre bu tekerlekli evler şu şekilde yapılıyordu: Bir buçuk adım çapında ahşap bir çember alınarak, üzerine ortada kesişen birkaç yarım çember bağlanır. Sonra bunların araları kamış hasırlarla kapatılıp, üzerine araba sahibinin maddi durumuna göre keçe veya çuha çekilir. Aynı yazar, Kıpçak göçebelerin durmak istedikleri zaman bu evleri arabalardan indirerek, içinde yaşadıklarını da kaydetmektedir. Araba üzerindeki evlerin sayısı, büyüklüğü ve içindeki eşyalar, sahiplerinin zenginliğini ve soyluluğunu ifade ederdi. Sultan ve asilzadelere ait olan araba üzerindeki evlerin döşemesi çok zengin ve sık olup, içine 20 veya daha fazla kişi sığabilirdi. Bu büyük çadırın yüklendiği arabayı birkaç deve çekerti. Anlatıldığına göre Deşt-i Kıpçak göçebeleri, her ne kadar bu tekerlekli çadırlarda yaşayanlar umumiyetle kadın ve çocuklar ise de, arabalarının üzerinde "kendilerinden emin bir şekilde, korkusuzca" gezerlerdi. Büyük arabayı süren kişi, onu çeken atın veya develerden birinin sırtındaki eyere otururdu. Elinde büyük bir kamçı ve hayvanları yolda sağa sola yönlendirmek için kullandığı uzun bir sırık bulunurdu. Arabalara çoğu kez atlı insanlar refakat ederlerdi. Bunlar, yokuş tırmanırken oka bağladıkları iple çekilmesine yardım eder, bayır aşağı inerken de tekerleri frenleyerek, çadırdakilerin güvenlik ve rahatını sağlardı": S.G. KLAŞTORYİ, T. İ. SULTANOV, Kazakistan Letopis Treh Tisyaçeletii, Alta-Ata, 1992, s. 332-333.

⁹⁹ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c.III, s. 142, 65, 106. K. Mahmud "koy"u, "derenin koyağı (vadisi), dibi, düzlüğü" şeklinde tarif etmektedir. Bugünkü Türkçe'de "koy" deniz kenarlarında rüzgârdan, fırtınadan korunaklı ve denizin dalgalarını kızan girintiler için kullanılmaktadır.

¹⁰⁰ S. KOCA, a.g.e., s. 25.

¹⁰¹ S.G. KLAŞTORYİ, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 334.

Göçebelerin kışlık obaları farklı şekillerde olmakla birlikte, genellikle bunlar içinde daima ateş yakılan küçük çukurlar içine kurulmuş, çevresi karla örtülü çadır araba yurtlardan oluşur. Hayvanlar için ise umumiyetle kamyaz, kıy (kığ, kerme), kası¹⁰² (ağaçtan yapılmış) ve koyun dışkısından barınaklar yapılırdı¹⁰³. Ortaçağlarda da buna günümüzde olduğu gibi **ağıl**¹⁰⁴ denilmekteydi.

Göçebeler, yılda bir kere olmak üzere her aralık ayında **“soğum”** yaparlardı. Soğum, kışlık gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan hayvan kesimine verilen addır. Soğum miktarı, insanların zenginliğine göre değişirdi. Varlıklı bir ailenin kış için kestiği hayvan miktarı, on veya daha fazla at ve koyundu. Soğum günleri, kışlık eğlence, oyun, ziyafet ve karşılıklı ikram günleri idi. Göçebelerin hayatında en zor, dönem Ocak ve Şubat aylarıdır. Bu aylarda hayvanlar kilo verir, zayıflar ve yoğun bakım isterdi. Altı yedi ay süren kış günleri, hem göçebe ekonomisinin en zor dönemi, hem de savaş açısından tehlikeli zamanlardı. Kaynakların verdiği bilgilere göre, göçebelere karşı girişilen askeri seferler genellikle kış aylarında, İbn-i Ruzbihan'ın tabiriyle obaların dağınık, kışlaklar arasındaki mesafenin on beş güne kadar uzadığı zamanlarda gerçekleştirilirdi¹⁰⁵.

Göçebelerin daima coşkuyla karşıladıkları bahar günleri gelince göç hazırlıkları yapılırdı. Nisan ayında otların yeşermesi ile bozkırdaki bahar otlaklarına göç edilirdi. Göçebe Kazaklarda buna **köktev**¹⁰⁶ denilirdi. Çadır ve araba yurtların çoğu bozkır ve tepelere kurulurdu. İlkbahar mevsimi hayvanların üreme dönemi idi. Bu yüzden, yeni doğmuş olan yavruolar olgunlaşana kadar bozkırda beklenirdi. Göçebeler, hava aydınlık olduğu sürece tüm zamanlarını dışarıda geçirirlerdi. Hayvanlar kırkılırdı. İlkbaharda kırkılmış olan yüne **“yap”**, yani bugünkü söylenişi ile **“yapağı”**

¹⁰² KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c.III, s. 224.

¹⁰³ S.G. KLAŞTORNYI, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 334.

¹⁰⁴ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 65; 73.

¹⁰⁵ İbn RUZBIHAN, Mihman-Nameyi Buhara, Moskova, 1974, s. 77.

¹⁰⁶ S.G. KLAŞTORNYI, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 333.

denilmekteydi¹⁰⁷. Hayvanların yeniden çoğalması tanınmalarını güçleştirmekteydi. Bundan dolayı hayvanlar işaretlenirdi (enlemek). Bu işarete, “en”¹⁰⁸ denmekteydi. “En” hayvanın kulağının bir parçasını kesmek veya yarmak suretiyle yapılmaktaydı. Sürülerin veya hayvanların karışması halinde her aile kendi malını bu işaret vasıtasıyla tanırdı¹⁰⁹.

Yazın kavurucu günleri başlayınca göçebeler bozkırların uç kesimlerine, dağlık yörelerdeki yaylalarına çıkarlardı. Bütün yaz, kış günlerinde zayıflayan sürülerin bakımı ve semirtilmesi, ürünlerin alınması ve bunların çeşitli yiyeceklere dönüştürülmesi, yünlerin dokunması gibi faaliyetlerle geçiyordu¹¹⁰.

Yazlık obalarda çadırlar birbirine daha yakın kurulurdu. Yayladaki hayat, en rahat hayattı. Orada düğünler yapılır, oyunlar oynanır, ödüllü at yarışları (beyge) tertiplenir, pehlivanlar, müzisyenler ve ozanlar arasında yarışmalar düzenlenirdi.

Sonbahar günleri gelince göçebeler, tekrar kışlaklara doğru yol alırlardı. Fakat büyük nehir kenarlarında bulunan kışlaklara varmadan önce **sonbahar otlaklarında** kar yağana kadar oyalanırlardı. Çünkü nasıl ve ne kadar süreceği belli olmayan kış aylarının besin stokunu havalar soğumadan kullanmayı tercih etmezlerdi. Sonbahar otlaklarında koyunlar tekrar kırkılırdı. Atlar ise güçlenip uzun süre koşabilecek durumda olduğu için uzaktaki komşularına **akınlar** (saldırı) tertiplerlerdi¹¹¹. Ülke için önemli kararların alındığı **halk kengeşleri** de yine sonbahar meralarında yapılırdı¹¹².

Mevsimlik göçler yörenin iklim ve jeo-ekonomik yapısına göre değişik şekiller arz etmektedir. Türklerin Asya bozkırlarında eskiden beri göçlere

¹⁰⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 140.

¹⁰⁸ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. III, s. 256.

¹⁰⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 138.

¹¹⁰ S. KOCA, a.g.e., s. 26.

¹¹¹ V. V. BARTHOLD, “Ulukbek i Ego Vremya”, Soçinenya, Moskova 1965, c. II, bölüm 2., s. 27-28; S.G. KLAŞTORYİ, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 334; S. KOCA, a.g.e., s. 26.

¹¹² S.G. KLAŞTORYİ, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 334; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 259.

dayalı göçebe hayat tarzının başlıca iki önemli türü mevcuttu. Bunlardan biri **“tam göçebe hayat tarzı”**, diğeri ise **“yarı göçebe hayat tarzı”** idi¹¹³.

Tam Göçebe Hayat Tarzı: Narodi Srednii Azii i Kazakistana’ya göre, göçebe hayat tarzı, kendi içinde üçe ayrılmaktadır¹¹⁴. Bütün boyun veya kabilenin uzun menzilli göçe kalkışarak, sürekli bozkırda mevsimlik mera aramakla vakit geçirdiği göçebe hayat tarzına **“bozkırdaki konar göçer hayat tarzı”** denilir¹¹⁵.

Bu tip göçebe hayatın özelliği, göçebelerin kullandığı alanın genişliği hasebiyle göçlerin uzun menzilli ve konaklama yerleri arasındaki mesafelerin de uzun olmasıdır¹¹⁶. Yani yaz mevsiminde göçebeler Asya’nın serin olan kuzey bölgesine göç ederler, kış mevsimine doğru ise ılık olan güneye inerlerdi. Baharın ilk uygun ikliminde kuzeye doğru hareket eden bu göç dalgaları, ağustos ayının sonlarında ters istikamete, güneye doğru yol alırdı. Bu tip göç genelde Doğu Rusya (Deşt-i Kıpçak), Kuzey Kazakistan göçebelerinin tarzıydı¹¹⁷.

Bu bölgelerin doğal yapısı uzun menzilli göçleri gerektiriyordu. Türk tarihine baktığımızda başta Kumanlar, Kıpçaklar, Kimekler ve Kırgızlar olmak üzere birçok Türk kavmi bu bölgelerin sakinleri olup, göç hareketleri de bu tarzı yansıtmaktadır¹¹⁸.

Tarihi kaynaklarında bu kavimlerin göç karakterleri konu edilmektedir. Mesela, B. Rubruk bazı Kıpçak gruplarından bahsederken şu ifadelere yer vermektedir: “Özellikle kışın onlar daha ılık olan güneydeki topraklara inerler, yazın daha da serin olan kuzeye çıkarlar. Uygun mera konumunda olan fakat

¹¹³ S.G. AGADCANOV, Oçerki İstorii OOğuzov i Tukmen Sredney Azii IX-XIII.vv, Aşhabad, 1969, s. 87; G. E. MARKOV, “Koçevniçestvo”, Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, c. XIII, s. 298-299.

¹¹⁴ Narodi Srednii Azii i Kazakistana, c. I, Moskova, 1962, s. 36-37.

¹¹⁵ Narodi Srednii Azii i Kazakistana, c. I, s. 36; S.G. AGADCANOV, a.g.e., s. 87; D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 95.

¹¹⁶ S.G. AGADCANOV, a.g.e., s. 87; A. M. HAZANOV, Koçevniki i Vneşnii Mir, Almatı, 2002, s. 88; Narodi Srednii Azii i Kazakistana, s. 36.

¹¹⁷ D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 95.

¹¹⁸ S. M. AHİNCANOV, Kıpçaki v İstorii Srednevekovogo Kazakistana, Alma-Ata, 1989, s. 148-164; P.B. GOLDEN, a.g.e., s. 230;

su kıtlığı yaşanan yerlerde onlar hayvanlarını kışın, kar yağdığında otlatırlardı. Kar hayvanların su ihtiyacını gideriyordu”¹¹⁹.

İslam tarihçilerinden İbn el-Esir, XI. yüzyıldaki Kıpçakların hayatından söz ederken, onların yazın sonunda İtil kıyılarından başladıkları göçün kışa doğru Balasağun bölgesinde sona erdiğini ve kışı burada geçirmek için yerleştiklerini belirtiyor.

Oğuz boyları arasında da bozkırda uzun menzilli göçler yapan göçebe gruplar mevcuttu. X. yüzyıl kaynaklarında “Oğuzların meralarda ve uygun yazlık ve kışlıklarda gezindikleri” kaydedilmektedir. Bu hususla ilgili Mesudi Oğuzların kışın yıllık sürüleriyle İdil’in kıyılarına gelip kışladıklarını, ırmağın suyu donunca atlarıyla Hazar ülkesine daldıklarını yazıyor¹²⁰.

Biruni ise Mankur gölünün yakınlarına, yani Kimeklerin yaşadığı sahaya göç eden Oğuz grupları hakkında bilgi veriyor¹²¹. İhtimal ki, burada kast edilen Oğuz grubu yaylalara, Sarı Su nehri ve Ulu Dağ eteklerindeki sulak meralara göç ediyordu¹²².

Bu tip kayıtlara bakılırsa bozkırdaki konar göçer hayat tarzında göç menzilinin binlerce kilometreyi bulduğunu görüyoruz. XVI. yüzyıl tarihçilerinden olan Fazl-allah ibn-Ruzbihan Kazakların yaylaları ile kışlakları arasındaki uzaklığın altı bin farsan, yani yaklaşık 3500-4000 km olduğunu belirtiyor¹²³.

Göçebeler göç yollarındaki mevsimsel değişimleri iyi bilmek mecburiyetinde idiler. Göç sırasında hayvanları için yeterli miktarda besin bulabilmeleri çok önemli idi. Mesela kışı güneyde geçirmiş olan hayvanları, Temmuz ayında kuzeye götürmek tehlikeli idi. Çünkü kuzeyde bu mevsimde

¹¹⁹ P. KARPİNİ, İstorya Mangolov, s. 69; V. RUBRUK, Puteşestviye v Vostoçnie Strani, s. 56.

¹²⁰ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 49; F. SÜMER, Oğuzlar, İstanbul, 1992, s. 63.

¹²¹ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 195.

¹²² Drevnava Kultura Centralnava Kazakistana, Alma-Ata, 1966, s. 9-10.

¹²³ A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 131; Kazak Soviyet Ansiklopedisi, Alma-Ata, 1980, c. VI, s. 55.

küçük ırmaklar kurumaya yüz tutmakta ve su miktarı mayıs, haziran aylarına nazaran iki kat azalmakta idi¹²⁴.

Tam tersine kuzeyden güneye (kışlaklara) doğru yol alırken yol üzerinde yeterli su olmadığından, kar yağdıktan sonra göçe başlamak zorundaydılar¹²⁵.

Türkler arasında bu tür göçebeliğin yanı sıra, **“çöldeki konar göçer hayat tarzı”** söz konusu idi. Bu tür konar göçerlikte göçebeler otlakları kuyudan kuyuya takip ederler, ya da sürülerini bir kuyunun etrafında otlatırlardı. Orta Asya'nın belirli bölgelerinde uygulanan göçebeliğin bu türüne genellikle Kızıl Kum ve Kara Kum çöllerinde sıkça rastlanmakta idi¹²⁶. Tarihte göçebeliğin bu tarzını en çok Türkmenlerde ve Karakalpaklarda görmek mümkündür¹²⁷.

Göçebe hayat tarzının üçüncü ve son şekli ise **“Dağlık bölgelerdeki konar göçer hayat tarzı”** idi. Bu tür göçebe hayat tarzını benimseyenler kışı vadilerde, kuytu yerlerde veya bol kamışlı dere kenarlarında, yazı da dağlarda, yüksek yaylalarda geçirirlerdi. Aslında Eski Türk tarihinde dağlık mıntıka ve yaylalar büyük rol oynamıştır. Altay ve Ötüken dağları, Sayan ve Tanrı dağları, Karatau (Karaçuk) ve Tarbagatay dağları - düşey konar göçerlerin yazlık mekânları idi. Yaşanacak yerler, tabiatıyla dağ başları değil, dağların eteklerinde uzanan, bol otlı, sulu ve serin yaylalar idi. Zaten “yayla” adı da buna delâlet etmektedir. “yay-cay-cey”- “yaz” anlamına gelmekte, “yayla”da “yaz mevsiminin geçirildiği yer”i ifade etmektedir. Dağ etekleri, alpin bitkileri ve dağlardan gelen bol suları ile hayvan sürülerini beslemek için çok elverişli idi; dağların icabında düşman saldırısından korunmak için müsait olduğu da muhakkaktır¹²⁸. Üstelik yazın insanları ve hayvanları rahatsız eden

¹²⁴ A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 129.

¹²⁵ S.G. KLAŞTORYİ; T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 336.

¹²⁶ D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 96; Narodi Srednii Azii i Kazakistana, c. I, s. 36.

¹²⁷ Narodi Srednii Azii i Kazakistana, c. I, s. 36.

¹²⁸ A. N. KURAT, Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 2002, s. 5.

ve hastalık yapan sinek ve haşarat pek fazla bulunmuyordu¹²⁹. Türk tarihinde bu tür konar göçerliğin değişmeyen temsilcileri Kırgızlar olmuştur¹³⁰.

Yarı Göçebe Hayat Tarzı: Türkler arasında tam göçebeliliğin yanı sıra “**yarı göçebe**” hayat türü de mevcuttu. Bu hayat tarzlarının başlıca özelliği daha çok sabit su kaynaklarına bağlı olarak sürdürülmesi idi¹³¹.

Yarı göçebelikte aktif göç hareketi söz konusu değildi. Yarı göçebe hayat tarzının özelliği kalıcı olmayan mevsimlik, kısa menzilli göçlere dayanmasıydı. Yarı göçebelerin yurtlardan ve daimi meskenlerden oluşan kışlakları vardı. Buralarda hayvancılığın yanı sıra tarımla da uğraşılıyordu. Fakat buradaki tarım yalnız destekçi unsur konumunda idi. İnsanların esas ihtiyacını görmüyordu. Geçim kaynağı yine hayvancılığa dayalı idi. Tarım yarı göçebelerin asıl gayesi olmamasına rağmen hayat tarzlarının birçok yönünü etkilemekte idi. Bu etkiler besledikleri hayvan türlerinde, göç yollarının oluşmasında ve göç mevsimlerinin tercihinde kendini göstermekte idi¹³².

Yarı göçebelikte genel kural şu idi: İnsanlar ilkbaharda mısır ve benzeri ekinler ekiliyorlar, ardından da sürüleriyle birlikte sonbahara kadar yakın bölgelere ve nispeten uzaktaki meralara çıkıyorlardı. Fakirler ve yeterli sayıda sürüsü ve özellikle binek hayvanı olmayan yoksullar ise, bütün yıl boyunca bu yerleşim birimlerinde kalıyorlar, ekinin bakımını ve gözetimini üstleniyorlardı¹³³.

Tarihte bozkırda yaşayan bir çok kavmin göçebe olarak kabul edilmesine rağmen, bunların bünyelerinde her zaman yarı göçebe ve yerleşik grupların var olduğunu görmekteyiz. Orta Asya'nın doğu, güney ve güneybatı bölgelerinde ise daha çok yarı göçebe tipine dâhil göç hareketleri söz konusu idi. Uygurların, Kanglıların, Peçeneklerin, Oğuzların ekonomik hayatında yerleşik hayatın yanı sıra daha çok bu tür göçebeliliğin yaygın olduğu

¹²⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 26.

¹³⁰ D. KIŞIBEKOV, a.g.e., s. 96; Narodi Srednii Azii i Kazakistana, c. I, s. 36.

¹³¹ S.G. AGADCANOV, a.g.e., s. 87.

¹³² A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 89.

¹³³ M. KANİ, a.g.e., s. 325.

görülmektedir. Mesudi, Oğuzların bir kısmının yaz mevsiminde yayla olarak Ak ve Kara İrtiş çevresinde konakladığından bahsetmektedir. Yine bu nehrin kıyılarının Oğuzlar tarafından kışlak olarak da kullanılmakta olduğunu ifade eder¹³⁴.

İdrisî ise Batı Kazakistan topraklarında oturan göçebe Oğuzların yazlık ve kışlık yurtlarından söz etmektedir¹³⁵.

Biruni ise, Oğuzların büyük kabileler halinde sonbaharın bitiminde Harezm sınırlarına doğru göç ettiklerini kaydetmektedir. Muhtemelen bunlar, Sır-Derya'nın aşağı kısımlarındaki kışlaklarına dönen Oğuzlardı¹³⁶.

Kışlık meralar, genellikle nehir kenarlarında idi. Mera alanı olarak bu bölgelerin seçilmesinde nehir kenarında bulunan sazlık ve kamışlıkların hayvanları soğuk kış günlerinde tipiden koruması, yem ihtiyaçlarını kısmen karşılaması ve ayrıca göçebeler tarafından yakacak olarak kullanılması önemli rol oynamaktaydı. Akarsu kenarlarındaki meralar ne kadar zenginse, oraya o kadar çok göçebe gelir ve konaklardı¹³⁷.

Mesela tarih boyunca özellikle kışlık meralar yönünden Sır Derya nehrinin orta ve aşağı kısımlarındaki bozkır ve ovalar göçebelerin en gözde mekânları olmuştur. Sır Derya nehrin iki yakasının Peçenekler, Kanlılar, Oğuzlar, Kimekler ve Kıpçaklar tarafından her zaman kışlık olarak kullanıldığı tarihi vesikalardan açıkça bilinmektedir. Mesela, Kaşgarlı Türkçe öküz kelimesinden bahsederken, genellikle nehir manasına gelen bu kelimenin Oğuzlar tarafından ayrıca Benegit Deresi adı da verilen Sırderya nehrine denildiğini ve Oğuz şehirlerinin bu nehir etrafında olduğu gibi, göçebelerinin de onun sahillerinde yaşadığını bildiriyor¹³⁸.

¹³⁴ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 56.

¹³⁵ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 112.

¹³⁶ Materyali po İstorii Turkmen i Turkmenii, Moskova, 1960, c. I, s. 219.

¹³⁷ KLAŞTORNYİ; T.N. SULTANOV, Gosudarstva i Narodi Evraziiskih Stepey. Drevnost i Srednevekove, s. 248.

¹³⁸ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., s. 59, Bu hususta ayrıca bkz. R. GENÇ, Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. yüzyılda Türk Dünyası, Ankara, 1997, s. 30; F. SÜMER, "X. yüzyılda Oğuzlar", D.T.C.F. Dergisi, c. XVI, sayı 3-4, Ankara, 1958, s. 134.

X. yüzyılda Oğuz Yabguları Sır Derya'nın ağzına yakın bir yerde bulunan Yeni Kent şehrinde sadece kışın oturuyorlardı¹³⁹. Yani Oğuz Yabguları kışın buralarda olup, yazın da ona yakın yerlerdeki bozkırlarda yarı göçebe hayat sürüyorlardı¹⁴⁰.

2-) Anayurt İçinde Yapılan Göçler

Moğolistan'dan İdil nehrine kadar uzanan Büyük Bozkır'da Türklerin gerçekleştirdiği yer değiştirme eylemine “**anayurt içinde yapılan göçler**” denilmektedir. Anayurt içindeki yer değiştirmeler genellikle münferit boyların hareketlerinden ibaret olup, belli bir dönemlerde kitlesel göçlerin de gerçekleştiği olmuştur.

İç göçlerin başlıca özelliği, tıpkı dış göçler gibi zorlayıcı sebeplerden kaynaklanmış olması idi. Bunların başında doğal afetler, anayurttaki nüfusun kalabalıklaşması ve otlakların yetersizliği gelmekte idi. Bunun dışında akraba boylar tarafından yaşadıkları yerlerin istilaya uğraması, ya da yabancı ağır dış baskıya maruz kalma gibi etkenlerle Türkler değişik zamanlarda, değişik yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır¹⁴¹.

İç göçleri doğuran sebeplerin başında **doğal afetler** gelmekte idi. Bazen mevsiminde **yeterli kar ve yağmurun yağmayışı**, bozkırda yeterli ölçüde bitki örtüsünün yetişmesini engellerdi. Üstelik bu durum yaz aylarının sıcak geçeceğinin de habercisi idi. Zaten yeterince olgunlaşmayan otlar bu sefer yazın kavurucu sıcaklığı yüzünden yok olurdu. Bu da hayvanların kışlık besinlerinden mahrum kalması demekti. Mevcut durum karşısında atlı göçebeler tamamen helak olur veya yurt değiştirmek zorunda kalırlardı.

Mesela, 685 yılında, Oğuzların yurtlarında büyük bir kuraklık meydana gelmiştir. Bu kuraklıktan dolayı, atların ve sığırların onda yedisi veya sekizi

¹³⁹ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 173; F. SÜMER, a.g.e., s. 50; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 134.

¹⁴⁰ F. SÜMER, a.g.e., s. 50; O.TÜRKDOĞAN, Türk Tarihinin Sosyolojisi, İstanbul, 2003, s. 335.

¹⁴¹ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 55.

ölmüştü. Oğuzlar, hayatta kalabilmek için tarla faresi avlamak ve ot kökü yemek zorunda kalmışlardır¹⁴².

Büyük bozkır insanları için kuraklık kadar **yağışlı ve karlı havalardan** da tehlikesi büyüktü. Aşırı soğuk yüzünden göçebelerin hayvanları yem ve ot bulamadan harap oluyordu. Özellikle bu durum salgın hastalıkların çıkmasına yol açıyor ve kütle halinde hayvan kırımlarını meydana getiriyordu. Bazı kış aylarında ortalama 30 cm'yi bulan kar kalınlığından hayvanlar sağlıklı beslenemiyordu. Daha da kötüsü güneşten etkilendiğinde bu karların yüzeyinde dayanıklı buz köreşeler meydana gelirdi¹⁴³. Bu durum, kar altındaki kurumuş otlara ulaşmayı çabalayan hayvanların tırnaklarının yara olmasına, yada o otlara ulaşmadan açlığa mahkum kalarak ölümlerine sebebiyet veriyordu.

Bu doğa felaketinin önüne geçmenin yegâne yolu bazı Kıpçak boylarının yaptıkları gibi yazın otları biçip kış için hayvanlarına stok yapmaktan gelmekte idi. Ancak doğulu göçebeler bunu bilmiyorlardı¹⁴⁴. Bu durum karşısında hayvanları tamamen helak oluyor ve kendilerini kurtarmak amacıyla başka yerlere göç ediyorlardı.

Mesela, Hunların ülkesinde M.Ö. 71 yılının kışında aşırı kar yağışı yüzünden açlık olmuştur. Bu nedenle her on kişiden üçü, her on hayvandan da beşi ölmüştür¹⁴⁵. Yut Hun ilinde çok geçmeden M.Ö. 68 yılında tekrar baş gösterdi. Bu defasında daha ağır hasara yol açtı ve her on kişiden altı-yedisi, her on hayvandan da altı-yedisi ölmüştür¹⁴⁶. Bunun dışında 627 yılında, Göktürk ülkesine çok kar yağmıştır. Bu yüzden koyunların ve atların büyük bir kısmı helak olmuştur¹⁴⁷.

Görüldüğü gibi, Orta Asya' da hayatı zora sokan ve kütleleri göçe zorlayan sebep, ağır doğa şartlarıdır. Sık sık meydana gelen "yut"larla

¹⁴² S. KOCA, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", Türkler, c. I, Ankara, 2002, s. 458.

¹⁴³ Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, c. XIV, Moskova, 1952, s. 243.

¹⁴⁴ L. N. GUMİLEV, a.g.e., s. 176.

¹⁴⁵ TASKİN, a.g.e, s. 28; A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 159.

¹⁴⁶ TASKİN, a.g.e, s. 29; A. M. HAZANOV, a.g.e., s. 159.

¹⁴⁷ S. KOCA, a.g.m., s. 458.

başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı. İşte böyle durumlarda Türk toplulukları için yeni ekonomik sahalar aramak bir zaruret halini alıyordu. Böylece, iç göçler başlıyordu¹⁴⁸.

Öte yandan bir bölgede nüfus artışı söz konusu olduğunda oradaki imkanların ihtiyaçlara cevap verememesi de iç göçleri tetiklemiştir. Aslında, Orta Asya'nın iklim ve coğrafi yapısı insanların çoğalması açısından çok elverişli idi. Üstelik Türkler, toplum yapısı açısından insanların çoğalmasını engelleyen değil, aksine çoğalmaya teşvik eden bir yapıya sahip idiler. Aslında Türkler son derece dinamik ve sağlıklı bir topluluk idiler. Sosyal hayatlarında aile ve akraba bağlılığına çok önem verirdiler. Bu da göçebe hayatın zorluklarından kaynaklanan bir gereksinim olmalı ki, insanlar arasında birlik ve dayanışma olmadıkça doğa ile iç-içe olan göçebeliğin zorlu koşullarına ayak uydurmaları mümkün olmuyordu. Büyük Bozkır'daki göçebe hayat tarzı, çok sayıda insana ve insan gücüne ihtiyaç gösteriyordu. Bundan dolayı ailelerin kalabalık olması son derece önem arz ediyordu¹⁴⁹.

Bozkır geleneğine göre akraba ailelerin birliğinden oluşan boy kalabalıklaştıkça türeme hakkına sahipti. Bu nedenle kalabalıklaştıkça bir boydan yeni bir beyin yönetiminde yeni bir akraba boy ortaya çıkardı. Bu birimler göçebe Kazaklarda “aul” olarak isimlendirilmektedir. Aullar en az ortalama 15-20 haneden oluşmakta olup, kendine ait otlaklara sahipti¹⁵⁰. Aynı uygulamanın tarihin derinliklerinde, bin-iki bin sene öncesindeki göçebelere de söz konusu olduğu muhakkaktır. Tarihi kaynaklar İskitlerin, Peçeneklerin, başında yöneticilerinin bulunduğu küçük birlikler halinde bozkırı dolaştıklarını yazmaktadır.

Ana yurdun toprakları sadece artan nüfus karşısında değil, **çoğalan hayvanlar karşısında da yetersiz kalmıştır**. Çünkü göçebeliğin kanununa göre bir ailenin asgari sayıda hayvana (koyun ve at başta olmak üzere,

¹⁴⁸ S. KOCA, Türk Kültürünün Temelleri, c.II, s. 31.

¹⁴⁹ S. KOCA, a.g.m., s. 458.

¹⁵⁰ D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 63.

genellikle 60 ile 100 koyun, at, sığır, keçi ve deve) sahip olması gerekirdi¹⁵¹. Halbuki hudutları diğer kabile yurtlarının hudutları ile sınırlanan otlaklar, sayısı gittikçe artan sürülere yetmiyordu¹⁵².

Mesela, göçebe kültüründe, bir aile 24-25 ata sahip olduğunda ancak varlığını sürdürebilirdi. Fakat sadece bu sürüye normal yaz aylarında en azından 2 ile 3 km² büyüklüğünde bir otlak alanı lazım geliyordu¹⁵³.

S. İ. Rudenko, Çin kaynaklarının "Uysunların arasında 4-5 bin at sürülerine sahip olan zenginlerin varlığından bahsettiklerini belirtmektedir¹⁵⁴.

İslam coğrafyacılarından İbn Fazlan'da Oğuzlar arasında on binlerce yıllık ve sayısız koyun sahibi zenginlerin varlığından haberdar etmektedir¹⁵⁵. Bu bilgiler dikkate alınırsa göçebe Türkler arasında yaylaların darlığı kaçınılmazdır.

Üstelik Orta Asya'nın bozkır sahalarında büyük insan kitlelerini besleyebilecek tarım sahaları hemen hiç yoktu. Otlak yüzünden boylar arasında sık sık silahlı çatışmalar meydana geliyordu. Bu sonu gelmez çatışmalarda ve itişip kakışmalarda mücadeleyi kaybeden boy veya topluluğun kendisine yeni bir yurt ve otlak araması gerekiyordu¹⁵⁶.

İç göçleri doğuran sebeplerin diğeri de **boylar arasındaki siyasi anlaşmazlıklar** idi. Mesela, Basmıllar, Karluklar ve Uygurlar 744 yılında birleşerek, Göktürk iktidarına son verdiler. Yeni devleti, bunlardan Uygur İl-teber'i oluşturdu. Uygur hâkimiyeti ile anlaşamayan Karlukların büyük kısmı

¹⁵¹ P. GOLDEN, Türk Halkları Tarihine Dair, cev: O.KARATAY, Ankara, 2002, s. 7.

¹⁵² RAVENDİ, Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur, çev: A. ATEŞ, Ankara, 1957, c. I, s. 85; REŞİDEDDİN, Camiü't-Tevarih, nşr: A. ATEŞ, Ankara, 1960, c. II, s. 11. O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1998, s. 10; R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 91. S. KOCA, a.g.m., s. 458.

¹⁵³ D. KİŞİBEKOV, a.g.e., s. 64.

¹⁵⁴ S. İ. RUDENKO, Kultura Naseleniya Sentralnoğ Altaya v Skifskoğ Vremya, Moskova, 1960, s. 195.

¹⁵⁵ R. ŞEŞEN, İbn Fazlan Siyahetnamesi, s. 21.

¹⁵⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 31.

Kara Ertiş ve Tarbagatay bölgesindeki yurtlarından ayrılarak, Eski Gök Türk hâkimiyeti alanı içerisindeki İli ve Çu havzasına gelip yerleştiler¹⁵⁷.

Bunun dışında **kardeşler arasındaki iktidar kavgası** da aynı boyu ikiye bölebilirdi. Bunun başlıca sebebi, taht veraset hukukunun sık sık ihlal edilmesinden kaynaklanıyordu. Türklerde taht veraset kültürü tarihin derinliklerine dayanmakta idi (Hunlar). Bu kültür, kurulmuş olan her devletin ihtişamına göre şekil alırdı. Mesela, Göktürklerde "ulus sistemi" hâkimdi, buna göre de taht nöbet esası üzerine kurulmuştu. Tahtın ilk varisi hanın oğlu değil, kardeşi olurdu. Arkasından da yeğenin onun abisinin yerine intikali söz konusu idi¹⁵⁸.

Bununla birlikte bu düzenin sık sık ihlal edildiği de oluyor ve iktidar doğrudan babadan oğla geçiyordu. Ancak, bazen bu sistem de uygulanmaz; tahtın kime geçeceği konusunda kesin bir kanun olmadığı için, kardeş haneden üyeleri arasında da han-ı büzürg makamı için iç savaşlar başlar ve bu olay her hükümdar değişikliğinde tekrarlanırdı¹⁵⁹. Kaybeden taraf ahalisiyle birlikte yöreyi terk eder ya da akraba boyların himayesine sığınır.

Mesela böyle bir olay, 1172 senesinde Harezmşah İl Arslan'ın ölümü ile iki oğul Ala ü'd-din Tekiş ve kardeşi Sultanşah arasında meydana gelmiştir. İl Arslan öldüğü zaman Tekiş, Cend valisi olarak makamında bulunuyordu. Küçük kardeşi Sultanşah Mahmud'un annesi Terken Hatun bundan yararlandı ve kendi oğlunu Harezm tahtına oturttu. İdareyi kendi eline aldı. Tekiş'i Harezmşah'a biat etmek için davet etti. Tekiş de Harezm'e gelmeyeceğini bildirdi ve kendisinin hak sahibi olduğunu, Sultanşah'ı tanımadığını ilan etti. Hatun'un onu zorla yola getirmek için ordu sevkine hazırlanması Tekiş'in memleketi terk etmesine sebep oldu. Yakın komşusu Karahıtaylara sığınan Tekiş, onlara anlaşılarak kalabalık bir orduyla Gürgenc'e

¹⁵⁷ P.B. GOLDEN, a.g.e., s. 129; F. SÜMER, Oğuzlar, s. 31; S. KOCA, a.g.e., s. 32.

¹⁵⁸ L. N. GUMİLEV, Drevnie Turki, Moskova, 1976, s. 122.

¹⁵⁹ S.G. KLAŞTORNYİ, T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 355; S. KOCA, a.g.m., s. 458; L. N. GUMİLEV, a.g.e., s. 134.

tekrar döndü. Karşılaşmaya cesaret gösteremeyen Terken Hatun ile oğlu Sultanşah, beraberlerinde 3-4 bin ahali ile Horasan'a doğru ayrıldılar¹⁶⁰.

Bunların dışında **ağır dış baskıların** neticesinde de Türk boylarının yurtlarını terk ederek göç ettikleri olmuştur. Çinliler, Kitanlar (Hıtaylar) ve Moğollar çeşitli tarihlerde Türk toplulukları üzerinde baskılarını hissettirerek, onları yerlerinden etmişlerdir. Mesela, Çin'den atılan Moğol kökenli Kitanlar, 924 yılında Ötüken bölgesindeki Kırgız Kağanlığına ağır bir darbe vurdu. Bu darbeden sonra Ötüken'de tutunamayan Kırgızlar, Ertiş kaynak havzasındaki eski yurtlarına çekildiler.

3-) Anayurt Dışına Yapılan Göçler

Türklerin anayurdun dışına gerçekleştirdiği göçler yani **dış göçler**; uzun süre kalmak ve yerleşmek amacıyla yabancı bir ülke sınırlarını aşarak yapılmakta idi. Bu tip göçlere Türkler tarihte mecbur kalmadıkça başvurmamışlardır. Çünkü bu ölüm kalım meselesi idi. Hiçbir göç sahası tamamen boş ve sahipsiz bir yer değildi. Göç hareketinde bulunan kitle, buradaki yerli topluluk veya devlete karşı hâkimiyet mücadelesi vermek ve bu mücadeleyi de kazanmak zorundaydı. Başka bir ifade ile, göç hareketinde bulunan kitlenin yeni göç sahasındaki yerli halkı ya hakimiyeti altına alması, ya da onu buradan sürmesi lazım geliyordu¹⁶¹.

Bu eylemi gerçekleştirenlere de göçebeler değil göçmenler denilir. Fakat tarih boyunca öz vatanından uzaklara göç eden Türk kitleleri daima ısrar ve inatla göçebeler diye tanımlanmıştır. Hâlbuki bu göç eden kitleler, ilk topraklarını terk eden, yerleşmek amacı ile yeni bir yurt, bir ülke arayan, ileri seviyede kültürlü olan göçmen kitleleridir¹⁶².

¹⁶⁰ İ. KAFESOĞLU, Harezmsahlr Devleti Tarihi, Ankara, 1984, s. 84-85.

¹⁶¹ S. KOCA, a.g.e., s. 30; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 54.

¹⁶² H. TARCAN, Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygurlığı, Paris, 2003, s. 33.

Bize göre Asya kıtasının derinliklerinden, Moğolistan bozkırlarından yola çıkıp, Güney Rusya'ya, Balkanlara, Anadolu'ya yerleşen, buraları kendisine yurt edinen Türkler göçebe değil göçmendirler.

Anayurdun dışına olan göç hareketlerinin hacmine bakarak, kısıtlı sayıdaki boyların katkısında gerçekleşen göçü “münferit göçler” ve birçok kabilelerin katkısında gerçekleşen göçü “kitle göçleri” diye tasnif edebiliriz¹⁶³.

Genellikle bazı boyların katkısında gerçekleşen “münferit göçler”e başta insanların kendileri sebep yaratmaktadır. Bunlardan iş siyasi anlaşmazlıklar, isyan, ihtilal, iktisadi bunalım, fetih arzusu ve vatan kurma fikri en başta gelen sebeplerden idi.

Ana yurt dışına yapılan göçleri doğuran sebeplerin başında Türk tarihinde sık görülen **siyasi anlaşmazlıklar** gelmektedir. Kardeşler arasında ortaya çıkan taht kavgaları devletin bölünmesine sebep oluyordu. Mücadeleyi kaybeden taraf, istiklali feda edip egemenlik altına girmektense, yerini terk ederek, yeni ufuklara doğru göç etmeyi tercih ediyordu. Mesela böyle bir olay, M.Ö. 58 yılında Hun tahtında oturan Ho-han-yeh ile kardeşi Çi-çi arasında meydana gelmiştir. İç ve dış baskılara daha fazla dayanamayan Ho-han-yeh, istiklali feda edip, Çin hâkimiyetine girerek durumunu kurtarmak istedi. Bu durum Hun devlet meclisinde sert tartışmalara yol açtı. Hunlar istiklali feda edenler ve etmeyenler olarak ikiye ayrıldılar. İstiklalin feda edilmesini “gülünç ve utanç verici” bulan Çi-çi ve taraftarları, Çin hâkimiyetini tercih eden Ho-han-yeh taraftarlarına karşı mücadeleye giriştiler. Fakat Çi-çi ve taraftarları, Çin'in desteğini alan Ho-han-yeh ve taraftarlarına karşı başarılı olamadılar ve mücadeleyi kaybettiler. İstiklali feda etmek istemeyen Çi-çi ve taraftarları, Batı Türkistan'a çekilerek, burada bağımsız bir Hun Devleti kurdular (M Ö. 54)¹⁶⁴.

¹⁶³ A. SAYDAM, a.g.e., s. 2-3.

¹⁶⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 32.

Türk tarihinde **yöneticiye karşı çıkararak ülkeyi terk etme** örneğini, Oğuz Yabgu Devletinden Selçuk'un ayrılık hadisesi sergilemektedir. Orada Selçuk, Oğuz Yabgusuna isyan ederek tamamıyla mahalli ve mevzi bir hareket yaratarak yandaşları ile yöreyi terk etmiştir¹⁶⁵.

Belirtildiği gibi, Türkler cihan hâkimiyetine ilişkin arzularını ve fikirlerini gerçekleştirebilecek hayat tarzına ve vasıtaya sahip idiler. Bu hayat tarzı konar-göçer bir hayat; vasıta da at idi. Konar göçer hayat tarzı onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Atın sağladığı sürüt ve üstünlük duygusu da onların fetih arzularına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Böylece Türkler, askeri kudretin kaynağı olan at sayesinde hayret verici bir çabuklukla geniş fetih ve göç hareketinde bulunabilmişlerdir¹⁶⁶.

Tarihte birçok Türk boylarının **fetih** çizgisinde hareket ettiğini görebiliriz. Mesela, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yönelmelerinde fetih arzusu ve yeni vatan kurma fikri başlıca rol oynamıştır¹⁶⁷.

Türk göçlerini belirli gayelerden yoksun ve sonu meçhul birer macera hareketi olmaktan kurtarıp, başarılı şekilde hedeflerine ulaştıran başlıca sebep de, hemen bütün göçlerin Türk hükümdar ailelerine mensup kişiler tarafından büyük bir disiplin içinde sevk ve idare edilmesidir. Eski Türk hükümlanlık anlayışına göre kutsal sayılan hanedan üyelerinin başta bulunması, onlara karşı duyulan saygı ve bağlılık, dolayısıyla Türk kitlelerinin umumiyetle birliklerini muhafaza ederek çeşitli bölgelerde tarihi misyonlarını gerçekleştirmelerini mümkün kılmıştır.

Münferit göçleri Türk yayılmacılığındaki **“sızma”** hareketleri olarak da görebiliriz. Yani **“sızma hareketi”** kendi ülkelerinde iktisadi sıkıntı içinde kalan bazı kalabalıkça boy parçalarının, ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde hizmet almaları suretinde belirir. Bazı insanlar göçebe

¹⁶⁵ M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I'de Selçuklu göçleri hakkında geniş ve uzun açıklamalar da bulunmuştur. Ayrıca bkz: F. SÜMER, a.g.e., s. 68-69; S. S. KOCA, Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun, 1997, s. 45; O. TURAN, a.g.e., s. 167; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 260-261.

¹⁶⁶ S. KOCA, a.g.e., c.II, s. 34.

¹⁶⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 93-100.

hayata ekonomik sıkıntılarından dolayı uyamayarak yerleşmek zorunda kalıyorlardı. Bu şekilde dahi Türklerin katıldıkları topluluklar içinde üstün bir kabiliyet göstererek askeri kuvvetlere veya siyasi hayata hakim oldukları, hatta devletler kurdukları bilinmektedir”¹⁶⁸. (Mesela Mısır’da, Hindistan’da)

Büyük bir topluluğun kısa bir sürede yaptığı göç ise **“kitle göçü”** olarak adlandırılır. Kitle göçlerinin asıl belirgin özellikler gösterdiği zamanlar tabii afetler, salgın hastalıklar, nüfus artışı, otlak yetersizliği, savaş (dış baskılar) gibi zorlayıcı, önlenmesi imkânsız dış etkenlerle birlikte ortaya çıkar. Türk tarihinde “kavimler göçü” (375) olarak bilinen büyük göç hareketleri bu tip dış etkenler neticesinde ortaya çıkmıştır.

Mesela, iklim değişikliği Büyük Bozkır’da sonu **kavimler göçü** ile sonuçlanan büyük felaketleri doğurmuştur. Tarihi olayların şekline bakılırsa Türklerin anayurdu böyle bir felakete her zaman maruz kalmıştır. Büyük bir bölgeyi (mesela İç Asya bölgesi) kendi etkisi altına alabilen siklon değişimleri bölgenin alışageldik iklim şartlarının ve bitki örtüsünün değişmesini sağlamıştır. Mesela, L. N. Gumilev’in tespitlerine göre, II. yüzyılda Atlantik siklonlarının doğuya giden güzergâhlarını kıtanın iç kısımlarına çevirmesi ile İç Asya bölgesine yağmur ve kar yeterli ölçüde yağmaz olmuştur. Bunun neticesinde irili ufaklı nehirler kurumaya başlar. Aral Gölü de bozkırdan gelen nehirlerden beslenemez olmuş ve suyu çekilmiştir. III. yüzyıla gelindiğinde ise görülmemiş boyutta bir kuraklık yaşanır. Bunu neticesinde İç Asya bölgesinin yerlileri Ugorlar büyük Obi nehri üzerinden kuzeye yönelirler. Samoyedler ise Yenisey boyunca ilerleyerek Büyük Bozkır’ın ağzına, tundralara ulaşırlar ve kuzey ren geyiklerini ehlileştirerek bu vahşi hayvanların yerlerini kendilerine vatan edinirler. Kuraklıktan Balhaş gölü de kendi nasibini alıyor. Neticede civarında yaşayan Vusunlar Tiyanşan dağlarına doğru harekete koyuluyorlar¹⁶⁹.

Öte yandan Orta Asya’daki Türk toplulukları üzerinde **dış baskılar** da anayurdu terk etmeye zorlamıştır. Mesela, Cengiz Han önderliğindeki Moğol

¹⁶⁸ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 54.

¹⁶⁹ L. N. GUMİLEV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, s.

baskısı bunlardan biri idi. Moğolların önünden kaçan Türk boyları, uzun bir göç hareketine girişerek, gelip Anadolu'ya sığındılar.

Türk toplulukları, sadece dış baskılara değil, aynı zamanda **birbirlerinin baskılarına** da maruz kalıyorlardı. Hatta dış baskılardan çok iç baskılarla meydana gelen göçün sayısı daha fazla idi. Özellikle, Karadeniz'in kuzeyine, Orta Avrupa'ya ve Balkanlara olan göçler, hep Türk topluluklarının birbirlerini itmeleri ve yerinden etmeleri sonucunda meydana gelmiştir.

Mesela, Sabar (Sibir) Türkleri, V. yüzyılın ikinci yarısına doğru İli nehri havzasındaki yurtlarında Avarların baskılarına maruz kaldılar. Bu baskı üzerine yurtlarını terk ederek Kazak bozkırlarına geçen Sabarlar, buradaki Ogur Türklerini batıya sürüp, onların topraklarına yerleştiler. Sabarlar, Kazak bozkırlarında yarım asır kaldıktan sonra tekrar harekete geçtiler. Onoğurları ve Macarları batıya iterek, Kafkasların kuzeyinde bulunan Etil ve Don nehirleri arasındaki bölgeye sahip oldular¹⁷⁰.

Sabarlardan sonra aynı baskıya bu defa Avarlar maruz kaldılar. Göktürkler, 552 ve 555 yıllarında olmak üzere arka arkaya vurdukları iki darbe ile Orta Asya'daki Avar hâkimiyetine tamamen son verdiler. Göktürk darbesinden sonra Orta Asya'yı terk eden Avarlar, kendilerine emin bir yurt bulabilmek için batı istikametinde uzun bir göç hareketine giriştiler. 557 yılında Etil nehrini geçerek Kafkaslara ulaşan Avarlar, Göktürklerin kendilerini takip ettiklerini duyunca, bu bölgeden de ayrılarak, Orta Avrupa'nın yolunu tuttular. Karpatların çevrelediği Macar ovalarına gelip yerleştiler. Avarlar, burada bir devlet kurarak, 805 yılına kadar siyasi varlıklarını devam ettirdiler¹⁷¹.

Birbirlerini itmek ve yerlerinden çıkarmak suretiyle zincirleme bir göç hareketi de Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri arasında meydana geldi: Issığ ve Aral gölleri arasındaki yurtlarında VIII. yüzyıl içinde Karluk ve Oğuz Türklerinin saldırılarına uğrayan Peçenekler, Yayık ve Etil nehirleri arasındaki

¹⁷⁰ Ş. BASTAV, Sabar Türkleri, Belleten, 17-18, (Ankara, 1941), s. 59.

¹⁷¹ S. KOCA. a.g.m., s. 460.

bölgeye çekildiler. Peçenekler, burada da rahat olamadılar; Hazar ve Oğuz Türklerinin baskılarına maruz kaldılar. Kendilerinden önceki Türk topluluklarının yaptığı gibi Etil nehrini geçen Peçenekler, Macarları batıya iterek, Kuban ve Don nehirleri arasındaki bölgeye hâkim oldular. Bundan sonra Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayılan Peçenekler, doğudan gelen Uzların (Oğuz) baskısı ile Tuna nehrini geçip (1065) Balkanlara dağıldılar¹⁷².

Uzlardan sonra da bu zincirleme baskılar ve göçler devam etti. Bu defa Uzların arkasında Karadeniz'in kuzeyine Kuman (Kıpçak) Türkleri geldiler. Kumanlar, Uzları Balkanlara itmekle kalmadılar, kendileri de onların arkasından bu bölgeye indiler¹⁷³.

Ç-) GÖÇLERİN TOPLUMSAL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Göç meselesi, fert veya toplum tarafından icra edilen bir yer değiştirme hareketi olmakla birlikte, bu konunun asıl önemli olan yönü doğurduğu sosyal, kültürel, siyasi, demografik ve ekonomik değişikliklerde yatmaktadır.

Orta Asya'da henüz Tunç Çağı'ndan başlayarak kuzey ve doğudaki bölgelerde hayvancılıkla uğraşan kabilelerin tarım havzası halklarıyla ilişkileri oluşmuştur. Göçebeler her ne kadar aynı yerde uzun süre kalamazlar ve ziraatla uğraşmazlar ve yerleşik veya yarı göçebe hayat tarzını pek benimsemezlerse de, yerleşik hayatın ve mallarına ihtiyaç duymaktaydılar. Bu ihtiyaç karşılıklı idi. Çünkü hayvancılıkla uğraşanlarla tarımla uğraşanlar birbirlerinin ürettikleri ürünlere karşılıklı ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle yerleşik hayat karşısında göçebeliliğin aksettirdiği savaşçılık ruhu onları göç esnasında her zaman yerleşik hayatın hâkim olduğu bölgeler üzerinden geçmelerini sağlamıştır. Bu yüzden Orta Asya'nın Yedi Su, Talas ve Sır Derya yöreleri göç hareketlerinin güzergâhı olmuştur.

¹⁷² ATTALİATES, a.g.e., s. 83; A.N. KURAT, a.g.e, s. 151.

¹⁷³ S. KOCA. a.g.e., s. 32.

Türkler göç esnasında çevredeki kalıplaşmış düzenin değişmesinde büyük rol oynamışlardır. Göç eden Türkler öncelikle çevrenin değişiminde ormanlık arazilerin ve bağların yok edilmesi, ikinci olarak da ziraatın yerine hayvancılığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Göçebeler kanalları veya arıkları tıkamışlar ya da nehir boylarında hayvanları sulamak için nehrin hızını kesmişler, böylece nehir kenarlarında bataklıkların oluşmasına ve nehir istikametinin değişmesine neden olmuşlardır¹⁷⁴. Özellikle Doğu Rusya ormanlık alanları göçmen Türklerin gelişi dolayısıyla şeklini değiştirmiştir.

Fakat bunlardan dolayı göçebelerin var olunanı yok etmeye meyilli olduğu sonucuna varılmamalı, sadece bunun hayvancılıkla uğraşan toplumun göç esnasındaki telaşından ya da bulundukları yörelerde kalıcı olmayışından kaynaklanmıştır. Yoksa atlı-göçebelerin hayat tarzında doğayı korumak, meraları planlı kullanmak önemlidir.

Göçebelerin yürüttüğü istilalar sadece onların komşuları olan yerleşik hayat sürdüren halka değil, aynı zamanda kendi mal ve canlarına mal oluyordu. Çünkü böyle savaşlar uğruna muazzam kaynaklar sarf ediliyordu. Bu durum da ister istemez göçebelerin sosyo-ekonomik yapısının yıpranmasına ve iktisadi açıdan zayıflamasına neden oluyordu. Bu gerçekler sadece istilacı göçebeler için değil, savaş yürüten tüm devletler için geçerlidir.

Aslında, sadece kendi aralarındaki otlak mücadelelerini istisna tutarsak, göçebe toplum gelişmesi için istila seferlerine ihtiyaç duymamaktadır. Tabii ki, göçebeler üretim şeklini doğal yollarla da geliştirebilirlerdi. Mesela verimli hayvan cinslerini geliştirerek (bazı göçebeler bununla uğraşmışlardır), belli bölgeleri sulayarak suni yaylaları yaratmak (bu tür girişim göçebeler için verimli değildi), üretim aletlerinin geliştirilmesi ve son olarak ta yaylaların genişletilmesi. İşte bu sonuncuda göçebelerle komşuları arasında çelişki meydana çıkmaktadır. Göçebeler bu çelişkilere kendi ekonomik durumlarını dolayısıyla hayatlarını sürdürebilmek için

¹⁷⁴ GULUBOVSKI, Peçenegi, Torki i Polovçi do Naşestviye Tatar, Kiyev, 1884, s. 3-4.

girişiyorlardı. Göçebelerin toplu göçleri bu gibi nedenlere dayanmakta idi. Bu göçlerin olaysız gerçekleşmeyeceği de bir gerçektir.

Step boyları kaybedilen her savaştan sonra çoğunlukla galip kavme katılmakta, her ne kadar yeni boy birliği dahilinde ayrı bir grup oluştursalar da, bir daha eski adlarıyla değil de, galip kavmin adıyla yer almakta idiler. Bu durum, mağlup boyların kesin olarak yok oldukları ve stepten tamamen silindikleri gibi bir yanlış bir izlenim uyandırmaktadır. Galip boylarla birlikte yenilen kavmin her bir boyunun sürüklenmeyişi, ancak hayvanlarının kaybedilmesi yüzünden veya diğer nedenlerle daha ileriye gitmeye muktedir olmayan boyların yüzyıllar geçse dahi eski iskân yerlerinin yakınında oturmaları da bozkır tarihinin aynı karakteristik ve tekrarlana gelen bir safhasıdır. Daha uzağa göç etmek gerektiğinde göçebe kavimlerin, kendi birkaç boyunu, üstelik yeni yurdun işgaline muvaffak olunamadığı takdirde, geride bırakılan boyların eski iskân yerlerinin mülkiyetini teminat altına almaları amacıyla arkada bırakmaları da bozkır tarihinin iyi bilinen olayıdır. Daha sonra çok kez arkada kalan boylar, boy birliğinin uzaklara taşınan diğer boylarıyla bir daha asla birleşemezler, ancak terk edilen sahayı eline geçiren yeni göçebe kavmin boyları arasında erirler¹⁷⁵.

Türkler, çok geniş bir coğrafyaya uruklar ve boylar halinde yayılmışlardır. Fakat çoğu kez yeterli nüfus yoğunluğuna sahip olamadıkları için yerli toplumlar içinde kendileri eriyip gitmişler, milli kimliklerini kaybetmişlerdir¹⁷⁶.

Özelikle Anayurttan çıkan Türklerden kuzey yolunu izleyenler, Oğuzlar, Peçenekler, Kıpçaklar gittikleri yerlerde zamanla Hristiyan komşuları tarafından eritilmiş, onlara asimle olarak kaybolmuşlardır¹⁷⁷.

¹⁷⁵ K. CZEGLÉDY, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁶ M. DİKİCİ, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁷ O. TURAN, a.g.e., s. 15.

II. BÖLÜM

OĞUZLARIN ORTA ASYA'DA GÖÇLERİ VE YAYILMALARI

A-) ORHUN-YENİSEY HAVZASI OĞUZLARI

1-) Barlık Irmağı Kıyısında Altı Oğuzlar

Tölisler'den geldikleri muhtemel olan Oğuzlar'ın bu adı ne şekilde ve nasıl aldıkları bilinmiyor¹⁷⁸. Bilinen şu ki, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde adları geçene kadar onlar hakkında bilgimizin olmamasıdır. Yalnız Yenisey Yazıtlarının Orhun'dakilerden daha eski bir zamana (VI ve VII yy.) ait olduğu dikkate alınırsa Oğuzların belgedeki tarihi VI yüzyıla kadar inmektedir.

Yenisey havzasındaki Barlık nehri kıyısında dikilen bir kitabede şöyle denilmektedir: " Öz Yiğen Alp Turan, Altı Oğuz kavminden on üç yaşında ayrıldım. Beylik nüfuzumdan, sizlerden ayrıldım"¹⁷⁹. Anlaşılan bu yazıt, Altı Oğuz boyu beyinin mezar taşıdır. Kitabede kastedilen olay şu ki, henüz 13 yaşında olmasına rağmen Altı Oğuz boyunun başına geçen Öz Yiğen Alp Turan Bey burada vefat etmiştir. Onun küçük yaşta vefatı, ayrıca kitabedeki şekliyle "beylik nüfuzunu" korumak girişimi bu dönemde Oğuzların bağımsız olduklarını göstermektedir¹⁸⁰.

Bu yazıtın VII. yüzyılın ilk yarısı ile ortalarında dikildiği görüşü yaygındır. Buna bakarak, kitabe 600 yılından sonra yazıldığına göre, Oğuzlar

¹⁷⁸ B. ÖGEL, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962 s. 348; LAZLO, "Dokuz Oğuz ve Gök Türkler" Belleten, c. X . (Ankara, 1950), s. 42.

¹⁷⁹ H.N. ORHUN, Eski Türk Yazıtları, c. III, İstanbul, 1940, s. 61.

¹⁸⁰ E. NECEP; A. BERDİYEY, Hazar Ötesi Türkmenleri, İstanbul, 2003, s. 114.

altı boy halinde kendilerinden bir liderin başkanlığında bağımsız olarak Barlık çevresinde oturmaktaydılar.

Bunun dışında da Klementz Barlık kıyısından üç tane kitabe keşfetmiş. Bunların da Oğuzlara ait olduğu düşünülmektedir. Çünkü bütün yazıtlarda aynı damgaya rastlanmaktadır. Bu kitabelerde adı geçen Köni Tiriğ, Bayna Sangun oğlu Külüğ Çur ve adı okunmayan bir başbuğun birer Oğuz beyleri olduğuna ihtimal verebiliriz ¹⁸¹. Bunun dışında Yenisey yazıtlarında Oğuzlardan pek fazla söz edilmiyor. Onun için Barlık Oğuzlarının ilk Gök Türk devleti ile kurduğu münasebeti fazla bilinmiyor ¹⁸².

Buna rağmen Barlık yazıtları bize muhtemel bazı bilgiler vermektedir. Birincisi, bunların arka arkaya yazıldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre, sırasıyla bu dönemdeki Altı Oğuz Beyliğinin liderleri şunlar olmuştur: 1. Öz Yiğen Alp Turan; 2. Külüğ Tutuk; 3. Onun kardeşi Köni Tiriğ, 4. Bayna Sangun; 5. Onun oğlu Külüğ Çur; ve 6. adı okunamayan bir bey. Son üç yazıtın sonu aynı bitmektedir: “Kuyudaki prensesimden”. Burada “kuyu” kelimesinden mana, nehir kıyısındaki ülkesinde oturan prensesine gönderme olsa gerek. Bunu, Barlık III'deki “vadideki oğlumdan ayrıldım” yazısı kanıtlamaktadır. Bütün bunlara bakarak Oğuzlar'ın VII. yüzyılın başlarından itibaren veya daha erken dönemlerden Barlık nehri yakınlarında oturdukları ortaya çıkmaktadır ¹⁸³.

Oğuzlar'ın Tula boylarına göçleri 630 yılından sonrasına, yani Göktürklerin yıkılışına rastladığı için, sözü edilen beylerin 600-630 yılları arasında Altı Oğuz Beylerinin başında olmaları gerekir. Ancak söz konusu Oğuzların Barlık kıyısına ne zaman, neden geldikleri ve daha önceki tarihleri bilinmiyor.

Üstelik Altı Oğuzlar'ın Yenisey havzasından Orhun havzasına göç etmesine zorlayan nedenlere ilişkin ip uçları Barlık kitabelerde belirtilmiyor. Kutluk Hakan II. Göktürk Devleti'ni kurduğu sırada Oğuzlar artık Tula

¹⁸¹ H.N. ORHUN, a.g.e., c. III. s. 62-64.

¹⁸² F. SÜMER, “Oğuzlar” mad, İslam Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul, 1964, s. 379.

¹⁸³ E. N. NECEF; A. A. BERDİYEV, a.g.e., s. 115.

boyalarında bulunuyorlardı¹⁸⁴. Bu göçün, F. Sümer'e göre, 630 yılında I. Göktürk Devleti'nin yıkılışından sonra gerçekleşme olasılığı çok yüksektir. Oğuz göçlerinin tesadüfî olmadığını, aynı tarihte Kemçik'e akan Çırgak nehri boylarında oturan Ediz boylarının güney-batıya inerek Oğuzlar'ın yakınından bir yerde yurt tuttukları kanıtlanmaktadır. Büyük ihtimalde Barlık Oğuzları Ediz boylarının baskısı nedeniyle göçe maruz kalmışlardır¹⁸⁵.

Üstelik I. Göktürk Devletinin yıkılmasıyla Orhun bölgesindeki ortaya çıkan otorite boşluğu Yenisey'den kovulan Oğuzlar'ı kendine çekmişti. Bu şekilde Oğuzlar hiçbir zorlukla karşılaşmadan Tula (Toğla) ırmağı boylarına yerleşmişlerdir.

2-) Tula Irmağı Kıyısında Dokuz Oğuzlar

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Oğuzlar, Tula (Toğla) nehri civarında dokuz boydan teşekkül eden bir birlik oluşturmuşlardı. Muhtemelen Tula civarına geldikten sonra birliğe dahil olan kabile sayısı altıdan dokuzaya yükselmiştir. Bu konuda kendi fikrini izah eden L. Gumilev: "dış tehlikelerden korunmayı amaçlayan, birbirine yakın yaşayan küçük boylar kendi aralarında birleşerek ittifaklar meydana getirmişlerdi. Bunlar Türk soyundan olan Tölis boyları idi ki, bu tür topluluklar için "Oğuz" kelimesi kullanılmaktaydı. Dokuz Oğuz, Üç Oğuz, Sekiz Oğuz gibi kavimler ismi böylece ortaya çıkmıştır" diyor¹⁸⁶. Bize göre de Oğuzlar Barlık havzasında iken bu şekilde bir araya gelen kavimler birliği idi. İlk başlangıçtaki "oğuz" kelimesi mücerret olarak "kabile", "kabileler ittifakı" manasını ifade ederken, daha sonra olayların gelişmesiyle birlikte determinatif bir mana kazanarak boy ismi olmuştur. Bunlar zaman zaman siyasi gelişmeler içerisinde varlıklarını sürdürme bilmek

¹⁸⁴ F. SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1992, s. 23;

¹⁸⁵ H.N. ORHUN, a.g.e., c.III, s. 80'de kayıtlı bulunan Kemçik Çırgak Yazıtı B yüzünde şöyle denilmektedir: "Er erdemim babacığım, teyzemden, annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım(?). ...silah, yılki sizlere; avda kurban ettiğim atım ak... ...kurban ettim, elim erşin(?) ayı karımım, sungurum ... ak.. ...yetmiş yaşımda öldüm. Sözlerime: hazinemde altmış ata bindim. Ediz kavminin boyunu, Kabay boyunu hazineci olarak aldım..."; E. N. NECEF; A. A. BERDIYEV, a.g.e., s. 115.

¹⁸⁶ L. GUMİLEV, Drevniye Turki, Moskova, 1967, s. 60.

için değişik sayılarla anılan birlikler halinde malum olmuşlardır. Dokuz Oğuz-dokuz (muhtelif) kabile, Üç Oğuz-üç(muhtelif) kabile gibi Orhun havzasındaki Oğuz birliğinin oluşmasını İ. Kafesoğlu da buna yakın bir ifade ile destekleyerek, 630'da I Göktürk devletinin yıkılması ile bölgede oluşan iktidar boşluğuna bağlamaktadır. Ona göre fetret devresinde birçok Türk boyları gibi Oğuzların da kendi aralarında dış güçlerden korunmak amacıyla "Dokuz Oğuz" biriktiğini oluşturdular¹⁸⁷.

Muhtemelen, Tula boylarına geldikten sonra burada Oğuzlar Göktürklerinkine benzer bir idare tesis ettiler. Bölgedeki iktidar boşluğundan faydalanarak başlarında bulunan bir İlteber emrinde Çinlilerin tuzağından uzak duran **Dokuz Oğuz Beyliğini** kurdular. Göktürk yazıtları II. Göktürk devletinin kuruluşu sırasında Dokuz Oğuzların başında **Baz Kağanın** bulunduğunu belirtir. Bazı araştırmacılar buna bakarak Oğuzlar'ın Tula-Selenga ırmakları boylarını ele geçirerek **Dokuz Oğuz Kağanlığı'nı** kurduklarından söz etmektedir. Ancak, bu pek mantıklı gözükmemektedir. Muhtemelen, bu görüşün ortaya çıkma nedeni Oğuz liderinin "kağan" unvanı taşımasıdır. Kanaatimizce, Oğuz beyi Baz Kağan'ın adındaki "kağan" unvanı Çinliler tarafından verilmiş olmalıdır ki, Oğuzlar Çinlilerden sürekli hediyeler almakta idiler¹⁸⁸. Çinlilerin buradaki amacı Göktürklerden devir aldığı bölgenin hâkimiyetini şenle, ipekle elinde tutmaktır.

Aslında 630 yılında I. Gök Türk devletinin yıkılmasında Çin İmparatorluğu'nun başlıca müttefiklerinden biri de Tölisler'in ileri gelen boylarından Hsüeh-Yen-t'o'lar idi¹⁸⁹. Hsüeh-Yen-t'o'lar Çin İmparatorluğu'na yaptıkları bu hizmetin karşılığında Ötüken'de Gök Türklerden boşalan mevkie talip oldular. Bu uğurda giriştikleri faaliyetlerde kısmen başarıya ulaştıkları da anlaşılmaktadır. Ancak, Çin İmparatorluğu dost Tölis kabileleri arasında ihtilaf çıkarmayı başardı. Çinliler için en makbul yol Türk boylarını bir birine düşürerek bölgenin idaresini kendi ellerinde tutmaktı. Çünkü iskân politikasını

¹⁸⁷ İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2002, s. 150.

¹⁸⁸ L. GUMİLEV, a.g.e., s. 281.

¹⁸⁹ S. G. KLAŞTORNYİ; T. İ. SULTANOV, Kazakistan Letopis Treh Tisachileti, Alma-Ata 1992, s. 105.

uygulayıp, Çin köylerini buraya yerleştirmek veya devamlı göç halinde bulunan kabileleri kontrol altında bulundurmak için gerekli düzeni oluşturmak imkânsızdı. Bunun için her zamanki gibi rakip kavimlerin çatışmalarını sağlamak, yada tek bir kabilenin kendisi için tehlikeli olabilecek şekilde egemenlik kurmasına meydan vermemek gerekir idi. Bu konuda en büyük yardımcısı yeni Tölislerden, Orhun havzasında tutunmaya çalışan Dokuz Oğuzlar oldu. Dokuz Oğuzlar Çin İmparatorluğu ile ittifaka girerek Hsüeh-Yen-t'ö'ları yenilgiye uğrattı(646)¹⁹⁰. Böylece 647 yılında Tola ve Orhun nehirleri arasında yukarıda da bahsettiğimiz gibi başlarında elteber T'u-mi-t'u bulunan Dokuz Oğuz beyliği kuruldu. Fakat Çin İmparatorluğu Dokuz Oğuzların müttefiki olarak gözüke de onların bağımsızlığını kabul görmediler¹⁹¹. Bu nedenle 663 yılına kadar İlteber T'u-mi-t'u Çin hükümetine karşı bağımsızlık savaşını yürütmek zorunda kaldı¹⁹². Bu şekilde Oğuzlar'ın uzun süre hâkimiyet altında tutulamayacakları anlaşılmıştı. Baz Kağanın döneminde ise Dokuz Oğuzlar, Çin idaresinin desteğini alarak bölgenin en büyük siyasi kuvveti haline gelmişti¹⁹³.

3-) Oğuzların Göktürk Devletiyle İlişkileri

682 yılından itibaren 50 yıllık esaret döneminin ardından Çin kaynaklarının "Ku-to-lu" adını verdikleri Kutluk (Aşina soyuna mensup bir prens) tarafından Çinlilere karşı başarılı bir bağımsızlık savaşı başlatıldı¹⁹⁴. Kutluğu destekleyenlerin sayısı kısa sürede 5000 yükseldi ve kendisi de kağan olarak ilan edildi. Bu durumdan ilk etkilenen Oğuzlar oldu. Kutluk kağan ilk etapta savaşmak için lazım olan at sürülerini Dokuz Oğuz boylarından yağmalayarak elde etti¹⁹⁵. Bu hareket kısa surede yayıldı.

¹⁹⁰ A. TAŞAĞIL, Gök Türkler, Ankara, 1995, s. 72; E. S. PULLEYBLANK, a.g.m., s. 39;

¹⁹¹ S. G. KLAŞTORNYI; T. İ. SULTANOV, Kazakistan Letopis Treh Tisachileti, Alma-Ata 1992, 105.

¹⁹² S. G. KLAŞTORNYI; T. İ. SULTANOV, a.g.e., s. 105.

¹⁹³ F. SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatları Destanları, İstanbul, 1992, 23.

¹⁹⁴ L. GUMİLEV, a.g.e., s. 274; A. TAŞAĞIL, a.g.m., s. 30.

¹⁹⁵ L. GUMİLEV, a.g.e., s. 274;

Dağılan Göktürk boyları Kutlug'un etrafında toparlanmaya başladı. Kutluğun başlattığı özgürlük hareketi sonucunda, 682'de yeniden Gök Türk devletinin bağımsızlığını kazandı¹⁹⁶.

Bu sırada Dokuz Oğuz Kağanı Selenga ırmağı boylarında oturuyordu ve Ötüken bölgesi de onun idaresinde idi¹⁹⁷. Ötüken bölgesinde Göktürklerin yeniden yükselişi en çok Dokuz Oğuzları tedirgin etmişti. Dokuz Oğuz Kağanlığı Gök Türklere bağlı kalmaktan korkuyorlardı. Bu nedenle yaklaşan tehlikenin önünü almak için ciddi bir savaşa hazırlanmak zorundaydılar. Bu sebeple Gök Türkler henüz kuvvetlenmeden, Çinliler ve Kıtaylar ile bir ittifak kurmak için, Baz Kağanın önermesiyle her ikisine de Kunı ve Tonra boylarından birer elçi gönderdiler¹⁹⁸.

Üstelik güneyde en kısa zamanda siyasi bir gücü oluşturan Kutluk'un ana hedefi doğal olarak Ötüken bölgesini ele geçirmek oldu. Çünkü Baykal gölünün güney batısında bulunan Ötüken, yüksekçe dağlar ve Orhun ile Tamir ırmaklarınca çevrili müdafaası kolay fakat etrafa akınlar yapmaya elverişli bir konumda olup¹⁹⁹, iklimi yumuşak ve geniş otlaklara sahip bir yer idi²⁰⁰. Bu yüzden burası Asya Hunları ve I Göktürk Kağanlığı zamanlarında da devletin ağırlık merkezi olmuştur. Türklerce kutsal sayılan bir bölgedir. Gök Türkler'in fetret devrinde dağılan Türk kavimlerini ancak "Türk Devletçilik ruhunun yerleşmiş olduğu" Ötüken etrafında toplamak ve idare etmekle mümkün olabileceğinden buranın ele geçirilmesi büyük önem kazanmıştır²⁰¹.

Oğuzlar'ın ittifak aramak amacıyla bir haberciden Çin ve Kitay'a elçiler gönderdiklerini duyan Kutluk Kağan vezir Tonyukuk'a "gönlünce ordu sevk et" talimatını vermiş, taraflar arasında meydana gelen "İnekler Gölü"

¹⁹⁶ İ. KAFESOGLU, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁷ F. SÜMER, a.g.e., s. 23.

¹⁹⁸ H. N. ORHUN, a.g.e., c.II, s. 102'de bu hususta şöyle denilmektedir: " Habercinin sözü şöyle idi: Dokuz Oğuz kavmi üzerine bir kağan oturdu der. Çinlilere Kum Sengün'ü göndermiş, Kıtaylara Tonra Sem'i göndermiş". Burada, Dokuz Oğuzlar üzerine bir kağanın atandığı açıkça gösterilmektedir; F. SÜMER, a.g.e., 23; İ. KAFESOGLU, a.g.e., s. 114.

¹⁹⁹ KAFESOGLU, a.g.e., s. 107.

²⁰⁰ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi, s. 80.

²⁰¹ A. GABİN, "Kök Türklerin Tarihine Bir Bakış", D.T.C.F. Dergisi, c. II, sayı. 5, (Ankara 1944), s. 687.

savaşında Oğuzlar ağır bir darbe almıştı. Bu olaylar 682 yıllarında olmalıdır. Yapılan savaşta Oğuz kağanı Baz Kağan öldürüldü²⁰², ve Oğuzlar'ın büyük bir kısmı Kutluk Kağanın hâkimiyetini kabul ettiler²⁰³.

Göktürkler karşında verdikleri bu savaşı kaybetmesi Oğuzların Ötükendeki konumunu olumsuz etkiledi. Bunun sonucunda bağımsızlıklarını kaybeden Oğuz boylarından bazıları ana yurdun dışına kadar uzanan yeni göç hareketlerine kalkıştılar. (Çine)

Ötükendeki diğer Türk unsurlarını da tek tek hakimiyeti altına alan Kutluk Kağanın İteriş unvanını aldığını görüyoruz (686 ya da 687 başı). Birde yazıtlarda hakanın kendi ulusuna "Türk ve Oğuz beyleri"²⁰⁴ diye hitap etmesi, Oğuzlar'ın Göktürkler arasında Türklerden sonra ikinci büyük ve önemli unsur olduklarını göstermektedir. Ancak 682 ile 691 yılları arasındaki on senelik kısa dönemde Dokuz Oğuzlar ile Göktürkler arasında yedi savaşın olması dikkat çekicidir. Anlaşılan, Oğuzlar sık sık Göktürk idaresine karşı baş kaldırıp, savaşmışlardı. Bunun nedeni Dokuz Oğuzlar'ın kendilerinden değil, hakan tarafından atanan bir idareci tarafından yönetilmesinden duyulan memnuniyetsizlik olmalıdır²⁰⁵.

Ancak, 691-715 yılları arasında Dokuz Oğuzlarla Göktürkler'in münasebetine ilişkin kitabelerde yeterli bilgi arz edilmiyor. Muhtemelen, Oğuzlar beylik statülerini geri kazanmışlardı. Kitabelerde İteriş Kağan'ın halefi Kapkan Kağan'ın iktidarının ilk senelerine ait (692-716) Oğuz'ların herhangi bir hareketinden bahsedilmiyor. Sadece Tonyukuk kitabesinde ufak, fakat önemli bir kayıt geçer²⁰⁶. Buna göre Çin İmparatoru, Türgiş ve Kırgız kağanları Gök Türklere karşı yapılacak savaş hakkında müzakere ederken Türgiş kağanı diyor ki: "Türk memleketi kargaşalıktadır. Onlara tabi olan

²⁰² H. N. ORHUN, a.g.e., c. I, 36; L.GUMİLEV, a.g.e., s. 282.

²⁰³ L.GUMİLEV, a.g.e., s. 282; İ. A., "Oğuzlar" mad., 379.

²⁰⁴ H.N. ORHUN, c.I, s.39-40'da Köl-tigin Yazıtının bir yerinde şöyle denilmektedir: " Ey Türk, Oğuz beyleri, kavmi eşidin: Gökte Tenri basmasa, aşağıda yer delinmese Türk milleti ülkeni, türeni kim bozar?";

²⁰⁵ H.N. ORHUN, c.I, s. 138'de yer alan İne Hüşotü yazıtında şöyle denilmektedir: "Dokuz Oğuzlarla yedi savaş savaşıkta"

²⁰⁶ F. LAZLO, a.g.m., 38.

Oğuzlar isyana kalktılar²⁰⁷. Burada dikkati çeken mesele, Oğuzlar'ın bağımsızlıkları için devamlı fırsat kolladıkları hususudur²⁰⁸. Oğuzlar'ın bu devamlı ayaklanmaları, büyük bir kuvvete sahip olduklarını gösteriyor. Gök Türk kağanları bu durumu göz önünde tutmak suretiyle her zaman onlara Oğuz ya da Dokuz Oğuz ismiyle sık sık hitap etmişlerdir. Dokuz Oğuzlar kuvvetli bir kavim olarak daima Gök Türklerle karşılaştırılmışlardır. Gök Türklere karşı düşmanca duygular besleyen bu kavim, Gök Türk kağanı tarafından mağlup edilmişse de, Gök Türklere karşı sık sık isyana devam etmiştir²⁰⁹. Bu meseleler daha sonra Kapkan Kağan'ın yerine geçen Bilge Kağan devrinde dikilen kitabelerde Dokuz Oğuzlara karşı yaptıkları devamlı savaşlara dair etraflı bilgiler vermektedir.

Kapkan Kağanın 25 senelik (692-716) başarılı askeri ve siyasi yönetimine rağmen Kağanlığının son yıllarına doğru, yani 714 yılından itibaren devlete bağlı kavimler arka arkaya isyan etmeye başladılar. Bu hareketlilik her halde Kapkan Kağanın katı tutumundan dolayı meydana gelmiştir. O kendisine bağlı olan kavimlere çok sert davrandı ve yaşlanınca da öfkeli ve tutarsız biri oldu. Buna karşılık tabi kavimler protesto edip, kendisinden uzaklaştılar²¹⁰. Bunlar arasında Oğuz ve Ediz boylarının da adları geçmektedir²¹¹. Böylece 715 yılının başlarında Kapkan Kağan ve yandaşları kendilerini şiddetli bir isyan denizinin ortasında bulmuşlardı. Ongin kitabelerinde olaylar karşısında çaresiz kalan kağanın durumu açık bir şekilde anlatılıyor²¹². 715-716 yılları arasında taraflar arasında peş peşe çok sayıda çatışmalar gerçekleşmişti. İlk çatışma Toğu Balık'ta cereyan etti. Tula nehri kıyılarından küçük bir şehir olan Toğu Balık çevresinde vuku bulan bu

²⁰⁷ M. ERGİN, a.g.e., s. 82.

²⁰⁸ F. LAZLO, a.g.m., s. 39.

²⁰⁹ F. LAZLO, a.g.m., s. 40.

²¹⁰ N. Y. BİÇURIN, *Sobranie Svedenii o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*, c. I, Moskova 1950, 272-273.

²¹¹ L. GUMİLEV, *Drevnie Turki*, Moskova 1967, 311.

²¹² "... son derece yorgun ve bitkindik. Şaşkın ve işe yaramaz haldeydik. Çoğunluk karşısında azınlık durumunda idik. O, ben savaşacağım, dedi. Bu defa beyleri korkularını ifade ederek, biz aziz dediler" bkz: A. MALOV, *Pamyatniki drevne-turkski pismennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova 1959, 10.

savaştan bir netice husule gelmemiştir. Taraflar pozisyonlarını koruduklarından çözüme gitmek için Andırğu'da bir kez daha karşılaştılar. Ancak yine bir sonuç ortaya çıkmayınca Çüş Başı denilen bir yerde bu zamana kadar yapılanlar arasında en ciddi çarpışma gerçekleşti. Kıran kırana geçen bir muharebenin sonucunda Oğuzlar'ın ciddi kayıplar verdiği anlaşılmaktadır. Savaş sonucunda Göktürk birlikleri Oğuz Tonra boyundan Alpagut ve on akrabasını esir olarak ele geçirmişti. Şubat-Mart 715 yılında yapılan (muhtemelen Mart ayının ortasında gerçekleşmiştir) ulusal Yug/Yuğ törenlerinde esirler idam edilmişlerdi. Ancak bu savaş Göktürkler'e öne geçme şansı tanıdıysa da henüz Oğuzlar pes etmemişlerdi. Bunun üzerine taraflar bir kez daha Ezgenti Kadaz mevkinde karşı karşıya geldiler. Ancak, sonuç namına ortada yine bir netice yoktu. İşinada bindiren Göktürkler hasımlarını yenmeyi kafalarına iyice yerleştirmişlerdi. 715 yılı sonunda Oğuz birliklerine yaklaştırmaya çalışan Göktürkler, kışı Amğı sığınaklarında geçirdiler. 716 yılı başlarında buradayken muhtemelen kışın aşırı soğuk geçmesinden dolayı hayvanları ölmeye başladı. "Yut" veya hayvan ölümü adı verilen bu olay korkulacak düzeyde olmadığından Göktürkleri pek etkilemiş benzememektedir. Bahar mevsiminde Köl-tigin tekrar Oğuzlar'a karşı sefere geçti. Ancak, Oğuzlar da tetikteydiler. Ordunun harekete geçtiğini öğrenen Oğuzlar, muhtemelen farklı bir taktik geliştirip aniden Köl-tigin'in bulunduğu karargaha saldırdılar. Köl-tigin bu saldırı karşısında inanılmaz bir cesaret sergilemişti. Sonuçta Oğuzlar bazı kayıplar verdirerek geri çekildiler. Sinirleri iyice gerilen Göktürkler, Oğuz yurtlarına saldırarak bazı obaları yağmaladılar. Bunun üzerine Oğuzlar eskiden beri beraber oldukları Dung-hu/Tun Oğuz boylarından Tokuz Tatarlar'la ittifak oluşturup Göktürk yağmalarının önüne geçmeye çalıştılar. Ağu yakınlarına Oğuz-Tatar birlikleriyle Göktürkler arasında arka arkaya iki savaş gerçekleşti. Ancak her iki savaşta Göktürkler lehinde sonuçlandı. Bu yine Oğuzlar'ın tabi olduğu anlamına gelmiyordu. Nitekim, kaybedenler meydana bırakarak kaçmak zorunda kalmışlardı²¹³.

²¹³ H. N. ORHUN, a.g.e., c.I. s. 48-52'de Köl-tigin Yazıtının bir yerinde bu olaylar şöyle anlatılmaktadır: "Dokuz Oğuz kavmi kendi kavmim idi. Gök ve yer karıştığı için düşman oldu. Bir senede beş defa harp ettik. En ilki Togu Balık [şehrinde] harp ettik. Köl-tigin azman akına

Göktürklerle karşı bağımsızlıkları uğuruna verdikleri savaşları kazanamayınca artık bazı Oğuz boyları ana yurdun dışına, Çine göç hareketinde bulundular. Fakat bu bir sığınma şekli idi. 717 yılında gerçekleşen bu olay üzerine Göktürkler Oğuzlar'ın bu ihanetine sinirlenip onlara karşı sefere çıkarak, çocuk ve kadınlarını esir olarak ele geçirmişlerdi²¹⁴. Muhtemelen bu olay üzerine Oğuzlar tekrar hâkimiyet altına alınmıştır.

Bu sıralarda devletin bütünlüğünü sağlamayı amaçlayarak Kapkan Kağan Bayırku kabilesine karşı sefer düzenleyerek Tola kıyılarında onları mağlup ediyor. Fakat kağan Ötüken'e dönerken yolda ansızın ormanda saklanan Bayırkular tarafından yakalanarak öldürülüyor.²¹⁵

Bu olay üzerine Gök Türk devletinin başına Kapkan Kağan daha hayatta iken törelere uygunsuz olsa da halefi olarak tayin ettiği oğlu Küçük han geliyor. Fakat hakkını arayan Köl-tigin kısa bir süre sonra askeri bir darbe ile kağanlığı abisi olan Bilge Kağana geçmesini sağlar²¹⁶.

Bilge Kağan döneminde onun sergilediği barış eksenli, akıllıca politikası önceki kağanın katı tavrın unutturmuş, bu şekilde Çin'e kaçan Türk kavimlerini geri çekmeyi başarmış. Bu da Çin tarihi kaynaklarında, Türklerin tekrar eski saflarına dönmeleri ters bir akıntı olarak açıklanmaktadır²¹⁷.

---

binip hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordu [birbirine] değdiği vakit yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşagakta Edizlerle harp ettik. Köl-tigin az yağız [atına] binip hücum ederek bir eri mızrakladı. Dokuz eri eğire dokudu. Ediz kavmi orada öldü. Üçüncü Oğuzlarla harp ettik.

Köl-tigin azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık. Ülkesini aldık. Dördüncü Çuş başında harp ettik. Türk kavminin ayağı burkuldu, korkak oluverdiler. O gelmiş olan ordusunu Köl-tigin püskürtüp Tonglardan bir kabile, Alpagutlardan on eri Tangra Tigin cenaze merasiminde sarıp öldürdük. Beşinci Ezgenti Kazazda Oğuzlarla harp ettik. Köl-tigin az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı. O ordu orada öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilkbaharda Oğuzlara doğru ordu çıkardık. Köl-tigini başkumandan tayin edip (?) gönderdik. Düşman Oğuz/ar karargâhı bastılar. Köl-tigin öksüz denilen atına binip dokuz eri mızrakladı. Karargâhı vermedi. Annem hatun, büyük annelerim [yahut kaynanalarım?],

²¹⁴ H. N. ORHUN, a.g.e., s.166'da "Otuz dört yaşında Oğuzlar kaçıp Çinlilerin idaresine girdiler. Kızıp [üzerlerine] sefer ettim... oğullarını, kanlarını orada aldım";

²¹⁵ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 115.

²¹⁶ N.Y. BİÇURIN, a.g.e., c.I., s. 306.

²¹⁷ L. GUMİLEV, a.g.e., 316.

Bunun net bir örneği de, tekrar güçlenmeyi hedefleyen Bilge Kağan daha önceleri kendi topraklarını terk ederek Çin'e sığınan Tokuz Oğuzlara geri göç etmeleri için çağrıda bulunmasında idi²¹⁸. Bunun üzerine Oğuzlar'ın Bilge Kağan ve Tonyukuk'a güvenerek geri döndükleri anlaşılmaktadır. Zira 726 yılında veya ona yakın bir zamanda dikildiği sanılan Tonyukuk kitabesinde Türk Bilge Kağanın, Türk Sır Budununu, Oğuz Budununu besleyip oturduğunu söylemesi doğal olarak bu sonucun doğru olduğunu teyit etmektedir²¹⁹. Bilge Kağan'ın da Köl-tigin için diktirdiği kitabede Oğuz budunu ve beylerine de hitap etmesi; Oğuz'ların Kağan'a bağlılıklarını sürdürdüğünü, ana kitlenin Ötüken'de bulunduğunu ifade ediyor²²⁰.

Oğuzlar, Göktürk Devleti'nin sonuna kadar tabi pozisyonlarını korumuşlardı. Ancak bu bağlılığın Göktürk Devleti'nin sonlarına yakın sarsıldığı ve aradaki iplerin koptuğu bilinmektedir. Göktürkler'e aşırı sadık kalan bazı Oğuz grupları ise onlarla birlikte devletin çöküşü üzerine Çin'e gitmişlerdi²²¹. Göktürk kitabelerinde geçen bazı bilgilerden de Oğuzlar'ın sadece Çine değil ana yurdun batı kısmına, Türkeşlerin yurduna doğru göç etmiş olabileceği kanaatine varabiliriz.

4-) Göktürk Devletinin Yıkılmasından Sonra Oğuzlar

Bilge Kağanın ölümünden sonar ülkede tekrar kargaşa başladı. Bunların başında Aşina ailesinin kendi içindeki durmak bilmeyen taht kavgası ve bu durumdan faydalanarak kendi bağımsızlıklarını tekrar sağlamaya çalışan budunların ayaklanması göze çarpmaktadır. Bu gelişen olumsuz durumdan kazançlı çıkan Uygurlar olmuştur. Bunlar 744 yılında Aşina

²¹⁸ S.E. MALOV, Pamyatniki drevne-turkski pismennosti Mongolii i Kirgizii, Moskova 1959, s. 22.

²¹⁹ H. N. ORHUN, a.g.e., c. II, s. 120'de "Türk bilge hakan, Türk sir boyunu, Oğuz boyunu iyi idare ediyor" denilmektedir; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 142-143.

²²⁰ S.E. MALOV, Pamyatniki Drevne-Turkski Pismennosti, Moskova 1951, s. 39. F. SÜMER, a.g.e., s. 27.

²²¹ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 142-143.

sülalesinden olanlara son vererek, yaklaşık 100 yıllık bir süre için Ötüken'in yeni sahipleri durumuna yükselir.

744 yılında Gök Türk devleti Uygurlar tarafından ortadan kaldırılması ile Dokuz Oğuzlar bu sefer Uygurlar'a itaat etmek zorunda kalarak Uygur federasyonunu meydana getiren Türk budunlarına katılmıştır. Fakat Oğular, II Göktürk devletine karşı almış oldukları tutumları aynen Uygurlara da uygulamışlardır. Ama Uygurlar, Dokuz Oğuzlar'ı ne zaman idareleri altına aldılar, kesin bir şey söylemek mümkün olmuyor. Uygurların kurucusu olan Köl Bilge Kağan'ın Gök Türk hâkimiyetini ortadan kaldırma çabası esnasında, Dokuz Oğuzlar ve diğer Oğuz kabilelerinin genel durumundan bahsedecek kaynaklar da bulunamamıştır.

747 senesinde Köl Bilge Kağan'ın ölümü zerine, yerine Türk tarihinin en güçlü simalarından biri olan büyük devlet adamı, Moyun-Çor geçti²²². İşte bu kağanın adına dikilen kimi kısmı iyi korunamayan Şine-Usu kitabelerinden Oğuzlar'ın (Sekiz Oğuzlar) durumu hakkında az da olsa bilgi edinmek mümkün olabilmektedir. Şine Usu yazıtlarında Moyunçur'un onlarla savaştığı anlatılmaktadır: "Tuttum...bir... orada ormanlığa yetiştim. Gece ışık batarken harbettim. Orada mızrakladım. Gündüz [dağılmışlar], gece derlenmişlerdi. Ormanlıkta Sekiz Oğuz, Dokuz Tatarlar kalmadı. İkinci gününde gün doğarken harpettim"²²³. Burada ilginç olan Oğuzlar'ın dokuz değil sekiz boy halinde zikredilmesidir. Nitekim, Moyunçur Oğuzlar'la yaptığı ikinci savaşında da onlardan Sekiz Oğuz olarak söz etmektedir²²⁴. Bu olaylarda Oğuzlar'ın bir boy haricinde Uygurlar'a karşı ayaklandıkları görülmektedir. Bir diğer açıklama ise, ilk iki savaşta Oğuzlar'ın sekiz boy olarak zikredilmeleri, bir boyun daha önce Gök Türklerle birlikte Çin'e gitmesinden ileri gelmektedir. Üçüncü savaş arifesinde bunlar geri dönerek tekrar Oğuzlar arasına katılmışlardı. Nitekim, bir sonraki olaylarda Oğuzlar'dan yine Dokuz Oğuz

²²² İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.124.

²²³ H. N. ORHUN, a.g.e., c.II, s.168;

²²⁴ H. N. ORHUN, a.g.e., c. III s. 68-169'da: "Bişinç ay udu kelti. Sekiz Oğuz, Tokuz Tatar kalmatı kelti, selene kidin yılun kol birdin sınał' Şıp başına teği çeriğ itdimilBeşinci ay uyararak geldi. Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar kalmadı geldi. Selenganın batısını Yılun Kolun güneyini sınır yapıp, Şıp başına kadar ordu koydum" denilmektedir.

olarak söz edilecektir²²⁵. Oğuzlar'ın Uygurlar'a karşı savaşlarda yanlarına çeşitli boyları da aldıkları bilinmektedir. Başından beri sanki kader birliği yapmışçasına Oğuzlar'la Dokuz Tatarlar'ı ittifak halinde görmekteyiz²²⁶. Yine bu savaşlarda Kırgızlar ve Çikler de Oğuzlar'ın yanında yer alarak Uygurlar'a karşı çetin savaşlar vermişlerdir. Ancak bu savaşların hepsi Uygurlar lehinde sonuçlanmıştı. Uygurlar bu savaşlarda düşmanlarına karşı daima bağışlayıcı olmuştur²²⁷.

Böylece Uygur kağanı Moyunçur'un Türkçe kitabesinde, devletin dayandığı başlıca unsur olarak "On Uygur ve Dokuz Oğuz budunu" zikrediliyor²²⁸.

Yine Şine-Usu kitabelerinden anlaşılıyor ki, Uyğurlar hâkimiyeti sırasında Oğuzların bir kısmı Gök Türkler ile Çin'e gitmişler ve Moyunçur'un Basmıllar ve Karluklar ile savaşları esnasında tekrar Türk iline dönmüşlerdir. Demek ki Uyğurlar zamanında da bir dizi göç döneminin başlatıldığı görülmektedir²²⁹.

Uygurların hakimiyetine alınmış olan Orhun Oğuzları hakkında kaynaklarda bunun dışında daha fazla bilgi yoktur. Uygurlar, XI. yüzyıl ortalarında Orhun-Selenga vadisinden iç anlaşmazlıklar ve ayrıca 840 yılında Kırgızların saldırımları nedeniyle Orhun bölgesinden ayrılıp, batıya yani şimdiki Orta Asya bölgesine göç etmişlerdir. Uyguların bir bölümü Beşbalık, Turfan, Barköl ve Hami Kenti bölgelerine göç etmek zorunda kalırken, Uygur federasyonuna dahil olan Oğuzlar ise daha da batıya, İç Asya bölgelerine kaymak zorunda kaldılar. Bundan sonra anayurt bölgesindeki Oğuz topluluğu

²²⁵ H. N. ORHUN, a.g.e., c. I. s. 172'de: "Tokuz Oğuz beyleri geldi... Yine yaramadm düşman imiş" denilmektedir.

²²⁶ H.N.ORKUN, a.g.e., 168; B. ÖGEL, "Şine-Usu Yazıtlarının Tarihi Önemi", Belleten, (Ankara, 1968), sayı 59, s. 377.

²²⁷ H. N. ORHUN, a.g.e., c. I. s. 170-172; F. SÜMER, a.g.e., s. 30.

²²⁸ H.N. ORHUN, a.g.e., c. I, s.164.

²²⁹ P. GOLDEN, Türk Halkları Tarihine Giriş, cev: O. Karatay, Ankara 2002, s. 129.

hakkında fazla bilgi yoktur. Herhalde batı yönünde geniş ölçüde bir göç hareketi söz konusudur²³⁰.

B-) OĞUZLARIN ORHUN HAVZASINDAN YEDİSU VE SEYHUN HAVZASINA GÖÇLERİ

1-) Yedi Su Havzasında Oğuzlar

a-) Göktürk Devleti Döneminde Yedi Su Havzasına Gelen Oğuzlar

Bir önceki bölümden anlaşıldığı gibi Oğuzlar Ötüken bölgesindeki siyasi ağırlığı olan yerli sakinlerden biri idi. VIII-IX. yüzyıllarda bölgede cereyan eden Türk kabile gruplarının yöneticileri arasında şiddetli iktidar mücadeleleri sosyal hayatı zora sokmuştu. Üstelik bu kavganın sonucunda hakanlık unvanını elde eden Uygur yöneticileri Türk kavimlerinin eski birliğini sağlayamamıştı. Tam tersi iktidardan payını alamayan Karluk ve Oğuz boyları yurdu terk etmişler. Bunlardan bir kısmı Çin'e sığındılar ise de, ana kitle batıya doğru göç etmişlerdi. Hatta anlaşılan şudur ki bu göç olayını Oğuzlar, daha öncesinden başlatmışlardı.

Gök Türk yazıtlarında her zaman Oğuzların varlığını ve mücadelesini ön plana çıkararak bahsederken, Bilge Kağan iktidarı zamanına ilgili olaylarda, Oğuzlardan pek bahsedilmiyor. Demek ki Oğuzlar tamamen itaat altına alındı yada büyük kısmı yurdu terk etmiş olmalıdır. Gök Türkler devletine karşı devamlı kendi bağımsızlıkları için mücadele verirken birden bire Oğuzlar'ın davalarından baz geçerek Türk budunu ile bütünleşmesi pek te akıla yatmıyor. Kapagan kağan iktidarı zamanında bir hayli eziyet gören²³¹ Oğuzlar'ın büyük kısmı konfederasyonluktan vaz geçerek batıya doğru göç etmiş olmalıdırlar ki, onlarla daha sonra batı Yedisu bölgesinde karşılaşırız²³².

²³⁰ İ. KAFESOĞLU "Oğuzlar", TDEK, Ankara, 1996 , s.157; F. SUMER, a.g.e., s. 25.

²³¹ L. GUMİLEV, a.g.e., s. 323-324.

²³² S.G. AGACANOV, Oğuzlar, çev: s. 122-129; İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s. 143.

Efsanevi Oğuz menkıbeleri²³³ ve üstelik arkeolojik araştırmalar²³⁴ Yedisu bölgesinin bir dönem Oğuzların yurdu olduğunu doğrulamaktadır. Fakat Oğuzların Yedisu bölgesini ne zaman yurt edinmeye başladıkları konusunda kesin bir bilgi yok. Sadece bazı muğlâk olan bilgiler bize Oğuzların II Göç Türk devletinin son dönemlerinde Yedi Su'da var olduklarına dair ipuçları vermektedir.

Mesala, yazıtlarda Bilge Kağan'ın cenazende baş sağlığı için gelenlerin arasında da Türkeşler ilinden Oğuz'un varlığından bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu da bize II Göktürkler Devletinin son safhasında Yedisu'da Oğuzlar'ın varlığına ilişkin ayrı bir işarettir²³⁵.

b-) Uygurlar Devleti Döneminde Yedi Su Havzasına Gelen Oğuzlar

VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Göktürk Kağanlığı'nın tabii üyesi olan Dokuz Oğuzlar, Uygurların kutsal Ötüken tahtına oturmasıyla (744) Selenge ve Tula (Toğla) ırmakları dolayındaki illerini yavaş yavaş terk etmeye başladıklarını biliyoruz.

Uygur yazıtlarında Oğuzlar'ın en son ismi 751 yılında gerçekleşen üçüncü Uygur-Dokuz Oğuz savaşı dolayısıyla geçmektedir²³⁶. Bundan sonra Uygurlar'la Oğuzlar arasında bir etkileşimden söz edilmez. Bu durumu açıklayacak tek görüş, bu tarihten itibaren batıya, Yedisu bölgesine doğru bir Oğuz göçünün meydana geldiğidir. Oğuzların batıya doğru hareket etmelerinin nedeni daha önce birkaç kez gittikleri Çin' den pek memnun kalmadıkları gösterilebilir.

Ancak, batıya gelen ve daha sonra 24 boy halinde organize olan Oğuz boyları arasında Dokuz Oğuzlar arasında etkin bir rol oynayan Tonra ve Kuni boylarının adları geçmemektedir. Bu duruma da bir açıklık getirmek için F.

²³³ KONONOV, a.g.e., s. 38; 81.

²³⁴ L. M. LAVINA, Keramika Nicney i Srednei Sırdari v Pervom Tısaceletii Naşei Eri, Moskova 1972, s. 123.

²³⁵ F. SÜMER, a.g.e., s. 23.

²³⁶ F. SÜMER, Oğuz Destanları, s. 31.

Sümer'in ilk görüşü yabana atılmamalıdır. Böylece, aktarılan bilgilerden ortaya çıkacak netice şudur: 751 yılında Dokuz Oğuz Beyliği başında bulunan Tonra ve Kum boyları Uygurlar'a karşı yapılan üç büyük savaşta büyük kayıplar vererek yıpranmışlardı. Bu durum, Dokuz Oğuz Beyliğinin çökmesine neden oldu. Onlara tabi olan diğer Oğuz boyları kitleler halinde, daha önce göç eden akranlarının arkasından batıya akın etmeye başladılar. Geriye ise bazı küçük Oğuz grupları ile Tonra ve Kunı boyu kalmıştı. Bunlar yapılan göçlerden sonra zayıflayarak Uygurlar'a karşı ciddi bir sorun oluşturacak pozisyonlarını kaybettiler. Dolayısıyla, Uygurların hâkimiyetini büsbütün benimseyerek tabi konumuna düştüler.

Oğuzların batıya göçü ilk olarak Göktürklerin son devrinde küçük gruplar halinde başlatıldığına yukarıda ihtimal vermiştik. Bu göç yolunu daha sonra ana kitle takip etmiş olmalı ki Yedisu yöresi bir süreliğine Oğuzların yurdu haline gelmiştir²³⁷. Burada tekrar teşkilatlanma hareketinde bulunmuş, boy sayısı ve yapısı değişmişti. İdrisi'den anlaşıldığına göre Oğuzlar kendilerinin ilk başkentini Yedisu da kurmuşlardı. İdrisi "Nüzhet el-Müştak fi İhtirak el-Âfâk" adlı eserinde Oğuz ülkesinin durumundan bahsederken "Hiyâm'dan el-Karyet el-Kadîm (Eski Köy) güney batı istikametinde 4 konaktır"²³⁸ – diyor. "Kitab Rucar"ın çeşitli yazmalarında bulunan haritalarda, el-Karyet el-Kadîm'in yerini açıkça göstermektedir 1192 yılı haritasında müellif, el-Karyet el-Kadîm'in yerini tahminen Şaş bölgesinden kuzey doğu tarafına doğru uzanan eğri dağ silsilesinin eteğine oturtulmuştur.²³⁹ İdrisî'nin diğer bir eseri "Sûrat al-Ârz" da ise el-Karyet el-Kadîm Şaş nehrinin güney tarafında, Garaoğuz sıradağ kolları ile bileşen dağın yakınında gösterilmektedir. Yani, el-Karyet el-Kadîm Çu Nehri ve Tanrı Dağlarının batı uzantılarıyla çevirili bölgede bulunuyordu.²⁴⁰

²³⁷ S. JOLDASBAYULU, Eski ve Orta Asırlarda Kazakistan, Almatı, 1998, s. 68; KONONOV, Rodoslovnaya, s. 38, 57, 81.

²³⁸ MITT, 222.

²³⁹ S.G. AGACANOV, a.g.e., 133.

²⁴⁰ S.G. AGACANOV, a.g.e., s.133.

İdrisi'nin ifadelerinden anlaşıldığı gibi Eski Oğuzeli adının, Oğuz kabilelerinin “başkenti” olduğu muhakkak.²⁴¹ Muhtemelen bu şehir göçmen Oğuz boy beylerinin durakladığı Yedisu bölgesindeki ilk konaklarından biri ve ilk payitahtı idi. Burası büyük ihtimalde IX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Oğuz beylerinin baş karargâhı olmuştur.

Kazakistan'da Oğuzların ilk vatani olan yerin Yedisu olduğunu doğrulayan diğer bilgi de Karşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lügat'üt Türk'ün de ifade edilmektedir. Orada Güneydoğu Kazakistan'da Issıkgöl ile Şu'nun orta kısmında Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Yağma, Çiğil, Kimek gibi Türk dili konuşan topluluklar beraber yaşamaktaydı²⁴².

Oğuzlar, anlaşılan Ötüken'deki Uyğurlarla diğer Türk unsurları arasındaki sürüp giden şiddetli çarpışmaları buradan takip etmişlerdir. Fakat hakanlık konusunda pek ısrarlı olmamıştır. Bu konuda tutarlı bir açıklık getirmek mümkün olmuyor, berki de “Oğuz” dediğimiz bu kabileler birliğini yönetenlerin basında Aşina sülalesinden birisinin olmayışı, yada o şahsın yabgu unvanına razı olması, beklide mücadele esnasında ağırlıklı Oğuz kitlesinin orada bulunmamalarıdır.

2-) Oğuzların Seyhun Havzasına Göçleri

Oğuz göçlerinin gelip yerleştiği Yedisu bölgesi pek de korunaklı sayılmazdı. Bölge gün geçtikçe artan Karluk etkisini sırtında hissetmekteydi. Öte yandan bölgenin siyasi durumu şöyle idi: Seyhun boylarının belli kısımları daha önce bölgeye gelen Peçenekler tarafından tutulmuştu. Kuzeyde, yani Kazak bozkırlarını Kimekler dolaşmaktaydılar. Aral Gölü'nün yukarısına doğru, Hazar taraflarında Hazarlar bulunmakta, Mangışlak ve Balhan çevresi Arapların Sul adını verdiği Eski Tölis boylarınca kapatılmıştı. Bunlar arasında Oğuzlar'ın en fazla rahatsızlık duydukları Karluklar'dı. Zira onlarla daha önce de tanışıyorlardı. Ayrıca, Karluklar'ın Oğuzlar'dan alınacak

²⁴¹ MITT, c.I., s. 222.

²⁴² KAŞGARLI MAHMUT, a.g.e., c. I, s. 393.

bir intikam borçları da vardı, çünkü Göktürk tahtını Uygurlar'a onların desteği ile kaptırmışlardı²⁴³.

İkinci Göktürk İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine Ötüken'deki hâkimiyeti ellerine geçiren Basmlar ancak iki yıllığına mevkillerini korumayı başardılar. Ardından Uygur-Karluk ittifakı sonucu ortadan kalkıp, Beşbalık çevresine göç ettiler. Bunun üzerine Ötüken taht Türk boylarından Uygurlar'ın eline geçti. Uygurlar, Basml-Karluk birliklerini hezimete uğrattıktan sonra 744 yılında hâkimiyetlerini resmen tescil ettirmiş oldular. Bu savaştan yenik çıkan Karlukların bir kısmı Uygur, bir grubu da Çin hâkimiyetine geçmesine rağmen ana kitle Balgaş, Urungu ve Zaysan'ın aşağı bölgesine inerek On-ok sahasına geldiler²⁴⁴.

Bu sırada, Oğuz ana kitleleri Yedi Su çevresinde oturmaktaydılar. “Yada Taşı” hakkında anlatılan rivayetlerden anlaşıldığına göre²⁴⁵, Oğuzlar ile Karluklar arasında ciddi savaşlar cereyan etmiştir. Karluklar Yedisu'ya gelmeleriyle zamanla kendileri ile boy yakınlığı olan Çiğil ve Yağmalarla birleştiler ve göçmen olan Oğuzlara karşı toprak mücadelesine giriştiler²⁴⁶ (766). Oğuz-Karluk savaşlarının aralıklarla IX. yüzyılın ortalarına kadar sürdüğü ve savaşlarda baskın tarafın Karluklar olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Karluklarla Oğuz kabileleri arasındaki çatışmalar tarihi kaynaklara sıhhatli bir şekilde yansımış değildir²⁴⁷. Karluk-Oğuz savaşları sonucunda bazı Oğuz gruplarının yurtlarından çıkarıldıkları söylenilebilir. Karlukların baskısı sonucunda Oğuzlardan bazı gruplar daha da batıya, Maverâünnehir'e göçe kalkıştılar²⁴⁸.

Bunun dışında M. Kaşgarlı'da Çiğil maddesinde şu kayıt vardır “... Oğuzlar, memleketleri bu kaleye bitişik iken Çiğil halkı ile daima

²⁴³ Bölgedeki Oğuz-Karluk savaşları hakkında bkz. E. N. NECEF, Karahanlılar, s. 83, 189-193.

²⁴⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz. N. NECEF, Karahanlılar, s. 78-91.

²⁴⁵ Bu hususta geniş bilgi için bkz. S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 186-187.

²⁴⁶ Kazakistan Tarihi Köne Zamannan Būgūnge Deyn (Oçerk), Almatı, 1994, 65.

²⁴⁷ S. G. KLAŞTORNYI; T. I. SULTANOV, a.g.e., s. 118.

²⁴⁸ S.G. AGACANOV, a.g.e., 135.

savaşmış.... Oğuzlar artık Çiğil kalesine komşu değildirler. Herhalde çok eski olmayan bir tarihte buradan çekilmişlerdir²⁴⁹ diyor. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Oğuzlar Yedi Su'dan savaşarak ayrılmışlardır.

Gardizi ve Mücmelü't-Tevarih'e göre, bazı Oğuz grupları kuzeye doğru hareket etmişlerdir²⁵⁰. Bu göç olayını işaretten, İbnü'l-Esir daha eski bir kaynaktan gelen bir habere göre Oğuzlar'ın "Dokuz Oğuzlar'ın yurdundan" ayrılarak Halife Mahdi (775-785) idaresindeki Maverâünnehir'e geldiklerini aktarır.²⁵¹ İslam'ı benimseyen bu göçebeler daha sonra hilafete karşı ayaklanan el-Mukanna'nın yanında yer almışlardır²⁵². O. Pritsak, Maverâünnehir'e gelen bu Oğuzlar'ın Müslüman olduklarının inandırıcı olmadığını, Oğuzlar'ın İslam'ı ancak iki yüz yıl kadar sonra benimsediklerini vurgulayarak, adı geçen göçün doğru olduğunu belirtmiştir²⁵³. Hudud'ul Âlem'in müellifine göre de Oğuzlar bu sahada Müslümanlığı kabul ederek henüz bu dinin gerçek şekli hakkında bilgi sahibi olmadıklarından sapık Mukanna'ya kanarak onun kuvvetlerine katıldılar. Hatta bazı kaynaklardan Oğuzlar'ın Mukanna ordusunun büyük kısmını teşkil ettiğini de öğrenmekteyiz. Maverâünnehr'e inen bu Oğuz gruplarının siyasal anlamda ciddi bir güç teşkil etmedikleri, Samaniler'in bu bölgeyi ele geçirmesinden sonra da İslam'ı kabul ederek Müslümanlaştıkları ve bölgede bulunan Karluklar'la birlikte 'Türkmen' adıyla anıldıkları kuvvetle ihtimal olunmaktadır²⁵⁴.

Oğuzlar Karluklular'ın baskısı sonucu kendi yurtlarını terk etmeleri sonucunda Oğuz boylarının iki kısma ayrıldıkları söylenilebilir. Birinciler, Aral Gölü çevresiyle Seyhun kıyılarına göç etmişlerdir. İkinci küçük bir grup ise

²⁴⁹ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 394.

²⁵⁰ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 191.

²⁵¹ İbnü'l-ESİR, Kamil et- Tarih, c. X. s. 80; V. V. Barthold'a göre, İbnü'l Esir'in bu bilgisinin kaynağını İbn Funduk adıyla tanınan Ebu'l-Hasan Beyhaki isimli müellifin kaybolan Meşarib et-Tevarih eseri oluşturmaktadır. Bkz. V. V. BARTHOLD, "Sultan Sancar i Oğuzi", Zapisiki..., c. XX, (Moskova, 1912); s. 48.

²⁵² İbnü'l-ESİR, a.g.e., c. X. s. 80.

²⁵³ O. PRİTSKAK, 'Oğuz Yabgu Devleti'nin Yıkılışı', s. 97.

²⁵⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz. S.G. AGACANOV, a.g.e., 135

Maveraünnehr'e inmiştir. Bu göçler arasında Oğuzların en önemli kitlesinin Seyhun nehri kıyısıyla, Aral Gölü çevresine geldiği anlaşılmaktadır. Bu saha ve güneyindeki geniş toprakların Abbasi devletinin nüfuzu altında olduğu bilinmektedir. Nitekim X. yüzyıl başlarında Oğuzlar ile Horasan'daki yarı bağımsız Tahiriler hanedanlığı arasında bazı çatışmalar gerçekleşmiştir. Arap müellifi Belâzuri'ye göre, Tahiri hakimlerinden Abdullah b. Tahir (828-844) oğlu Tahir b. Abdullah'ı Oğuzlar üzerine bir sefer düzenlemesini emretmiştir. Anlaşılan, Oğuzlar göç esnasında Karakum'da bir süre oyalanarak Aral ve Seyhun'un güneyindeki İslam ülkelerine saldırılarda bulunmuş, bunun üzerine Tahiri hâkimleri de önleyici tedbirlerde bulunmuşlardır.

Bu nedenle Horasan valisi Abdullah b.Tahir (828-844), şimdiki Tükmenistan'ın batısını işgal eden Oğuzları mağlup ederek onların daha yukarılara çekilmesini sağlamışlardır²⁵⁵.

C-) SEYHUN HAVZASINDA OĞUZLAR

1-) Oğuzlar'ın Seyhun Havzasındaki Yurt Edinme Mücadelesi

766 yılında Karluklar'ın Suyab'ı ele geçirmesi üzerine Yedisu bölgesi güvenilir olarak kabul edilmezdi. Dolayısıyla, IX. yüzyılın ortasına doğru bölgede yerleşmek arzusunda olan Oğuzlar dışında ana kitle Seyhun kıyıları boyunca batıya kaymaya başladılar. Kaynaklara bakılırsa, onlar ile iyi ilişkilerde bulunan başka Türk kökenli Halajlar, Jagarlar ve Karlukların da Oğuzlarla birlikte Seyhun havzasına hareket ettikleri belirtilmektedir²⁵⁶. Ancak bölge Peçenekler'in²⁵⁷ idaresi altında olduğundan Oğuzlar'ın buralara yerleşmesi zaman almıştır. Öte yandan Peçenekler burada yalnız değillerdi.

²⁵⁵ BELAZURI, Futih el-Buldan, çev. M. Fayda, Ankara, 1987, s. 67; V. V. BARTHOLD, Soçineniya, t. I, s. 651; Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 191-192'de bu seferin Oğuzlar'a karşı gerçekleştiği üzerine ileri atılan şüpheleri kanıtlayıcı bilgilerle gidermektedir.

²⁵⁶ S. JOLDASBAYULI, Esiki ve Orta Asırda Kazakistan, Almatı, 1995, s. 68.

²⁵⁷ Peçenekler'in konumuna ilişkin geniş bilgi için bkz. F. SÜMER, "Peçenekler: IX-XII. Yüzyıllarda Yaşamış Ünlü Bir Türk Eli", Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat (1995), No: 94, s. 61-67.

Peçeneklerin yanı başında çok eski bir Türk kavmi daha bulunmaktaydı. Çin kaynakları buraya Kang-çü, Pers kaynakları Kangha derlerdi. Kısaca adı Kang olan bu Ülkenin kurucuları m. ö. III. yüzyılda Ting-ling boylarından ayrılmış Kanglı boyları oldukları anlaşılmaktadır²⁵⁸. Bunlar Peçenekler'in 740 yılından sonra bölgeye gelmesi üzerine onlara tabi olmuş ve Peçenek boyları arasında yer alan Kangar/Kengerler'i oluşturmuşlardır²⁵⁹. Kanglılar'ın Göktürkler zamanında Kengü-Tarban'da oturdukları bilinmektedir. Bu bölge, S. Klyāstornyî'a göre, Çu ve Talas nehirleri havzası (On-oklu halkı sahası)nın batısında ve Seyhun (Soğd hududu)nun doğusunda bulunması icap eder. Aynı müellif, Tarban'ın Şaş'ın başkenti olduğunu ve buranın da sonradan Otrar adını alacak şehir olduğunu belirtmiştir²⁶⁰. Peçenek boyları arasında Kengerler dışında Bacnak, Bancane, Bacgırt ve Naukerde kavimleri de bulunmaktaydılar²⁶¹. Yani Peçenekler, Oğuz göçleri öncesi Seyhun ve Aral Gölü çevresini ele geçirip, bazı yerli kavimleri de kendi saflarına katmaları sonucu etkin bir konuma gelmişlerdir.

Seyhun Havzasındaki siyasi durum ne olursa olsun Oğuz boyları için bu istikametın dışında başka bir seçenek olan göç sahası yoktu. Oğuzlardan kalabalık olmayan bir kitlenin Mevraünnehir'e sızma imkânını buldu iseler de Samanilerin oluşturduğu setten geri püskürtülmüştü. Oğuzların Yedi Su'da tutunmak için verdikleri savaşlar, göç yolculuğu onları epey yıpratmış ve ekonomik olarak da sıkıntılı bir duruma düşürmüştü. Hayvanlarına otlak ve yaylak sahalarına ihtiyacı vardı. Bu nedenle batıya doğru yol alan kalabalık Oğuz kitlesinin önünde Seyhun havzası ve oranın sakinleri olan Peçenek engelini açmak zorunda idiler. Bu da onları, bazı Peçeneklere karşı Karluk ve Kimekler'le ittifaka zorladı. Bu durum pek anlaşılır bir husustu. Yaptıkları göçler ve askeri bakımdan zayıf konumda olmaları onları bu ittifaka itmştir. Öte yandan Peçenekler hem Karluk, hem de Kimekler için daha ciddi tehlike

²⁵⁸ Kangkü Ülkesi hakkında diğer yorumlar için bkz. K. CZEGLÉDY, Bozkır Kavimleri, s. 30-47.

²⁵⁹ Peçenekler arasında bulunan Kengerler hakkında bkz. F. SÜMER, Oğuzlar, s. 44-45; Kıpçaklar'la birlikte ortaya çıkacak olan Kanglı kavimleri için ise bkz. s. 43-44.

²⁶⁰ S. KLAŞTORNYİ, "Orhon Abidelerinde Kengü Kavmi", s. 92-97.

²⁶¹ S. KLAŞTORNYİ, a.g.m., s. 99

arz etmekteydiler. Z. V. Togan'a göre, Oğuz beyleri, Karluk ve Kimekler'in bir kısmıyla birleşerek Seyhun Havzası ile Aral civarında yaşamakta olan Peçenek, Bacna, Nukarda ve Bacgarda'lara saldırdılar²⁶². Diğer araştırmacılar da bu savaşın gerçekleştiğine dikkat çekmektedirler²⁶³.

Bu olaylar hakkında Arap müelliflerinden Mes'ûdî de "Et-Tenbih ve'l-işraf" adlı eserinde de söz etmektedirler. O, Curcani Gölü'nün (Aral Gölü) civarındaki bozkırların yukarısında oturan Peçenek, Bacgarda, Nukarda ve Bacna boyları, Oğuz-Kimek-Karluk ittifakıyla yapılan ağır çarpışmalar sonucunda Aral civarındaki topraklarını terk edip, Balkanlar'a geldiklerinden haberdar etmektedir²⁶⁴.

Ayrıca, Türkmen halk rivayetlerinde de bu konuyu işleyen destansı hikâyeler anlatılmaktadır. Bu rivayetlerde Oğuzlar'ın Peçenekler'den İt-Becena boylarıyla uzun zaman savaştığı zikredilmektedir²⁶⁵. Dede Korkut kitabında Oğuzların Salur boyunun Peçeneklerle olan mücadelede büyük rol oynadığı ifade edilmektedir. Bu boyun cesur yiğidi Salur Kazan Peçenekleri mağlûp etmiş, fakat sonuçta kendisi de düşmanları tarafından kandırılarak öldürülmüştür²⁶⁶.

Halk içinde Oğuzlar ile Peçenekler arasındaki savaşların hatıraları yüzyıllar boyunca unutulmayarak muhafaza edilmiş ve bu olaylar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ebul Gazi tarafından yazılan "Şecere-i Terakime" de yer almıştır²⁶⁷.

Nitekim Bizanslı müellif Konstantinos Porphyrogenetos'un IX. yüzyılın sonlarına doğru Peçenekler'in durumuna ilişkin yorumu bu olaylardan

²⁶² A. V. TOĞAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 107.

²⁶³ Bu konuda daha teferruatlı bilgi için bkz. Oçerki iz İstorii Turkmenskogo Naroda; A. YAKUBOVSKIY, Yaprosi Etnogeneza; S. AGACANOV, a.g.e., s. 193-194.

²⁶⁴ el-MES'UDÎ, Et-Tenbih ve'l-işraf, nşr. De Goeje, Leyden, 1894, s. 181; bkz: ICGT, s. 57.

²⁶⁵ Türkmen halk rivayetlerinin toplanıp değerlendirilmesi için bkz. Kananov, Rodoslovnaya, s. 70-71; Rivayetlerin tarihsel açıdan yorumu için bkz. S. Agacanov, a.g.e., s. 194-197;

²⁶⁶ Muharrem ERGİN, Dede Korkut Kitabı, TDK., Ankara 1963, c. I, s. 88.

²⁶⁷ Ebul Gazi Bahadır HAN, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü) haz: Zuhal Kargı ÖLMEZ, T.D. Araştırma Dizisi yay., Ankara, 1996, s. 251.

sonraya rastlamaktadır²⁶⁸. Bu bahsedilen olayların takriben 893-898 yılları arasında meydana geldiği ifade edilmektedir. Bizans tarihçisi tarafından kaydedilen bu olaylar Oğuzlar ile Peçenekler arasında çok eskiden başlamış olan mücadelenin sona erme safhası idi.²⁶⁹

Anlaşılan, Oğuzlar, IX. yüzyılın sonlarında Seyhun kıyılarındaki geniş Peçenek yurtlarını ele geçirerek onların İdil ve Ural taraflarına kaymasına neden olmuşlardır. Oğuzlar sadece Peçenek yurtlarını tutmakla yetinmemiş, Ural'a kadar onların peşinden hareket ederek Yayık nehri kıyılarına kendi çadırlarını dikmişlerdir. Rivayetlerde sözü edilen Oğuz b. Mamsak'la ilgili 'Yada Taşı' olayı bu tarihlerde gerçekleşse gerek. Nitekim, rivayetten anlaşıldığına göre Karluklar'la Oğuzlar arasındaki ittifak bozulmuş, bunun sonucunda da Oğuz b. Mamsak Yayık'a doğru hareket etmiştir. Ayrıca, rivayetlere bakılırsa, Karluk-Oğuz savaşında Oğuz b. Mamsak'ın oğlu Baygu da ölmüştür²⁷⁰. Muhtemelen bu olaylar 850-900 yıllarında gerçekleşmiştir. Nitekim bu dönemde Karahanlılar Devleti'ni kuran Karluklar'la Oğuzlar arasında çetin savaşlar meydana gelmiştir. Bu dönemde en son Karahanlı-Oğuz savaşı, 893 yılında Talas'ı Samaniler'e kaptıran Karahanlı hükümdarı Bazır Arslan Kara Han'ın devlerin batı kısmından sorumlu tuttuğu kardeşi Oğulcak Kadir Han arasında cereyan etmiştir. Oğuzlar, Karahanlılar'ın yenilgisinden yararlanarak 903 yılında onların ülkesine saldırı düzenlemişlerse de Oğulcak Kadir Han onları ağır bir hezimete uğratmıştı. Bu olay üzerine Oğuzlar ile Karahanlılar arasında Selçuklu göçlerine kadar sıcak bir temas yaşanmamaktadır²⁷¹.

Netice itibariyle Oğuzlar, Aral ve aşağı Seyhun yataklarını kendilerine yurt edinme çabaları zaferle sonuçlandı. Savaşın uzun süre devam etmesi

²⁶⁸ Soçineniya Konistantina Bogrynorodnogo "O femah" i "O narodah", Predisl. G. LAKSİNA, Moskova. 1999, s. 139'da şöyle denilmektedir: "Önceleri Peçenekler Volga (İdil) ve Heik (Ural) nehirleri arasında, oturuyorlardı. Onların komşuluğunda Macar ve Uz denilen kabileler yer almaktaydı".

²⁶⁹ A.N. KURAT, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992, s. 33.

²⁷⁰ Mücmelü't- Tevarih, s. 102-103;

²⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. E. N. NECEF, Karahanlılar, s. 97.

Seyhun yöresi sakinlerini tekrar yeni bir siyasi çatı altına toplanmalarına yönlendirdi. Oğuzlar ise bu siyasi birliği kendileri oluşturma hususunda ısrarlı idiler. Çünkü yeni vatan arayışı sevdası Oğuz yöneticilerini çok yormuştu. Üstelik uzun süren Peçenek savaşı, dağılan Oğuz boylarının siyasi birliğini kuvvetlendirdi ve kendilerine yeni boyları da katarak aralarında birleşmesine yol açtı. Böylece IX. yüzyıl sonlarına doğru güney ve batı Kazakistan'da yaşamakta olan yerli kavimlerin tek siyasi çatı altında toplanması neticesinde Seyhun Oğuz konfederasyonu oluştu.

Bu birlik içerisine Kangar-Peçeneklerden yurttan kalan kısmı katıldı. Seyhun civarında, Aral ve Hazar'ın kuzey bölgesinde varlıklarını sürdüren bozkır halklarının birçoğu da bu birliğe dâhil edildi. Bunların bazılarının kökü Hind-Avrupa ve Fin-Ugur'lı ise de, tamamen Türkleşmiş kavimler idi. Bunların bir kısmını Aral Gölünden Hazar'ın doğu sahiline kadarki bozkırlarda varlıklarını sürdüren Alanlar, Aslar teşkil etti²⁷².

Aslında IX. yüzyıllara kadar Aral Gölü'nün batı kısmında yaşayan bozkır halklarını eskiden Bacgarda, Nukarda ve Bacnalar temsil etmekte idi²⁷³. Bunların bir kısmı da IX. yüzyılda Oğuz konfederasyonu içerisinde yerlerini aldılar.

Bunun dışında, yeniden yapılanmakta olan Oğuz birliği içerisine Yedisudaki Türk kökenli kavimler de dahil oldular. Bunlar, Oğuzlarla birlikte Yedisu'dan Seyhun'nın orta yatağına göç eden bazı Karluk grupları, Halaçlar ve diğer batı Türk boyları idi²⁷⁴. Ayrıca bunlardan VIII yüzyılda Şu ve Talas vadisinde yaşayan Çağır ve Şarukların bir kısmı da Oğuzlara katıldı. XI yüzyıldaki 24 Oğuz boylarının arasında ismi geçen Çarukluğun, söz edilen Şaruklar'ın torunları olabilir²⁷⁵.

²⁷² Ebu Reyhan el-BİRUNİ. Tahdid nihayet el-emakin, toplayan Z.V. TOĞAN, Dehli, 1940, 56-57; R. ŞEŞEN, a.g.e., 197.

²⁷³ el-MESUDİ, a.g.e., bkz: ICGT, s. 56.

²⁷⁴ Kazak SSR Tarihi, 367.

²⁷⁵ Kazak SSR Tarihi, 367.

IX-XI yüzyıldaki Seyhun Oğuzları'nın teşekkülüne doğudaki bazı Türk boyları da katkıda bulundu. Bunların içerisinde daha çok ağırlık kazananları İmek-Kimek boylarının bazı grupları ve Ob ile İrtiş'in arasında varlıklarını göçebe olarak sürdüren Bayındırlar, İmirler ve Kaylar oldu.²⁷⁶ Bunlar Kangar-Peçenekler'le olan savaşta, Oğuzlara müttefik olan Kimek-Karluk boylarını temsil edenler olduğunu düşünebiliriz.²⁷⁷ Peçenekler yenilgiye uğrayıp, vatanlarından kovulduktan sonra onlar daha batıda kaldılar ve daha sonra Oğuzların siyasi birliğine dâhil oldular.²⁷⁸

Bütün bunların tabii neticesi olarak XI. yüzyıla gelindiğinde Seyhun Oğuzları 24 boydan müteşekkil bulunuyordu. Kaşgarlı bu boylardan 22'sine ait bir liste vererek bunların adları ile damgalarını kaydetmiştir. Kaşgarlı : Kayığ, Bayundur, İva(Yıva), Salğur, Afşar, Beg-Tili, Bayat, Yazgır, Eymür, Kara-Bölük, Alka- Bölük, İğdir, Üregir, Toturka, Ula-Yuntluğ, Döğer, Peçenek, Çuvaldar, Çepni ve Çarukluğ diye Oğuz boylarını sıralamaktadır²⁷⁹.

Görüldüğü gibi Orta Asya Oğuz birliğinin tekrar oluşması çok zor ve uzun bir sürece dayalı hadise idi. X yüzyıla doğru Seyhun Oğuzları adıyla karşımıza çıkan Oğuz kümesini, VIII-IX yüzyıllar arasında dâhilinde geliştiği olayların gidişatı Oğuz konfederasyonunun kurulmasına doğru sürükleyip gidiyordu. Bunun neticesi olarak IX. yüzyılın sonları ile X. yüzyılın başlarına gelindiğinde Seyhun yatağı ve Aral-Hazar bozkırlarında eskiden varlıklarını sürdüren kadim etnik grupların ve Yedisu ile Sibiry'a'daki yarı göçebe ve göçebe kavimlerin tekrar kaynaşması ile Oğuz boylarının yönetimine dayalı yeni bir konfederasyon oluştuğunu görüyoruz. Seyhun Oğuz Yabgu Devleti bu yapıya dayanarak teşekkül etti.

²⁷⁶ B.E. KUMKOV, Gasudarstvo Kimekov IX-XI vekov Po Arabskim Istočnikam, Alma-Ata, 1972, s. 54.

²⁷⁷ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 129.

²⁷⁸ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 129.

²⁷⁹ R. GENÇ, Kaşgarlı Mahmud'a Göre..., s. 31.

2-) Oğuzların X. Yüzyıldaki Yurtları

X. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar batıda Hazar Denizi'ne, güneyde Gürgenç şehri ile Cit kasabasına ve Aral gölünün güneyindeki Baratekin kasabasına, Maverünnehir'de Buhara'nın kuzeyine, Karacuk Dağlarının eteğindeki Sabran şehrine kadar yayılmışlardı²⁸⁰.

Bu yöreler Oğuzlar'ın sadece ağırlık kazandıkları ve X. yüzyılda devlet kurdukları bölgedir. Aslında İdrisî'nin "Nüzhet el-müştâk"da verdiği bilgilere bakarsak, o zaman Oğuz zümrelerinin geniş alana dağıldığını, güney Balkaş sahilinden aşağı İtil'e kadar uzanmış olan bugünkü Orta Asya bozkır şeridinde yaşadıklarını görüyoruz. Özellikle bazı göçebe Oğuz gruplarının konaklama yerleri olarak, Irgız, Ural, Emba ve Oyıl nehirlerinin sahilleri ve Aralsor Gölünün kıyıları gösterilmektedir. Ayrıca Oğuz boylarının ağırlıklı yaşadığı yerler olarak Horezm veya Cend Gölü denilen Aral Gölü çevresi, aşağıya doğru Seyhun nehri sahilleri ve Seyhun ve Karatav silsilesi arasındaki verimli vadi gösteriliyor. Fakat bunun dışında da müellif doğuya doğru dağınık tek tük kalabalık olamayan Oğuz gruplarının Çu vadisinde, Talas Alatau'ı ile aşağı İli sahillerinde bulunduklarından haber vermektedir²⁸¹. Bu da bize Oğuzların ne kadar kalabalık olduğunu ve göç hareketi güzergâhlarını göstermektedir.

İdrisî'nin belirttiği bu oğuz yurdunun doğusu yani İli Nehrinin aşağı kısmında gösterilen Oğuz kümeleri belki de göç esnasında batıya gitmeden buralara yerleşen Karluk boyları arasında kalan bağımsız ve kendi boy beyliklerine tabi azınlık zümreleri idi. Bunlar sığınak kaleleri yaparak kendilerini düşmanlarından korunuyordu²⁸². Bunlardan bir Balkaşın güney

²⁸⁰ Türklerden bahseden İslam coğrafyacılarından İstahri, İbn Havkal ve Makdisi başta olmak üzere bir çok kaynakta Oğuzlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu konuda bkz. R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 9-11, 15, 17. Oğuzlar hakkında geniş bilgi için bkz: F. SUMER, a.g.e., s. 46-67.

²⁸¹ el-İDRİSÎ, Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfâk; bak: İCGT, s. 95-128.

²⁸² Sovyet arhiyolojisi İlinin aşağı akımlarında, Köksu ve Karatal vadilerinde yapılan kazılar neticesinde buralarda VIII-X yüzyıllardaki Türklere ait yarı yerleşik şehir tipindeki mekanları tespit ettiler.(A. MARGULAN, İz İstori Gorodov i Stroitelnoğo Iskustvo Drevnego Kazakistana, Alma-Ata, 1950)

kısımında bulunan Görgüz kalesi Oğuzlara ait olduğu düşünülmektedir²⁸³. Buralarda kalan Oğuz boyları savaşçı yönleri ile ün yaparak "Hanga kişi" adıyla belli idiler²⁸⁴.

Hatta Mesudi'nin bilgilerine bakılırsa Balkaş Gölünün etrafındaki bozkırlarda yaşayan Oğuz göçebeleri bir hayli kalabalıktı²⁸⁵.

X. yüzyılda Oğuz boylarına mensup bir zümre, Talas Alatav'ı ile Çu Nehri vadisinde yarı göçebe bir hayat sürdürmekte idi. Bunların reisi Çu Nehrinin sağ kıyısında bulunan Hişam kalesinde ikamet ediyordu. İdrisi Oğuzların bu kısmına "Handak Oğuzları" adını vermektedir²⁸⁶.

Bunun dışında bazı tarihi kayıtlara göre göçebe Oğuz grupları tarafından en çok kullanılan sahalara ise Kara Dağ'ın güney eteklerinden başlayarak İsficab hudutlarına kadar uzanan Böğen, Şayan ve Arıs nehirleri arasındaki bozkır bölgesi idi. Özellikle bu yöreler İpek Yolu güzergahının kapsama alanına girdiği için buralarda tarihten gelen eski şehirlerin de varlığı söz konusu idi. Oğuzlar da bu yöreleri ele geçirdikten sonra şehirlerin eski canlılığını korudular. Hatta yerleşik Oğuzların sayıca kalabalık teşkil ettikleri yerler, ileride de isim isim değineceğimiz Seyhun'un aşağı kısmındaki Cent, Yeni Kent ve Huvâra şehirleri ve Karaçuk dağlarının eteğinde veya Seyhun'un bu dağın karşısına düşen kısmında bulunan şehirler idi. Kaşgarlı Mahmud'un oturak ve göçebe olarak Seyhun boylarında yaşadıklarını bildirdiği Oğuz kümesi de şüphesiz bunlardı ve görünüşe göre bunlar Oğuz elinin asıl ana kısmını teşkil ediyorlardı.

Seyhun'un sağ yatağında en çok, göçebe hayat süren Oğuzlar yaşıyorlardı. Bazı tarihi kayıtlara göre göçebe Oğuz grupları tarafından en çok kullanılan sahalara ise Kara Dağ'ın güney eteklerinden başlayarak İsficab hudutlarına kadar uzanan Böğen, Şayan ve Arıs nehirleri arasındaki bozkır

²⁸³ G. S. AGACANOV, a.g.e., s. 73.

²⁸⁴ İdrisi, onlar için ayrıca Hanga-Oğuz adını kullanmakta, ülkeleri ise Hangakent olarak gösterilmektedir. Bkz: MİTT, c. I, s. 220

²⁸⁵ el-MESÛDÎ, a.g.e., bkz: ICGT, s. 56.

²⁸⁶ MİTT, c. I, s. 221.

bölgesi, kuzey istikamette ise, Çavuldur (Şavildir) ve Alka Göl yörelerinin doğusuna kadar uzanan geniş topraklar idi²⁸⁷. Ayrıca, Oğuz grupları Usruşan'ın kuzeybatı sınırlarında yer alan Seyhun kıyılarından pek uzak olmayan Mirzaçöl bozkırında da oturmaktaydılar²⁸⁸.

X. yüzyıl kaynaklarında Şaş ve İsficab bölgesi sınırlarında Oğuzlar'ın oturduklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Şaş ve İsficab aralığındaki bozkır kısım tarihten günümüzde Keles düzlüğü ismini almaktadır. Burada, Keles Bozkırında, Angren ile Şırşık vadisinde, Şatkal ve Ugam kırsallarında Oğuzlar, Karluklar ve diğer Türk kökenli topluluklarla birlikte göçebe hayat sürdürüyorlardı. Bu bölgedeki Oğuzların çoğu İslam dinini kabul ettikten sonra Şaş ve İsficab bölgesindeki bazı şehir ve kasabalara yerleştiler.²⁸⁹ İbn Havkal da buralarda İslam dinini kabul eden Karluk ve Türk-Oğuz boylarının oturduklarını belirtiyor²⁹⁰. Büyük ihtimalde ilk olarak Türkmen adını alan Oğuzlar bunlardı.

Aşağı Seyhun ile Aral Gölünün kuzeyindeki çöl bölgesine İslâm coğrafyacılığı Oğuz çölü (al-mafazat al-Oğuzziyya) adını verirler²⁹¹. Günümüzde bu çöl bölgesine Kara-Kum denilmektedir. Buralarda X. yüzyılda Oğuz elinin büyük bir kısmı göçebe hayat yaşıyorlardı²⁹².

X. yüzyılda kalabalık Oğuz boyları, Aral ve Hazar Gölü çevresini saran bozkırlarda göçebe bir yaşam sürmektedirler. Mesudi'ye göre, Hazar Gölü çevresinde kalabalık Oğuz göçebeleri bulunuyordu²⁹³. Göçebe Oğuz çadırları ve askeri karargâhları, Aral Gölü'nün batısına yayılmıştı. X. yüzyıla ait coğrafya haritaları, Oğuzlar'ı Hazar Denizinin kuzey ve doğusuna yerleştirmektedir. Haritalarda, Hazar Gölü kuzeyinde Siyahkuh Dağı'nın

²⁸⁷ Kazak SSR Tarihi, s. 370.

²⁸⁸ N.N.NEGMATOV, K Voprosu Ob Etničeskoj Prinadlejnosti Naseleniya Usruşanı.(Stalingrat 1956), s. 34.

²⁸⁹ Kazak SSR Tarihi, s. 370.

²⁹⁰ MITT, c. I, s. 184.

²⁹¹ el-İSTAHRI, a.g.e., 217; Hudûd el-âlem, ingilizceye tercüme eden V. MINORSKY, (London, 1937); bunun için bak: ICGT, s. 57; s.155.

²⁹² F. SÜMER, a.g.e., s. 47.

²⁹³ MITT, c. I, s. 166.

bulunduğunu ve Hudud el-Aleme göre de buralarda bir grup Oğuzların yaşadığını belirtmektedir.²⁹⁴

X. yüzyılda bazı göçebe Oğuz grupları batıya doğru Peçenekleri takip ederek Güney Ural ve Aşağı Povolje'ye uzanıyordu. Bu şekilde Oğuzlar kuzeyde Kimekler ve az kuzey-batıda da Peçenekler ile komşu idiler. Fakat Oğuz ülkesinin kuzey ve kuzey-batı sınırı hakkında açık bir bilgiye sahip değiliz. Yinede bazı X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarının sözlerine bakılacak olursa, Oğuz sınırı bu yönde İtil'e kadar uzanıyordu.²⁹⁵ Oğuzlar Irgız boylarında, Mugocar eteklerinde, Emba, Ural sahillerinde ve Uyul civarında da göçebe halde yaşıyorlardı. Günümüzde buralarda Oğuzlardan kalma bazı kale tipindeki şehir meskenleri mevcuttur. Orta çağ müelliflerinden İdrisi bu bölgelerin sakinlerini anlatırken bir çok mekânların Oğuzlara ait olduğunu belirtmektedir. Bu husus "Hudud el-Alem"de, İstahri ve İbn Havkal'ın coğrafya eserlerinde bahsedilmektedir.

Bu ifadeler, bize göre, Oğuzlar'ın Hazar ülkesine akınlar yapmaları ve belki de Oğuzlar'dan bir kolun kardeşlerinden ayrılarak Yayık ve İtil arasında yerleştikleri şeklinde yorumlanabilir; çünkü Oğuzların Seyhun'dan İtil'e kadar uzanan pek geniş sahayı doğrudan-doğruya iskân ettiklerini kabul etmek oldukça güçtür²⁹⁶. Bunların dışında Mesudi'nin belirttiği bilgilere bakacak olursak Oğuzlar'a Yayık-İtil arasındaki meralar yeterli gelmemiş, bazı göçebe Oğuz grupları kışın İtili geçerek Hazar ülkesine yayılmaya çalışmışlardır. Bunları önlemek için Hazar Hakanlığı İtil sahillerinde özel bekçiler görevlendirmiştir²⁹⁷. Oğuz grupları Yayık-İtil havzasında Başkır ve Burtaslar'la komşu idiler²⁹⁸.

²⁹⁴ MİTT, c. I., 210. ("Bazı araştırmacılar, Siyahkuh'u Mangışlak Yarımadası'yla özdeşleştirmektedir. X.yüzyılda sadece Mangışlak Çölü değil, Üst Yurt'un dik yamaçları da Siyahkuh olarak adlandırılıyor olabilir". AGACANOV, a.g.e., s. 114)

²⁹⁵ İSTAHRÎ, Memalik el-mesalik, nşr. De GOEJE, (Leyden, 1927), bkz: ICGT, s.157.

²⁹⁶ F. SÜMER, a.g.e., s. 380.

²⁹⁷ R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 49.

²⁹⁸ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 116.

3-) Seyhun Havzasındaki Oğuzların Yerleşim Mekânları

Yazılı kaynaklar ile arkeolojik araştırmalarında bulunan Oğuzların yerleşim yerleri ile kalelerin yapıldığı yerlere bakılırsa Oğuz boylarının yarı göçer hayvancılıkla uğraştıklarını görmemiz zor olmasa gerek. Eğer dağ yamaçları ile üst tarafları yazın otlak olsa nehir göl kenarlarına kışın mekan ediyorlardı. Kaleler yöneticiler ile zenginler arasında ticaret yeri olmuştur. Kaleler Oğuz yöneticilerin vergi toplayan özel kişilerin durduğu yere dönüşmüştür. Genellikle X. yüzyılın sonunda vaktinde vergi toplama güçleştiğinde kalelerin önemi arttı.

Oğuz boyları yalnızca Seyhun boylarında değil, Seyhun'nun aşağı kısımlarında da yerleşmişlerdir. Bu bölümdeki şehirler arasında Cend (Cent), Yanikent, İora, (Hora) şehirleri gösterilmiştir. Yeni kurulan Yanikent Oğuz Yabgularının, oturduğu yer ve başkentleri olarak gösterilmiştir. Yazılı kaynaklara bakıldığında şehir nehrin kıyısından iki günlük uzaklıkta bulunmaktadır. Bu şehir kaynaklarda "al-Karyat al-Hadisu" "Diğ (Dih)-i Nau" olarak geçmektedir. Bu isimlerin ikisi de, Yenişehir anlamına gelir²⁹⁹. Onuncu yüzyılda şehir, Harezm mimari tarzına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir., Buranın Oğuzların ilk dönemlerinden beri yaşadıkları şehir olduğu, yönünde görüşler de mevcuttur. Yamşkent başkentlik konumunun yanı sıra o bölgenin ticaret merkezi de olmuştur³⁰⁰.

Sır Derya havzasındaki Oğuz yerleşim yerlerini üç ayrı kısma ayırabiliriz. Bunlardan birincisi Karatav (Karaçuk)'ın güneyinde yer alan yerleşim yerleridir. Oğuzların meşhur yaylası olan Karaçuk; Karatav sıradağları ile Sirderya nehri arasındaki alandı. Buradaki X. yüzyıla ait bazı Oğuz şehri şunlardır.

Yesi: Karatav'ın güneyinde yer alan Oğuz şehirlerinden birisidir. Adına ortaçağ müelliflerinden İbn Havkal, el-İstahrî ve el-Makdisî'nin eserlerinde

²⁹⁹ V.V. BARTHOLD, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Ankara, 1990, s. 193; K.BAYBAKOV, A.NURCANOV; "Oğuz Ve Kıpçak Şehirleri " Orta Gasırdaki Kazakistan Jane Jipek Yolu, Almatı, 1992, s. 90.

³⁰⁰ G. AGACANOV, a.g.e., s.133-134; K.BAYBAKOV/ A.NURCANOV; a.g.m., s. 91.

“Şavağar” şeklinde rastladığımız bu şehir hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz³⁰¹.

Sıgnak: Kaşgarlı Mahmut tarafından Suğnak olarak isimlendirilen bu şehir Oğuzların meşhur yerleşim yerlerinden biridir³⁰². Bugün Sunak-Ata denilen Çiyeli ve Tümen-Arık arasındadır. Yani Sır Derya'nın sağ tarafında yer alır. Tarihi kaynaklarda bazen Sunak adı ile de anılmaktadır³⁰³. Şehir başlıca bir iç kale ve bir de geniş surlardan meydana gelmiştir. İç kalesi 275 X 320 m. ve dış duvarlara ise 650 ve 400 m. büyüklüğündedir³⁰⁴.

Savran: Kaşgarlı Mahmut tarafından Sepren³⁰⁵ olarak da adlandırılan bu şehir Sirderya 'nın sağ sahilinde bir tepe üzerine kurulmuştur. Bu şehir hakkında İslâm coğrafyacılarının eserlerinde de az çok bilgi verilmektedir. el-İdrîsî'ye göre “Sabran sulh zamanında Oğuzlar'ın anlaşma ve ticaret yapmak için geldikleri bir şehirdir” idi³⁰⁶. İbn Havkâl'a göre “Sabran Oğuzların sulh ve müzakere için geldikleri, sulh zamanında ticaret yaptıkları bir şehirdir. Şaş nehrinin ana kolu Türk ülkesinde Özkent hudutlarından çıkar... Sabran hududunu geçince Oğuz Türklerinin yurdunun kenarında olan bir bozkırda akar”³⁰⁷.

el-Makdisî Sabran şehrinin Türk geleneğinde bir “ordu” kalesi olmayıp ancak “büyük ve etrafı birbiri içinde Yedi surla çevrili bir şehirdir. Rabazı(rıbat) surlar içindedir. Camisi iç şehirdedir. Burası Oğuzlar ve Kıpçaklara karşı cephedir. Turar (Otrar), Zarah ve Savran'ın arkasında Türkler tarafındaki bir şehridir. Burası küçük ve müstahkemdir”³⁰⁸ demektedir.

el-İstahrî ve el-Makdisî gibi X. yüzyıl müelliflerinin verdiği bilgiler ile arkeolojik bulguların karşılaştırılması sonucu yapılan tespite göre, Sabran

³⁰¹ SMAGULOV, M. TUYAKBAYEV, “Şavgar-Yesi-Türkistan tarihi Orın Anıktaudaki Arhiologiyalık Malimetter” Arhiologiya Janalıktarı, (Türkistan 1997), s. 69

³⁰² KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 471.

³⁰³ T. KONRATBAYEV, a.g.e., s. 97.

³⁰⁴ T. KONRATBAYEV, a.g.e., s. 97.

³⁰⁵ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 436.

³⁰⁶ el-İDRİSİ, “Nüşet el-Müştâk fî İhtirâk el-Âfâk”, ICGT, s. 103.

³⁰⁷ İbn HAVKAL, a.g.e., ICGT., s. 173.

³⁰⁸ el-MAKDİSİ, a.g.e., ICGT., s. 251.

şehri, orta Sır Derya kıyılarında yer almakta olup, Gök Türk devrinde kurulmuştur. Arkeolojik tespiti göre Sabran, Suğnak şehrinin güneydoğusunda, Sır Derya'nın sağ sahilinde bir tepe üzerine inşa edilmiş olup Yüz ölçümü 800X550 metredir³⁰⁹. Şehrin iki büyük kapısı hâlâ yerinde durmaktadır. Etrafı bir surla çevrilmiştir. Surun etrafında derinliği 1-3 m. kadar, genişliği 15-20 m. su hendekleri bulunmaktadır. Sabran'ın çok köşeli şekli şehrin Oğuz devrinde inşa edilmiş olması ihtimalini destekler. Şehrin içinde birbirini dik kesen sokaklar ve mahalleler bulunuyordu. Ele geçen buluntular bilhassa Sıgnak'la büyük benzerlik göstermekte ve bu iki şehrin tarih boyunca münasebette bulunduklarını izah etmektedir. Şehrin Oğuz çağında çok geliştiği anlaşılmaktadır.

Mirtepe: Savran yakınında surlarla çevrilmiş küçük bir Oğuz yerleşim yeridir. X. yüzyıla ait buluntular ele geçmiştir³¹⁰.

Şornak: Şomak-Tepe, Savran'ın 8 km. yakınında, dört köşe küçük bir kaledir. Buluntular sınırlıdır. Kalenin yapılış tarzına bakılırsa burası bir Oğuz şehri olduğu anlaşılmaktadır³¹¹.

Cuvan Tepe: Kültür katları bakımından, Karaspan Tepe'ye çok benzer. Bura oldukça iyi araştırılmış ve burada bir çok kazı yapılmıştır. Yörenin önemli Oğuz yerleşim yerlerinden biridir³¹².

Yörede Oğuz şehirlerinin³¹³ bulunduğu bir diğer bölge de **Otrar çevresidir**. Otrar çevresinde Oğuzlar devrine ait 24 yerleşim yerinin varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tokay-Tepe: Otrarın 13 km. güneydoğusunda küçük bir iskan yeridir. Arıs nehrinin Seyhun'a döküldüğü yerde ve Arısın sağ kıyısındadır. Şehrin

³⁰⁹“Savran hakkındaki en iyi rapor” P. LERH, Arhiologičeski Poezdka (Arkeolojik sefer), s. 22-23.

³¹⁰ BAYPAKOV, Srednevakovaya Gorada, Sayram Otrar, Turkestan, Otan Tarihi, sayı 3-4, (Almatı, 2000)s. 8

³¹¹ SMAGULOV/M. TUYAKBAYEV, a.g.m., s. 7.

³¹² B. ÖGEL, a.g.e., s. 340.

³¹³ B. ÖGEL, a.g.e., s. 334-336.

surların büyüklüğü 380X280 metredir. Nehirden alınan sularla şehrin etrafı hendeklerle tahkim edilmiştir. Kalenin ortasında suni bir tepe vardır.

Çıplak Tepe: İki şehir harabesinden oluşmaktadır. Birincisi Otrarın 10 km. batısında ve ikicisi ise Otrarın 15 km. güneydoğusunda ve Arıs suyunun sağ kıyısındadır. Birinci harabede X. asra ait buluntular ele geçmiştir. Buluntulara göre burasının bir ribat ve askeri garnizon olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Pıçakçı-Tepe: Otrar'ın 4 km. güneyindedir. Bir tepe üzerinde kurulan kalenin etrafındaki ova Arıs nehrinden alınan kanallarla sulanmıştır. Rus araştırmacıları bu kanalı muazzam olarak vasıflandırmaktadır. Elde edilen buluntulara göre bu şehrin Oğuz çağında meskun olduğu anlaşılmaktadır³¹⁴.

Şehirlerin yoğunlaştığı diğer bir bölge ise **Sütkent ve Çardarı** bölgesidir. Bu bölgede de Oğuz dönemine ait 11 yerleşim yeri ve kervansaray tespit edilmiştir.

Sütkent: Burası tanınmış Oğuz şehirlerinden biridir. Sütkent'te biri büyük ve diğeri de küçük olmak üzere iki tarihi yerleşim yeri vardır. Araştırmacılar tarafından bunlardan büyüğüne Sütkent I ve küçüğüne de Sütkent II adı verilmiştir. Seyhunun sol kıyısında bulunan büyük şehir, 900X800 m. büyüklüğünde bir kaledir. Surların kuzeybatısında, çok güzel tahkim edilmiş bir iç kalesi vardır. Gerek iç kale ve gerekse dış surlar, su hendekleri ile muhafaza edilmiştir. Sütkent II ise 240X200 m. büyüklüğündedir. Duvarları da çok kalın olarak yapılmıştır. Elde edilen buluntulara göre, Oğuz çağında geniş bir şekilde iskan edilen şehir, zamanımıza kadar gelmiştir.

Bayır-Kum: Sütkent'in 26 km. kuzeyindedir. 300X200 m. büyüklükteki kalesi çift duvarla tahkim edilmiş ve duvarlar arasından da geniş bir hendek geçirilmiştir. X. yüzyılda yerleşim gördüğü anlaşılmıştır.

---

³¹⁴ B. ÖGEL, a.g.e., s. 336.

Ak-Tepe: Süt kent'in 25 km. yakınında ve Seyhun'un yatağı üzerindedir. 360X260 m. büyüklüğündedir. X. yüzyıla ait kültür katları tesbit edilmiştir.

Öksüz: Bayır-Kum yakınında ve Sirderya kıyısındadır. İki tepe üzerinde kurulmuş, iç ve dış kaleleri vardır. Bu iskân yeri çok eskidir. Bununla beraber Karluk, Oğuz ve Karahanlı devirlerine ait buluntular, evvelkilerle mukayese edilemeyecek kadar çoktur. Şehir zamanımızda da insanları barındırmaktadır. Oğuz dönemine ait buluntular ele geçmiştir.

Kavgan-Ata: Öksüz'ün 25 km. kuzeybatısında ve Balta-Kul adlı yerdedir. Çok eski devirlerde bir tepe üzerine kurulmuş olan şehrin duvarları çok tahribata uğramıştır. Şehir X. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. 2

Artık-Ata: Kavgan-Ata'mn 10 km. kuzeyinde Ak Kul adlı yerdedir. Bu şehrin de bilhassa X. Asırda gelişmiş olduğu anlaşılmıştır.

Buzuk-Tepe: Artık-Ata'nın yakınındadır. Oğuz dönemine ait kültür katları tesbit edilmiştir.

Çardarı: Süt kent'in güneyinde ve Seyhunun sol sahilindedir. Bir tepe üzerinde kurulmuş olan şehir 310X240 m. büyüklüğündeki dış ve 140 X 120 m. lik bir iç surla sahiptir. Çift duvarla tahkim edilen surlar, duvarları arasında su hendeği ve ortasında da bir tepe vardır. Burada da X. yüzyıla ait kültür katlarının varlığı tespit edilmiştir.

4-) Oğuzlar Devleti

VIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak IX. yüzyılın sonuna kadar durmadan devam eden çetin olaylar Orta Asya'daki Oğuz boyları arasında devlet örgütlenmesinin gelişmesine neden olduğun yukarıda belirtmiştik. Bu sürecin çabuk gerçekleşmesini sağlayan mesele, Oğuz boylarının Aral Gölü civarı bozkırlarında siyasî üstünlüğü elde etme şansına erişmesi idi. Bu olay Oğuz boyları arasında vatan anlayışını canlandırdı. Bu da, Türkistan bölgesinde uzun zamandır devam eden savaşlar nedeniyle yer yer dağınık

halde yaşayan Oğuz zümrelerinin bir araya toplanmasına neden oldu. Elde edilen bu geniş topraklara sahip çıkmaları için yeni bir devlet kurmaları gerekmektedir. Diğer taraftan, Batı Türk kağanlığının yıkılışından sonra Türk kavimleri arasından çıkan siyasi çekişmeler, Oğuzlar'ı da etkilemişti. Dış unsurlardan kendilerini korumak için Oğuz hükümdarları iç huzur arayışı içinde idiler.³¹⁵

Neticede, Karluk kağanlığının kuzey-batı bölgesinde, Seyhun'nun orta ve aşağı sahalarında ve onunla bitişik olan Batı Kazakistan bozkırlarında IX. yüzyılın sonlarına doğru Oğuzların ilk siyasî teşekkülü şekillenmeye başlamıştı.³¹⁶

Oğuz Devletinden ilk defa IX. yüzyılın sonu ve X. yüzyılın başına ait Arap tarih ve coğrafya eserlerinde söz edilmektedir. Meselâ, Oğuz Devletinin varlığı ile ilgili ilk bilgiler Ya'kûbî'nin eserinde yer almaktadır. O, Türkçe konuşan kavimlerden bahsederken şöyle demektedir: "Türkler bir çok cins(halk) ve devletlere ayrılmıştır. Bunlardan bazıları Karluklar, Dokuz Oğuzlar, Türgişler, Kimeklar ve Oğuzlardır. Bunların her biri kendilerine has devletler teşkil etmişlerdir. Bir birleri ile devamlı savaşır"lar³¹⁷.

Oğuz Devletlerine ait diğer bir enteresan bilgi İbn al-Fakih'in "Kitab âl-büldan"ında geçmektedir. Burada İbn el-Fakih Oğuzlar'ın başında, Kimeklar ve Dokuz Oğuzlar'ın meliklerinin derecesine eşit olan bir yabgunun bulunduğunu belirtiyor ve onların Maveraünnehir sınırlarına yakın olduğunu söylüyor³¹⁸. Fakat tarihte bu yabgulardan hiçbirinin adı malum değildir³¹⁹.

Ya'kubî ve İbn el-Fakih'in eserlerindeki bilgiler şu neticeye varmamıza imkân sağlamaktadır. Oğuzlar, IX-X. yüzyıllarda kendi devletlerine sahip olmuşlar. X. yüzyıl Oğuz Yabgu Devleti'nin yükseliş dönemidir. Bu dönemde ülkenin sınırları epey genişlemiş, nüfus bakımından Oğuz boylarının sayısı

³¹⁵ S.G. AGACANOV, a.g.e., s.132.

³¹⁶ Kazak SSR Tarihi, Gılım yay., Almatı; 1980, s. 369.

³¹⁷ YAKUBÎ, "Kitab al-büldan", neş.De GOEJE, Leyden,1892, bkz: ICGT., s. 187.

³¹⁸ İbn el-FAKİH, "Kitab al-büldan", neş De GOEJE, Leyden,1885, baz: ICGT, s. 191.

³¹⁹ Sadece Cami üt-tevarih'deki Türk destanında bu yabguların bir çoğunun adları zikredilir.(Raşid ad- Din, Cami üt-tevarih, s. 34).

epey artmıştır. Muhtemelen, Oğuzlar'ın 24 boy halinde teşkilatlanmaları bu dönemlerde gerçekleşmiştir. Daha yüzyılın başlarında siyasal anlamda devlet teşekküllerini tamamlayan Oğuzlar, idari bakımdan da organize olmuşlardır. Devletin başında “yabgu” unvanını taşıyan bir yönetici bulunmaktaydı. Oğuzlar arasında yabgudan sonra derecesine göre Kül-Erkinler, yani hakanın naibleri geliyorlardı. Ordu komutası ise Subaşılardan elindeydi. Oğuzlar arasında 'Kengeş' adı verilen halk toplantıları da yapılamaktaydı³²⁰. Yani, Sırderya Oğuz Yabgu Devleti'nin kendine has idari ve siyasi yapısı bulunmaktaydı.

X. yüzyıla gelindiğinde Oğuz yöneticileri Seyhun Oğuz devletinin karargâhı olarak Aral Gölü yakınlarındaki Yeni Kent şehrini seçtiler. İdrisî, Seyhun nehrinin alt kollarını tarif ederken Yeni Köy'den söz etmektedir. Yeni Kent Oğuz Devletinin siyasî merkezlerinden biri olup, kışın burada Oğuzların hükümdarı oturuyordu. İdrisî'ye göre bunun dışında Oğuz yöneticileri Cend ve Hore'de de bulunuyorlardı.³²¹ Bunun dışında bir çok ortaçağ kaynakları Oğuzların baş şehri olan Yeni Kent hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan İbn Rusteh, Me'sûdî Aral Gölünün yakınlarında Yeni Kent adlı bir şehrin olduğunu ve bu şehirde Müslümanların yaşamakta olduğunu belirtiyor.³²²

Yeni Köy olarak adlandırılan Yeni Kent konusundaki ilginç bilgileri İbn Havkâl vermektedir. Müellif kendi tarihî-coğrafya eserinde Yeni Kenti “Yeni Köy” olarak isimlendirmekte ve Oğuz devletinin başkenti olduğunu doğrudan doğruya belirtmektedir. Yeni Köy onun ifadelerine göre aşağı Seyhun bölgesinin en büyük yerleşim mekânlarından biridir. Yeni Köy sadece başkent değil, Oğuz hükümdarının kış karargâhı da olmuştur.³²³

Yeni Kent, gördüğümüz gibi Seyhun nehrinin aşağı mecrasında bulunmakta olup, X. yüzyılda Oğuz yöneticilerinin başkenti ve kış konağı olmuştur. Yeni Kent arkeolojik incelemelerden anlaşıldığı üzere Eski

³²⁰ S. AGACANOV, a.g.e., s. 210-214; 216-218.

³²¹ el-İDRİSÎ, a.g.e., bkz: ICGT, s.103.

³²² el-MESUDÎ, a.g.e., bkz: ICGT, s. 42.

³²³ İbn HAVKAL, a.g.e., bkz: ICGT, s.173.

Çağlardan beri mevcuttur. Fakat X. yüzyılda şehir Harezmi mühendislerinin yardımıyla yeniden inşa edilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Yeni Kentin nüfusu galiba Harezmi'nin insanları başta olmak üzere genellikle kolonistlerden oluşmuştur. Bu bölgede yerleşmiş olan bazı Oğuz grupları da burada yaşamaktadır ki kadim şehir harabelerinde bulunan seramik-çini eşyalar bunu doğrulamaktadır.³²⁴

X. yüzyılda Yeni Kent Oğuzlar'ın tek siyasi merkezi haline geldi. Çünkü buranın jeopolitik konumu Oğuz hükümdarlarına büyük kolaylıklar sağlıyordu. Yani, Yeni Kent'in başkent olarak seçilmesinin sebebi buranın ilk önce Asya'nın geniş çapta tarımla uğraşan bölgeleri ile komşu olması ve Yeni Kent'in, Oğuz bozkırlarının Harezmi, Maveraünnehir ve Horasan bölgeleri ile ticari ilişkide bulunmasında bir koridor görevini üstlenmesidir. Gerçekten de Oğuz Devletinin Seyhun boyundaki şehirleri her zaman kara ve nehir ticaretinin önemli noktaları olmuşlardır. İbn Havkal şunu doğrulamaktadır ki, Seyhun nehri ile Yeni Kent'e buğday ve ekmek yüklü tekneler ulaşmaktadır. Kimek bozkırlarına ve İç Asya'nın Sarı Su, Kendik, Esil ve Hura bölgelerine giden kervan yolları buradan geçiyordu. Bu yollar Sıgnak(Suğnak) ile Güney Ural'a kadar giden diğer kervan yolları ile birleşerek şehrin ticari önemini arttırıyordu³²⁵.

X. yüzyıllık Oğuz Devletinin işleyiş tarzı farklı idi. Bunu biz İbn Fazlan Oğuz İli hakkındaki bilgilerinden öğrenebilmekteyiz. Bu hususta şu olay belirtilebilir: Esas hedefleri olan Bulgarlar ülkesine gitmek isteyen elçilik heyeti, Oğuzlar ülkesinden geçerken Subaşının iznini talep etmiştir. Bunun üzerine Subaşı yukarıda unvanlarını saydığımız devlet erkânını meseleyi müzakere etmek için toplantıya çağırmıştır. Yedi gün devam eden toplantı münakaşalı geçmiş, neticede elçilik heyetinin yoluna devam etmesi için müsaade edilmesi noktasında birleşilmiştir³²⁶.

³²⁴ E. ESİN, "Miladi VII-X yüzyılda Seyhun Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar", VIII. Türk Tarihi Kongresi, II. ciltten ayrı basım, (Ankara, 1981), 713.

³²⁵ A. MARGULAN, "Otçet o Sentralno Kazakistanski arhiologičeskoj ekspedisi", İAN KazSSR, (Amata, 1947), no:6, s.29.

³²⁶ R. ŞEŞEN, İbn Fazlan Seyahatnamesi, Bedir yay., İstanbul, 1995, s. 16-17.

Naklettiğimiz bu hadiseden anlaşıldığına göre, Hazarlar Devleti'nde olduğu gibi, Oğuzlar Devleti'nde de devletin fiili idaresi ile Yabgu pek meşgul olmamakta, onun adına devlet ileri gelenleri devletin iç ve dış işlerini, anlatacağımız şekilde, idare etmektedirler. Meselenin asıl dikkate sayan olan tarafı, devleti idare yetkisi Yabgu da dâhil hiç kimsenin tek başına elinde toplanmamış olmasıdır. "Kolektif Mesuliyet Sistemi" adını verebileceğimiz bir sistem bütün devlet bünyesine hâkimdir. İbn Fazlan bu hususta oy birliği ile verilen kararların bazen sıradan bir Oğuz vatandaşı tarafından bile bozulabileceğini söyleyecek kadar ileri gitmektedir³²⁷. Bu ifade şüphesiz mübalâğalıdır fakat şurası kesin olarak söylene bilir ki Oğuz'lar devleti bir nevi demokratik prensiplere göre idare edilmektedir³²⁸.

Yani, Oğuzlar Devleti'nin, merkeziyetçi ve otoriter devlet tipini temsil etmekten uzak, feodal mahiyeti haiz bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Devletin başında sayılan yabgu devletin büyüklerine danışmadan iş yapmamakta veya yapamamaktadır. Yabgu unvanını sıradan insanlardan üstün olan, ancak kağandan iki basamak aşağıda bulunan Türklerin soylu sınıflarından gelenler taşıma hakkına sahipti³²⁹.

Orduyu Sü-başı idare ediyordu. Yabğu devletinin komşuları Peçenek ve Hazarlarla münasebetinin pek dostane olmadığını gösteren deliller vardır. İbn Fazlan ve el-Mesudi'ye göre, aralarında savaş eksik değildi. Oğuzların doğudaki komşuları Karluklar ile de mücadele halinde oldukları, aralarındaki savaşlardan birinde Oğuz Yabğusu'nun ölmesinden anlaşıyor. Diğer taraftan Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlarla Çigiller arasında köklü bir düşmanlıktan bahseder. Kuzeyde Kimekler ile ise bazen dostça, bazen hasmane münasebetler halinde idiler.

Oğuz yöneticilerinin genelde dış siyasetlerinde planladıkları iki amaç vardır. Bunlardan birincisi Karadeniz'in kuzeyindeki bol otlu düz arazileri kendilerinde bulundurma idi. Herhalde kış aylarında bir kısım Oğuz boylarının

³²⁷ R. ŞEŞEN, a.g.e., s.63.

³²⁸ M.A. KÖYMEN, a.g.e., s. 6.

³²⁹ S. G. AGACANOV, a.g.e., s.139.

kuz tutmuş İdil'in üzerinden geçme çabaları bunun bir işareti idi. Çünkü Karadeniz'in Kuzeyi her göçebe kavim için arzulanan saha idi. İkincisi siyasi hedefleri ise Hazar bölgesindeki zengin ticaret merkezlerini ellerinde bulundurmak idi. Bunun için bölgenin hâkimi olan Hazar Hakanlığını yıkmak bunun için de müttefik olarak Rus knazlikleri ile iş birliğini oluşturmak düşüncesini gütmüşlerdir. Buna karşılık Kiyev Rusi'nin üst düzey yöneticileri de doğunun zengin yerlerine Orta Asya'ya çıkmayı istemişlerdir. Bu nedenle iki tarafta kendi menfaatleri doğrultusunda Hazar Hakanlığını ortadan kaldırmaya anlaşılmıştır³³⁰.

5-) Oğuzlar Devletinin Yıkılışı ve Oğuzların Göçleri

X-XI. yüzyıllarda Seyhun Oğuz Devleti büyük buhranlara girdi ve çöküş emareleri göstermeye başladı. Buhranın ilk belirtileri Seyhun Oğuz Devletinde daha X. yüzyılın ikinci yarısında gözükmeye başladı. Bunun başlıca sebebi Oğuz Devleti'nin merkeziyetçi ve otoriter devlet tipini temsil etmekten uzak, feodal mahiyeti haiz bir devlet olmasıdır. Yani devleti dışarıdan tehdit eden bir tehlike mevcut olmadıkça yahut da içte herhangi bir kabile şadı veya hükümdar büyük istila hareketlerine teşebbüs etmedikçe, her kabile irsi şadlarının idaresinde yaşıyordu. Bu durum merkezi otorite ile boylar arasındaki bağları gittikçe gevşetiyordu³³¹.

Mesela, Oğuz b. Mamsak'ın 920 yılında ölümü üzerine Oğuz Yabgu Devleti'nin hâkimiyeti uğrunda ciddi bir iç çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmalar sonucunda Baranlı hanedanı hâkimiyeti eline geçirmiş, Salur hanedanına bağlı boy ve kabileler ise Mangışlak yarımadasına göç ederek burada Mangışlak Salur-Oğuz Devleti'nin temellerini atmışlardır. Agacanov'a göre, X. yüzyılın ortalarında Oğuz Yabgu Devleti'nin hâkimiyeti başında

³³⁰ S. JOLDASBAYULU, a.g.e., s. 69.

³³¹ M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.I, "Kuruluş Devri", s. 5.

Baranlu kabilesine mensup hükümdarlar ve komutanlar bulunmaktaydı. Baranlu hanedanından adı tespit edilen ilk hakanı Ali Han olmuştur³³².

Baranlu hanedanının iş başına gelmesi Oğuzlar arasında bazı bölünmelere neden oldu. Ciddi bir Oğuz kitlesi Mangışlak'a göç etmiş, bunun dışında ağırlıklı bir kısım ise daha önceden akranları tarafında keşfedilen Doğu Avrupa sahasına geçerek faaliyet alanlarını buralara kadar genişletmişlerdir. Mankışlak yarımadası X. yüzyıla kadar ıssız bir yerd. X. yüzyılda Oğuzlar'dan bir bölük bu yarımada gelip yerleşti ve ona Mangışlak (Bin kışla) adı verildi. Bir kısım Oğuzlar'ın buraya gelişine Barthold'un tahmin ettiği gibi³³³ yukarıdan Kıpçaklar'ın sıkıştırması değil, bizzat kendi aralarında vuku bulan bir anlaşmazlık sebep olmuştur³³⁴. Böylece, Ali Han'ın hâkimiyetinde 40 bin çadırılık bir Oğuz topluluğu kalmıştır³³⁵. Ancak, Ali Han ülkedeki huzursuzlukların önüne geçmekte dirayet gösteremedi. Küçük yaşta veliaht ilan edilen Şah Melik, atabeği Ulduz Kuzıcı'nın idaresini çiğneyerek Oğuzlar arasında otorite boşluğunun meydana gelmesine neden olacak davranışlarda bulunmaktaydı. Raşideddin'in aktarmasına göre, Kuzıcı çok yaşlı birisi olduğundan Kılıç Arslan'ın (Şah Melik'in ünvanı) davranışlarının önüne geçemiyordu. Bu davranışları Oğuzlar arasında bazı huzursuzluklara neden olduğundan Horasan'da bulunan ve Ali Han'm idaresinden rahatsız bir topluluk ona karşı ayaklanarak Şah Melik'i ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Şah Melik'in emrinde 20 bin kişilik askerin bulunduğu bakılırsa bu mağlubiyet Oğuz Yabgu Devleti'ni ciddi bir krizin içine sürüklemiştir. Nitekim bu olaylardan iki sene sonra Ali Han öldü, tahta oğlu Melik Şah'ın geçtiği sanılmaktadır³³⁶. Şah Melik 1043 yılına kadar hâkimiyette kalmayı başardı.

³³² S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 204-207.

³³³ V.V. BARTHOLD, Turki,(Dvenadsad Leksii po İstorii Turetskih Narodov Sredney Azii) Calın yay., Almatı, 1998, s. 102.

³³⁴ F. SÜMER, a.g.e., s.149.

³³⁵ Z. V. TOĞAN, Umumi..., s. 182.

³³⁶ Desanı bilgiler, Şah Melik'in babasından önce yakalanıp öldürüldüğünden söz ederler. Oysa, 1041 yılında onu Harezm'i işgal eden Oğuz birliklerinin hükümdarı olarak görmekteyiz. S. AGACANOV, a.g.e., s. 228.

Bu tarihten sonra Oğuz yöneticileri tarafından idam edilmiştir. Onun ölümü Oğuz Yabgu Devleti'nin fiilen çökmesi anlamına gelmekteydi.

Bunun dışında devlet içindeki sınıf ayrılıkları da devletin yıkılmasında etkili oldu. Bilindiği üzere, X. yüzyıl ortalarında Oğuz devletinin subaşıları yani ordu kumandanı olan Selçuk, halkın yabgunun politikasını benimsemeyişini kendi emelleri doğrultusunda kullanmıştı. Selçuk'u göçebe Oğuzlar ve Seyhun yöresinde yerleşik hayat süren ve Oğuz melikinın memurlarından bıkan halk destekledi. Selçuk, Yeni Kent şehrinin soylularına karşı ayaklanan halk kitlesinin başına geçmiştir. Bu konuda Oğuzlar'ın Ali Hana karşı Selçuk hareketinin arifesinde çıkardıkları ayaklanma başka bir örnek olarak sunulabilir.³³⁷ Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışlarını ve ilk faaliyetlerini anlatan Meliknâme'ye göre yabgu'nun sübaşıları olan Selçuk'un yabgu'nun kendisine bir kötülük yapmasından korkup oymak ve taraftarları ile yurtlarından ayrılarak Cend yöresinde yurt tutmuştu.³³⁸ Bu olaylar, iç mücadelenin Oğuzlar'ın göçlerinde mühim bir sebep olduğunu göstermektedir. Yani, bu kayıtlardan anlaşılan şey, Oğuz "meliki" yahut yabgusunun halkına tamamen hâkim olmadığıdır. X. yüzyıl Oğuzları siyasi birlik temayülüne uzak idiler. Bu hususta, İbn Fazlan'ın müşahedeleriyle, Meliknâme'de verilen bilgilere göre Oğuzlar bir birleri ile iyi geçinmesini bilmediklerinden dolayı her boyun ayrıca bir başbuğu bulunuyordu. Bunların aralarında sık sık kardeş kavgaları ve iç savaşlar doğuyordu. Anlaşmazlıkların baslıca nedeni devletin iç düzeninin sarsılması ile bundan dolayı boylar arasında yaylalar ve otlaklar için doğan mücadelelerdi.³³⁹

Ancak Oğuz Yabgu Devleti'ne son darbeyi doğudan gelen Kun-Kıpçak göçleri indirmişlerdir³⁴⁰. Böylece, Baranlı hanedanın Oğuzlar üzerindeki hâkimiyeti fazla sürmedi. Rivayete göre, Melik Şah'ın dedesinin adı Turan,

³³⁷ M. A. KÖYMEN, a.g.e., s.12.

³³⁸ M. A. KÖYMEN, a.g.e., s.4.

³³⁹ V.V. BARTHOLD, Soçineniye, c.II/1, s. 569.

³⁴⁰ Kunlar hakkında bkz. O. PRİTSAK, "Polovetsler ve Ruslar", Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat (1995), N: 95, s. 153-169; S. AGACANOAV, a.g.e., s.229-234.

bazı yazmalara göre ise Buran olmuştur³⁴¹. Bunu kabul edeceksek, Baranlı hanedanının ilk temsilcisinin Turan veya Buran (belki de Baran) olması gerekir. Onu Ali Han ve Melik Şah takip etmiştir.

Şimdi burada cevaplandırılması gereken bir soru karşımıza çıkıyor. Bu da Oğuz Yabgu hükümetinin sonu ne olduğu, nasıl ortadan kalktıdır. Bize göre, bu soruyu kat'i bir şekilde cevaplandırmak pek mümkün değildir. Çünkü bu hususta esaslı bir bilgiye sahip değiliz. Fakat yeni de bazı tarihi olayları analize ettiğimizde, iç karışıklık nedeni ile iyice zayıflayan Oğuz Yabgu devletinin, XI. yüzyılın ilk yarısında doğudan gelen büyük göç dalgası ve Kıpçak boylarının çetin saldırısı sonucunda dağıldı fikri ortaya çıkıyor. Çünkü bu husus, Oğuzlar'ın vatanlarını bırakıp, göçmelerine amil olan önemli dış sebeplerden başta geleni olarak gözükmemektedir. Gerçektende Oğuzların bir çok grupları Kıpçakların bu saldırısına dayanamayınca Doğu Avrupa'ya, Küçük Asya'ya gitmişler, bir bölümü Maverâünnehir'deki Karahanlılar Devletine ve Horasan'daki Selçuklulara sığınmışlardır. Kıpçaklar'ın XI. yüzyılın ortasında Oğuz Yabgu Devletini yıkmasıyla Oğuz boylarının kalan kısmı Ana Yurtta kalarak Deşti Kıpçak'taki Türkçe konuşan kavimlere karışarak onlar içinde eridiler³⁴².

Seyhun Oğuzlarının sonunu tayin eden bu Kıpçak saldırısı aslında XI yüzyıldaki "ikinci büyük kavimler göçü"nin habercisi idi. İlk büyük göç akınları uzak doğudan başladı. Bunun başlıca sebebi de X. yüzyılda Çin'in kuzeyinde Liao devletinin kurulması idi. Devlete göçebe Kidanlar(Kitaylar)³⁴³ hâkimdi. Devletin sınırlarını genişletmesi göçebeler arasında batıya doğru yeni bir zincirleme göç dalgasının oluşmasına neden oldu. Kitaylar XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Kansu Uygurlarına saldırdılar. Arkasından da Yedi Su'nun kuzey batı kısmına doğru ilerlediler.

³⁴¹ F. SÜMER, s. 65.

³⁴² Kazak SSR Tarihi, s.176.

³⁴³ Kidanlar- Çin kaynaklarında Kitan, eski Türk kitabelerinde Oytai ve daha sonraki İslam kaynaklarında Kara Hitaylar dediği kabiledir. Bunlar Uygurların doğusunda oturuyorlardı. Ebu Dülef eserinde Kitayların ülkesinden Çin'e geçtiklerini söyler. Buna göre, Kitaylar Çin'in batıdaki ilk komşusuydu.

Arap müelliflerinin belirttiklerine göre, 1017 senesinde Kitaylar'ın öncü birlikleri Balasag'nun yakınlarında görünmüştür. Balasagun'a 8 günlük mesafeye yaklaşan Kitaylar'ın ordusuna karşı Kara Hanlı hükümdarı Tuğan Han(Ahmed b. Ali)³⁴⁴ hasta yattığından kalkarak büyük bir kuvvet hazırlamış ve onları yenerek ilerlemesini önlemiştir.³⁴⁵ Tarihçi Utbi bu hususla ilgili olarak: "Çin ülkesinden büyük bir kuvvet Tuğan Han ve İslâm Türk ülkesini kendine bağlamak için sefere çıktı. Onların sayısı 100 bin çadırdan fazla idi. Müslümanlar böyle bir kuvveti daha önce görmemişlerdi" diyor.³⁴⁶ Bu hususta İbn ül-Esir de Kitaylar'ın sayısı 300 bin çadırı geçtiğini bildiriyor.³⁴⁷ Buradaki Kitaylar'ın sayısına ilgili bildiriler birazda abartılı ise de, bize bu hususlar, İç Asya ve Orta Asya'daki harekete geçen göç dalgalarının büyüklüğünden bilgi veriyor.

Bazı tarihi kayıtlara baktığımızda, 1017 senesindeki yenilgi Kitay hükümdarlarının Yedi Su bölgesini ele geçirme umudunu tamamen kesmemiştir. 1027 senesinde Gazneli Sultan Mahmud'a Kitay hanının elçileri gelerek Mahmudla dostane ilişkiler sağlamaya çalışmışlardır.³⁴⁸ Kitaylar'ın bu diplomatik manevra ile Kara Hanlılar Devletine karşı mücadelede Gaznelili'nin desteğini sağlamaya çalışmışlar. Fakat bu yıllarda Kitaylar'ın doğuya yaptıkları seferleri Karahanlılar yüzünden hep başarısız olmuşlardır. Buna rağmen, Kidanlar XI. yüzyılın ortalarına doğru kuvvet kazandıkça Doğu Sibirya ve Kuzey Çin'de yaşayan bazı Türk zümreleri, Kun³⁴⁹ ve Kay³⁵⁰

³⁴⁴ Tuğan Han, 1013 senesinde vefat eden İlek Han'ın kardeşidir. İlek Han'ın vefatından sonra Karahanlı Devletinin başına Tuğan Han geçmiştir. K. AMANCOLOV., Türki Halıklarının Tarihi, Bilim yay, Almatı, 1996, s. 144.

³⁴⁵ Ebu'l Farac Tarihi, çev: R.O. DOĞRUL, c.I, Ankara, 1945, s. 72.

³⁴⁶ el-Utbi, Kitab al Yemini, MİTT, s. 223.

³⁴⁷ L. RASONY, a.g.e., s.137.

³⁴⁸ M. KÖPRÜLÜ, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar" TTKB, VIII, no:31, s.124.

³⁴⁹ Kunlar, bu kabilenin adını taşıyan Hun İmparatorluğu M. Ö. III. Yüzyılın sonlarında Orta Asya'da kurulmuştu. Bu devletin yıkılmasından sonra Hunlar (Kunlar)'ın bir kısmı Doğu Avrupa'ya ve Macaristan'a göçetmişler, orada Batı Hunları devletini kurmuşlardı. Mervezi tarafından bahsedilen Hunlar eski Hunların Orta Asya'daki kalıntıları olmalıdır. Bunlar Kayların batısında idiler. Kunlar Kitayların baskısı dolayısıyla batıya göç etmişlerdir.

³⁵⁰ Kay kabilesi ile Oğuzların Kayı boyu birbirinden tamamen ayrıdır. Bkz: F. KÖPRÜLÜ, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", Belleten, VIII, No:31, (Ankara, 1944).

boylarını Batı'ya doğru itmişler. Tarihi kaynaklarda bu boylar XI. yüzyılda Kırgızlar, Kimeklar ve Tokuz Oğuzlarla komşu yaşadıkları belirtiliyor.³⁵¹

Marvazi'nin ifadelerine göre: "Kun boyları önceleri Hit(Çin) ülkesinde yaşıyorlardı. Kunlar göçebe idiler ve Kitay Hakanı'ndan korktukları ve meraları dar geldiği için Kitay ülkesinden ayrıldılar. Bunlar Nestur mezhebındendir. Göçleri esnasında güçlü ve sayıca fazla olan Kay boylarının saldırılarına uğradılar. Bundan dolayı onlar Sarı ülkelerine sığındılar. Sarılar ise Kunlar'ın önünden kaçarak Türkmenlerin ülkesine girdiler. Türkmenler Oğuzlar'ın doğu bölgesine kaydılar. Oğuzlar ise Ermeniyeye³⁵² Denizi sahili yakınındaki Peçeneklerin ülkesine gittiler".³⁵³

Yani anlaşılan doğudan gelen Kunlar ve Kaylar Kıpçaklar'a dokunmuş ve bazı Kıpçak boylarının yer değiştirmesine sebep olmuştur. Kalabalık baskıya maruz kalan Sarı Kıpçaklar, vatanlarını bırakıp, göç etmek zorunda kaldılar. Yani, yukarıda da belirttiğimiz gibi Kitaylar'ın tarih sahnesine çıkması ve topraklarının kısa bir zaman içerisinde genişlemesi XI. yüzyılın 30 yıllarında Doğu Sibiry ve Kuzey Çin'de yaşayan Kunlar'ın doğuya doğru kaymasına sebep olmuştur. Bu göç Doğu Asya'nın bazı kavimlerini de yarinden oynatmıştır. Bu büyük göç dalgasından Kıpçak kavimi dahilindeki Sarı halkı da etkilenmiştir. Kaylar tarafından tazyik edilen ve meraları az gelen Kunlar Sarı Kıpçakların (Şariler)³⁵⁴ yurtlarına doğru girdiler.³⁵⁵ Bu arada büyük göç dalgalanmasından yeterince etkilenen Sarı Kıpçaklar çok

³⁵¹ MITT, s. 219.

³⁵² Ermeniyeye Denizi derken Kara Deniz bahsedilmektedir.

³⁵³ R.ŞEŞEN, a.g.e., s. 101.

³⁵⁴ Sarı Kıpçaklar- saçlarının renginden dolayı bu ismi almışlardır. Aslında, Kıpçaklar dış ülkeler tarafından Kuman, Cumanus, Polovtsi, Paloç, Falon adları ile isimlendirilmektedir. Bir kavme bu türlü değişik ad verilmesi şöyle izah ediliyor: Rusça, Almanca ve Latin kaynaklarında bu kavme verilen adın manası "açık sarı" ve "saman renginde olan sarı saç"ı ifade etmektedir. Bkz: S.M AHİNCANOV, Kıpçaki v istorii Serdnevekovoğö Kazakistana, Nauka yay, Almata, 1989, s. 60-91.

³⁵⁵ Sarı Kıpçaklar'ın daha önce hangi topraklar üzerinde yaşadıkları henüz tam olarak tespit edilmemiştir. V.V. BARTHOLD Sarılar'ı, Çu vadisindeki Orta Çağlara ait Sarığ(IX-X.y.y.) şehrinin etrafında bulundurmaktadır. B.F. MINORSKI Sarıları Aral Denizinin kuzey-doğu sahasında, Sarı Su nehri bölgesinde yaşadıklarını belirtiyor. S.G. AGACANOV, Marvezile Aufi'in Türkmenlerin yerleşim mekânları hakkındaki verdikleri bilgilerli, Biruni'in bu konudaki bildirileri ile kıyaslayarak, Sarılar Seyhunnin orta kısmından uzakta, daha da doğuda yaşıyorlardı diyen sonuca varıyor.

geçmeden Oğuz topraklarına girdiler ve Oğuzlar'a ağır darbe indirdiler. Bunun sonucunda Oğuz Yabgu Devleti bir daha düzelemeyecek şekilde sarsıldı. Oğuzlar'ın büyük kısmı kitleler halinde batı ve güneye dağıldılar. Böylece, Oğuzlar'ın bir bölümü XI. yüzyılda Kıpçaklar'ın baskısı ile İdili geçip 1054 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda görülmüş, diğer bir bölümü İran üzerinden Anadolu'ya geçmiştir.³⁵⁶ Kıpçaklarda aynı tarihte onları takip ederek geldiler ve güney Rusya bozkırlarını ele geçirdiler. Böylece Kıpçaklar XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında hem Oğuz yurdunun kuzey ve batı kısmına hem de güney Rusya bozkırlarına hâkim olmuşlardı. Fakat henüz bu zamanlarda Oğuzların önemli bir kısmı yurtlarında kalmıştı. Bunlar daha ziyade batıda Mangışlak'ta ve doğuda Karaçuk dağları ile onun önündeki şehirlerde oturuyorlardı. Aral gölünün kuzey kıyıları ile Seyhunnın ağzına yakın yerler XI yüzyılın ikinci yarısının başlarında Kıpçak zümreleri tarafından işgal edilmiştir. Yurtlarında kalan Oğuzlar'ın ne zaman oralardan ayrıldıkları bilinmiyorsa da XII. yüzyılın ortasında Seyhun kuzeyinde önemli sayılabilecek miktarda bir Oğuz kütlesinin kalmamış olduğu muhakkaktır. Bu asrın ikinci yarısında Seyhun boyunun artık tamamen Kıpçaklar'ın eline geçtiği kesindir³⁵⁷.

Böylece, Oğuz Yabgu Devletinin dağılmasına direk tesir eden Mançurya'dan Karadeniz'in kuzeyine kadarki sahada meydana gelen bu kavimler göçü birkaç yıllık bir zamanda meydana gelmemiş, bir asra yakın bir süre devam etmiştir. Kitay, Kay, Kun, Sarıye, Türkmen, Oğuz ve Peçenek göçleri iki yönde hareket ederek Maverâünnehir, Harezm, Önasya, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlarda düğümlenmiştir.

³⁵⁶ A.N.KURAT, Peçenek Tarihi, s. 65.

³⁵⁷ F.SÜMER, a.g.e., s. 153.

III. BÖLÜM

OĞUZLARIN (UZLAR/OĞUZLAR) KARADENİZ'İN KUZEYİNE VE BALKANLARA GÖÇLERİ

A-) KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ SAHALARIN COĞRAFİ YAPISI VE SİYASİ DURUMU

1-) Karadeniz'in Kuzeyindeki Sahaların Doğal Yapısı ve İklim Durumu

Altay'ların eteklerinden başlayan bozkırlar güneydoğu ve kuzeybatıya gittikçe düzleşmekte ve "step" haline gelmektedir. Aşağı Sır Derya ve Aral Gölü istikametindeki bozkırlar Güney Sibiryaya ovalarını teşkil etmekte ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine uzanmaktadır. Bozkırlar, İrtiş Nehri'ne doğru çıktıkça zenginleşmekte, bol su ve bol otları ile hayvan beslemek için çok elverişli bir hal almaktadır. Bununla birlikte Sibiry'a'nın soğuk dalgalarına açık bulunması hasebiyle, yazları kısa ve kışları da o nispette uzun idi. Nehir mansapları, sazlıkları ve kamışlıkları ile "kışlak" yeri olarak kullanılmaktadır³³³.

Kışlaklar fazla kar almayan yerlerde yapılırdı. Çünkü hayvanların kurumuş otları kar altından tırnakları ile çıkarıp yemeleri gerekiyordu. İrtiş boyları ile Batı Sibiry'a'nın bir hususiyeti de, ancak tepeler mahiyetinde olan Orta ve Güney Ural Dağlarından, Kama ve İtil nehirleri boyuna gitmek için tabii bir engel teşkil etmeyişi idi. Balkaş Gölü ve Talas Nehri'nden Seyhun,

---

³³³ A. N. KURAT, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 2002, s. 6.

Yayık, Ukrayna'nın güney bölümü Don ve İtil nehirlerine doğru uzanan bozkırlar ise, Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Uralların güneyinden, tarihte "kavimler kapısı" adıyla bilinen kum, çöl sahalarından sonra, İtil'in batısında yeniden bol otlu meralar ve yer yer dağlık-tepelik yaylalar halini almakta ve hakiki bir bozkır olarak Karadeniz'in kuzeyinden ta Karpatlara, Tuna boylarına kadar uzanmakta idi. Karadeniz'in kuzeyindeki bu bozkırlar, Orta Asya ve Batı Sibirya'daki yayla ve bozkırların devamı mahiyetinde idi. Bu bozkırların bir birine geçişinde geçilmeyecek büyük engeller, dağlar silsilesi veya göller, bataklıklar, büyük kum-çöl sahraları olmadığı cihetle, Türkistan'daki kavimler, doğudan batıya kolayca geçebilirlerdi. Nitekim daha milattan birçok yüzyıllar önceleri "kavimler kapısı" yolu ile birçok kavim Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya gelmişlerdir³³⁴.

Bu geniş sahanın beş nehri: İdil, Kuban, Don, Dnepr ve Dnestr hem göçebe olan hem de devlet kuran Türk kavimleri için büyük bir yaşam kaynağı olmuştur. İdil, Don ve Dnepr boyunca yapılan ticaret faaliyetlerinden hem göçebe ve hem de yerleşik Türk kavimleri hissedar olmuşlardır.³³⁵

2-) IX-X. yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Devletleri ve Toplulukları (Hazarlar, Etil Bulgarları, Peçenekler)

Bilindiği gibi Karadeniz'in kuzeyi tarih boyunca bir yandan Türk yordu olarak bilinmiştir. Karadeniz'in kuzeyinde miladi I-IV. yüzyıllardan itibaren XVIII. yüzyıla kadar Türk ırkından birçok kavimlerin yaşadığı ve buralarda, **Hazar**³³⁶, **Bulgar**³³⁷, **Altın Ordu**³³⁸, **Kırım**³³⁹, **Kazan**³⁴⁰ ve **Astrahan**³⁴¹ adıyla

³³⁴ A. N. KURAT, a.g.e., s. 291. K. GZEGLEDY, Bozkır Kavimlerinin Batıya Göçleri, İstanbul, 1998, s. 29.

³³⁵ A. N. KURAT, Rusya Tarihi, (Başlangıçtan 1917'ye Kadar), Ankara, 1993, s.14.

³³⁶ M. J. ARTAMONOV, İstoriya Hazar, Leningrad, 1962 s. 171; GUMİLEV, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, trc: A. BATUR, İstanbul 2003, s. 49; A. N. KURAT, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 30-31.

³³⁷ Detaylı bilgi için bkz: B. F. GENİNG-A. KHALIKOV, Ranniye Bulgari na Volge, (İtil boyunda Erken Bulgarlar), Kazan, 1964; A. N. KURAT, a.g.e., s.108-118. O. PRITSAK, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri" Türkler, c.I, (Ankara, 2002), s. 512.

altı hanlığın kurulmuş olduğu göz önünde tutulursa buraların gerçekten Türk yordu olduğu görülmektedir.

Hazarlar: Doğu Avrupa'da ilk defa muntazam bir devlet kuran kavim Hazarlar olmuştur. Hazarlar'ı; Araplar al-Hazar, Ruslar Kozar, Çinliler Türk Hazar ve Bizanslılar ise Hazar adı ile bildikleri gibi aynı zamanda Türk diye de anıyorlardı³⁴². Hazarlar'ı meydana getiren halk yalnız eski Sabar Türklerinden ibaret olmayıp, aslen Sabar olan Semender ve Belencer adlı iki Hazar boyundan başka, hakanlık topraklarında çeşitli Türk boyları yer almıştır³⁴³.

558'den sonraki yıllarda Sasaniler'le savaşa girmiş olan Hazarlar, Göktürk Devletinin batı kolu şeklini alarak gelmiştir. Hazar hakanlık devresi, 630 yılından itibaren başlamaktadır. Göktürk Hakanlığının, Orta Asya'da Çin hakimiyetini tanıyarak bir fetret devresine girmesi üzerine, birçok Türk kavmi gibi, Hazarlar'da bağımsız hakanlık olarak devletlerini geliştirdiler³⁴⁴. Hazar ülkesi önceleri Terek boylarında iken, sonraları ağırlık merkezlerini aşağı İdil boyu teşkil etmiştir³⁴⁵. VIII-X. yüzyıllara gelindiğinde Hazar Kağanlığı genişleyerek Bizans ve Çin ile aynı kuvvette olmak üzere Doğu Avrupa'nın en kudretli devleti olmuştu. IX. yüzyıl sonlarında Hazar hakanı 25 kralın başında idi³⁴⁶. Hazarlar'ın Sasaniler ile münasebeti daha ziyade düşmanca Bizanslılarla ise dostane idi. Hazarların ayrıca Kırım Gotları, İdil Bulgarları, Fin kavimleri ve bu bölgeye gelip yerleşmiş Türk kavimleri ile siyasi ve iktisadi münasebetleri olmuştur³⁴⁷.

³³⁸ A. Y. YAKUBOVSKIY, Altın Orta ve Çöküşü, trc: Hasan EREN, Ankara, 1992, s. 27-36; S. G. KLAŞTORNIY/ T.İ. SULTANOV, Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı, trc: A.BATUR, İstanbul, 2003, s. 196.

³³⁹ H. İNALCIK, "Kırım Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara1992, s. 420.

³⁴⁰ A. TEMİR, "Kazan Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara1992, 409-414.

³⁴¹ R. ARAT, "Astrihan Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara1992, 415.

³⁴² A. Z. TOĞAN, "Hazarlar" İslam Ansiklopedisi, c. V/1, s. 397.

³⁴³ İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2002, s. 168.

³⁴⁴ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 168.

³⁴⁵ A. N. KURAT, a.g.e., s. 30.

³⁴⁶ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 170.

³⁴⁷ A. Z. TOĞAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1980, s. 400.

Hazar Hakanlığının aşağı İdil boyundaki elverişli coğrafi durumu sebebiyle, bir yandan Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkas sahilleri, öte yandan Yayık boyları ve Harezm ticaret yolunu da kontrolü altında tutması mümkün olmuştur. Hazar Hakanlığının sınırları genişledikçe maruz kalması mümkün olan hücumları karşılamak ve bazı çevreleri kontrol altında bulundurmak amacıyla "kaleler"³⁴⁸ inşa edilmiştir³⁴⁹. Hazarlar'ın ilk başkenti Balancar idi. Bu şehir Araplar tarafından yıkılınca başkenti Volga'nın ağzındaki İdil'e taşımıştır. IX. yüzyılda Bizans'ın yardımıyla etrafı surlarla çevrili bir başkent inşa ettiler. Bu üçüncü başkentleri Sarkel adlı kale şehirdir.

Hazar ülkesi canlı bir ticaret merkezi idi. Çeşitli ülkelerden tüccarlar gelirdi. Dini hoşgörüsü ve iktisadi refahı ile Hazar hakanlığı Doğu Avrupa tarihinde önemli bir rol oynamıştır³⁵⁰.

X. yüzyıl ortalarına kadar Hazar Kağanlığı Doğu Avrupa'nın en kuvvetli ve büyük devleti olmakta devam etmiş ve bu tarihlerden sonra süratle çökmeye başlamıştır. Kağanlığın düşüşünün sebepleri türlü yönlerden gelmiş ve her halde, iç düzenin sarsılması, dış tehlikelerin artması aynı zamanda ekonomik düzenin bozulması buna öncülük etmiştir. Özellikle, Hazarların çöküşünde dıştan gelen baskılar ve hücumlar mühim rol oynamıştır. Bunlardan en mühimi, Doğudan gelen Peçenek hücumudur. Peçeneklerin yarattığı saldırılar ticaret faaliyetlerinin aksamasına neden olmuş, bu da iç huzursuzluğa yol açmıştır. Özellikle 940 yılından itibaren Hazar yurdu Rus-Sıavların düzenli hücumuna maruz kalmış. Karadeniz sahilindeki Tamatarhan gibi büyük ticaret merkezlerini Rus-Sıavlara kaptırınca iyice ekonomik çöküntüye doğru gitmiştir. Bu sıralarda Doğu'dan yeni büyük bir dalga yaklaşmakta idi. Diğer bir Türk kavmi olan Kıpçaklar'ın, Batı Sibirya'dan Yayık ve İdil boyuna doğru ilerlemeleri sonucunda Hazarlar'ın, Harezm ve Türkistan ile ilişkileri de tamamen kesilmiş ve dolayısıyla Hazarların ticari

³⁴⁸ Bu kalelerin en önemlisi, Tsımyanka mevkiindedir. Don nehri boyundaki Sarkel Kalesi'dir, Rus vekayinamelerinde ona «Bela Veja» denmiştir ki anlamı "Beyaz Kule"demektir. Sarkel Kalesi, orta Don çevresini kontrol altında bulundurmak amacıyla IX.yüzyılda inşa ettirilmiştir. bkz.: TOGAN, a.g.e., s. 400.

³⁴⁹ Z. V. TOGAN, a.g.e., s. 400.

³⁵⁰ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 168.

faaliyetleri de durmuştur³⁵¹. Kıpçakların, Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki ovalara girmeleriyle bu sahadaki hakimiyetleri sona eren Hazarlardan bir gurup Balkanlar'a inmiş, kalanları da Kıpçakların idaresi altına girmişlerdi³⁵².

Etil Bulgarları: "Büyük Bulgarya" devletinin parçalanması üzerine İtil-Çolman (Kama) sahasına çekilen Bulgarların çoğunluğunu buraya yakın oturdukları bilinen Otuz-Ogurların teşkil ettiği anlaşıyor. Bölgenin yerli halkı Fin-Ugorları da idaresine alan Bulgarlara orada Hunlardan, Sabarlardan, Uzlardan ve Hazarlardan da bazı kalıntılar da katıldığı muhakkaktır³⁵³. Doğuda Başkırtlar, batıda Burtaslar vee Ruslar ile sınırlanan memlekette Bulgarların başlangıçta birer han'ın idaresinde 4 grup (Bulgar, Suvar, Barsula, Iskil) oldukları, fakat X. yüzyılın ortalarından itibaren hepsinin bir han idaresinde birleştikleri sanılmaktadır³⁵⁴. Sağlam bir siyasi teşkilat kurarak, Moğol istilasına kadar beş yüz yıldan fazla yaşamışlardır³⁵⁵.

Bunun sebebi, bulundukları bölgenin şartları gereği iyi çiftçi olmaları, ticaretten iyi anlamaları, özellikle Hazar "Hakanlığının zayıflamasıyla, kuvvetli bir devlet haline gelmişlerdi. Başkentleri İdil Nehri kıyısındaki "Bulgar" şehri olup önemli bir ticaret merkeziydi³⁵⁶. İdil Bulgarları, İslamiyet'i kabul etmekle Doğu Avrupa'da İslam kültürünün temsilcisi oldular³⁵⁷..

İdil Bulgar Devleti, XIII. yüzyılda Moğollar tarafından yıkılınca, dağılan halkın bir kısmı Çolman (Kama) Nehrinin kuzeyine, Kazan Nehri boyunca göç ettiler, Bu bölgede XV. yüzyılda Bulgar-Kıpçak karışımından meydana gelmiş olan müslüman topluluk, Kazan Hanlığı'nı oluşturmuşlardı³⁵⁸.

³⁵¹ A.N. KURAT, a.g.e., s. 42.

³⁵² A.N. KURAT, a.g.e., s. 43.

³⁵³ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 207.

³⁵⁴ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 208.

³⁵⁵ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 208.

³⁵⁶ YAKUBOVİSKİY, Altın Orda ve Çöküşü, çev: Hasan EREN, İstanbul, 1955, s. 4.

³⁵⁷ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 208.

³⁵⁸ A.N. KURAT, a.g.e., s. 43.

Peçenekler: IX. yüzyılın başlarında Oğuzların Karluk ve Kimekleri de içeren bir ittifakı, Aral gölü yakınlarındaki bir savaşta Peçenekleri ve müttefiklerini (Cepni, Başkurt ve Navkarda) yendi.³⁵⁹ Yenilgiyle Peçenekler özyurtlarından sürüldüler ve yeni bir yurt aramak zorunda kaldılar. Constantine Porphyrogenitus'a göre Peçenekler IX. yüzyılın başında, Ural(Yayık)-Emba ile İdil arasındaki bölgeye yerleştiler³⁶⁰ ve zaman zaman komşuları olan Hazar Hakanlığı, Bizanslılar ve Ruslar için ciddi tehlikeler oluşturdular.³⁶¹

Malum olduğu üzere, X yüzyıla doğru gelindiğinde, Aral civarından Oğuz baskısı ile atılan Peçenekler Don'dan Etelköz bölgesine kadar yani takriben Dnester'e kadar uzanan bütün Karadeniz bozkırlarında özgürce yaşamakta idiler. Bunlardan doğuda, Don'un aşağı kısmında, Hazar hanlığı bulunuyordu ve bunun da kuzeyinde ve doğusunda ise Uzlar, Rus vakayinamelerindeki Oğuzlar (Oğuzlar)) konup göçüyorlardı.

Peçeneklerin, "koyu göçebe" bir kavim olmaları hasebiyle, Hazar ülkesinin yerleşik ahalisine ve bilhassa ticaret kervanlarına sık sık baskı yaptıkları bilinmektedir. Bu Peçenek baskınlarından bilhassa Harezim ve İtil şehri arasındaki kervan ticareti zarar görmekte idi. Bu Peçenek baskısından kurtulmak isteyen Hazar'lar, kendi askeri kudretleri zayıflamış olduğundan daha doğudaki Oğuz (Uz)'larla ittifak yaparak onları Peçeneklere karşı hücumla kışkırtılar.³⁶² İki taraftan saldırıya uğrayan Peçenekler dağıldı³⁶³ ve buz tutan İtil nehri üzerinden geçmeyi becererek Don boyu ve Kuban havzası istikametlerine göç ettiler. İkinci yurtları da böylece Oğuzlarca işgal edildi.³⁶⁴

³⁵⁹ el-MESUDİ, "Kitab ut-Tenbih ve 'l-lşraf", ICGT, s. 57; MİTT, s. 166. F. SÜMER, "X. Yüzyılda Oğuzlar", s. 137.

³⁶⁰ Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", cev; G. LAKSİN, 1944, s. 56. A. N. KURAT, Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, s. 32.

³⁶¹ L. N. GUMİLÖV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, ter, A. BATUR, İstanbul, 2000, s. 285.

³⁶² A. N. KURAT, Peçenek Tarihi, s. 37. F. SÜMER, a.g.m., s. 137.

³⁶³ Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", s. 67; M.İ. ARTAMONOV, a.g.e., s. 349.

³⁶⁴ A.N. KURAT, a.g.e., s. 37.

Peçeneklerin İdil'in batısına ne zaman geçtikleri katiyetle tespit edilemiyor. Bu geçiş belki de birkaç merhalede ve birkaç yerden yapılmıştır. Bu geçiş 860 ile 880 yılları arasında gerçekleştiği kuvvetle muhtemeldir.³⁶⁵

Bozkırdaki uygulamada sıkça rastlanan bir şekilde, Peçeneklerin bir kısmı kendi topraklarında kaldı ve muzaffer Oğuzların birliğine katıldı.³⁶⁶ Diğer bir kısmı ise İslam'ı kabul ederek Harezmşah'ın himayesine girip "Kanglı" ismini aldı.³⁶⁷

Metbu durumda olmaları hasebiyle bunların elinden iyi meraları alınmış ve dolayısıyla fakirlik içerisinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Nitekim 922 de Yayık nehri boylarında bu Peçeneklerle rastlayan İbn Fadlan, onların fakir bir hayat sürdürüklerinden³⁶⁸ bahsettiği gibi Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogennetos da 950 lerde bunların yoksulluğundan bahsetmektedir.³⁶⁹ Peçeneklerin bu kısmı sonraları Ural dağlarının güneyindeki Başkurt boyları arasında eriyip gitmiş olmalıdırlar.³⁷⁰

Peçeneklerin esas kitlesinin 860 lardan sonra İdil nehrini geçip batıya doğru ilerlemeleri ile, Karadeniz'in kuzeyinde yeni göç hareketleri başlamış oldu. Peçenekler bu hareketlerin ancak öncüleri idiler. Onları takiben Uzlar ve arkasından Kumanlar geleceklerdir.

Peçenekler, İdil'in batısına geçtikleri zaman Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar nispeten تنها idi. Ancak Don ile Kuban nehirleri arasında Macarlar vardı. Peçenekler ilk çarpışmada Macarları dağıttılar ve Don havzası ile Kuban bölgesinden kovdular. Bundan sonra Donets nehrini Frank Devleti'ne bağlayan ticaret yolunun kontrolü Peçeneklere geçmiş oldu. Macarlar bu

³⁶⁵ A.N. KURAT, a.g.e., s. 39-42.

³⁶⁶ Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", s.68 ; F. SUMER, a.g.e, A. N. KURAT, Peçenek Tarihi, s. 43.

³⁶⁷ O. TURAN, a.g.e., s. 24; O. PRİTSAK, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri" Türkler, c.1, (Ankara, 2002), s. 512.

³⁶⁸ R. ŞEŞEN, İbn-i Fadlan Siyahetnamesi, s. 72

³⁶⁹ . Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", s. 66-67.

³⁷⁰ A.N. KURAT, a.g.e., s. 46.

sefer Etelközü'ne³⁷¹, Ukrayna'nın güney-batı kısmına kaçtılar. Üç yıl sonra Peçenekler tekrar ilerledi ve Tuna Bulgar Çarı Simeon'un müttefikleri olarak Macarları daha batıya gitmeye zorladılar.³⁷² Bunun üzerine Macarlar Pannonya, Kuzey İtalya ve Frank Devletinin içlerine kadar Batı Avrupa'ya göç ettiler.³⁷³ Peçenekler böylece Don ve Kuban boyları ile Orta ve Aşağı Dnyeper, Kırım ve Tuna'ya kadar 2000 km'den daha fazla bir sahaya yayıldıkları zaman, sekiz uruğdan ibaret olup her bir uruğ kendi başına buyruk olmakla beraber, yine de toplu bir Peçenek camiası halinde yaşadıkları anlaşıyor. Peçenekler, bu geniş sahada birkaç devletle sınırdas olmaları itibariyle, onlarla birtakım münasebetler kurmuşlardır. Bu sırada karadeniz'in kuzeyinde en mühim devlet, merkezi Kiev olmak üzere Rusya (Kiev Rusyası) idi. Dolayısıyla Peçenek'ler ile Kiev Rusyası arasında her yönden bir takım ilişkiler olmuştur. Peçenek'lerle Ruslar, yaklaşık 900 tarihlerinden 1036'ya kadar 130 yıl yan yana yaşamışlardır. Peçenekler göçebe oldukları için, yerli Rus topraklarına akınlar yaparak Rus köylerini ve şehirlerini yağma ederek, ahalisini esir sıfatıyla alıp götürmüşlerdir. Rus yıllıkları bu Peçenek akın ve akınlarından bir hayli bahsetmektedir. Örneğin Peçenek'lerin Rus yurduna "ilk gelişleri" yıllıklarda 915 yılı olarak gösterilmiştir³⁷⁴.

X. yüzyıl, Peçeneklerin en kuvvetli oldukları bir devirdir. X. yüzyılın ortasında Bizans İmparatorluğu Peçeneklerin ne derece hesaba katılması gereken bir kuvvet olduğunu oğluna ehemmiyetle tavsiye etmiştir³⁷⁵. İlk Kiev Prensleri Igor, Svyatoslav, Vladimir zamanlarında "Peçeneklerle fasılasız büyük muharebeler oluyordu"³⁷⁶. Vladimir zamanında artık Peçenekler, Kiyeye iki günlük mesafede bulunuyorlardı. Ve Kiyev prensi Peçenek

³⁷¹ Etelközü- iki ırmak arası, yani içinden beş büyük ırmağın aktığı Özü (Dnyeper), Aksu (Boh, Bug), Turla (Dniester), Prut ve Seret'in aktığı Ukrayna'nın güney-batısı.

³⁷² Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", s. 67; A.. N. KURAT, Peçenek Tarihi; s. 48-49.

³⁷³ D RASOVSKIY, Rus Prenslüklerinde ve Macaristanda Peçenek, Tork ve Berendiler, s. 44; A. N. KURAT, a.g.e., s. 49.

³⁷⁴ Povest, s. 31-32; İpatyev, s. 26; Lavrentev, s. 41-42.

³⁷⁵ Soçineniya Konstantina Barynorodnogo "O. Femah", i "O Narodah", s. 55.

³⁷⁶ Povest, s. 87-88; İpatyev, s. 87-89; Lavrentev, s. 124-127.

taarruzlarına karşı Desna, Vostki, Sula, Stugna ve Trubesev ırmakları boyunca kaleler kurmaya mecbur olmuştur³⁷⁷.

3-) Rus Knezlikleri

a-) Kiev Knezliği

IX. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa iki siyasi nüfus sahasına bölünmüştü: güneyde- Hazarlar, kuzeyde – Normanlar (Vareg-Rus). Bu yüzyılın sonlarına doğru doğudan Peçenek'lerin gelmesi ile Hazar nüfusu zâfa uğratılmış bu da Doğu Avrupa'daki siyasi gelişmeler üzerinde önemli tesirler yapmıştır. Böylelikle Orta Dnyeper sahasında yaşayan Slav uruğları, Hazar nüfusundan çıkarak Vareg-Rus tesiri altına girmeye başladılar. Bununla Kiev ve çevresinde bir Rus-Slav devletinin kurulabilmesi için imkan ve şartlar doğmuş oldu³⁷⁸.

IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ladoga ve İlmen gölü çevresinde birkaç Vareg-Rus knezi muhtelif yerlerde hakimiyet kurdular. Ladoga gölü kıyısındaki Aldagen şehrinde Rurik, Beloozero sahasında Sineus, Izborks şehrinde (Pskov'a yakın) Truvor adlı norman başbuğları bulunyorlardı. Askold ve Dir adlarındaki iki vareg başbuğu da Kiev'de hakimiyet sürüyorlardı. Bunların arasında en kuvvetlisi Rurik idi. Bir müddet sonra kuzeydeki bütün Slav ve Fin kavimleri onun hakimiyetini tanıdılar. Bundan sonra Rurik, Ladoga gölünden hareket ederek, İlmen gölü kıyısındaki Ostragad şehrine gitti. Buraya Slavlar Novgorad (Yenişehir) ismini vermişlerdi. Rurik, kendisine rakip Vareg-Rus knezlerini ortadan kaldırdıktan sonra, bu geniş sahanın tek sahibi oldu. Geniş bir sahayı idaresi altına almayı başardığından ve yerli Slav ve Fin uruğları üzerinde hakimiyet kurmasından dolayı Rurik Rus Devletinin kurucusu olarak kabul edilmiştir³⁷⁹.

³⁷⁷ Povest, s. 89; İpatyev, s. 90; Lavrentev, s. 125.

³⁷⁸ A. N. KURAT, Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, 1993, s. 19.

³⁷⁹ A. N. KURAT, a.g.e., s. 19; KLUÇEVSKI, Russkaya İstoriya, c. I, Moskova, 1994, s. 131.

Rurik (862-879)'ın ölümünden sonra Oleg, Rurik'in oğlu Igor çok küçük olduğu için devleti yönetmeye başladı. Bu knyaz, Novgorod çevresinde kalmayarak "Buyük ticaret yolunu" ele geçirmek gayesi ile batıya indi. Kiev'i ele geçirerek buraya yerleşti. Bununla Rus tarihinin Kiev devri başlamış oldu. Oleg daha sonra Bizans'a sefer açtı ve sefer sonunda Bizans ile Rusların lehine olan bir ticaret anlaşması yaptı. Igor 912'de ölünce Kiev tahtına Rurik'in oğlu Igor geçti. Igor 912-914 yılında Hazar denizinin güney kıyılarına akınlar düzenledi. Hazar denizi yoluyla ilerleyerek Baku yakınlarında karaya çıkarak zengin ganimetler alarak geri döndüler. Igor isyancılar elinden öldürülünce, oğlu küçük olduğu için Devlet idaresine karısı Olga getirildi³⁸⁰.

Olga'nın ön önemli özelliği hristiyanlığı kabul etmesidir. Onun hristiyan olmasıyla Rusya'da ortodoksluk önemli bir hale geldi. Olga'dan sonra Kiyev tahtına oğlu Svyataslav (965-973) geçti. Svyataslav futohatçı bir karaktere sahip olduğu için hakimiyet sahasını genişletmek düşüncesiyle 964'de Hazar'lara vergi veren Vyatıç'leri kendine bağladı. Arkasından 965'de Hazarların önemli ticari merkezlerinden Tamatarhan'ı ele geçirdi. Bizans ve Bulgarlara karşı savaş yürüttü. Fakat 973 yılında Rus topraklarına giren Peçenekler tarafından öldürüldü³⁸¹.

Svyatoslav'ın üç oğlu vardı. Yaropolk, Oleg ve Vladimir. Svyatoslav seferine başlamadan önce, oğullarının her birine bir büyük şehir vermişti. Büyük oğlu Yaropolk'a Polyan'ların bulunduğu Kiev'i, Drevlyan'ların olduğu bölgeyi Oleg'e ve Novgorod'u Vladimir'e vermişti. Babaları öldükten sonra kardeşler arasında mücadeleler başladı. Önce Yaropolk ile Oleg savaştılar. Oleg'in ölümü ile biten bu mücadeleden sonra daha da kuvvetlenen Yaropolk karşısında duramayacağını anlayan Vladimir, Normanların yanına gitti. Normanlar'dan yeni kuvvetler alarak Yaropolk'a karşı harekete geçti. Kiev

³⁸⁰ KLUÇEVSKI, a.g.e., s. 134-136.

³⁸¹ A. N. KURAT, a.g.e., s. 24-26; M. N. ZUEVA, İstoriya Rossii s Drevnosti do Naşih Dnyey, Moskova, 1995, s. 16-17.

şehrini zaptetti ve 980 yılında (İmen gölünden Kiev şehrine kadar uzanan bölgeyi ele geçirdi³⁸².

Vladimir (980-1015), Kiev'e yerleşince hemen komşuları üzerine akınlar yaptı ve 981 yılında Lehliler; 982'de Vyatiç'ler; 983'de Litav kavimlerinden Yatvyag'lar; 985'de İtil Bulgar'ları üzerine gitti³⁸³.

Rus tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden Hristiyanlığın kabulü, Vladimir zamanında olmuştur. Bunun nasıl ve ne zaman olduğu kesin olarak bilinmiyor. Büyük olasılıkla Bizans'ın etkisinde kalarak ve gelişen sıkı temaslar sonucunda Hristiyanlığı benimsediler³⁸⁴.

Vladimir, Oleg zamanında Peçenek akınlarını durdurmak gayesiyle yapılan tahkim noktaları arttırmaya gayret etmiş ve bu amaçla Desna, Vostr, Trubej, Sula ve Stugna ırmakları boyunca yeni şehirler kurdurmuştur³⁸⁵. Yine 992'de Belgorod (Akşehir) adı ile yeni bir şehir yaptırmıştır. Buralar Rusların Karadeniz'e inmek için kullandıkları birer çıkış noktaları olmuştur. Ancak bu çıkış hareketleri Peçenek'ler tarafından durdurulmuştur.

Hristiyanlığı kabul eden ilk Rus knezi olması itibarıyla Vladimir, Rus tarihinin en büyük simalarından biri olarak tanınmıştır. Ortodoks kilisesi kendisini azizler arasına almış ve "Aziz Vladimir" (Vladimir Svyatoy) adını vermiştir³⁸⁶.

Vladimir'in ölümünden sonra (1015) oğulları arasında çetin mücadeleler oldu ve Novgorod şehrinde bulunan Yaroslav kardeşler arasındaki mücadeleyi kazanarak knezliğin tek hakimi oldu. Yaroslav'a zekası ve çok kitap okumasından dolayı "akıllı, hakim" (Mudriy) lakabı verilmiştir. Yaroslav, 1036'da Oğuzların (Oğuzların) tazyiki altında Don boyundan gelen ve Kiev ve çevresinden uzaklaşarak Tuna boyuna giden

³⁸² M. N. ZUEVA, a.g.e., s. 18.

³⁸³ A. N. KURAT, a.g.e., s. 27-28.

³⁸⁴ Rusya'da hristiyanlığın kabul edilmesi hakkında bkz. P. P. TOLOÇKO, Drevnaya Rus, Kiev, 1987, s. 57-75.

³⁸⁵ P. GOLUBOVSKIY, a.g.e., s. 231.

³⁸⁶ A. N. KURAT, a.g.e., s. 34-35.

Peçenek uruklarından bazılarıyla savaşılarak yenildi. Yaroslav 1043' de Bizans'a bir akın yapmış ancak bu tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Daha sonra Yaroslav Lehistan' i zaptetti. Yaroslav özellikle, milletlerarası ilişkilere önem vermiş ve Lehistan, Macaristan, Fransa, İskandinavya'ya elçiler ve tüccarlar göndermiştir. Ayrıca ilk defa olarak bir Rus knezi Avrupalı hükümdarlarla akrabalık kurmuştu. Mesela oğullarından birini Bizans İmparatoru Konstantin Monomach'ın yakın bir akrabası ile evlendirmişti.

Yaroslav'ın hakimiyet yıllarında Rusya'da Hristiyanlık tamamıyla yerleşti. Kilise teşkilatını tamamladı. Rusya'nın ilk yazılı kanunu Yaroslav tarafından yazılmıştır³⁸⁷. Kiev Rusyası'nda ilk knezlerden itibaren sağlam bir veraset nizamı yoktu. Knezlerden en kuvvetlisi hangisi ise o Kiev'de yerleşmeye muvaffak oluyordu. Her knezin ölümünden sonra, oğulları arasında taht kavgaları çıkar ve iç mücadele mahiyetini alırdı. Dışardan kuvvetli bir baskı olmadığı için devlet dağılmıyordu. Yaroslav daha hayatta iken mühim merkezleri oğulları arasında bölmüştü. Büyük oğlu İzyaslav'a Kiev ve Novgorod şehirlerini verdi. Bu suretle "büyük ticaret yolu"nun kontrolü tamamıyla ona ait olacaktı. İkinci oğlu Svyatoslav'a Çernigov; üçüncü oğlu Vsevolod'a Pereyaslav'i bıraktı. Büyük oğlu İzyaslav Kiev'i almakla "Büyük knyaz" telakki edildi. Knezin diğer oğulları da birer "knyaz" sıfatıyla öbür şehirlerde hakimiyet süreceklerdi. Bu suretle Rusya ayrı knezliklere (prenslik veya Udel'liklere) bölünmüş oldu. Her bir knyaz kendi oğulları arasında prensliği bölmeğe başlarsa, beyliklerin sayısı artacaktı. Nitekim öyle de oldu. Yaroslav'ın oğulları, kendi çocukları arasında ellerindeki sahayı böldüler. Sülalenin en büyüğü Kiev tahtına oturacak, yani "Büyük knyaz" olacaktı. Fakat bu kurala riayet edilmedi: Kuvvetli olan knyaz Kiev'i almak istiyordu. Bu yüzden knyazlar arasında mücadeleler başladı³⁸⁸.

1060 yılından itibaren Güney Rusya bozkırları Rus yıllıklarının Polovets dedikleri Kuman'lar tarafından işgal edildi. Kuman'ların Kiev bölgesine yaklaşmaları üzerine, Oğuz (Tork)'lar ve Peçenek'lerden bazı

³⁸⁷ A. N. KURAT, a.g.e., s. 35-37.

³⁸⁸ A. N. KURAT, a.g.e., s. 37.

zümreler Ros nehri boyunca kalarak Kiev knezleri hizmetine girdiler. Tork, Peçenek ve Berendey zümrelerinin Rus knezleri tarafından himaye edilmeleri, Kuman'ları gücendirmiş ve bu yüzden akınlarına sebep olmuştur. Kuman'larla savaşlar yıllıklarda bir hayli yer tutmuştur. İlk büyük Kuman hücumu 1061 yılında olmuştur. Bu tarihten itibaren Pereyaslavl ve Kiev sahası Kuman'ların akınlarına maruz kaldı. Rus köyleri ve şehirleri yağma ediliyor, ahali tutsak sıfatıyla Kırım'daki Bizans iskelelerinde köle diye satılıyordu. Rus ülkesinde meydana gelen iç karışıklıklarda Kuman akınlarının artmasını sağlıyordu. Steple sınırdaş olan özellikle Çernigov ve Kiev knezleri bir zamanlar Peçenek'lere karşı yapıldığı gibi, Kuman'ları durdurmak gayesiyle müstahkem şehirler yapıyorlar veya kilometrelerce uzanan hendekler ile toprak tabyalar inşa ediyorlardı. Fakat bu müdafaa tedbirleri Kuman akınlarını durdurmaya yetmemiştir. Ayrıca Rus knezleri bazen karşı akınlarla Kuman'ları zaafa düşürerek, onların Rus yurduna olan akınlarını önlemek istiyorlardı. Özellikle Vladimir Monomah (1113-1125)'in faaliyetleri yıllıklarda teferruatlı olarak verilmiştir. Vladimir, diğer knezleri Kuman'lara karşı yapacakları seferlere katılmak için toplantılara davet etmiştir. Bunlardan Dolob gölü yanında yapılan toplantıda Kiev knezi Svyatopolk ile Kuman'lara karşı bir sefer yapılmasına karar verdiler. 1103'de yapılan bu seferde Kuman'lar ağır bir yenilgiye uğradılar. Ruslar 20 Kuman büyüğünü öldürerek pek çok hayvan ele geçirdiler³⁸⁹.

Kiev knezi Svyatopolk'un 1113'de ölümünden sonra Kiev halkı, büyük knyazlığa gelmesi gereken Çernigov knezini istemeyerek yerine Pereyaslavl knezi Vladimir Monomach'ı çağırdı. Vladimir bu sırada 60 yaşında olmasına rağmen Kiev'e gelerek "Büyük Knyaz" oldu. Kuvvetli ve dirayetli bir hükümdar olduğu için Kiev'de tutunabildi. Vladimir Monomach Bizans'ın işlerine karışarak Aleksı Komnenos'a karşı düşmanca bir siyaset takip etmiştir. Vladimir, Yaroslav zamanında düzenlenen kanunu genişletmiştir. Vladimir Monomach devri Kiev Rusyası'nın her bakımdan en parlak olduğu

³⁸⁹ Povest, s. 183-185; İpatyev, s. 182-185; Lavrentev, s. 267-269; NIKONOV, c. I, s. 138-139; A. N. KURAT, a.g.e., s. 39-40.

zamanlarından biridir. Bu knezin hakimiyeti sayesinde Rusya'da iç karışıklıklar durdu ise de onun 1125 yılında ölümünden sonra taht kavgaları yeniden başlamıştır. Kuman hücumlarının artması sebebiyle Kiev şehri önemini kaybetti³⁹⁰.

XII yüzyılın sonlarında bütün Rusya bir çok "feodal" beyliklere (knezlıklara) bölünmüştü. Bunların en önemlileri Kiev, Çernigov, Galiç. Polotsk. Turov-Pinsk, Rostov Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volynsk knezlıkları idi. Bu knezlıkların başında Hristiyanlığı kabul eden ilk knyaz Vladimir Svyatoslaviç'in neslinden gelen bir aile vardı. Ancak Kiev knezlığı sülalenin en büyüğüne ait telakki ediliyor ise de gerçekte burada knezlerin en "kuvvetlisi" hangisiyse o hakimiyet sürüyordu. Dıştan büyük bir baskı ve hücumların olmaması; aynı dil ve din, müşterek gelenek ve knezlerin hep aynı soydan gelmeleri Rusya'nın parçalanmasını engellemiştir. Ancak bu şekilde Rus milletinin teşekkülü sona ermiş, Vereg-Rus ve Fin unsurları Slav urukları arasında erimiş ve Hristiyanlığın kabulünden sonra milli birlik tamamıyla sağlanmıştır. Güneyde yabancı bir ırk ve dinden olan Kuman'ların bulunmaları Rusları hep mücadeleye zorladığı gibi, batıda, Katolik olan Lehli'lerin faaliyetleri de Rusların Ortodoks olmaları dolayısı ile, Leh devletine karşı birleşmelerine yardım etti. Bütün bu sebepler ve şartlar bir araya gelince Rusya içinden bir çok knezlıklara bölündüğü halde esas itibarıyla bir birlik ve bütünlük halinde kendini muhafaza edebildi³⁹¹.

b-) Novgorod Knezliği

İlmen gölünün kuzey sahilindeki Ostragard veya Novgorod şehri büyük bir ticaret yolunun başında bulunarak İskandinavya-Bizans ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Kiev şehrinin yükselmesi ile Novgorod önemini kısmen kaybetmiştir. Baltık ve kuzey denizleri kıyısındaki Alman ticaret şehirlerinin parlaması ve Rusya'nın kuzeyindeki şehirlerle ticaret yapmaya

³⁹⁰ KLUÇEVSKI, a.g.e., s. 146-148; A. N. KURAT, a.g.e., s. 40-41.

³⁹¹ A. N. KURAT, a.g.e., s. 42.

başlamaları Novgorod'a yeniden önem kazandırmıştır. Bu şekilde Novgorod şehir süratle gelişti ve Rus knezliklerinin sadece servet bakımından değil saha itibarıyla da en büyüğü oldu. Böylece Novgorod knezliği da önemli bir knezlik haline geldi.

Suzdal Rusyası gelişmeye başlayınca Suzdal knezleri Novgorod'u nüfuzları altına almak istediler. 1216 yılında Vladimir knezi ile Novgorod'lular arasında yapılan "Lipitsk" meydan savaşı sonucunda şehir kendi muhtariyetini korumayı başararak, bundan böyle her bir knezin gelişinde kendisiyle bir "uzlaşma" yapmak usulü kondu. Buna göre "veçe"nin seçtiği bir boyar, vali ve binbaşı knyazla beraber şehrin idaresine filen iştirak edeceklerdi. Böylece Novgorod şehri gittikçe "Cumhuriyet" mahiyetini almış oluyordu. Hatta kilise teşkilatında bile Kiev metropolitinden müstakil bir idare kurmuşlardır. Novgorod, Rus knezlikleri ve şehirleri arasında kendine has bir idare kurup, zengin olmuş ve nüfus sahasını genişleterek tam bir "hakim şehir" konumuna gelmiştir Bundan dolayı adı da "Bay Büyük Novgorod" (Gospodin Velikiy Novogrod) idi³⁹².

c-) Galiç-Volın Knezliği

Doğu Slav'larının bir kısmı Dnyester (Turla) nehrinin yukarı kısmından Karpat eteklerindeki iki merkez etrafında toplanmışlardı. Biri Galiç, diğeri Vladimir-Volın bölgesi. Galiç (Haliç) knezliği Yaroslav Osmomisl (1152-1187) zamanında en kudretli günlerini yaşadı. Ondan sonra Galiç knezliğinde iç karışıklar baş gösterdi. Boyarlar, Macarları davet ettiler. Macar prensi Andrey bir süre Galiç bölgesini elinde tuttu. Fakat daha sonra Lehliler tarafından kovuldu. Karışıklıklar Lehliler zamanında da devam etti. Nihayet Vladimir-Volın knezi Roman (1173-1205) Galiç knezliğini kendi ülkesine kattı ve böylece büyük bir sahayı elinde tutan bir Galiç-Volın knezliği teşekkül etti³⁹³.

³⁹² A. N. KURAT, a.g.e., s. 43-46.

³⁹³ A. N. KURAT, a.g.e., s. 46-47.

d-) Suzdal Knezliği

Rusya'nın diğer bir önemli knezliği Suzdal knezliği idi. İlk Suzdal knezi olarak Vladimir Monomach'ın oğlu Yuri Dolgoruki sayılmaktadır. Babası tarafından kendisine Suzdal Beyliği verilince, Yuri bu ülkeyi idare etti, burada pek çok köy ve şehirler kurdu. Yuri "Büyük Knyaz" olmak isteğiyle 1154'de Kiev'i zaptetti ve Suzdal'ı bırakarak Kiev'e gitti. 1157'de Kiev'de ölünceye kadar hakimiyet sürdü. Yuri'nin oğlu, Andrey ise Vladimir'e geri dönerek bütün Suzdal bölgesini idaresi altına aldı. Bulunduğu Vladimir şehrini genişletti, kiliseler yaptırdı ve dini bakımdan burayı mukaddes bir yer haline getirdi. Kiev'e hiç önem vermedi. Andrey Bogolubski'den sonra, Suzdal Rusyası yeniden parçalandı. Knyazlar arasında çıkan mücadeleyi Andrey'in kardeşi Vladimir knezi Vsevolod kazandı. Bolşoye Gnezdo: (Büyük Yuva) adı ile tanınan Vsevolod, Suzdal Rusyası'nın en kuvvetli knezi idi. Hakimiyeti zamanında (1176-1212) Suzdal knezliği en parlak devrini yaşamıştır. Onun ölümünden sonra yerine geçen Yuri, Novgorod'lular tarafından 1216'da 'Lipitsa" nehrinde çok ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bundan sonra Suzdal knezlerinin Novgorod üzerindeki nüfuzları tamamıyla kalktı. Bu yenilgiden sonra Yuri tahtından vazgeçti. Bütün ülke ayrı knezlıklara bölündü. Büyük knyaz Vladimir şehrinde kaldı. Diğer şehirlerin Rostov, Suzdal, Pereyaslavl knezleri. boy nizamına uygun olarak - yani ailenin en büyüğünün tahta geçmesi usulü- diğer knezlıklardaki nizama uydular. Fakat buranın diğerlerinden ayrılan en önemli özelliği "veçe"lerin olmaması, knyazların kendi ülkelerinde tamamıyla müstakil ve hakim olmaları idi³⁹⁴.

B-) SİR DERYA BOYLARINDAN BALKANLARA

1-) Oğuzların Ana Kütlesinden Kopmaları

VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Oğuzların siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle ana yurdun içinde kendilerine yeni yurt arayışına kalkıştıkları daha önceki bölümlerde ele alınmıştı. Başlangıç noktası Ötüken olarak tespit

³⁹⁴ A. N. KURAT, a.g.e., s. 52-53.

ettiğimiz Oğuzların bu göç hareketi bir süreliğine Sır Derya havzasında durakladı ise de X. yüzyılın sonlarına doğru yeniden hareketlendiğini görüyoruz. Türklerin Orta Asya'dan batıya gerçekleştirdikleri kitle göçleri iki aşamalı olup, göçün ikinci aşaması X-XI yüzyılları kapsamaktadır. Bu göç olaylarına Oğuzlar ciddi şekilde renk kattığı malumdur. Fakat bilindiği gibi kitle halinde, ana yurdun dışına göçe kalkışmak bu bir akıbeti belli olmayan ölüm kalım meselesi idi. Ne yazık ki Oğuzların batıya gerçekleştirdikleri göçleri hüsrarla sonuçlanmıştı. Aradan yüz sene geçmeden Oğuzlardan batıya gidenlerin akıbeti kaybolmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Yenide Oğuzlar istemeyerekte olsa Aral civarındaki vatanlarını terk ederek bunu göz önüne aldılar. Peki Oğuzları bu kadarda anayurdun dışına göçe zorlayan sebep ne olabilirdi ki?

Ne yazık ki Ortaçağ kaynaklarında bu dönemde bu bölgede cereyan eden, Oğuzların göçüne sebep olan olaylar hakkında herhangi bir teferruatlı bilgi yok. Bu nedenle bugüne kadar araştırmacılar tarafından ortaya atılan bazı yorumlardan hareketle X-XI yüzyılda batıya gerçekleşen kitle göçlerini açıklamaya çalışacağız. Bize göre Oğuzların da içinde bulundukları kitlesel göçleri doğuran sebeplerinden birincisi, Gumilov'ın de ifade ettiği gibi, X. yüzyılda Avrasya'nın bozkır kesimini kasıp kavuran asırlık şiddetli kuraklık³⁹⁵. Bu durum Kuzey Hazar ve Aral bozkırlarının sakinleri Oğuzlar'ı zayıflatmıştı. Bunun sonucunda ortaya çıkan meraların yetersizliği ve bunun doğal seyri olan boylar arasındaki kavgalar yakın zaman göç olaylarının habercisi idi³⁹⁶. Üstelik bazı Oğuz boyları kışın ldili buz tutan zemininden istifade ederek karşıya geçmeye çalışıyorlardı.

İkincisi, Oğuzları ana yurdun dışına göçe zorlayan tetikleyici asli neden, siyasi olaylara dayalı dış baskılar idi. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi XI. yüzyılda Orta Asya'nın doğusunda, küçük çaplı ama sürekli çarpışmalar vuku bulmakta idi. Savaş konumundaki boylar savaşta aç

³⁹⁵ L. GUMILEV, Otkritiye Hazarii, s. 55-70.

³⁹⁶ F. SÜMER; Oğuzlar, s. 65; AGACANOV, a.g.e., s. 228; S. KOCA, Türkler, "Sır Derya Boyundan Anadolu'ya Oğuzlar", c.III, (Ankara, 2002), s. 62; P. B. GOLDEN, The Migrations of the Oğuz, Archivum Ottomanicum, IV, (1972), s. 45-94.

kalmamak için atlarını ve sürülerini besleyebilecekleri meralara muhtaçtılar ve bu imkana sahip olanlar zafere ulaşabiliyorlardı. Bu yüzden bozkırın doğusunda “Kay” ve “Konlar”la başlatılan boylar arasındaki siyasi çalkantılar, buzulların eriyerek birbirini itmeleri gibi bir çok Türk kavimlerinin batıya yönelen yeni bir göç dalgasını doğurmuştur³⁹⁷.

Bu çalkantıdan Oğuzlar payına düşenden on katı kadar etkilendiler. Çünkü, daha öncede bahsettiğimiz gibi uzun zamandır devam eden iç çekişmeler Oğuzların dış etkenlere karşı direniş gücünü zayıflatmıştı. Savaşçı ruhlarının filizleyici gücü hayvanlarına sürekli kuraklık yüzünden otlayacak meralar bulunamıyordu. Çok zayıftı. Bindikleri atın gücü savaşmaya değil, ancak göç etmeye yetiyordu.

Durum ne olursa olsun bu insanlar su ve mera yönünden zengin kaynaklara sahip bölgelerde yaşayan komşularından daha az kabiliyetli ve savaşçı değillerdi. Bu yüzden içinde yaşadıkları çevre şartları değişince, savaşçı kumandanları ve yöneticileri derhal yeni toprakları ele geçirme yoluna baktılar.³⁹⁸

X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Aral civarı Oğuzların ana kitlesinde iki ayrı kopma meydana geldi. Bunlardan bir kolu batıya Peçenekleri takiben Kiev kinezlği tarafına, oradan da Balkanlar'a inerken³⁹⁹, diğer bir kolu ise göç yeri olarak kendi devletine bağlı, İslam gazilerinin toplandığı bir uç şehri olan Cend'i tercih etti.⁴⁰⁰ Burada onlar Müslümanlığı kabul ettiler. Bu nedenle Oğuzlar, kısa sürede kafir Türkler ve Müslüman Türkmenler olarak birbirine

³⁹⁷ Şeref ez-Zaman MERVEZİ, bul ; O. TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi; İstanbul, 1995, s. 166; AGACANOV, a.g.e, s.230; O. TÜRKOĞAN, Türk Tarihinin Sosyolojisi, İstanbul, 2003, s.366; L. N. GUMİLOV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, ter, Ahsen BATUR, İstanbul, 2000, s. 285.

³⁹⁸ Ebu'l-FARAC, Tarih, s. 292-293; NİŞAPURİ, Selçuk-neme, s. 11; F. SÜMER, a.g.e, s. 65; O. TURAN, a.g.e, s. 166-167;

³⁹⁹ Povest Vremennih Let, c. I, s. 54; AGACANOV, a.g.e., s. 235; F. SÜMER; a.g.e., s. 67; O. TURAN, a.g.e., s. 166-167; S. KOCA, a.g.m., s. 63; R. BELA, “XI-XII nci Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair”, Belleten, c. VIII, (Ankara. 1944), s. 120.

⁴⁰⁰ İbnü'l ESİR, Al Kamil Fi't Tarih, c. IX, s. 365; el-HÜSEYNİ, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, s. 2'de şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Selçuk " Cent taraflarında ikametî ihtiyar etti, kafir valilerini tardederek oraya yerleştî"; F.SÜMER, Oğuzlar, s. 65; S. KOCA, a.g.m., s. 62.

düşman iki halk haline geldiler⁴⁰¹. Buradan da çok geçmeden Belh ve Mezar-ı Şerif taraflarına, yani Amuderya'nın yukarı akımlarına gittiler⁴⁰².

XII. yüzyıl başlarında yaşayan tarihçi Şeref et-Tahir Mervezi bu gelişme hakkında: "Oğuzlar müslüman ülkelerin komşuları haline geldikten sonra, bir kısmı İslam'ı kabul ederek Türkmen ismiyle anılmaya başladı. Böylece onlarla Müslümanlığı kabul etmeyen Oğuzlar arasında çarpışmalar vuku buldu. Oğuzlar arasında Müslüman olanların sayısı artarken, İslam da daha iyi bir pozisyona sahip oldu. Müslümanlar kafirler üzerinde baskılar uygulayarak onları Peçenekler kasabalarına doğru sürdüler" dermektedir⁴⁰³.

İşte Mervezi'nin "kafir Oğuzlar" dedikleri bu insanlar Grek kaynaklarının "Uz" (Uzoj)⁴⁰⁴, Rus vakayinamelerinin "Tork" veya "Torci" (Türk)⁴⁰⁵ adını verdikleri kabile Aral civarında tutunmaya çalışan Oğuzlar idi.

Gumilev'in ifadesine bakılırsa Oğuzların batı kolunu oluşturan Torlar, batı yönünde Peçenekleri sıkıştırarak IX. yüzyılda Oka ve Kama sahillerine kayan yağmur ve karı takip ettiler. Bu sırada aşırı yağmur ve karlar tarımcılıkla uğraşan Kuzey Rusya sakinlerini zora sokmuştu. Sellerle ve akabinde ki açlıkla boğuşan yerleşik halkın savaşmaya gücü yoktu. Bu durum bozkır göçbeleri için yeni meraların habercisi idi.⁴⁰⁶

Yani buraya kadar anlatmaya çalıştığımız genel çerçeve şudur ki, ekolojik olaylarla (iklim değişikliği), sosyo-politik (savaşlar) olayların etkileşiminde demografik (göçler) olayların mekaniksi olarak devreye girmesinin kaçınılmaz olduğudur. Göç daima zor ve acımasız bir şeydir: ama ondan daha kötüler de vardır o da teslim olarak, köle olmak. Fakat Türk boyları arasında bu ancak çarelerin tükendiği son anda mümkündür. Bu

⁴⁰¹ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 362; MİRHÜND, 1339, c. IV, s. 237; N. GUMİLEV, a.g.e., s. 255. S. KOCA, a.g.m., s. 65.

⁴⁰² O. TURAN, a.g.e., s. 154.

⁴⁰³ MITT, 321.

⁴⁰⁴ ATTALATES, Les Turcs au Moyen-Age, Fr. Trc. Havier. JACOB, Ankara, 1990, s. 83-84;

⁴⁰⁵ Povest Vremennih Let, c.I, s. 59.

⁴⁰⁶ L. N. GUMİLEV, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, Ter: A. BATUR, İstanbul, 2003, s. 219.

yüzden X. yüzyıl Avrasya'sı bir birinden kaçan Türk kavimlerinin gözlemcisi olmuştur.

2-) Oğuzların(Uzların) Batıya Hareketleri

IX. sonunda Hazar denizinin kuzeyinde oturan soydaşları Peçeneklerin yerlerini işgal eden Oğuz'ların uzun bir müddet Yayık-İdil sahasında kaldıkları anlaşılıyor. Fakat onların hareketleri ve kaldıkları yerler hakkında açık bilgimiz yok. Yalnız, Oğuzlar Yayık ve İdil havzalarını ele geçirmekle yetinmediklerini aksine daha da batıya doğru göç etmeye istekli oldukları söylenebilir. Çünkü Türk tarihine bakılırsa göçebe hayvancılıkla uğraşan bütün kavimler bu yörede pek duraklamadıklarını görebiliriz. Karadeniz'in Kuzeyindeki veya Kuzey Rusya'daki zengin meralar onlar için her zaman arzulanan hedefleri olmuştur. Anlaşılan Yayık-İdil sahası göçebe yaşam sürdüren Türk kavimleri için bir tampon bölgeden ötürü ileri gitmemiştir. Herhangi bir dış siyasi baskıların hissedildiği anda bu sahanın sakinleri kolaylıkla yurtlarını terk edebilmişlerdir. Sırasıyla bu mevzular Oğuzlar için de geçerli olmuştur. İlk olarak onlar daha da batıya Kuzey Rusya'nın zengin meralarına ulaşmak istemişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Oğuzlar bu amaçla Oka ve Kama sahillerine kayan yağmur ve karı takip ederek yeni meraların peşine takılmıştır. Yaz mevsiminde Oğuzların bazı grupları yeni meralar peşinde Kama Bulgarları sahasına kadar gittikleri, hatta Samar nehri boyuna ve belki de daha kuzeylere kadar çıkmış olmaları tahmin edilebilir. Hatta bazı kolların da İdil'in batı tarafına geçtikleri veya geçirildikleri uzak bir ihtimal sayılamaz.⁴⁰⁷

Belki de bunlardan bir gurup Sara-Oka nehrine kadar ilerlemiş ve oralarda kalmıştır. X. yüzyılın sonlarına doğru Suzdal Rus bölgesinde rastlanan bazı Oğuz zümrelerinin belki de bu suretle oralara gitmiş olmaları mümkündür. Bu konuya ilişkin Rus vakayinamelerinde Knez Aziz Vladimir'in 985 yılında (Kama-İdil) Bulgarlarına karşı bir sefere çıktığı ve buna Oğuzların

⁴⁰⁷ A.N. KURAT, a.g.e., s. 65. B. KOSSANYI, "XI-XII asırlarda Uzlar ve Kumanların Tarihine Dair", Belleken, VIII, 29, (1944), s. 120 vd.

da katıldıkları kaydedilmektedir. Bu münasebetle Rus vakayinamelerinde şu ifadeler geçmektedir: “985 yılında Kiyef Knazi Vladimir Dobrinya ve ordusu başında kayıklarla ve Oğuzlarda(Tork'lar) da karadan Bulgarlar üzerine yürüdü ve Bulgarları yendi”⁴⁰⁸. Yani burada bahsi geçen Oğuzlar büyük ihtimalde Kuzey Rusya topraklarında hayvanlarını otlatmak için gelen, merkezden çok uzaklarda bulunan Oğuzlardan bir azınlıktı. Bu kayıttan ötürü tarihçiler arasında çeşitli münakaşalar yapılmış ve su seferin İtil Bulgarlarına değil, Tuna Bulgarlarına karşı olduğu iddia edilmiştir⁴⁰⁹. Fakat bu sefere Uzların katılmış olmaları seferin hakikaten İdil Bulgarları üzerine yapıldığına dalalet eder; çünkü Oğuzlar'ın güney Rusya'ya gelişleri 985 tarihlerinden çok sonraki bir zamanda ancak 1036 daki Peçenek yenilgisinden sonra olduğu muhakkaktır. Rus vakayinamelerindeki bu Oğuzlara ait ilk kayıt ancak 1054 yılına aittir. Zaten ondan önce böyle bir kayıt yapılmazdı, çünkü Oğuz'lar Dneper'in çok daha ötesinde, Doğu'da bulunuyorlardı.⁴¹⁰ Üstelik Suzdal-Rostov çevresinde “Torki” adı ile bağlı birkaç yer adının muhafaza ediliş olması da Kuzey Rusya topraklarında, Oğuz kitlesinin göç izlerine delalet eder⁴¹¹.

Yukarıda da belirtildiği üzere 985 yıllarında, kuzey Rusya'da, Suzdal-Rostov bölgesinde “Tork”ların bulundukları göz önüne alınırsa, Oğuzların ilk hareket sahasının Orta İdil'in batısından, Sura ve Oka ile Don nehirlerinin başlarına kadar uzanmış olması mümkündür. Yani Yayık-İdil havzası Oğuzları ilk olarak göç hareketlerini Karadenizin Kuzeyine değil, Kuzey Rusya topraklarına yapmışlardır. Mamafih Oğuz'ların esas kitlesinin aşağı Don boyundan Dnepr nehrine doğru hareketlerinin Kumanların baskısı altında cereyan etmişti.⁴¹²

⁴⁰⁸ Povest, c. I, s. 59

⁴⁰⁹ PLETNEVA, a.g.e., s. 121.

⁴¹⁰ A.N. KURAT, a.g.e., s. 65.

⁴¹¹ A.N. KURAT, a.g.e., s. 65.

⁴¹² D.A. RASOVSKIY, Peçenegi, Torki i Berendei na Rusii i Ugrii. Seminarium Kondokovvanium VI (1933), Praga 1933, s.7. Rus Prensliklerinde ve Macaristanda Peçenek, Tork ve Berendiler.

3-) Oğuzların Peçenekleri Karadeniz'in Kuzeyinden Batıya Sürmeleri

Peçenekler, 890 yılından itibaren Kiev Rusyası'nın güney hudutlarına gelerek, yaklaşık 150 yıl Rusların güney komşuları oldular. Bu zaman zarfında Peçenekler huzurlu bir hayat yaşadılar. Ancak XI. yüzyılın başlarına gelindiğinde Peçenek'ler Oğuzların baskısı yüzünden rahatsız olmaya başladılar. Kendilerini Volga ötesi yurtlarından çıkaran OOğuzlar batıya doğru ilerliyor ve geldikleri Oka-Sura çevresinde Peçenek doğu cephesine baskınlarını arttırıyorlardı. XI. yüzyılın başlarında, OOğuz'ların esas kitlesi herhalde doğudan gelen Kimek-Kıpçak (Kuman)'ların baskısı ile İtil'in batı tarafına geçmiş ve Don boylarını işgale başlamıştır. Bu sırada Peçenekler de Dnyeper'e doğru kaymaya başlamışlardır. Kalabalık bir kütle Dnyeper'in sağ tarafındaki Dnyester (Turla) boyuna, bugünkü Besarabya'ya gittiler. XI. yüzyılın ortalarına doğru Peçenekler on bir uruğ halinde yaşıyorlardı. Bilhassa Oğuz'ların baskısı altında devamlı batıya giden Peçenekler yeni yurtlar aradılar, yani sürülerini otlatmak için elverişli otlaklar ve kış geçirebilecek müsait kışlak sahaları aradıkları görülüyor.

Oğuzların baskısı ile batıya doğru çekilen Peçenek'lerin bir kısmı Kiev Rusyası'nın güney sahasında bir müddet kaldılar. Peçenekler bu arada, Kiev Rusyası'nın güney hududunu Ros'tan ve tam Kiev'in altındaki Stugn, İrpen, Trubej ırmaklarından geçerek Rus arazisine akınlarda bulunmuşlardır.⁴¹³

Fakat 1036 senesinde prens Yaroslav tarafından Peçenekler büyük bir mağlubiyete uğratıldı. Peçeneklerin büyük bir kuvvet teşkil etmedikleri, esas Peçenek kitlesinin bu sıralarda Tuna boyuna gitmiş oldukları muhakkaktır.⁴¹⁴

Rus yıllıklarında Peçeneklerin "tamamıyla kaybolup gittiler" şeklinde ifade edilmesi, onların Kiev Rusyası sınırlarından tamamıyla uzaklaşmaları

⁴¹³ D RASOVSKIY, Peçenegi, Torki i Berendei na Rusii i Ugrii. Seminarium Kondakovianum VI (1933), Praga 1933, s. 66; D. RASOVSKIY, Rus Prenslüklerinde ve Macaristanda Peçenek, Tork ve Berendiler, s. 34.

⁴¹⁴ Povest, s. 351-353; İpatyev, s. 163; Lavrentev, s. 226; A. N. KURAT, a.g.e., s. 102-103; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 172. Aynı zamanda Peçenek, Bizansa da taaruz ediyorlar. Tunayı geçiyorlar ve İmparatorluğun hududundan geçerek memleketi istila ediyorlar.

demektir. Gerçekten de 1036 yenilgisinden sonra Peçenek'ler bir kuvvet olarak Rusya'yı bir daha tehdit etmediler. Esas kitle bu sıralarda Aşağı Turla ve Tuna boyuna doğru gitmiş ve Peçeneklerden ancak bazı küçük zümreler Rus knezliklerinde hudut bekçileri olarak kalmışlardır. Bu Peçenekler, sonraları "Karakalpak" adı ile bilinen zümrenin Oğuzlarla birlikte kalabalık kısmını teşkil ettiler.⁴¹⁵ Böylece Peçenek'lerin Rus'larla temasları 1036'dan sonra tamamen kesilmiş ve Kiev Rusyası için "Peçenek meselesi" diye bir problem kalmamıştı. Peçeneklerden boşalan bozkırları bir müddet sonra Oğuzlar doldurmuşlardır.

1016'dan itibaren Peçeneklerin esas kitlesi Aşağı Tuna boyuna gidince, Peçenek'lerle Bizans arasında ancak Tuna nehrinden ibaret bir sınır bulunuyordu. Fakat Uzlar üzerinde Kumanlar'ın baskısı o kadar şiddetli olmalı ki, Uzlar Peçeneklerin peşini hiç bırakmadılar. Bu sefer Oğuz baskısının artması üzerine Peçenek'lerin Balkanlara geçmeleri bir zorunluluk haline geldi ve bazı uruğlar Bizans'la anlaşarak nehrin güney sahillerinde yerleşerek sınır bekçiliği yapmaya başladılar. 1048'den sonra bir çok Peçenek zümresi Balkanlara geçerek Bizans'ın hizmetine girdi ve hatta Anadolu'ya dahi gönderildiler⁴¹⁶.

4-) Karadenizin Kuzeyinde Oğuzlar ve Rus Knezlikleri İle İlişkileri

Oğuzların güney Rus steplerindeki (daha doğrusu Dnyeper boyundaki) Rus knezlikleri ile ilk temasları çok devam etmemiştir. Fakat bu prensliklerin tarihinde onların rolü Peçeneklerinkinden daha mühim olmuştur. Çünkü stepten çıkarılan Peçeneklerin asıl kitlesi Macaristan ve Bizans tarafından kendi hudutları içerisine aldığı halde büyük Oğuz zümreleri ise Balkanlardan geri püskürtülmüştü. Bunun sonucunda Rus prensleri tarafından Oğuzlar kendi knezliklerinde yerleştirilmiştir.

⁴¹⁵ A.N. KURAT, a.g.e., s. 64.

⁴¹⁶ A. N. KURAT, a.g.e., s. 127-130 ve PLETNEVA, "Polovetskie Kamennie Izvayaniya", Svod Arheoloğičeski İstočnikov, No. 4; Moskova, 1974, s. 12-14'de teferruatlı bilgi verilmiştir.

Peçeneklerin Kiyev üzerine yaptıkları tearuzun Yaroslav tarafından mağlup edildiğine (1036) dair vakayinamenin verdiği son haberden on sekiz yıl sonra, Oğuz ordusunun Dnyeper boyunda bulundukları hakkında ilk kayda rastlanmaktadır. Ancak bu ordu vaktiyle Peçenekleri parçalamış olan kudretli orda olmayıp Idil boyundan gelen (Oğuzların yerine geçmiş) Kumanlar tarafından mağlubiyete uğratılmış ve kuvveti kırılmış, yeni yurt arayışı içinde bulunan bir parça Oğuz grubu idi. Vakayinamede "1055 yılında Knez Vsevolod Yaroslaviç⁴¹⁷ kışın Oğuzlar'a karşı bir sefer tertipledi ve onları muharebede mağlup etti"⁴¹⁸ şeklindeki ifadeler bunun apaçık göstergesi idi.

Rasovskiye de bu olayı "Preyaslav perensi bunları kendi kuvvetiyle yendi ise, bunların küçük bir Oğuz kitlesi olması muhtemeldir. Çünkü Oğuzların peşinden Kumanlar geliyorlardı" şeklinde izah etmektedir.⁴¹⁹ F. Sümer de Yayık ve İtil arasında yurt tutmuş olan Oğuzlardan bir küme Kıpçakların baskısına dayanamayıp Kara denizin kuzeyine göç ettiklerini belirtmektedir.⁴²⁰ Preyaslav Knezliğine sızan Oğuzların, Kumanların dağıttığı Oğuzların bir kolu olduğunu Golubovskiye de teyit etmektedir.⁴²¹

Üstelik bu olayı takiben vakayinamede 1055 senesi vakaları arasında, Vsevolod'a Oğuzları kovalayarak Boluş⁴²² adlı kumandanın yönetiminde Kumanların geldiği ve Vsevolod onlara barış teklif ettiği ve Kumanlar da geldikleri yere geri döndükleri haberi zikredilmektedir.⁴²³

Kumanların bu Rus Prenslüklerine ilk gelişleri de galiba bu Oğuzların Ruslara sığınması ile ilgili olarak izah olunuyor. Tarihte hakim ordanın, itaati altına aldığı kabilelerin, bu hakimiyetten çıkmasına karşı, fevkalade titiz

⁴¹⁷ Vsevolod Yaroslaviç (d. 1030-ö. 1093) Knyaz Yaroslav Vladimiroviç'in oğludur. 1054-1079 yıllarında Pereyaslavlı; 1079-1093 yılları arasında da Kiev'de knyazlık yapmıştır.

⁴¹⁸ İpatyev, s. 114.

⁴¹⁹ D. A. RASOVSKIY, a.g.e., 8.

⁴²⁰ F. SÜMER, Oğuzlar, s. 67.

⁴²¹ P. İ. GOLUBOVSKIY, Peçenegi, s. 75-76.

⁴²² Kuman başbuğu. Boluş 'yardım' anlamına gelmektedir. Kişi adı olarak Kazaklarda vardır. B. RASNYI, "Kuman Özel Adları", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, say III, Ankara, 1966, s. 94.

⁴²³ Povest, s. 109; İpatyev, 114; Lavrentev, s. 158.

davrandığını göz önünden uzak bulundurulmamalı. Bozkır bölgesindeki Rus hududunda hakim ordasından kaçan birçok boylar bulunuyordu. Vakayinamede Rus Prensi Vsevolod tarafından Kuman Hanı Boluş'un dostça karşılaşmış olması bahsi, galiba Rus Prensinin bu Oğuz kütlesi yüzünden savaşa girmekten çekinerek, onları kabul etmeyip geri kovması bunun en tabii izahıdır. Fakat daha sonra vakayinamede görülmektedir ki, mülteci Oğuzları barındıran Rus kanazlikleri, Kuman'lardan çok çekmişlerdir.

Oğuzların kümeler halinde İdil- Yayık sahasını terk etme girişimleri arkadan gelen Kuman baskısından kaynaklanmakta idi. Bunun doğrultusunda Peçenekleri arkadan sıkıştırarak, kalabalık Oğuz kitlesi, Karadeniz'in kuzeyinde önlerinde açılan boş araziler istikametinde zamanla batıya ilerlediler. 1055 yılında artık Dnyeper hattına ulaşmış, hatta daha ilerisine yayılmış bulunuyorlardı⁴²⁴.

Bu şekilde Kumanlar'ın önünden kaçan Oğuz'lar 1060 yılına gelindiğinde Rus prensliklerinin dahilindeki Dnyeper havzasındaki stepleri işgal ettiler. Göçebe Türklerle hemhudut olan Preyaslav prensi kalabalık Oğuzların önünü kesmekte tek başına güçsüzdü. Rus steplerinin derinliklerine doğru hareket eden Oğuzların istilası diğer knezliklere de ciddi tehlike doğuruyordu. Bu sebeple gözüken tehlikenin önünü almak düşüncesiyle Rus knezleri derhal müşterek birlikler kurma zorunda kaldılar. 1060 yılında ise Kiyef, Çernigov ve Preyeslavl Rus knezlerinin birleşik ordusu Oğuzlara karşı birlikte aşağı Dnyepere doğru, Oğuzların kaderini kati şekilde tayin etmiş olan hücumla kalkıştılar⁴²⁵.

Vakayinamelerdeki kayıtlara göre, Oğuzlar Rus kuvvetlerinin bu hücumuna karşı durmak cesaretini gösterememişler. Beklenmedik hücum,

⁴²⁴ Rassanyi BELA, "XI-XII.nci asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair", cev, Hamit Koşay, Belleten, c.VIII. (1944), s. 120.

⁴²⁵ Povesti, c. I, s. 109. S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 235.

onu takip eden sefaletler, salgın hastalıklar, şiddetli kış ve onun neticesi olan sefalet hasebile Oğuzlar büyük kayıp vermişler.⁴²⁶

Böylelikle Rus knezlerince dağıtılan ve arkadan da Karadeniz'in kuzeyine ulaşmış olan Kıpçaklar tarafından sıkıştırılan Oğuzlar önce Dnyeper ötesine, Tuna boylarına çekilmek zorunda kaldılar. Ancak, Don ile Dnyeper boylarında kalan Oğuzlar'ın bir kısmı, Kıpçak hanları tarafından itaat altına alınırken, bir kısmı Kiyef hakimiyeti altına girmeyi başardılar. Bu şekilde Kumanlar Oğuzlar'dan boşalan steplere kati şekilde hakim oldular. Hatta Rus hakimiyeti altına giren bir takım Oğuz kitlelerini kendilerinin köleleri olduğunu iddia ederek geri alma girişiminde bulundular.⁴²⁷ Vakayinamelerde Kumanların ikinci kez Rus topraklarına doğru hareket zamanı 1061 senesi olarak geçmektedir⁴²⁸. Büyük ihtimalle Kumanların bu gelişlerinin asıl nedeni sahiplendikleri Oğuzları geri götürmek olsa gerekir.

Dnyeper boyundan çekilen Oğuz'ların esas kısmı soluklarını 1064 yılında Aşağı Tuna'da aldılar. Bir süre Oğuzlar Aşağı Tuna kıyıları ile onun kuzeyindeki yörelerde yaşadılar. Bizanslılar Uz diyerek onları kavim adları ile andılar. Fakat burada da pek durmayarak 1065 senesinde, 600.000 kişilik büyük bir kütle halinde Tuna nehrini geçen Oğuz'lar, kollara ayrılarak, Balkanlar'a geniş bir akıncılığa çıktılar. Trakya ve Makedonya'ya kadar uzanan geniş bir akın hareketinde bulundular.⁴²⁹

⁴²⁶ "1060: Bu yıl Igor Yaroslaviç öldü. Yeni aynı yıl Izyaslav, Svyatoslav, Vsevolod ve Vseslav kalabalık bir ordu toplayarak bazılarını atlarla (karadan) bazılarını kayıklarla (denizden) Tork'ların üzerine sefere gönderdiler. Bunu duyan Tork'lar korkarak geri dönüp kaçtılar. Sahilde Tanrı'nın gazabına uğrayarak kimileri açlıktan, kimileri soğuktan kimileri de hastalıktan kırılıp öldüler. Böylece Tanrı hristiyanları alçaklardan kurtardı": Povesti, c. I, s. 109; İpatyev, s. 114; Lavrentev, s. 159.

⁴²⁷ TATİŞEV, İstorya Rossiyskaya, c. II, s. 116'de Prenslüklerin 1060 senesinde birçok esri ele geçirip şehirlere dağıtmış olduklarını anlatıyor; RASOVSKIY, Peçenegi, s. 8.

⁴²⁸ "1061: Polovets'ler ilk defa Rus topraklarına gelerek savaştılar. Vsevolod onları karşılamak üzere Şubatın 2'sinde çıktı. Onlar savaşta Vsevolod'ı yenerek geri döndüler. Bu bize pis (alçak, murdar) ve dinsiz (Allahsız) düşmanların (Rus Yurduna) ilk kötülükleri idi. Onların knezlerinin (başbuğlarının) adı İskal idi": Povesti, s. 109; İpatyev, s. 115; Lavrentev, s. 159.

⁴²⁹ R. BELA, "XI-XII. nci asırlarda Uz'lar ve Kuman'ların Tarihine Dair", Belleten. C. VIII, (1944), s. 121.

Oğuzların bu akın hareketi, başta Bizans olmak üzere Batı dünyasında büyük korku ve dehşet uyandırdı. Fakat bu hareketin sonu onlara mutluluk değil bir felaket getirmiştir.⁴³⁰

C-) OĞUZLARIN BALKANLARA GÖÇLERİ VE AKİBETLERİ

1-) Balkanlarda Yayılmaları

Oğuzlar aşağı Tunaya ulaştığı zaman Peçenek kabilelerinin doğu hattına ulaşmış bulunuyorlardı. Bizans İmparatorluğu XI. yüzyılın ortasında Peçenek kabileleri arasında çıkan iç bozuşmalar ve boy kavgalarından istifade ederek onları kitle halinde Balkanların dağ yamaçlarına ve Tuna doğu sahillerine yerleştirmişti. Bu yerleşim birimleri Bizanslar açısından savunma hedefini gözetiyordu⁴³¹.

Böylece Bizanslılar hiç dinmeyen ve zaman garantisi olmayan bir akıncı halk kuvvetini, değerine karşı kullanarak devletin sınırlarını yeni düşmanlardan korumayı düşünüyordu. Fakat bu pek işe yaramadı. Zira ne bunlar ve nede sonradan içeri alınan halklar fazla sadakat göstermediler. Peçenekler yeni mekanlarına da alıştıkları eski tarzlarından vazgeçemediler, yıkıcı akınlarıyla kuzeyden Bizansı tehdit eden yeni düşmanlara karşı siper olmak yerine, hizmetinde bulunduğu devlete karşı bir hayli zorluk çıkardılar⁴³². A. N. Kurat Peçeneklerin bu tür akıncılıklarından baz geçemeyişlerinin sebebini ise onların devamlı Oğuzlar önünde yenilgiye mazhar olmasından kaynaklandığını izah ediyor⁴³³. Yani daha önce de Peçeneklerin İdil boylarını terk etmesindeki asıl neden Oğuzlar'ın baskısı idi.

1048'lerde Uzlar, Kumanların baskısı nedeniyle eski yurtlarını bırakarak Dneper kıyılarına kadar ilerlemiş vaziyette idiler. 1060 tarihlerinden itibaren bütün güney Rusya toprakları Kumanların hakimiyeti altına girmiş ve

⁴³⁰ S. KOCA, a.g.m., s.63.

⁴³¹ A. N. KURAT, Peçenek Tarihi, s. 135; R. BELA, a.g.m., s. 123.

⁴³² R. BELA, a.g.m., s. 121.

⁴³³ A.N. KURAT, a.g.e., s. 150.

buraları Deşt-i Kıpçak adıyla tanınmıştı. Bu durumda Kumanlara köle olmaktan kaçan Oğuzlar'ın büyük bir kısmı aşağı Tunaya, Peçenekler'in peşinden gitmişlerdi⁴³⁴. Bunların sayısı Bizans kaynakları bunların sayılarını 600 bine⁴³⁵ çıkarıyor ama bu miktarın doğru olması şüphelidir⁴³⁶. Oğuzlar'ın tamamı bu göçte yer almadı. Bazıları bozkırın yeni efendileri Kuman-Kıpçaklarla birlikte yaşamaya devam ederken, bazıları da Kiev civarında Rus knezliklerinin hizmetine girmek süretile, Ros nehri boyunda yerleşmişti⁴³⁷.

Kalabalık Oğuz kütlelerinin gelmesi ile Tuna boyarında yeterince göçebe kitlesi artmıştı. Üstelik Tuna boyları bir birleriyle düşmanlığı ta Orta Asya'dan devam ede gelen iki göçebe Türk zümresini barındıramazdı. Bu nedenle Tuna'nın aşağı mecrasında Peçeneklerle Oğuzlar arasında 1064 yıllarında şiddetli mücadelelerin cereyan etmiş olduğunu, kaynaklarda özellikle bahsedilmese de tahmin edebiliriz. Diğer taraftan Kumanların da baskısı Oğuzlar üzerinde gittikçe artmakta idi. Bu vaziyet karşısında Oğuzlar da harekete geçerek, vaktile Gotların, Bulgarların ve Peçeneklerin yaptıklarını tekrarlamışlar, önlerindeki bütün engelleri aşarak Balkan yarımadasına girmişlerdi⁴³⁸.

Yani olayların cereyan ettiği 1064 senelerinde görüyoruz ki Oğuzlar'dan bir kısım öncü gruplarının, kütleleri oyarak hazırladıkları kayıklar üzerinde ve içi saman dolu çuvalları atlarının kuyruklarına bağlayıp yüzerek⁴³⁹, büyük güçlükler içinde Tuna üzerinden Makedonya ve Frakya'ya geçtiler ve daha sonra da Bizans surları önünde belirdiler. Bunlardan ana kütle ise hiç zorlanmadan 1065 yılının kışında Bulgar ve Peçenek direnişini kırarak aşağı Tuna'yı geçtiler⁴⁴⁰. Burada hareketin tarihi pek sarıh olmasa da

⁴³⁴ A.N. KURAT, a.g.e., s. 150.

⁴³⁵ ATTALİATES, a.g.e., s. 83.

⁴³⁶ "V. VASİLEVSKİY (Trudi, I, s. 26) bunun 600 bin olduğunu kabul ediyor. H. GELZER, Abriss der Byzant. Kisergeschichte, s. 1008, bu adedin 60 bin olduğunu yazıyor; aynı fikir K. JİRECEK, Geschichte der Bulgaren, s. 207, tarafından da ileri sürülmüştür". Bkz: A.N. KURAT, a.g.e., s. 151.

⁴³⁷ RASOVSKİY, Peçenegi, s. 9; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 235.

⁴³⁸ A.N. KURAT, a.g.e., s. 151.

⁴³⁹ V.G. VASİLEVSKİY, Vizantiye i Peçenegi, s. 29

⁴⁴⁰ ATTALİATES. S. 83; A.N. KURAT, a.g.e., s. 151.

ana kitlenin Tuna'yı donmuş buzlar üzerinden geçtikleri nazar itibara alınırsa, bunun 1064 yılının sonu 1065 in başlarında olduğu anlaşıyor.⁴⁴¹

Bu mühim hareketin nasıl vuku bulduğunu bizzat vakaların müessiri olan Attaliatese istinaden naklediyoruz. Balkanlarda kuvvetli bir engel görmeyen muazzam Oğuz kütlesi, ilk harekette kendisine yiyecek, atlarına yem aramak için Tuna ovasına yayıldılar. Oğuzlar, Balkanlarda kuvvetli bir mukavemet görmeyince kısa süre içerisinde Trakya, Makedonya'ya, Selanik civarına hatta Peloponnesa kadar giderek Balkan yarım adasının tamamını ele geçirdiler⁴⁴². Bizans müverrihi bunların her tarafta tahribat yaptıklarını ve yağma ettiklerini yazıyor. "O sırada bütün Avrupa ahalisi merak ve korku ile bu muhaceretin ne şekil alacağını beklemişti"⁴⁴³. Maamafih, Bizans'ın talihine Oğuz akını bir sel gibi geçip gitmişti.

2-) Uğradıkları Büyük Felâket ve Dağılmaları

Bizans imparatoru Kostantinos Dukas yeni düşmandan çekinerek onlara karşı açık surette mücadeleyi göze alamamıştı. Dukas, tekrar Tuna ötesine çekilmelerini sağlamak amacıyla Uz kumandanlarına rüşvet vermeyi deniyordu⁴⁴⁴.

Ancak bu sırada ani olarak artan kış soğukları ve açlık, onlar için ciddi bir sıkıntı doğurmuştu⁴⁴⁵. Bunun sonucunda çok geçmeden ganimiyet vermekle geri çekilmeleri için ikna etmeye uğraşan Bizans hükümdarı Dukas'a, Oğuzların bir kısmının aralarında çıkan bulaşıcı hastalık yüzünden kırıldığı ve geri kalan kısmının da açlıktan zayıf düşerek Tuna'nın güneyine

⁴⁴¹ A.N. KURAT, a.g.e, s. 151.

⁴⁴² ATTALIATES, a.g.e., S. 83; S.G. AGACANOV, .a.g.e., s. 236; A.N. KURAT, a.g.e, s. 151.

⁴⁴³ ATTALIATES. S. 83; A.N. KURAT, a.g.e, s. 151.

⁴⁴⁴ L. N. GUMİLEV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, s. 288; M. D. DUNLOP, The History of The Jewish Khazars, Princeton, 1954, s. 126-127; S. G. AGACANOV, a.g.e., s.236.

⁴⁴⁵ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 236

geri çekildikleri ve burada da Peçenekler, Bulgarlar tarafından baskıya maruz kalarak dağıldıkları haberi geliyor⁴⁴⁶.

Aslında 1065 te cereyan eden Oğuzlar'ın bu hareketi Bizans devletine, daha önce aşağı Tuna civarına Oğuzlardan ayrılmış küçük bir kitle değil, 1060 Kumanların istilası sebebiyle yeni yurt aramaya mecbur olan esas kitle akın etmişti. Fakat açlık Oğuzlar arasında müthiş tahribat yapmıştı. Bundan sonra Oğuzlar, bir kuvvet olmaktan çıktılar ve bir daha da kendilerini toparlayamadılar⁴⁴⁷.

Oğuz kumandanlarından bir kısmı bu hadiseden sonra kendilerine bağlı kabilelerle Bizans hakimiyetine gererken, ağırlıklı kısmı tekrar Güney Rus bozkırlarına dönüyorlar.⁴⁴⁸

3-) Bizans Hizmetine Giren Oğuzlar

O dönemde göçebelerin paralı asker olarak alınması açık bir ihtiyaçtan kaynaklanıyordu ve Bizans, Macaristan, İdil ve Tuna Bulgarları ve Ruslar tarafından bu yönetime sıkça başvuruluyordu. Bu paralı askerler belirlenen bölgelere, genellikle yöneticilerin meskenlerinin ve iktisadi merkezlerin civarına veya sınırlara yerleştiriliyorlardı. Oğuz kafilisinin Balkanlarda kalan kısmı, Bizans imparatorluğundan "Makedonya'daki hazine arazilerine yerleşme hakkını" aldılar⁴⁴⁹. Bunlar Peçeneklerin yanında Bizans ordusunda hizmet gördüler. Daha sonra Anadolu'da Selçuklulara karşı Malazgirt savaşına katılarak Bizans ordusunun sağ kolunda yer aldılar⁴⁵⁰. İslam tarihçilerinden İbn-ul Cevziye göre bu Oğuz'ların sayısı 15.000 idi⁴⁵¹. Attaliates'in ifadesine göre Oğuzlar ve Peçenekler (müellif onları müşterek bir

⁴⁴⁶ ATTALATES, a.g.e., s. 83; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 236; A.N. KURAT, a.g.e, s. 152; F. SÜMER, Oğuzlar, s. 67; L. N. GUMİLEV; a.g.e., s. 288.

⁴⁴⁷ A.N. KURAT, a.g.e, s. 152; SÜMER, Oğuzlar, s. 67; R. BELA, a.g.m., s. 124.

⁴⁴⁸ P.I. GOLUBOVSKIY, Ob Oğuzah i Polovsah, s. 76; L. N. GUMİLEV, a.g.e., s. 288; R. BELA, a.g.m., s. 124.

⁴⁴⁹ VASILEVSKIY, Vizantiya i Peçenegi, s. 29; G. C. LİTAVRİN, Bolgarya i Vizantiya v XI-XII vv, Moskova, 1960, s. 351.

⁴⁵⁰ İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s. 182-183; A.N. KURAT, a.g.e.,152.

⁴⁵¹ F. SUMER, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, T.T.K, Ankara, 1971, s. XII.

isimle “Skit” diye anıyor) Bizans ordusunun atlı kıtalarını teşkil ediyorlardı⁴⁵². Bizanslı tarihçi Attaliates, daha sonraları bazı Oğuz beylerine senatör payesi verildiğini kaydetmektedir⁴⁵³.

Bu savaşı Oğuz zümresinin akıbetinin böylece hüsrana uğramasında esaslı neden onların sadece akıncı, plansız hareketi ve devletçilik anlayışının zayıf olması idi. Halbuki aynı soydan gelen, fakat Bizans’a Anadolu’dan girin Oğuzlar ise kalıcı zaferler sergilediğini, bu başarının arkasında da devlet kurmak, işkal ettikleri yerde sağlam bir şekilde yerleşmek, İslamiyet’i takviye etmek olduğunu görebiliriz.

Fakat Uzların gerek Prut ve Tuna boylarında kalmaları, ve gerek Balkanlara geçmeleri bu yerlerin tarihi ve etnografyası bakımından çok ehemmiyetlidir. Balkanlarda; Makedonya’daki Türk unsurunun yeniden kuvvetlenmesi işte bu Oğuz istilasından sonra mümkün olmuştu. Bu suretle 1064/1065 te cereyan eden Oğuz hareketinin Balkan tarihinde ayrıca bir ehemmiyeti vardır⁴⁵⁴.

4-) Kiev Çevresine Dönen Oğuzlar

Kalabalık bir kısım Oğuzlar tekrar Tuna’nın kuzeyine dönmeye muvaffak olmuşlarsa da kısmen açlığa kurban gittiler. Geride kalanlar ise Güney Rus knezlikleri sınırlarına geri dönerek, oralara yakın bölgelere yerleştiler⁴⁵⁵. Daha sonra bunlar Attaliatos’un verdiği bir habere göre Mirmidonlar Prensi tarafından şehirlere dağıtılmıştır⁴⁵⁶. Burada bahsi geçen Mirmidonlar Prensi’nin bir nevi Rus prensliği olduğunu tarihçiler

⁴⁵² A.N. KURAT, a.g.e., s.153. A.N. KURAT’tan istinaden bu Skitler savaş anında Selçulular’ın kendilerine yakın bir kavim olduklarını anlamışlar ve birkaç defa karşı tarafa geçmişlerdir. Bunun karşısında Bizanslılar Onlardan tekrar sadakat emini almışlardır. Bkz: A.N. KURAT, a.g.e., s.153.

⁴⁵³ ATTALİATES, a.g.e., s. 83;

⁴⁵⁴ A.N. KURAT, a.g.e, s. 151.

⁴⁵⁵ P.I. GOLUBOVSKIY, a.g.m; s. 45; V. G. VASİLEVSKIY, a.g.e., s. 26-29; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 236.

⁴⁵⁶ M. ATTALİATES, a.g.e., 87; R. BELA, a.g.m., s. 124;

doğrulamaktadırlar⁴⁵⁷. Böylece “Mirmidonlar prensi”⁴⁵⁸ tarafından 1065 senelerinde Oğuzların şehirlere “dağıtılması” vakasını Rus yurdunda Oğuzların yerleştirilmesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fakat bunlara dair vakayinamelerin verdiği haberler, ancak XI asrın 80 yıllarından itibaren başlıyor; fakat yukarıda da bahsedildiği gibi Oğuzların geri göç hareketi daha önceden de olduğu şüphesizdir. Kiyev prensi İzyaslav’ın ilk büyük mağlubiyeti ve Kiev ile Çernigov bölgelerinin harabesiyle neticelenen 1068 deki Kuman hücumu acaba 1065 sıralarında Oğuzların büyük kitleler halinde kabul edilmiş olmasının bir neticesimidir?⁴⁵⁹ Çünkü önlerinden kaçan bu gibi mültecilerin Rus prenslikleri tarafından kabul edilmiş olmasına Kumanlar ne derecede kötü nazarla baktıklarına birçok vakalarda şahit olmaktayız. Yoksa Kumanlar Rusya’yı fethetme çalışmadılar. Onların amacı tabiileri olarak gördükleri savaşçı soydaşlarını kendi denetimindeki Kırım’ın köle pazarlarına pazarlayarak Orta Doğu’nun memluk ihtiyacını karşılamaktı⁴⁶⁰.

1060 dan sonra Oğuz’lar 1080 de Rus vakayinamelerde tekrar mevzu bahis olduğu zaman, Rus prensliklerinde olan eski münasebetlerinde esaslı değişiklik ortaya çıkıyor. Bu tarihten itibaren Oğuz’lar, birkaç vaka müstesna, Rus prenslikleriyle barış içinde yaşıyorlar. Daha ziyade Kiyef ve Preyaslav prenslikleri toprağına “Ros” nehri boyunca uzanan sınır, yani “Porossiya” adlı sınır kenarından itibaren Torçeks, Pereyaslav ve diğer iç bölgelerdeki şehirlere yerleşiyorlar. Bu şekilde iki Rus prensliği step tarafından mevcut tehlikeler karşısında korunma halkası kurmuş oluyorlar⁴⁶¹.

Oğuzların Rus knezliklerinde mevcudiyetlerine dair ilk vesika 1080 senesine aittir. Orada şöyle “1080 senesi Preyaslavdaki Oğuzlar Ruslara karşı ayaklandılar. Knaz Vsevolod onlara karşı oğlu Vladimir kumandasında

⁴⁵⁷ V.G. VASİLEVSKIY, a.g.e., s. 29; P. GULUBOVSKIY, “Peçenegi, Torki, Polovtsi”, a.g.neşriyat., No:3, s. 138; P. GULUBOVSKIY, “Ob Uzah i Torkah”, s. 13;

⁴⁵⁸ P. GOLUBOVSKIY, V. VASİLEVSKIY ve diğer araştırmacılar, Mirmidonov knazı’yla Rus hükümdarlarından birinin kast edildiğini düşünmektedirler. “Mirmidonlar prensi” burada Kiyev prensi İzyaslav Yaroslaviç kastedilmektedir.

⁴⁵⁹ Povesti, s. 112; İpatyev, s. 118; Lavrentev, s. 163.

⁴⁶⁰ P. GOLDEN, Türk Halkları Tarihine Giriş, cev. O. KARATAY, Ankara 2002, s. 233.

⁴⁶¹ R. BELA, a.g.m., s. 124; J. SAMÇEVSKI, a.g.e., s. 90.

bir ordu gönderdi. Vladimir Oğuzları mağlup etti"⁴⁶² deniliyor ki , bahis mevzuu olan vaka, Pereyaslav knezliğinde yaşayan Oğuzların isyanı ve bunun Kiev büyük prensinin oğlu Vladimir Monomah tarafından bastırılmış olmasıdır. Vladimir Monomah'dan ağır bir darbe alan Oğuz'lar Güney Rusya sınırları boyunca saçıldılar. Ruslar bunları planlı bir şekilde kendi sınır şehirlerine yerleştirdiler⁴⁶³.

Pereyaslav Prensiği Tarihi müellifi V. Lyaskoronski'nin tahminine göre, onlar Voin ile Zalub arasında Sula, Supoy ve Trubej'in aşağı kısımlarına, yani XI. yüzyılın ikinci yarısında Kumanların taarruzlarının teksif ettikleri en tehlikeli bölgeye yerleştirmişlerdir⁴⁶⁴.

Pereyaslav Prensiğinde Oğuzların bulunmuş olduğuna dair diğer bir bilgi vakayinamelerde, Oğuzlar'dan bir grup, Çiteyeviç(Çitey)ler 1096 tarihinde Monomah'a geliyorlar ve o da onları karşılamak için Sula'ya gitmesini söz ederken aktarılmaktadır.⁴⁶⁵ Lyaskoronskiy, bu Oğuz Türklerinin Pereyaslav Prensiği sınırlarının başka bir yerine, yani Sula taksim hattından Kiev'e ve Prevyaslavl'e giden yolun geçtiği, Roma, Osetra ve Uday ırmaklarının yukarı kısmına yerleştirilmiş olduklarını iddia ediyor.⁴⁶⁶

Kiev prensliğinde Dnyeperin sağ sahiline Oğuzların yerleştirilmiş olduğuna dair ilk haber de hemen hemen bu zamana aittir. 1084 senesinde Vakayinamede ilk defa, doğuda sınır boyunda konup göçen Oğuzların, stepten gelebilecek herhangi bir düşman saldırısı anında sığınabilmeleri maksadıyla Ruslar tarafından "Torkçesk"⁴⁶⁷ adını taşıyan kale konumundaki noktanın inşa edilmiş zikrediliyor.⁴⁶⁸ Bu kale Rus knezliklerinin güney-doğu

⁴⁶² Povesti, s. 135; İpatyev, s. 143; Lavrentev, s. 198.

⁴⁶³ ROSOVSKIY, a.g.e., s. 44.

⁴⁶⁴ V. LYASKORONSKIY, İstoriya Reryaslavski Zemli, s. 192-193; a.g.müellif., K Voprosu o Perayaslavskih Torkah, s. 286-288.

⁴⁶⁵ P.S.R.L, c. I, 1, sütun, 204, (sene:1080) ve sütun. 249, (sene: 1096).

⁴⁶⁶ V. LYASKORONSKIY, İstoriya Reryaslavski Zemli, s. 193-194, 299.

⁴⁶⁷ Vladimir Monomah'ın talimatında deniliyor ki: " ...ve sonra Kumanlar: Svyatoslavl'dan ve sonra Torçevs'dan kovdum ve Gürgeyev'e Kumanların üzerine yürüdüm..." P.S.R.L, c.I, 1, Sütun: 249.

⁴⁶⁸ A. N. KURAT, IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri, s 67.

sınırlarının Kuman-Kıpçak saldırılarına karşı savunmasında önemli bir rol oynamıştır. Torkçesk, Kuman hanlarının Kiev, Pereyaslavl ve diğer Rus şehirlerine düzenledikleri yağma saldırılarının önünü kesiyordu.

1093 yılında, Knaz Vsevolod'un ölümünden sonra, Kiev tahtı için iç savaşlar başlayınca, bu durumdan faydalanan Kumanlar, Torkçesk'e saldırarak kuşatma altına aldılar. Kiyef, Preyaslavl ve Çernigov'dan gönderilen yardımcı güç, kuşatma altındaki Oğuzların yardımına koştu ve 1093 yılının ilkbaharında Stugna nehri kıyısında Rus ordusu ile Kıpçak hanları arasında şiddetli bir savaş cereyan etti. Knezlerin birlik içerisinde hareket etmemelerinden dolayı Ruslar ağır bir yenilgiye uğradılar. Kıpçaklar Torçesk'i tekrar kuşattılar ve dokuz haftalık direnişten sonra Oğuzlar mağlup oldular⁴⁶⁹.

Galiç prensliğinde de ilk defa Oğuzların adlarının zikredilişi XI. Yüzyılın sonunda, 1097 senesinde⁴⁷⁰. Rus yurdu stepten gelen akıncılara topraklarında sığınacak yer vermekle aynı zamanda kendilerinin stepteki sınırlarını da bu akıncılarla da korumuş oluyordu.

Ryazon prensliğine dair bildiklerimiz daha farklı. Burada, ancak Voskresensk kronikasının Rus kasabaları listesinde adı geçen bir tek Torçesk kasabası malumdur.⁴⁷¹

Gerçi vakayinamelerde Rostov-Suzdal topraklarına Oğuzların yerleşmesinin ne zaman başlamış olduğuna dair doğrudan doğruya baş burulacak deliller yoksa da, en eski Oğuz göçlerinin buraya başlamış olması muhtemeldir. Çünkü güney Rus yurdunun henüz Oğuzları tanımadığı ve Dnyeper boyunda da Peçeneklerin konup göçtükleri bir devirde kuzey doğu Rus yurdunun artık Oğuzlarla münasebetlerinin mevcut bulunması ve doğudan gelirken Tokların Rus yurdu ile ilk defa Volga boyunda temasa gelmeleri ve ancak yetmiş seksen sene sonra, Dnyeper boyuna yanaşmış olmaları gibi durumlar, bu yaklaşımların çok eskiliğine delalet eder. 985

⁴⁶⁹ Povest Vremennih Let, s. 346-348. S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 237; A. N. KURAT, a.g.e., s. 67.

⁴⁷⁰ P.S.R.L. c, I, sütun: 266.

⁴⁷¹ P.S.R.L. c, VII, sütun: 241.

senesine ait vakalar arasında kronikte şunları okuyoruz: "Vladimir dayısı ile kayıklarla Bulgar'lar üzerine gitti, Oğuzlar ise sahile atlarla geldiler ve Bulgar'ları yendiler"⁴⁷². Galiba Oğuzlar Volga bölgesinde Bulgarlar ile Ruslar arasındaki siyasi mücadeleye daha X. asırda katılmışlardır.

Buradaki Oğuzların step Oğuzları mı, yoksa Rus prenslikleri tarafından iskan edilmiş olanlar mı⁴⁷³ olduğu hakkında kesin hükümler çıkarmak mümkün olmuyor, fakat Torki ve Torçino gibi köy adları ise Rostov-Suzdal memleket sınırları içerisinde Oğuzların yerleşmesinin şüphesiz izleridir. Oğuzların Rus topraklarına münferiden gelmeleri de galiba Suzdal prensliği yoluyla başlamıştır.

860 yıllarında Oğuzlar Peçenekleri İdil boyundan çıkardıkları zaman, Peçeneklerin bir kısmı Oğuzların yanında kalmışlardı. Oğuzların büyük kısmı Kumanların Güney Rusya sahasını ellerine geçirdikten sonra, Balkan yarımadasına gitmiş olduklarını daha önce belirtmiştik. Fakat bir kısım Oğuzlar, Peçeneklerle birlikte Kumanların hakimiyeti altında eski yerlerinde kalmışlardır ki,⁴⁷⁴ bunlar buradan kendiliklerinden Rus Prensliklerine geçmişler, yahut Kumanlarla savaştıkları esnada Rus prensleri tarafından alıp götürülmüşlerdir.

Bu hususta XII. yüzyılın başında Rus prenslerinin Kumanlara karşı açtıkları ve Kuman hakimiyeti altında yaşayan diğer Türk kabilelerinin kurtulmasıyla neticelenen seferleri tarih kayıtlarında mevcuttur. 1103 yılında Rus knazleri Kumanlara karşı akıbeti zaferle sonuçlanan bir sefer gerçekleştiriyorlar. Seferden Ruslar yalnız büyük ganimetlerle dönmüyorlar, "Peçenek ve Oğuzları çadırlarıyla zaptediyorlar"⁴⁷⁵.

⁴⁷² Povesti, s. 58; İpatyev, s. 56.

⁴⁷³ Oğuzların Orta Volga bölgesine daha IX. asrın ikinci dörtte birinde girmiş olduklarına dair bk. F. Vestberg, K Analizu Vostočnıh istočnikov o Vostočnoy Yevropi, Jurnal. Min. Nar, Prosv, 1908, Mart s. 17.

⁴⁷⁴ C. PORPHYROGENOTUS, a.g.e, fasıl 37'de kendi devrinde (X. yüzyılın ortası) Peçeneklerden bir kısmının eski yerlerinde kalarak Oğuzların arasında yaşamakta devam ettiklerini yazıyor.

⁴⁷⁵ Povesti, s. 183-185; İpatyev, s. 182-185; Lavrentev, s. 267-269; ROSOVSKIY, a.g.e., s. 45.

Monamah ve Svyatopolk tarafından Kumanların elinden götürülen bu Oğuzlar, kendi sınırlarının güneyinde sınır bekçileri olarak yerleştirildi. Bu hususa ilişkin bilgiler 1105 yılına ait vakayinamelerde geçmektedir. Orada Kuman hanı Bonyak'ın Kiev'in güneyindeki topraklara girdiğini ve Zaruba şehri önlerinde Oğuzların ve Berendeylerin müdahalesiyle karşılaştıklarını ve sonuçta da Kuman hanının galip geldiği belirtiliyor⁴⁷⁶.

Oğuzların Rus topraklarına gerçekleştirdikleri yeni bir göç hareketi 1116 yılında meydana gelen olaylara ilişkin olmuştur. 1103, 1109, 1111 yıllarında Rus prenslerinin Kumanlarla yaptıkları savaşlarda galibiyet elde etmeleri, bozkırdaki Türk kavimlerinin Kumanların baskısından kurtuluş ümitlerini kuvvetlendirmiştir. Prens Yarapolk Vladimiroviç'in ta Don ırmağına kadar uzayan ve başarıyla sonuçlanan 1116 yılındaki seferini takibin Dnyeper boyundaki Oğuz ve Peçeneklerin isyan etmiş olması buna bir örnek teşkil etmektedir. Bunlar Kumanlara karşı iki gün iki gece savaştıktan sonra, stepi bırakarak Rus knazi Vladimire geldiler⁴⁷⁷. Vakayinamede bir sonraki senede Rus topraklarına bozkırdan "belovej"lerin gelişinden bahsetmektedir⁴⁷⁸. Büyük ihtimalle bunlar Oğuzlar ve Peçenekler olmalıdırlar⁴⁷⁹.

Bu geliş Oğuz ve Peçeneklerin (herhalde onlarla birlikte Berendilerin'de) Rus hudutları içerisine kitleler halinde son göçleri olmuştur. Çünkü vakayinamelerde 1116 yılından sonra artık bu neviden stepten çıkışa dair hiçbir haber söz konusu olmuyor.

Vekayinamelerde Rusların "kendi bağımlıları" olarak gösterdikleri idaresindeki göçebeler aslında çok sadık tebaa değildiler. Onlar peh kendi bağımsızlıklarını muhafaza etmeyi düşünerek Rusları birnevi federatiftik münasebete zorluyorlardı. Rus knezleri ise böyle bir ilişkiyi kesinlikle reddederek, onların kayıtsız şartsız bağlı (metbu) birlikler olmalarını

⁴⁷⁶ "1105: Bu yılın kışında Bonyak Zarub'a gelerk Tork'ları ve Berendi'leri yendi" bkz: İpatyev, s. 186.

⁴⁷⁷ Povesti, s. 201; İpatyev, s. 204; M. GRUŞEVSKIY, İstoriya Ukrayinskoye Rusi, c.II, s. 535.

⁴⁷⁸ İpatyev, s. 204.

⁴⁷⁹ P. P. TOLOÇKO. Koçevie Narodi Stepi i Kievskaya Rus, Sankt-Petersburk, 2003, s. 67.

istiyorlardı. Bu yüzden de iki taraf arasında 1116 yılından sonra sık sık anlaşmazlıklar meydana gelmekte idi. Bu nedenle vekayınamelerde söz konusu edilen olay 1121 yılına aittir. 1121 yılında, Kiev Büyük Knazlığı tahtını işgal eden V. Monomah, isyancı Berendileri Rus topraklarından kovmuştu, bunun karşılığında Peçenek ve Oğuzlar da kendiliğinden kaçmışlardı⁴⁸⁰. Burada söz konusu edilen olay her halde Oğuzların Rus topraklarını tamamen terk ettiği anlamına gelmemelidir. Bundan sonraki tarihlerde de Oğuzlar değişik olaylar hasebiyle vekayınamelere konu olmuştur.

Bundan dört sene sonra Pereyaslav perensliğinde tekrar Oğuz ve Peçeneklere dair haberler söz konusudur. Burdaki olayların seyrine bakılırsa Kumanlar kendi köleleri saydıkları bu kavimleri bu şekilde kendilerinden kopmalarına bir türlü tahammül edememişlerdir. Daha öncede olduğu gibi 1125 yılında da aynı dertle Rus topraklarına taarruz ediyorlar. Bladimir Monomah'ın ölümünden sonra yeni knaz olan Mistislav'ın iktidar zayıflığından yararlanmayı ümit eden Kumanlar, ağırlıklı olarak Oğuzların yaşamakta olduğu Pereyaslav bölgesine saldırdılar. Preyaslav prensi buna karşılık adamlarına ve Oğuzlar'a Baruç ve diğer kalelere sığınmalarını emretmiştir⁴⁸¹.

Oğuzların askeri birimleri 1128 yılında İvan Boitiç'in kumandasında Rus knazlerinin, Mistislav Bladimiroviç'in önderliğinde Polonya'ya karşı düzenledikleri sefere iştirak etmişlerdir⁴⁸².

Rus Knezliklerinde yerleştirilen ve askeri hizmete alınan Türk göçebe zümrelerinin en kalabalığını Oğuzlar teşkil ediyordu⁴⁸³. Ayrıca

⁴⁸⁰ "Yıl 1121: Vladimir, Berendi'leri Rusya'dan kovdu. Tork'lar ve Peçenekleri ise kendileri kaçtılar" bkz: İpatev, s. 205.

⁴⁸¹ "Vladimir'in öldüğünü duyan Polovets knezleri toplanıp suratle Baruç ve Borun'a doğru gelerek Tork'ları alma ve bunu sebep yaparak Rus topraklarında savaşmak istediler. Tanrı onlara bu fırsatı vermedi ve hiçbir şey yapamadılar. Yaropolk'a o gece Tork'ların şehirden gittikleri haberi geldi. Polovets'ler tekrar geri döndüklerinde knyaz Yaropolk Tanrı'nın yardımına güvenerek ve ne kardeşinden ne de başkalarından yardım beklemeden sadece Pereyaslav'lilere Polkosten yakınlarına gitti. Polovets'ler geri dönerek gelip onların karşısına durdular. Knyaz Yaropolk drujinası ile Polovets'leri yendi ve bazılarını esir aldı. Bu şekilde geri dönerek Tanrı'ya şükretti ve kendisine yaptığı yardımlardan ve verdiği hediyelerden dolayı övdü" bkz: Lavrentev, s. 280-281.

⁴⁸² P. P. TOLOÇKO, a.g.e., s. 70.

vakayinamelerde, Rus Knezlerinin hizmetlerindeki kalabalık Oğuz kıtalarından bahseder.⁴⁸⁴ Rus'ların hizmetine giren bu Oğuz'lardan çoğunu Kuman'lardan kaçanların teşkil ettiği de anlaşılıyor. Kuman'lardan Don ve Dnepr sahasına gelmeleri üzerine orada kalan Oğuz'lar, Kuman'ların hakimiyeti altında yaşamayı kabul edince, artık eski serbestileri ve maddi imkanları kalmamış, adeta yarı köle durumuna düşmüşlerdi. İşte buna tahammül edemeyen Oğuz'lardan birçoğunun Rus Knezlerinin yanına kaçtıkları ve mükemmel atlı asker olmaları hasebiyle, Rus'lardan gayet iyi kabul gördükleri anlaşılıyor. Kumanlar da bu defa, bu kaçakları, yani kendi kölelerini, geri almak maksadıyla Rus arazisine hücum etmekte idiler.

Kiev ve Preyaslav knezliklerinin hizmetine giren Oğuz oymakları bu knezliklerinin güney ve doğu sınırlarında oturarak varlıklarını XII. yüzyıl boyunca sürdürdüler. Zaman içerisinde parçalara ayrılan Oğuzların bir kısmı yerleşik hayatı benimseyerek, şehirli odular. Geride alanları Karakalpak birliği altında bir süreliğine kendi boy isimlerini muhafaza etseler de zamanla o birliğe entegre olarak, tamamen kayboldular.

Rus yurdunda Oğuzlar ve Peçeneklerle birlikte Berendilerin yerleşmesinden de 1097 senesinde bahsediliyor.

a-) Berendiler

Oğuzları takiben Rus askeri hizmetine stepten diğer Türk boyları da geliyorlardı. Onlar da daha önce Peçeneklerin, sonda da Kumanların baskısından uzaklaşmak amacıyla kuzeydeki kuvvetli komşularıyla ittifak ediyorlardı. Bu nispette Vakayinamelerde Peçenekler ve Tork'lardan başka Rus Knezliklerinde yerleştirilen ve Rus askeri hizmetinde bulunan Türk göçebe zümrelerinden Berendi adını taşıyan bir kavim veya bir gurup bilinmektedir. Berendiler hiç şüphesiz Oğuzlar ve Peçenekler gibi aynı

⁴⁸³ Onlardan kalan yer isimlerinin çokluğu da buna delalet etmektedir. Güney Rusya'daki "Torçin", "Torkin", "Torkskoyo" ve "Torkçitsi" isimleri bunun birer örneğidir.

⁴⁸⁴ "Yıl 1160: Rogvolod, Polovets'lerle Rostislav Gleboviç'in üzerine Mensk'e gitti. Rostislav Kiev'den Rogvolod'a karşı Jiroslav Najiroviç'i 600 Tork'la gönderdi...." bkz İpatyev, s. 345.

Türklerdendi ve bunlar müstakil bir kabile olmayıp ancak Oğuzların bir soyu idi⁴⁸⁵. Üstelik çoğu zaman vakayinamelerde Berendi'lerin adı daima Tork'larla birlikte zikrolunuyor⁴⁸⁶.

Rus tarihçilerinden Tolstov'un fikrine göre Berendi'ler özbe öz Oğuz boyu idi. 24 Oğuz boyunun sol kanadının başında gelen Bayındır (bayander) boyunun Eski Rusçadaki birnevi isimlendirme şekli idi⁴⁸⁷. Bunun aksine O. Süleymenov "Berendi" adının Türkçe fiilinin üçüncü şahıs geçmiş zamanı gösteren bir ad olduğu iddia edilmektedir. (Beren-veren mastarından). Süleymenov "berendi" kelimesinin anlamı "verilenler", "teslim olanlar" manasına geldiğini belirtiyor.⁴⁸⁸

Berendi'ler Peçenek'ler ve Oğuz'ları takiben Tuna'yı geçerek Macaristan'a gitmişler ancak şiddetli soğuk ve açlık yüzünden büyük bir kısmı telef olmuşlardır⁴⁸⁹.

Berendi'lerin Tork ve Peçenek arasına karışan boyları, Dnyeper'in öbür tarafındaki Pereyaslavl ve Çernigov knezliklerinin batı ve doğu sınırlarına kadar uzanan Rus sınırlarına yerleştirilmişlerdir⁴⁹⁰.

Vakayinameler Rus Knezleri hizmetinde 1500⁴⁹¹-2100⁴⁹² ve hatta bir defasında 30.000 kişilik Berendi kıtasından bahsedildiğine göre, bu son rakam abartılı olsa bile, bu zümrenin epey kalabalık olduğu muhakkaktır. Bu kabile sayısı çok olması sebebiyle XII. asır zarfında Rus sınırlarının bekçiliği ve Rus knezlerinin dahili kavgalarda Oğuz'lara benzer bir görevi ifa ettiler⁴⁹³.

⁴⁸⁵ Golubovskiy, Berendi'lerin Uzların bir grubu olduğunu kabul etmektedir. GOLUBOVSKIY, a.g.m., s. 431-432; Kurat, Berendi'lerin adlarının daima Türk'lerle birlikte geçtiğinden, bunların Peçenek'lerden tamamıyla ayrı bir unsur olduğunu" söylemektedir, A. N. KURAT, Karadeniz, s. 68.

⁴⁸⁶ "Svyatopolok'un Oğuzlarından olan Berendi adlı çobanı bıcakla yürüdü" bkz: P.S.R.L., c.I, sütun 261, sene 1097.

⁴⁸⁷ S. P. TOLSTOV, "Goroda Oğuzov", Sovetskaya Etnografya, No: 3, (Moskova, 1947), s. 86.

⁴⁸⁸ O. SULEYMENOV, Aziya, Almatı, 1992, s. 143.

⁴⁸⁹ RASOVSKIY, a.g.m., s. 11-12.

⁴⁹⁰ B. KOSSANYI, a.g.m., s. 129.

⁴⁹¹ P.S.R.L., c.II, sütun 557, sene 1172.

⁴⁹² P.S.R.L., c.II, sütun 631. sene 1183.

⁴⁹³ B. KOSSANYI, a.g.m., s. 129.

Buna ilişkin 1097 tarihli Lavrentyev vakayinamesinde geçen bir ifadaye göre Knaz Vasilko'nun Berendiler'e yaptığı davetle ilgili ilginç bir hikaye anlatılmaktadır. Vasilko, Berendi, Tork ve Peçenekler'in yardımıyla Kuman hanlarına, Polonya kiralına ve Tuna Bulgarlarına bir sefer düzenlemeyi düşünüyordu. Ancak, Vasilko'nun kardeşi Svyatopolk tarafından haince ele geçirilmesi ve gözlerinin kör edilmesi, bu planlarının gerçekleşmesini engellemiştir⁴⁹⁴.

Üstelik Berendiler vakayinamelerde her zaman Peçenek ve Oğuzların Rus yurduna adım attıkları andan itibaren ayrı ve müstakil zikrediliyor. Böyle olmasının nedeni de herhalde onların kalabalık bir kitleye sahip olmasından kaynaklansa gerekir.

Berendi'lerin adları da Tork'ların ki gibi Galiç ve Kiev Knezliği sahasında ve Rostov-Suzdal sınırı içerisinde muhafaza edilmiştir ki bu da her iki zümrenin aynı zamanda ve hep birlikte hareket ettiklerini göstermektedir⁴⁹⁵.

Berendi'lerin de Rusya'nın tarihinde önemli bir yeri vardır. Rus knezlerinin askeri kıt'alarında görev yapan bu Türk grubunun, askeri varlığının Rus'lar için ne kadar önemli olduğunu sadece şu misal bile bize göstermektedir. 1154 yılında Rus sınırlarına baskınlar yapan Kuman'lardan Berendi'ler bir çok esir almışlardı. Ertesi yıl Kiev knezi ile barış yapmaya gelen Kuman'lar knyaz Yuri'den bir yıl önce Berendilerin esir ettikleri adamlarını geri istediler. Bu istekleri Berendi'lere söylendiği zaman, Berendiler çok kızdılar ve knyaza: "Biz kanımızı Rus toprakları için döküyor ve Polovets'lerle isteyerek savaşıyoruz. Şimdi sen onları topraklarına geri göndermeyi mi düşünüyorsun?"⁴⁹⁶ diyerek vermeyeceklerini bildirdiler. Kiev knezi bu duruma boyun eğmek zorunda kalarak Kuman'lara pek çok hediyeler vererek gönderdi. Eğer Yuri gibi hiddetli ve şiddetli bir knyaz Berendi'leri kırmaktan çekiniyorsa ve Kuman'lara barış yapmak için onların

⁴⁹⁴ Povest Vremennih Let, c. I., s. 176, 378.

⁴⁹⁵ RASOVSKIY, a.g.m., s. 52-64.

⁴⁹⁶ Ipatyev, s. 330; Lavrentev, s. 327-328.

gönüllerini kazanmağa çalışıyorsa bu Berendi'lerin Rusya için ne kadar önemli ve kıymetli bir kuvvet olduğunu göstermeye yeter⁴⁹⁷.

b-) Karakalpaklar

XII. yüzyılın 40'cı yıllarından itibaren vekayınamelerde Kiyef Rusya'sının güney hudutlarında yaşayan Çernii Klobuki (Karakalpaklar) adıyla bilinen bir Türk kavminin adı geçmektedir. Çernii Klobuki'ler tek bir zümre olmaktan ziyade, başta Oğuzlar (Uz), Peçenek'ler olmak üzere; Berendi, Kouï (kui), Bout'lar gibi ufak zümrelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁸. Kumanlar bunları eski göç yerleri olan Karadeniz'in bozkırlarından sürüp çıkarınca Rus knezlıklarına sığınmışlardı. Ruslar kendilerine sığınan mültecileri sınır boylarına yerleştirip, sınır bekçiliğini yaptırmışlardır.

XII. yüzyılın ortasında Rus yıllıklarında Türkleri tesmiye için onları dış görünüşleri ile ilgili Çernii Klobuki: Kara Kalpaklar tabiri kullanılıyordu⁴⁹⁹. Kara Kalpak ismi, bu Türk kavminin ırk hususiyetleri ile ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzları ile alakalı daha küçük bir zümrenin ayırt edilmesi için kullanılmış olan ve kıyafetten doğan bir isim olabilir⁵⁰⁰.

Şüphesiz Karakalpak birliği içinde yer alan Berendiler, Kaepiçiler, Kouiler, Boutlar birer Oğuz boyarı idi. Bu konuda Tolstov, söz konusu Türk zümrelerinin Oğuz olduğunu ve isimlerinin de vekayınamelerde bu şekilde geçmesinin nedenini telaffuz farklılığından kaynaklandığı belirtmektedir. Vakayınamelerde geçen Berendi'nin Karşgalı Mahmud'da geçen Oğuz boylarından Bayundur'dan farklı olmadığı savunan Tolstov, Bout'un –Bayat, Koyu (Kui)'nun-Kayı olduğunu vurgulamaktadır.

⁴⁹⁷ RASOVSKIY, Eski Rus Tarihinde Kara-Kalpakların Rölü, çvr. H. Orkin, Ülkü, X, sayı. 57, (1937), 252-253.

⁴⁹⁸ B. KASSANYI, a.g.m., s. 130.

⁴⁹⁹ B. KASSANYI, a.g.m., s. 130.

⁵⁰⁰ R. R. ARAT, Kara Kalpaklar, İslam Ansiklopedisi, c. VIII. s. 285.

Vakayinamelerde XII. yüzyıl olayları arasında Karakalpakların ismi sık sık geçmektedir. Daha önce Karakalpaktardan vakayinamelerde pek bahsedilmiyor. Sadece 1093'de Kumanların Ruslara saldırdıkları sırada Karakalpak mekanlarının da zarar gördükleri belirtiliyor. XII. yüzyılın başlarında Rus knezlerinin Kuman'lara karşı yaptıkları karşı taarruzlarda da Kara kalpak'ların umumi katılımları görülmemektedir. Bu da o zamanlar Rus topraklarında Kara kalpakların sayılarının az olmasından ileri geliyordu. Ancak Rusların Kumanlara karşı koydukları taarruzlarda başarılı olmaları sonucunda ele geçirilen Türk küteleri sınır boylarınca yerleştiriliyordu. Birde Kumanların baskısından kaçan Oğuz zümreleri sınırdaki akralarına katılıyorlardı. Bunun sonucunda Kara kalpaklar kalabalıklaştılar. XII. yüzyılın ortalarından sonra artık Rus knezlerinin Kumanlar üzerine yaptıkları bozkır seferlerinde onları görebiliriz. Ayrıca bu devirde Kara kalpakların kendi gayretleriyle Kuman'lar üzerine yürüdüklerine de şahit oluyoruz. Ancak böyle bağımsız seferler çok azdır. Çoğunlukla Kara kalpaklar genç bir Rus knyazını ikna ederek onun komutası altında sefere çıkıyorlardı. Vakayinameler, Rus knezlerinin Kara kalpaklarla birlikte Kumanlar üzerine 14 sefer yaptıklarını kaydetmiştir.

Bunun dışında Karakalpaklar Rus knyazları arasında cereyan eden iç çekişmelerde önemli rol oynamışlardır. Mesela, Kiyef tahtında XII yüzyılın birinci yarısına kadar hakimiyete sınırsız sahip olan Vladimin Monovah'ın büyük oğulları olan Mistislav(ö.1132) ve Yarapolk(ö.1139) ın ölümünden sonra Rusya'da sülaleler arasında Kiyef tahtı için mücadeleler başlamıştı. Kiyef tahtı için olan knezler mücadelesinde her zaman söz konusu olduğu gibi Rusya'ya komşu veya içinde yaşayan Türk göçebe ve yarı göçebe halkın payı de büyük olmuştur.

Bu konuda ilk olarak büyük rolü üstlenenler Polovestler (Kumanlar) olmuş, fakat Kara Kalpaklara da bu mevzuda ciddi talep olmuştur. Kumanlar XI yüzyılın 70 yıllarından itibaren Rus Knezlerinin kendi aralarındaki mücadelede baş vurdukları vazgeçilmez unsurları idi. Knezler göçebeleri yardımcı güç olarak bozkırdan çağırırdı ve çoğu zaman bu yardımcı güç,

Knezyin esas gücünden çok olurdu. Bu yüzden de rakip güçler için bu yardım çok mühimdi. Kumanların ilk yardım isteyen knezler Yurikova sülalesinden olanlar idi. Ama XII. Yüzyılın 20 yıllarından itibaren Kumanlardan diğer sülalelerin mesela Svetaslav ailesi ile ve Suzdal knezliklerinin de istifade ettiklerini de görmekteyiz⁵⁰¹. Türk göçebe güçlerinin böyle yaygınlaşmasının nedeni Dnyeper'in sağ tarafındaki Kiyef bölgesinde eski Peçeneklerle ve Oğuzlardak kalan zümrelerin Çerniye Klobuki'ler adı altında birleşerek yarı göçebe Türk göcünü oluşturması idi.

Çerniye Klobuki'ler Kiyef'in siyasi tarihinde önemli rol oynamıştır. Onlar Kiyef askerlerinin önemli bölümünü teşkil etmekle birlikte⁵⁰² hatta Knezlerin özel birimlerini oluşturlardı⁵⁰³. Kiyef tahtındaki Knezler bu gücü önemsemek zorunda idi. Çerniye Klobuki'lerle Kumanlar arasında bitmek bitmeyen bir düşmanlık vardı. Çünkü Peçeneklerle Oğuzlar Kardeniz in Kuzeyinden bu Kumanlar tarafından sürülmüştü, ikinci olarak Kumanlar Çerniye Klobuki'lerin yaşadıkları güney Rus bölgesine de devamlı saldırıyorlardı ve son olarak Çerniye Klobuki'ler Rusların sağ ve sol knezlikleri arasındaki mücadelede de Kumanlarla karşı karşıya geliyorlardı.

Kiyef tahtını elde etmek isteyen Dnyeper'in sol tarafındaki knezlerin durumu pek parlak değildi. Çünkü kendilerince yardımcı güç olarak kullandıkları Kumanlar tüm Rus'te ve Kiyef Rus'inde pek rabet görmiyorlardı. Kiyef bölgesinde önemli mefkiye sahip olan Çerniye Klobuki'lerle arasının arası açık olması da Kumanların bölgedeki otoritesini düşürmüştü. Bunun dışında sol taraf knezlerinin Çerniye Klobuki askerlerine karşı koya bilecek güce sahip değildi.

Fakat Kumanlar Dnyeper'in sol tarafındaki knezlerin yardımcı gücü konumunda olması hasebi dolayısıyla Kara kalpakları Rus Knezleri de bunları sınır boylarına yerleştirip, hudut bekçiliği yaptırırlardı. Dolayısıyla Karakalpaklar yerleşik hayata geçmişler ve tedricen Rus'lara karışmışlardır.

⁵⁰¹ S. A. PLETNEVA, Polovski, Moskova, 1990, s. 22.

⁵⁰² P.P. TOLÇENKO, Koçevie Norodi Stepi i Kiyevskaya Rus, Sankt-Petersburk, 2003, s. 72.

⁵⁰³ RİBAKOV, Torçesk – Gorod Çernih Klobukov, Moskova, 1967, s. 243-245.

Mamafih bu erime epey uzun sürmüştü. Daha Moğol istilası sırasında Kiyef çevresinde Karkalpak'lar mevcuttu e belki de bunlardan bir zümre sonraları, Amu Derya'nın mansabına giderek, bugünkü Karakalpakları teşkil etmişlerdir.

IV. BÖLÜM

OĞUZLARIN İSLAM ÜLKELERİNE GÖÇLERİ

A-) X. YÜZYILDA TÜRK DÜNYASININ SİYASİ DURUMU VE OĞUZLAR

Gök Türk devletinin yıkılışından sonra Türkler uzun zaman Orta Asya'da büyük ve kuvvetli bir Devlete sahip olamadılar. Orhun bölgesinde, Gök Türklerin yerini alan (744) Uygurlar'ın Türkler üzerinde siyasi hakimiyeti uzun sürmedi. Onların 840'ta yıkılışı, Türk boylarının eski bütünlüklerini yitirmesine neden oldu. Türk Dünyasının siyasi dağınıklığı XI. yüzyılda **Kara Hanlılar, Gazneliler, Uygur, Bulgar** ve XI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren **Selçuklu Devletleri** tarafından temsil edilene kadar devam etti. Arada geçen bir buçuk asırlık zaman zarfında meydana gelen iç mücadeleler sonucunda Türk toplulukları parçalanmıştı. Mücadeleyi kaybeden taraf, genellikle kendisine yeni yurt aramak zorunda kalarak, Anayurdun içine ve dışına yönelen göçlere mahkum kaldılar. X. yüzyılda Anayurdun dışına gerçekleşen Türk göçleri genellikle batı istikametinde, **Karadenizin kuzeyindeki bozkırlara, Orta Avrupa'ya ve Balkanlara** olmuştur. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buna İslam ülkeleri üzerinden Bizans'a ait **Anadolu** eklendi⁵⁰⁴.

X. yüzyılda Türk kavimleri bir nevi **boylar konfederasyonu** şeklinde yaşamışlardır. Söz konusu dönemde Anayurtta kuvvetli bir siyasî teşekkülün olmayışı kavimlerin isimlerini öne çıkarmıştır. Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyıl Türk Dünyasının etnik yapısından söz ederken Türk boylarının çokluğundan dolayı sadece kök ve ana boyların ismine vereceğinden, bunların bir çok alt

⁵⁰⁴ S. KOCA, Dandanakandan Malazgirte, Giresun, 1997, s. 41.

oymaklarının varlığından söz etmesi bunun bir göstergesi idi. Mevcut dönemde Türk Dünyası batıdan doğuya doğru başlıca **Bulgar, Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Yimek, Başkurt, Burtas, Basmıl, Çiğil, Tuhsi, Yağma, İğrak, Çaruk, Çomul, Kay, Yabaku, Uygur, ve Kırgızlardan** ibaretti⁵⁰⁵. Bu boyların varlığı XI. yüzyıla ait bir mesele değildi, büyük ihtimalle bunlar X. yüzyılda da bilinmekte idi.

X. yüzyıl boyunca devam eden Türk Dünyasındaki siyasi istikrarsızlık döneminde varlıklarını **Yabgu devleti siyasi birliği** altında korumaya çalışan Türk topluluklarından biri de **Oğuz Türkleri** idi. Tamamen bağımsız olan Oğuz Yabgu Devleti bu yüzyılda Hazar denizi ile Seyhun nehrinin orta yatakları arasındaki göçebe ve yarı yerleşik Oğuz boylarına hükmetmekteydi⁵⁰⁶. X. yüzyılda Oğuzlar, “**Bozok**” ve “**Üçok**” olmak üzere iki kola ayrılan 24 boydan meydana geliyordu⁵⁰⁷.

X. yüzyıl boyunca Oğuzların komşuları ile ilişkileri pekte dostça olmamıştır. Kuzey-batı komşuları **Hazarlar**, kuzey komşuları **Peçenekler, Başkurtlar, Burtaslar**, kuzey-doğu komşuları **Kimekler/Kıpçaklar**, doğu komşuları **Karluklar** ve **Çiğiller**, güney komşuları İslam ülkesi ile sürekli mücadele halindeydiler⁵⁰⁸.

X. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz Yabgu Devletinde iç siyasi çekişmeler vuku bulmuştur. Bunun neticesinde Oğuz elinden kümeler halinde ayrılmalar meydana gelmiştir. Bu kümelerden **ilki** Hazar Denizi kıyısındaki yarımadağa giderek yurt tutmuş ve buraya **Mangışlağ** adını vermiştir. **İkinci** bir küme ise Selçuklular'ın idaresinde **İslam ülkelerine** gelmiş ve **Selçuklular**'ın fethettiği sahalarda yayılmışlardı. **Üçüncü** bir küme de Yabgu

⁵⁰⁵ KAŞGARLI MAHMUD, Divan-ü Luğati't-Türk, haz: Atalay, c. I, Ankara, 1991, s. 28.

⁵⁰⁶ F. SÜMER, Oğuzlar, İstanbul, 1992, s. 46; R. GENÇ, Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. yüzyılda Türk Dünyası, Ankara, 1997, s. 30; S. KOCA, a.g.e., s. 42.

⁵⁰⁷ S.G. AGACANOV, Oğuzlar, çev: E.N. NECEF/A. ANNABERDİYEV, İstanbul, 2002; F. SÜMER, a.g.e., s. 163; S. KOCA, a.g.e., s. 42.

⁵⁰⁸ F. SÜMER, a.g.e., s. 62-64; S. KOCA, a.g.e., s. 43; C. TÜYSÜZ, Türkmenler, Türkler, IV, (Ankara, 2002), s. 554.

Devletinin sonlarına doğru **Karadeniz'in Kuzeyinden Balkanlara** inmişlerdir. **Geride kalan** kısmı da eski yurtlarında **Seyhun** havzasında kalmışlardır⁵⁰⁹.

B-) OĞUZLARIN CEND'E GÖÇLERİ VE İSLAM DİNİNE GİRİŞLERİ

Yabgu, beyler üzerindeki hakimiyetini yitirmiş, birlik içindeki bağlar zayıflamış, kopmalar başlamıştı. X. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz birliğinde boy gösteren kopmalar ikinci yarısından itibaren daha da artmıştı. XI. Yüzyıla gelindiğinde kuzeyden gelen **Kıpçak** ve **Kimekler**'in baskıları bu hareketliliği hızlandırmıştı⁵¹⁰.

X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Oğuz ana kütlesinden önemli iki ayrı kopma oldu. Bunlardan birinci bölüm bir önceki bölümde de söz edildiği gibi **"Uz"** adıyla Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç ettiler. Seyhun'un orta akımlarını yurt edinen ikinci bölüm ise göç yeri olarak kendi devletine bağlı bir uc şehri olan **Cend** ve civarını seçtiler⁵¹¹.

Bunlardan sübaşı **Selçuk**'un önderliğinde Cend'e göç eden ikinci bölüm, Karadeniz'in kuzeyine giden akranlarına göre daha az olmasına rağmen tarihte **Oğuz-Türkmen** adıyla tanınarak, Oğuzların Anadolu'ya kadar yayılmasında asıl rolü oynayacaktır⁵¹².

Başlangıçta kendi devleti sınırları içinde gerçekleştirdikleri göçleriyle hareketlilik kazanan ve kısa bir zaman zarfında Ortaçağ İslam dünyasında önemli rolü üstlenen bu Selçuklu ailesi aslında Oğuz boyları arasında itibar sahibi ve nüfuzlu bir aileydi. **Kınık** boyundan geldikleri konusunda kaynaklar ittifak ederler⁵¹³. Selçuklu ailesine ilişkin bilgiler Selçuk'un atası olan **Dukak**'la

⁵⁰⁹ R. GENÇ, a.g.e., s. 33.

⁵¹⁰ P. GOLDEN, Türk Halkları Tarihine Giriş, Ankara, 2002, s. 179; S. M. AHİNCANOV, Kıpçakı v İstorii Srednevekovogo Kazakistana, Alma-Ata, 1989, s. 189; S. G. AGACANOV, Oğuzlar, trc. E. NECEP/A. ANNABERDIYEV, İstanbul, 2002, s. 240.

⁵¹¹ S. KOCA, a.g.e., 43; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 261; M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri, c. I, Ankara, 1993, s. 16; S. KOCA, "Sır Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", Türkler, c. IV, (Ankara, 2002), s. 530.

⁵¹² S. KOCA, a.g.e., s. 44.

⁵¹³ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 55; el-HÜSEYİNİ, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, trc. N. LUGAL, Ankara, 1999; s. 2; O. TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, 1999, s. 54;

başlar. “**Temür Yaliğ**” (Demir Yaylı) unvanı ile anılan Dukak, Oğuz Yabgu devletinde nüfuzlu kumandanlardan biriydi ve Yabgu’dan sonra Oğuzlar arasında en etkili isim idi⁵¹⁴. **Dukak**’ın ölümünden sonra oğlu **Selçuk** asalet ve liderlik vasıfları taşıdığı için iyi bir kumandan olarak Yabgu tarafından ordu kumandanı tayin edilip, **sübaşılığa** layık görülmüştür⁵¹⁵.

Ortaçağ İslam kaynaklarında ağırlıklı olarak Selçuk’un subaşı olmasıyla Selçuklu hareketinin ortaya çıktığı konusunda mutabıktırlar. **Melik-neme**’nin versiyonlarında, **İbnü’l-Esir** ve **Sadre’d-din Hüseyin**’de bu hareketliliğin asıl nedenini Selçuk’un Oğuz Yabgu Devletinin sübaşısı olarak seçilmesine ve bu durumdan başta Yabgu’nun eşi olmak üzere birçok devlet erkanının rahatsız olduğuna bağlamaktadır. Bunun sonucunda da Yabgu ile Selçuk’un arasının bozulduğunu söylemektedirler⁵¹⁶.

Bunun dışında göçe neden olan sebeplerin diğer izahı da **Mirhand**’dan gelmektedir. Anlaşılan Selçuk’un bir toplantıda kendi yerini geçerek hatunun ve devlet erkanlarının üstüne, Yabgu’nun yanına oturması, herhalde Selçuk’un yüksek siyasi bir gayenin peşinde olduğunu açığa vurmaktadır⁵¹⁷. Bu sırada gayesi ile denk bir güce sahip olmadığı için Yabgu ile mücadeleyi göze alamayan Selçuk, kendisine bağlı birlikler ve ailelerle birlikte göç etmek zorunda kalmıştır⁵¹⁸.

Fakat Selçuklu göçlerinin bir tek söz konusu siyasi entrikalardan kaynaklanması olayların sadece bir yönüdür. **Zahire’d-din Hişapuri**’nin eserinde yer alan birtakım ip uçları, söz konusu göç olaylarının farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Orada Selçukluların göç etmesinde asıl neden **otlak**

⁵¹⁴ MİRHAND, Tarih-i Ravzatü’s Sefa, c. IV, bunun için bakınız: Materiyali Po İstoriî Türkmen i Türkmenii, c. I, Moskova, 1939, 454; el-HÜSEYNİ, a.g.e., s. 1; İbnü’l-ESİR, Kamîl fi’t-Târih, c. IX, trc. A. ÖZAYDIN, İstanbul, 1987, s. 361; Ahmed bin Mahmud, Selçuk Name I, haz. E. MERÇİL, I, İstanbul, 1977; s. 1.

⁵¹⁵ İbnü’l-ESİR, a.g.e., c. IX, s. 361; el-HÜSEYNİ, a.g.e., s. 1; O. TURAN, a.g.e., s. 66; İ. KAFESOĞLU, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972, s. 4-7; A. SEVİM, E. MERÇİL, Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara, 1995, s. 15, S. KOCA, a.g.e., s. 45.

⁵¹⁶ Bkz: MİRHAND, Tarih-i Ravzatü’s Sefa, c. IV, bunun için bakınız: Materiyali Po İstoriî Türkmen i Türkmenii, c. I, Moskova, 1939, 454; İbnü’l-ESİR, a.g.e., c. IX, s. 361; el-HÜSEYNİ, a.g.e., s. 1;

⁵¹⁷ MİRHAND, a.g.e., c. IV; bunun için bakınız: Materiyali Po İstoriî Türkmen i Türkmenii, c. I, Moskova, 1939, s. 456.

⁵¹⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 45; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 13.

darlığı olduğunu yazmaktadır⁵¹⁹. Büyük ihtimalde X. yüzyılın ortalarında Seyhun'un orta ve aşağı kısımlarında gittikçe hissedilmeye başlayan **Kıpçak** baskıları buralarda otlak sıkıntısını doğurmuştur. Bu nedenle göçebe olan Selçuklular ile Yabgu aralarında otlak çekişmesi çıkmıştır. Yabgu ile mücadeleyi göze alamayan Selçuklular İslam gazilerinin toplandığı bir uç şehri olan **Cend'e** Maverâünehir sınırları üzerinden gelip yerleştiler⁵²⁰. **Cend**, Oğuzlar Devletine bağlı bir şehir olup, Oğuz Yabgu'suna vergi veriyordu⁵²¹.

Tarih literatüründe, Selçuk'un komutasındaki bu Oğuz kütlesinin Cend'e geliş tarihleri ve sayısı konusunda çeşitli fikirler mevcuttur. Fakat ortak bir tarih göstermek mümkün olmamıştır. **A. Çuloşnikov'a** göre, Selçuklular'ın Cend'e göçleri **955 yılına** rastlamaktadır⁵²². **İ. Kafesoğlu, F. Sümer ve R. Grousset** ise **985 tarihinde** mutabıklar⁵²³. Bu tarihlere karşı çıkan **M. A. Köymen**, Selçuk Bey'in boyu ile birlikte **930-935 yılında** Cend'e yerleştiğini düşünmektedir⁵²⁴. Sorunun çözümünde isabetli bilgilerin **Melik-name'deki** rivayetlerde bulunduğunu belirten **S. G. Agacanov** ise, Selçuklular'ın Mâverâünnehir ve Seyhun'un aşağı akımlarına göç tarihini kesin bir seneye bağlamaksızın **X. ikinci yarısından sora** gerçekleşmiş olabileceğini belirtmektedir⁵²⁵.

Cend'e göç ederken Selçuk'un yanında eşlik eden Oğuz kitlesinin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Sadece bir habere göre yanında **yüz atlı, on beş bin deve ve beş bin koyunla** Cend'e geldikleri belirtiliyor⁵²⁶. Fakat buradaki rakamlar bazı tarihçiler tarafından kabul görülmemektedir. Mesela, **M. A. Köymen** söz konusu bilgidaki rakamlarda tertip hatası

⁵¹⁹ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 260.

⁵²⁰ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 261; O. TURAN, a.g.e., s. 68; F. SÜMER, a.g.e., s. 65.

⁵²¹ S. KOCA, a.g.e., s. 45.

⁵²² bkz: A. ÇULAŞNİKOV, Oçerki po İstorii Kazak-Kırgızskogo Naroda, Orenburg 1927, s. 34.

⁵²³ bkz: İ. KAFESOĞLU, Selçuklu Tarihi, s. 484; F. SÜMER, a.g.e., s. 65; GROUSSET, L'empire des Steppes, Paris, 1941, s. 204.

⁵²⁴ bkz. M. KÖYMEN, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1993, s. 24

⁵²⁵ S. AGACANOV, a.g.e., s. 262.

⁵²⁶ MİRHAND, a.g.e., c. IV, bkz: Materyali Po İstorii Türkmen i Türkmenii, c. I, 454; S. DİVİTÇİOĞLU, Oğuz'dan Selçuklu'ya, İstanbul, 2000, s. 67.

olduğunu **beş bin deve elli bin koyun** olmasını belirtiyor⁵²⁷. Bar Habreaus ise ne insan sayısını ne de hayvan sayısını vermemekte, sadece onların kalabalık olduğunu beraberlerinde de büyük miktarda at, deve, koyun ve öküzle göç ettiğini belirtmeyi uygun görmektedir⁵²⁸. Fakat, bazı araştırmacılar belgede geçen yüz atlıyı sadece onun asker sayısını ifade ettiğini, bunun da en azından beş kişilik bir çadır halkından (aile) ancak bir savaşçı çıkar varsayımı altında değerlendirerek, Selçuk'la birlikte göç eden Oğuzların sayısının **beş yüz** kişiyi geçtiğini ve bunun da tamı tamına **yüz aile** ettiğini savunmaktadır⁵²⁹.

Anlaşılan, göçen Selçuklu kafilesinin beş altı yaz kişilik kadınlı erkekli bir kitle olduğudur. Yanlarındaki koyun yeterli ise de, at sayısı düşüktü. Ne var ki, deve sayısının aşırılığı onların Cend'e göçerken "sermayelerini" yanlarında taşıdıklarına işaret eder⁵³⁰.

Selçuk ve Oğuz kütlesi göçe kalkıştığında önlerinde başlıca iki yön vardı. 1) **Batı yönü**, 2) **Güney yönü**⁵³¹.

Selçuk'un önderliğindeki Oğuzlar bunlardan göç yeri olarak, daha önceki soydaşları gibi Karadeniz'in kuzeyini değil, halkı Müslüman olan **Cend'i** tercih ettiler. Batı yönünü tercih etmemelerinin nedeni bütünüyle kaybolma korkusundan kaynaklanıyordu. Karadeniz'in kuzeyini kullanarak batıya giden Türk toplulukları ne kadar teşkilatlı ve ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, Bizans engeline çarparak dağılıyorlar veya Bizans politikasının oyununa gelerek, birbirlerini imha ediyorlardı. Aradan geçen uzun veya kısa bir süre sonra da milli varlıklarını bütünüyle kaybediyorlardı. Selçuk, büyük bir ihtimalle soydaşlarının bu akıbetini duymuş olmalıydı⁵³².

⁵²⁷ M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, s. 20

⁵²⁸ Ebil'i-FEREC, Ebu'l Ferec Tarihi, trc. O. DOĞRUL, c. I, Ankara, 1987 s. 292.

⁵²⁹ Bkz. S. DİVİTÇİOĞLU, a.g.e., s. 67.

⁵³⁰ S. DİVİTÇİOĞLU, a.g.e., s. 68.

⁵³¹ M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 14.

⁵³² S. KOCA, a.g.e., s. 46; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 14.

Anlatılan bu sebeplerden başka, Selçuk'un önünde savaş gücü ile aşamayacağı büyük bir engel olan **Hazar Devleti** bulunuyordu. Ayrıca, bu sırada Oğuzlar arasında büyük bir **Hazar korkusu** hakimdi⁵³³.

Diğer taraftan, bir buçuk asırdan beri İslam devletinin hizmetine giren Türklerin İslam ordularında yüksek mevkilere çıktıkları ve büyük başarılar elde ettikleri duyulmakta ve yayılmaktaydı. Yine çoktan beri Türkler ile Müslümanlar sınır komşusu idiler. Aralarında son derece canlı ticari ilişkiler cereyan etmekteydi. Özellikle, **Harezm** ve **Cürcan (Gürgen)**, Oğuzların alış-veriş yaptıkları İslam ülkelerinin başında geliyordu. Üstelik bu ülkelerde, çok eskiden yerleşmiş Türk kolonileri de bulunuyordu⁵³⁴. Böylece Oğuzlar ve özellikle Selçuk, İslam dininin ve medeniyetinin üstünlüğünü yakından tanıma fırsatı bulmuştu⁵³⁵. Bu nedenle İslam alemine dahil olmaktan Selçuklular hiç çekinmemişlerdir.

S. Agacanov Oğuzların önce Oğuz merkezinden daha uzaklarda bulunan **Semarkand'a** uğradıklarını⁵³⁶ ve tekrar **Aral civarına, Cend'e** göç ettiklerini belirtiyor⁵³⁷. Büyük ihtimalle Selçukluların Semerkand civarında yurt tutunamayışların nedeni buraların yoğun bir **Karahanlı** baskısı altında bulunduğundan kaynaklanması gerekir. Bu nedenle buralara sadece uğradıkları ve hemen ardından da yukarılara doğru gittikleri söylenilebilir.

Selçukluların Cend'e göç etmesini diğer nedeni ise onların İslam dinini kabul ederek, **Samaniler** devletinin de desteğini arkasına almak suretiyle kendi soydaşları olan gayri Müslim Oğuzlara karşı cihat hareketinde bulunmaktı. Böylece o Yabgu'ya karşı başlattığı mücadeleyi, sonuç alıncaya kadar devam ettirmek azmindeydi⁵³⁸.

⁵³³ S. KOCA, a.g.e., s. 46; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 15; R. ŞEŞEN, İbn Fadlan Seyahatnâmesi, İstanbul, 1995, s. 39.

⁵³⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 46; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 15; R. ŞEŞEN, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985, s. 102, 178, 162.

⁵³⁵ S. KOCA, a.g.m., s. 531.

⁵³⁶ Burada S.G.AGACANOV Hamidullah MUSTEVFİ'nin, Tarih-i Gozide'sinde, (nşr A. Nevai, Tahran, 1339) s. 427'de "Selçuklular'ın Türkistan'dan hareketle Mâverâünnehir'e gelip Nur-i Buhara ve Sogd-u Semerkand yakınlarında yurt edindiler" ifadesine dayanmaktadır.

⁵³⁷ S. AGACANOV, a.g.e., s. 123.

⁵³⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 46.

İslam alemiyle bütünleşmeye çalışan Selçukluların Samanilerle gerçekleştirdiği ittifakı bölgedeki siyasal dengeleri ne kadar yakından gözettiğinin bir göstergesi idi. Üstelik Selçuk, Cend'e gelir gelmez, alacağı kararlar ve göstereceği faaliyetlere dair bir durum değerlendirmesi yaptığı söz konusudur. Selçuk'un bir toplantı düzenleyerek (**kengeş: tartışma meclisi**), maiyetindeki ileri gelenlerle yaptığı durum değerlendirmesi sonucunda **İslam'ı** kabul etmeye karar vermişlerdi. Selçuklu beyleri eğer İslam dinini kabul ederlerse varlıklarını koruya bileceklerini anlamışlardı. Üstelik Selçuk'un **"Eğer biz bu ülkenin (Samaniler'in) geleneklerini ve inançlarını benimsemezsek kimse bize teveccüh göstermez, bu durumda biz desteksiz ve yalnız kalırız"**⁵³⁹ - demesi bunun bir açık göstergesi idi. Onun bu sözlerinden yeterince güçlü olmadıkları sonucuna varmak da mümkündür.

İslam'ın kabul edilmesiyle bir yandan bölgedeki Müslüman kimlikli toplulukların desteğini sağlamak, diğer yandan da hayvan sürüleri için rahat bir şekilde mera bulmak Selçukluların içinde bulunduğu sıkıntıya bulmuş oldukları bir çözümdü⁵⁴⁰.

Bu düşünce ile, Cend civarına yerleşen Selçuklu Oğuzları işgal ettikleri yaylaların yakınlarında yer alan **Horezm'in Zenbek Kalesi valisine** elçi gönderdiler. Selçuklu elçisi kendilerine İslam dinini öğretecek **imam ve fakihler** gönderilmesi talebinde bulundu⁵⁴¹. Selçuk'un kararını memnuniyetle karşılayan **Zenbek valisi**, kendisinden istenen imam ve fakihlerden oluşan ulema heyetini hemen gönderdi⁵⁴². **Ebu'l-Ferec** olayların gerisini şöyle anlatır: **"Onlar (Selçuklular) burada birkaç sene boyunca kaldılar. Son derece rahat bir ortamda yaşadılar ve sayıları da epeyce arttı"**⁵⁴³.

İslam'ı kabul etmeleri, bölgedeki Müslümanların desteğini yanlarına alarak Oğuz Yabgu Devleti'ne ait bölgelerde faaliyet göstermeleri Yabgu ile

⁵³⁹ Ebu'l-FEREC, a.g.e., s. 293.

⁵⁴⁰ E. NECEF; A. BERDİYEV, Hazar Ötesi Türkmenleri, İstanbul, 2003, s. 169.

⁵⁴¹ MİRHAND, a.g.e., c. IV, bkz: Materiyali Po İstorii Türkmen i Türkmenii, c. I, s. 454; Ebu'l FEREC, a.g.e., s. 293;

⁵⁴² MİRHAND, a.g.e., c. IV, bkz: Materiyali Po İstorii Türkmen i Türkmenii, c. I, s. 454; Ebu'l FEREC, a.g.e., s. 293; S. AGACONOV, a.g.e., s. 263; M. A. KÖYMEN, a.g.e., 21; S. KOCA, a.g.e., s. 48.

⁵⁴³ Ebu'l FEREC, a.g.e., s. 293.

Selçuk arasında eski düşmanlığı körükledi ve bazı yeni çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilk çarpışma Oğuz Yabgusundan Cend şehrinin vergisini almak üzere **tahsildarların** gelmesi iye başladı. Cend halkı vergi ödemeyi reddederek, bölgedeki Müslüman halk üzerinden haracın kaldırılmasını talep eden Selçuk'un yanında saf aldılar⁵⁴⁴.

Bölge halkından maddi ve askeri destek sağlayan Selçuk, **Türkmenlerden** müteşekkil **gönüllü süvari birlikleri** oluşturarak vergi memurlarını bölgeden kovarak, soydaşlarına karşı ilk cihat hareketini başlattı⁵⁴⁵.

Onun bu tavrı Yabgu'yu öfkелendirdi ve Yabgu ile Selçuklular arasında mücadeleler başladı. Neticede Cend halkının desteğini alarak ayaklanan Selçuklular, Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı savaş hazırlıklarına başladılar. Uzun süren bu mücadele hem Selçuk, hem de Oğuzlar Devleti için son derece yıpratıcı oldu. Her iki taraf da birbirine karşı üstünlük sağlayamadı. Selçuklu beyleri netice itibariyle **Cend** şehrini ele geçirdiler⁵⁴⁶. Fakat uğradıkları zarar ve verdikleri kayıplar göz önüne alınacak olursa, bu zafer Selçuklular'a bayağı pahaliya malolmuştu; hatta savaşların birinde Selçuk'un torunlarından en büyüğü **Mikail** ölmüştür⁵⁴⁷. Selçuklular Yabgu baskısı nedeniyle Cend'de pek rahat değildiler. Üstelik göçebe hayvancılığa dayalı hayat tarzları olabildiğince geniş meralara ihtiyaç duymakta idi. Bu nedenle yeni otlaklar arayışı içinde idiler. Selçuklu oğullarından **Aslan** ve **Musa**'ya bağlı boylar güneye, Samanilerle olan sınır beldelerine akın ediyorlardı. Buna karşılık Sananiler'de Selçuklulara putperest akıncılara karşı ucu savunmak görevi karşılığında **Buhara** yöresindeki **Nur** otlaklarını kullanmalarına izin vermişlerdir⁵⁴⁸. Böylece Selçuklular hiçbir engele karşılaşmaksızın

⁵⁴⁴ İbnü'l-ESİR, a.g.e., s. 362; MİRHAND, a.g.e., c. IV, bkz: Materiyali Po İstorii Türkmen i Türkmenii, c. I, (Moskova, 1939), s. 456; S. KOCA, a.g.e., s. 48; M. KÖYMEN, a.g.e., s. 24.

⁵⁴⁵ İbnü'l-ESİR, a.g.e., s. 362; MİRHAND, a.g.e., s. 456; S. KOCA, a.g.e., s. 48; M. KÖYMEN, a.g.e., s. 24; S. AGACANOV, a.g.e., s. 264; V.V. BARTHOLD, Soçineniye, c. II/2, Moskova, 1963, s. 566.

⁵⁴⁶ İbnü'l-ESİR, a.g.e., s. 362;

⁵⁴⁷ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 264; S. KOCA, a.g.m., s. 531.

⁵⁴⁸ S. DİVİTÇİOĞLU, Oğuzlardan Selçuklu'ya, s. 74.

Soğdıyana'ya hayvanlarını otlatmak için iniyorlardı⁵⁴⁹. Bu ilişkiler Selçuklularla Samaniler arasındaki münasebeti derinleştirmiştir.

C-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN MÂVERÂÜNNEHİR'DEKİ SİYASİ OLAYLARLA İRTİBATI

Selçuk ve gönüllü gazilerin putperest olan Oğuzlarla yürüttüğü fetih hareketleri İslam aleminde Selçuk'un şöhretinin uzak-yakın ülkelere yayılmasını sağladı⁵⁵⁰. Bu sırada doğudan ilerleyen **Karahanlılar** ile **Sâmânîler** arasında **Mâverâünnehir** hakimiyeti için mücadele söz konusu idi. Bu mücadele, Aral civarında sıkışan kalabalık Selçuklular'ın diğerini birden artırdı. Sâmânî hanedanı, Selçuklularla olan münasebetine güvenerek Karahanlılar'a karşı yürüttüğü mücadelede onlardan yardım istedi. Bu durum, Selçukluların artık bölgede siyasi bir kuvvet olarak tanındığı anlamına geliyordu⁵⁵¹.

Kalabalık hayvanlarını gütmekte zorlanan Selçuklular yeni otlaklar karşılığında **Samani** hanedanına **Karahanlılar'a** karşı yürüttüğü mücadelede yardımda bulundu. **Sâmânîler**, **Buhara'ya** kadar ilerlemiş olan Karahanlı hükümdarı **Buğra Han'ı** Selçuk'un bizzat başında bulunduğu **Türkmen kuvvetleri** sayesinde geri püskürtmeyi başardılar (992)⁵⁵². Sâmânîler Devleti Selçuklulara, yardımına karşılık **Buhara** ve **Semerkant** arasındaki otlakları kalıcı olarak teslim etti. **Selçuk** buralara oğullarından **Aslan** ve maiyetini yerleştirilmek suretiyle azda olsa mera sıkıntısını gidermiş oldu⁵⁵³.

Böylece, **Mâverâünnehir'e** sokulmayı başaran ve **Sâmânîlerin tabii müttefiki** haline gelen **Selçuk**, artık mücadele yönünü ve hedefini değiştirmiş bulunuyordu. Bundan böyle o, hem soydaşları hem de dindaşları olan Karahanlılar'a karşı Sâmânîlerin yanında savaşıacaktı. Aslında Selçuk ile Sâmânîlerin ortak gaye birliği olmamasına rağmen, bu ittifak her iki tarafın da

⁵⁴⁹ RAVENDİ, Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur, çev, A. ATEŞ, Ankara, 1957, s. 4.

⁵⁵⁰ M. KÖYMEN, a.g.e., s. 26.

⁵⁵¹ S. KOCA, a.g.e., s. 49;

⁵⁵² S. KOCA, a.g.e., s. 49; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 566-567; S. DİVİTÇİOĞLU, a.g.e., s. 75.

⁵⁵³ M. KÖYMEN, a.g.e., s. 35.

gayesine ayrı ayrı hizmet ediyordu. Zira, Sâ mânîler, Karahanlılar'dan gelecek saldırılara karşı ülkelerini savunmak gayesini güderlerken, Selçuk ise, başında bulunduğu Türkmen kütlelerine yeni yurtluklar ve doyumluklar (ganimet) elde etmenin peşindeydi⁵⁵⁴.

Fakat, Karahanlı **İlig Nasr Han'** ın 999 yılında Buhara'yı ele geçirerek Sâ mânîler Devletinin varlığına fiilen son vererek, Mâverâünnehir'i ele geçirmesi⁵⁵⁵, bu arada Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud'un da aynı devlete ait **Horasan'a** el koyması, kuvvetler dengesinin değişmesine ve Türkmenlerin Karahanlı Devletinin kısıkcı arasında sıkışıp kalmasına yol açtı. Bu gelişmeler dolayısıyla son derece güç bir duruma düştüğünü anlayan Selçuk, Karahanlılar ile mücadeleye devam eden **Muntasır** adında bir Sâ mânî melikine yardım ederek, içine düştüğü siyasi yalnızlıktan kendini bir dereceye kadar kurtarmak istedi⁵⁵⁶.

Fakat o, yaşı çok ilerlemiş olduğu için bir süreden beri fiili mücadeleden tamamen çekilmiş durumdaydı. Bu sırada Türkmenlerin başında Selçuk'ın oğlu **Arslan** (İsrail) bulunuyordu. Sâ mânî meliki **Muntasır**, her defasında da Selçuklu Türkmenleri sayesinde Karahanlıları yendi. Fakat, bu sırada ne Selçuk'un ve ne de oğlu Arslan'ın geleceğe dönük bir politikaları ve planları vardı⁵⁵⁷.

Onlar, faaliyetlerini, ihtiyaçları kadar esir ve ganimet ele geçirmekle sınırlı tutuyorlardı. Daha doğrusu, Türkmen beyleri bu savaşlarda yeteri kadar esir ve ganimet elde ettikten sonra Muntasır'dan ayrılıyorlardı⁵⁵⁸. Mesela en son 1004 yılında Mayıs-Haziran aylarında, **Semarkand'dan Zaamin'e** giden yol üzerindeki **Burnamad** köyü yakınlarında vuku bulan kanlı bir çatışma sonucunda Muntasır, **İlek Hanı** mağlup etmişti. Oğuz süvarileri, düşmanı sonuna kadar takip ederek büyük miktarda ganimet ve esir ele geçirmişlerdi. Fakat Oğuzlar bu kadarına yetinerek Cend'e geri dönmüşlerdi.

⁵⁵⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 49.

⁵⁵⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 49; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 266; O. TURAN, a.g.e., s. 72.

⁵⁵⁶ M. KÖYMEN, a.g.e., s. 63; S. KOCA, a.g.e., s. 50.

⁵⁵⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 50.

⁵⁵⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 50; AGACANOV, a.g.e., s. 269.

Onların ayrılmasıyla gücü zayıflayan Muntasır, çok geçmeden ağır bir yenilgiye uğramıştı. Bu şekilde Muntasır daha ileri gidemiyor ve Mâverâünnehir'i Karahanlılar'dan kurtaramıyordu.

Sonuç olarak Muntasır, Karahanlılara karşı tek başına girdiği savaşı hayatıyla birlikte kaybetti (1004). Böylece Türkmen Beyleri, Mâverâünnehir'deki tek müttefiklerini de kaybettiler ve Karahanlılar karşısında yalnız başlarına kaldılar⁵⁵⁹.

D-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN MAVERÂÜNNEHİR'E GÖÇLERİ

Selçuklular'ın Mâverâünnehir'in **Zarafşan Vadisi**'ne ve **Nurata Dağı** eteklerine yerleşim tarihlerine ilişkin bazı çelişkili bilgiler söz konusudur. Yukarıda belirtildiği gibi Selçuklular Mâverâünnehir'e Karahanlı -Sâmânîler mücadelesi esnasında yerleşmeye başladıkları bir gerçektir. Bu gelenler **İbnü'l Esir** ve **Mirhond**'un da belirttiği gibi **Cend civarı Oğuzları** idi. Dana doğrusu **Arslan** beye bağlı Oğuz-Türkmen kitlesi idi. Fakat bu gelenlerin kalabalık Selçuklu Oğuzlarını teşkil etmediğini Agacanov özellikle vurgulamaktadır.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu Oğuzları'nın ilk kafilesi Mâverâünnehire X. yüzyılın ortalarında Sâmânîlerin kendi isteği doğrultusunda yeni yaylaları kullanmak şartıyla girmiş bulunuyordu. Ancak, Buhara ve Semarhand bölgesine yerleşen Selçuklu boylarının ana kısmı, buraya daha geç bir tarihte X. yüzyıl sonu ile XI. yüzyılın başlarında gelmişlerdir⁵⁶⁰. Büyük ihtimalle kalabalık ahaliyi içeren bu göçler, Sâmânîler'le Karahanlılar arasında patlak veren savaşlar sırasında değil, Selçuk'un ölümü üzerine Sır Derya Yabgu devleti karşısında uğradıkları yenildiler sonucunda gerçekleşmiştir. O halde, Selçuklu boyuna bağlı gruplar, takriben **1010** yılına kadar, **Seyhun Nehri**'nin aşağı boylarında göçebe olarak yaşamışlardır. Ancak, Selçuk'un ölümü üzerine Cend, Ali Han'ın oğlu

⁵⁵⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 50.

⁵⁶⁰ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 272;

Şah Melik'in eline geçmiştir. Dolayısıyla, Selçuk'un ölümü sonrasında, yani XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde buradan gitmek zorunda kalmışlardır⁵⁶¹.

Selçuk, 1007 veya 1009 yıllarında, yaklaşık 100 yaşında Cend'te öldüğü bilinmektedir. Selçuk'un Mikail, Arslan, Musa ve Yunus adlarında dört oğlu bulunuyordu. Bilindiği gibi, bunlardan Mikail bir savaşta ölmüştü. Selçuk'tan sonra Türkmenlerin başına "Yabgu" unvanı ile Arslan geçti. Musa "İnanç", oğlu Yusuf da "Yinal" unvanını aldı. Bu sırada 17-20 yaşlarında olan Tuğrul ve Çağrı kardeşler de "Bey" olarak yeni teşkilatta yerlerini aldılar⁵⁶².

Artık, Selçuk'un ölmesiyle Selçuklu Türkmenleri Cend şehrini tamamen boşaltmışlar ve bütünüyle Mâverâünnehir'e, Aslan Yabgu'nun hakimiyeti altındaki Buhara civarına geldiler. Fakat son Samani meliki Muntasır'ın ölümünden sonra, adeta mülteci durumuna düşen Oğuzların bundan sonra bölgedeki bağımsızlık durumu pek uzun sürmemiştir⁵⁶³.

XI. Yüzyıl başlarında Doğu Karahanlı Hakanlığı'nın en büyük ve en güçlü hükümdarı Kadir Han Yusuf'du. Nitekim, Türklerinin en uç noktasına kadar olan araziler ona tabi idi⁵⁶⁴. Mâverâünnehir'in Karahanlı Türkleri tarafından ele geçirilmesinin, Buhara ve Semerkand civarında oturan Selçuklular üzerinde birtakım etkiler yapmaması mümkün değildi. Şüphesiz, XI. Yüzyıl başlarında Zerafşan ve Nurata Dağı eteklerinde oturan Selçuklu boyları da Karahanlı hakimiyetini kabullenmek zorunda kalmışlardı⁵⁶⁵. Ortaçağ müellifleri, onların Karahanlıları'nın hakimiyetine geçiş tarihini tam olarak belirtmezler. Muhtemelen Selçuklular, fazla direnmeden Türk-Karahanlı hükümdarlarının hizmetine girmişlerdir. Her halükarda, Selçuklular, Nasr b. Ali'nin Buhara'yı ele geçirmesine kadar bağımsız idiler⁵⁶⁶. İbnü'l-Esir şöyle der: "Samani hakimiyeti sona erdikten sonra, İlek Han gelip

⁵⁶¹ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 272.

⁵⁶² S. KOCA, a.g.e, 51; İbnü'l ESİR, a.g.e., c. IX, s. 362 vd; RAVENDİ, a.g.e., s. 85-92; el-HUSEYNİ, a.g.e., s. 2 vd; M. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 70.

⁵⁶³ S. KOCA, a.g.e, 51.

⁵⁶⁴ İbnü'l-ESİR, a.g.e., c. IX, s. 363; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 275.

⁵⁶⁵ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 275; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 65.

⁵⁶⁶ S.G. AGACANOV, s. 275.

Buhara'yı ele geçirinceye kadar Mâverâünnehir'de Alp Arslan b. Selçuk'un ismi ön plana çıkmıştı" ⁵⁶⁷.

Mevranünnehir'de Oğuzlar bu dönemde **iki gruptan** teşekkül ediyorlardı. Bunlardan birine Aslan Yabgu, diğerine ise Musa, Çağrı Bey ve Toğrul Bey önderlik ediyordu. Bunların birincisine Yabgulular, ikincisine Selçuklular deniliyordu⁵⁶⁸.

Bahsi geçen dönemlerde, Arslan Yabgu'nun yönetimindeki Oğuz boyları, **Buhara'ya bağlı Nur beldesi** civarında oturuyorlardı⁵⁶⁹. Çağrı ve Tuğrul Beylerin önderliğindeki Oğuz grupları ise, Türkistan'dan çekildikten sonra **Buhara beldesine** geçtiklerini yukarıda belirtmiştik⁵⁷⁰. Bu iki gruba bağlı Selçuklu boylarının reisleri arasında bir husumet söz konusuydu. Hakimiyet için birbirleriyle mücadeleye giren Selçuklu beyleri, bir takım siyasi hedefler peşindeydiler⁵⁷¹.

Maveraünnehir'in tek hakimi olan Karahanlı İlig Nasır Han, Türkmenlerinin bölgedeki varlıklarından rahatsız oluyor ve her zaman kendisi için tehlikeli saymaktaydı. Bir ara Çağrı ve Tuğrul Beyler İlig Nasır Han'ın baskısı üzerine Talas bölgesindeki Karahanlıların büyük Hanı'nın yanına gitmişlerdi. Fakat kabulleri esnasında saldırıya uğrayan iki kardeş kendilerine bağlı Türkmenlerle Maveraünnehir'e geri döndüler⁵⁷².

Bu sırada İlig Nasr Han'ın (1012-1013) ölümü zerine, Karahanlı hükümdarı Arslan Han tarafından esaret altına alınmış olan Karahanlı Şehzadesi Ali Tekin'in hapisten kaçarak Arslan Yabgu'nun desteğiyle Buhara'ya hakim olması siyasi dengelerin yeniden değişmesine, Gazneli Devleti'ne tarışı yeni bir ittifakın oluşturulmasına, dolayısıyla bu şartlar içinde

⁵⁶⁷ İbnü'l-ESİR, a.g.e., IX, s. 173.

⁵⁶⁸ O. TURAN, a.g.e., s. 87; AGACANOV, a.g.e., s. 276.

⁵⁶⁹ İbnü'l-ESİR, a.g.e., IX, s. 175-176.

⁵⁷⁰ İbnü'l-ESİR, IX, s. 176.

⁵⁷¹ Bunun için bkz: S. KOCA, a.g.e., s. 51-52; İbnü'l-ESİR, a.g.e., s. 178; MİRHAND, a.g.e., bkz: MİTT, c. I, 465.

⁵⁷² İbnü'l-ESİR, a.g.e., c.IX, s. 362; MİRHAND, a.g.e., bkz: MİTT, c. I, 465; O. TURAN, a.g.e., s. 89.

Selçukluların daha fazla önem kazanmasına neden oldu⁵⁷³. Fakat, sonuç itibarıyla bu durum da Türkmenlerin Maverâünnehir'deki bütünlüğünü ve güvenliğini tam olarak sağlayamamıştır.

Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcaları Arslan Yabgu'nun Ali Tigin ile anlaşmasına rağmen, Karahanlılara karşı güvenleri kalmamıştı. Nitekim onlar, Ali Tekin'in baskısı üzerine bu ittifaktan uzak durarak, kendileri için tekrar emin bir yurt aramaya karar verdiler. Bunu uygulamak için de Tuğrul Bey ve Türkmenler çöllere çekilirken Çağrı Bey, vaktiyle Abbasilerin hizmetinde bulunmuş olan Türk soydaşlarının gazalarda bulundukları, Bizans yönetimindeki **Anadolu**'ya bir keşif seferine çıktı (1018)⁵⁷⁴.

Ebu'l Farac ile Urfalı Mateos'ta bu konuda bilgiler vardır. Ebu'l Farac, bu yıllarda, "Çağrı Bey Türkmenlerden büyük bir ordu vücuda getirerek Arminya (Ermenistan) ve Horasan şehirlerini yağmaladı"⁵⁷⁵, der. Urfalı Mateos ise Ermenilerin "acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı Oğuzlar karşısında şaşkırdıklarını" yazar⁵⁷⁶.

Çağrı Bey'in üç sene süren Anadolu seferi başarıyla sonuçlandı. Bunun tabii sonucu olarak, kendilerine yeni katılmalar oldu. Böylece, Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı Türkmenler gittikçe kuvvetleniyor ve bölgenin en güçlü topluluklarından biri haline gelmişlerdi. Bu durumu kıskançlıkla karşılayan Arslan Yabgu bu çoğalmanın Türkistan ve Horasan hükümdarlarını kışkırtacağını bahane ederek dağılmalarını istedi. Tuğrul ve Çağrı Beyler de, başlarında bulunan büyüğe saygı geleneğine uyararak, bu emrini ister istemez yerine getirmek zorunda kaldılar⁵⁷⁷. Zaten bir süreden beri müstakil faaliyet gösteren Tuğrul ve Çağrı Beyler, bu davranışından sonra amcaları ile

⁵⁷³ İbnü'l-ESİR, a.g.e., c.IX, s. 363; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 567; M.A. KÖYMEN, a.g.e., s. 69.

⁵⁷⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 53; AGACANOV, a.g.e., s. 279; O. TURAN, a.g.e., s. 89.

⁵⁷⁵ Ebu'l Farac, a.g.e., s. 293.

⁵⁷⁶ Urfalı MATEOS, Urfalı Meteos Vekayi-namesi, çev: H.D. ANDERESYAN, Ankara, 1992, s. 42.

⁵⁷⁷ O.TURAN, a.g.e., s. 91; S. KOCA, a.g.e., 57.

yollarının tamamen ayrıldığını anladılar. Bundan sonra onlar, bir süre sessiz ve hareketsiz kaldılar⁵⁷⁸.

Tam bu sırada Karahanlı tahtına çıkan Yusuf Kadir Han(1024), bütün Mâverâünnehir üzerinde hakimiyet kurmak istiyordu. Bu amaçla engel saydığı Buhara hakimi olan kardeşi Ali Tiğın ile müttefiki Selçuklu Aslan Yabgu'ya karşı plan kurmaya başladı. Bu konuda Gazneliler Devleti hükümdarı **Sultan Mahmud**'un yardımına başvurmak zorunda kaldı. Bu talebi kendi aleyhinde uztaca değerlendiren Sultan Mahmud Ali Tiğın ve Aslan Yabgu meselesinin halini kendi üzerine aldı. Yusuf Kadir Han de ister istemez Sultan Mahmud'un çözüm şekline razı oldu⁵⁷⁹.

Karahanlı ve Gazneli Devleti hükümdarlarının buluşmasında, Ali Tekin ve Arslan Yabgu çöllere kaçmışlardı. Gazneli Mahmud Selçuklulara gönderdiği elçi vasıtasıyla, komşuluk ve dostluk icabı reislerinden biri ile görüşmek istediğini bildirdi. Selçuklu reisi konumundaki Arslan Yabgu, davete icabet eyledi. Bu görüşme sırasında Aslan Yabgu tutuklanarak hapis edildi. Kapatıldığı **Kalencer** kalesinde 7 sene sonra öldü⁵⁸⁰.

Arslan Yabgu'dan sonra sıranın kendisine geleceğini bilen Ali Tigin, Buhara'yı terk ederek kaçtı. Sultan Mahmud, Ali Tigin'in üzerine bir birlik gönderdi ise de, onu yakalayamadı. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'yu tutukladıktan sonra Türkmenlerin üzerine gitmedi. O, Arslan Yabgu'yu bertaraf etmekle, Türkmenleri başsız bırakıp, böylece onların kudretini kırmak istemiştir. Fakat Türkmenler başsız kalmadılar. Bu olay **Tuğrul ve Çağrı Beyleri** ön plana çıkardı. Selçuklu beyleri fiilen Türkmenlerin lideri oldular. Fakat onlar, büyüğe saygı geleneğini sürdürme ve iç dayanışmayı koruma düşüncesiyle amcaları **Musa**'yı başlarına usulen "**Yabgu**" tayin ettiler⁵⁸¹.

Fakat Musa Yabgu Selçuklu birliğini muhafaza edemedi. Aslan Yabgunun 4 bin çadırılık adamı birlikten koptu. Türkmenler, Tuğrul ve Çağrı Beylerin emri altına girmeye yanaşmadılar. Gerdizi'nin sözlerinden

⁵⁷⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 57.

⁵⁷⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 57.

⁵⁸⁰ El HUSEYİNİ, a.g.e., s. 2; AKSARAYI, Musamerat-ul-Ahyar, s. 106-107; RAVENDİ, a.g.e., c. I, s. 88; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 569; S. KOCA, a.g.e., s. 57.

⁵⁸¹ S. KOCA, a.g.e., s. 59.

anlaşıldığına göre Oğuzların bir kısmının Tuğrul ve Çağrı Beylere karşı münasebetleri düşmanca idi. Bağımsız kalma arzusunda olan bu Türkmen kütleleri, Selçuklu beylerinden kötülük ve zulüm gördükleri bahanesini ileri sürerek, **Sultan Mahmud**'tan 4 bin evin Horasan'a yerleşmeleri için izin istediler. Onlar, Sultan Mahmud'u ikna edebilmek için de "Mallarının çok olduğunu, bundan dolayı Horasan'a bolluk ve ucuzluk geleceğini, Sultanın askerleri arasında kalabalık sayıda yer alıp, hizmette kusur etmeyeceklerini" bildirdiler⁵⁸².

Türkmenlerden elde edeceği büyük verginin cazibesine kendini kaptıran Sultan Mahmud, devlet adamlarının itirazına ve uyarılarına rağmen, onların Horasan' a geçmelerine izin verdi⁵⁸³. Sultan bu Türkmen kitlesine **Serhas, Bâverd ve Ferâbe** (bugünkü Kızılarcık) civarındaki bozkırlarında meralar tayin etti⁵⁸⁴. Böylece Horasana yerleşmek amacıyla 4000 hanelik Türkmen kitlesi, Mahmud'un fermanı gereğince, aile ve hayvanlarıyla Ceyhun'u geçtiler (1025).

Arslan Yabgu'dan sonra Selçuklu Oğuzlarının idaresini ellerine alan Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcalarını tutuklayan Sultan Mahmud'a karşı herhangi bir tepki göstermedikleri gibi, amcalarını kurtarmak için hiçbir teşebbüste de bulunmadılar.

Diğer taraftan Ali Tigin, Sultan Mahmud'un Mâverâünnehir meselelerini yarım bırakarak, ülkesine dönmesinden sonra tekrar harekete geçti. Müttfikini kaybetmiş olan Ali Tigin, bu defa Tuğrul ve Çağrı Beylere yanaşmak istedi; bu düşünce ile onlara, ittifak ve hatta iktidarına ortaklık teklif etti. Bunun bir hileden ibaret olduğunu anlayan Selçuklu beyleri, bu teklifi geri çevirdiler. Siyaset yoluyla onları yanına çekemeyeceğini anlayan Ali Tigin, yöntem değiştirdi. Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf'a "**Yabgu**" unvanı teklif etmek suretiyle onu yanına çekip, Selçuklu beyleri arasında içten ayrılık yaratarak, yani onları birbirine düşürerek, gayesine ulaşma yoluna gitti. Fakat o, bu yolla da başarı sağlayamadı. Yani Selçuklu beyleri arasındaki son derece kuvvetli

⁵⁸² GERDİZİ, a.g.e., 71; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 165; S. KOCA, a.g.e., s. 59.

⁵⁸³ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 356; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 570; F. SÜMER, a.g.e., s. 8-9.

⁵⁸⁴ GERDİZİ, a.g.e., s. 67; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 169; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 570

olan iç dayanışmayı bozmadı. Bu defa Ali Tigin, kendi amacına alet olmayan Yusuf'u hile ile öldürttü. Bu durum Selçuklu ailesi arasındaki iç dayanışmayı daha da kuvvetlendirdiği gibi, Ali Tigin' e karşı mücadele azimlerini de artırdı⁵⁸⁵.

E-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN HAREZM'E GÖÇLERİ

Kurduğu tuzakların işe yaramadığını gören Ali Tigin, gerçek niyetini açığa vurarak, Selçuklu Türkmenlerine karşı dört cepheden saldırıya geçti. Ali Tigin'in saldırıları karşısında Mâverâünnehir'de tutunamayacaklarını anlayan Selçuklu beyleri, Mâverâünnehir'i terkederek, Harezm'e yöneldiler. Harezm, Gazneliler Devletine ait olup, burası merkezden gönderilen valiler tarafından yönetiliyordu. Bu sırada Harezm'de vali olarak **Altuntaş** bulunuyordu. Mâverâünnehir'de Gazneliler Devleti adına topraklarını genişletme gayesi ile harekete geçen Altuntaş, bölgenin hakimi Ali Tigin'e karşı bir ittifak cephesi oluşturma faaliyeti içindeydi. O, bu gaye ile, Cend hakimi **Şahmelik**'i kendi ittifakına almıştı. Altuntaş, aynı şekilde Selçuklu beylerine topraklarından yer vererek, onlarla dostane münasebetler kurarak, kendi yanına çekmeye çalıştı⁵⁸⁶.

Böylece, Selçuklu beyleri Tuğrul ve Çağrı kardeşler, devletlerarası mücadelelerde yerlerini alarak rol oynamaya başladılar. Fakat, müttefikleri Altuntaş, Ali Tigin ile yaptığı bir savaşta aldığı yaradan kurtulamayarak öldü. Bu durum, mevcut ittifak üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadı. Zira Altuntaş'ın yerini alan oğlu **Harun**, babasının Selçuklu beyleri ile kurmuş olduğu ittifakı ve dostluğu devam ettirmek kararındaydı. Fakat, Harun'un müttefikleri arasında uyum yoktu⁵⁸⁷.

Bu uyumsuzluğun bedelini Selçuklular çok ağır şekilde ödedi. Selçukluların Maveraünnehir'den Harezm'e göç ettiklerini Cend hakimi Şahmelik pek hoşnut değildi. Eski düşmanlığını körükleyerek kalabalık bir

⁵⁸⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 60; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 571.

⁵⁸⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 60; V.V. BARTHOLD, a.g.e., s. 571.

⁵⁸⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 61.

ordu ile çöl yolundan (Kızıl kum) Horezme gelerek ansızın Selçuklular'a baskın yaptı. (kasım, 1034). Katliam şeklinde olan bu darbede Selçuklu Türkmenlerinden yedi-sekiz bin kişi öldürölür ve büyük mal kaybına uğradılar⁵⁸⁸. Başlarını gelen bu felaketten sonra Selçuklular Harezmi'nde kendileri için emin bir yurt olamayacağı kanaatine vararak apar topar Ceyhun'un öbür yakasına geçtiler. **Ribat-ı Nemek** denilen mevkide konaklamaya başladılar⁵⁸⁹.

Öte yandan müttefiklerini kaybetmek istemeyen Harun, Selçuklu beylerini birtakım vaatlarla onları geri dönmelerine ikna etti. Beyhaki bu konuda, Harunun "Harun, haberi duyunca, belli etmemeye çalıştıysa da hayli üzüldü. Selçuk'un torunlarına gizlice bir apar göndererek bir takım vaatlarda bulundu ve şu mesajı iletti: "Toplanın ve diğer yandaşlarınızı da getirin, çünkü ben sizinle yaptığım anlaşmaya hala sadığım" dediğini yazar⁵⁹⁰. Harun b. Altuntaş'ın desteğinden cesaret alan Selçuklular, Horezm'e geri döndüler. 1034 kışı, Horezm Selçuklular'ı için çok ağır bir dönemdi. Maruz kaldıkları yenilgi sırasında çok fazla insan kaybetmişler, sürülerinden ve ağırlıklarından mahrum kalmışlardı. Gerçi, Harun sayıca bir hayli azalan Selçuklular'a bir takım konularda yardımda bulunmuştu. Horezmşah, onlara at ve silah dağıtmış; Amu-Derya üzerinde bulunan en önemli geçitlerden biri yakınındaki **Dargan'a** iskan etmişti⁵⁹¹. Burada onlar katliamın altında ezilmeyerek çarçabuk toparlandılar. Kısa bir zamanda yine eski kalabalık haline kavuştular. Bunlar Oğuz yurdundan gelmişlerdi. Bu da Selçuklu ailesinin Oğuzlar arasında itibarının ne kadar yüksek olduğunu göstergesi idi⁵⁹².

Böylece Selçukluları elinde tutmayı başaran Horezmşah Horasan'ı ele geçirmek arzusuyla, kalabalık bir ordu toplamıştı. Beyhaki, ona "her taraftan,

⁵⁸⁸ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. IX, s. 364; BEYHAKİ, Tarihi Beyhaki, bkz: MİTT, s. 235; F. SÜMER, a.g.e., s. 77.

⁵⁸⁹ F. SÜMER, a.g.e., s. 77.

⁵⁹⁰ BEYHAKİ, a.g.e., bkz: MİTT, s. 235.

⁵⁹¹ S.G. AGACONOV, a.g.e., s. 298.

⁵⁹² F. SÜMER, a.g.e., s. 77.

Kucat, Çiğrak ve Kıpçak (kabilelerinden) insanların akın akın geldiklerini" kaydediyor⁵⁹³.

Horezm ordusu, 1035 yılı ilkbaharında, **Kyat**'tan hareket ederek Mesud Gaznevi'nin ülkesinin sınırlarına doğru yola çıktı. Ancak sefer başlamadan bitti.

Yukarıda da belirtildiği gibi, usta Gazneli diplomasisinin başarılı entrikası sonucunda Harun suikasta kurban gitti. Harun b. Altuntaş'ın ölümü üzerine Horezm tahtı uğrunda kanlı savaşlar başladı⁵⁹⁴. Ülkenin tamamına sahip olma hırsına kapılan bir grup yönetici, halkı yağmalama konusunda adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Selçuklular bu durumda Harezm'de kalamazlardı. Zira, Harun'un baskısı ile güçlkle durdurulabilen Şahmelik, sönmek bilmez intikam duygusuyla kendilerini pusuda bekliyordu. Mavediünnehir'e de dönemezlerdi. Burada da Ali Tigin'in yerini alan oğulları, babalarının Selçuklu beylerine karşı düşmanlık siyasetini aynen sürdürüyorlardı. Bu vaziyette tek bir yer kalıyordu. O da Gazneliler Devletine ait Horasan'da oturan akrabalarının yanına gitmekti. Böylece, onlar Horasan'a geçmeye karar verdiler⁵⁹⁵. Horasan, medeni ve iktisadi üstünlüğü ile İslam dünyasının bir cazibe merkeziydi⁵⁹⁶.

F-) SELÇUKLU TÜRKMENLERİNİN HORASANA GÖÇLERİ

1-) Horasana Daha Önce Gelmiş Olan Oğuzlar

Arslan Yabgu'nun Sultan Mahmud tarafından bertaraf edilmesinden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylere katılmak istemeyen Türkmenler, bu hükümdardan aldıkları izinle Horasan'a geçmiş olduklarını belirtmiştik. Bilindiği gibi, Sultan bu Türkmen kitlesine Horasan'ın Nesâ, Serahs, Baverd ve Ferave civarındaki bozkırlarında meralar tayin etmişti. Tuğrul ve Çağrı

⁵⁹³ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 241.

⁵⁹⁴ İ. KAFESOĞLU, Harezmşahlar Devleti Tarihi, Ankara, 1985, s. 35-36.

⁵⁹⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 62.

⁵⁹⁶ B. ZAHODER, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", Belleten, c. XIX, sayı, 76, (Ankara, 1955), s. 491-527.

Beyler, Horasan'a gitmeye karar vermekle, daha önce buraya geçmiş olan bu soydaşlarından destek ve yardım göreceklerini umuyorlardı⁵⁹⁷.

Horasan Türmenleri başbuğları Arslan Yabgunun hapsedilmesi sebebiyle Kızıl, Boğa, Yağmur ve Göktaş gibi beylerin yönetiminde idi. Türkmenler burada bir süre sessiz ve hareketsiz kaldılar. Fakat, Gazneli valilerin aşırı vergi talepleri ve bu yüzden yaptıkları baskıları üzerine, Türkmenler yağma hareketlerine başladılar ve Horasan Valisi, Arslan Cazib'e karşı isyan ettiler⁵⁹⁸. İbnü'l Esir Baverd'e yerleşen Türkmenlerin "baş kaldırdıklarını ve her yeri yağmaladıklarını" yazar⁵⁹⁹.

Ayaklanan Oğuz Türkmenleri oradaki İran halkını öyle bezdirdiler ki, onlar da maruz kaldıkları düründan Sultana şikayet ettiler. Şikayetler üzerine Sultan Mahmud'un emriyle **Aslan Cazib** komutasındaki bir Gazne ordusu gönderildi ise de Türkmenlerin vur-kaç taktiği karşısında başarılı olamadı. Gün geçtikçe sayıları artan Türkmenlerin karşısında netice almak mümkün olmuyodu.

Bunun üzerine Gazneli Mahmud, bizzat 1028'de sefere çıkarak, Türkmenleri ağır bir yenilgiye uğrattı (1028)⁶⁰⁰. Bunlardan **Yağmur** ve **Kızıl** beylerin başkanlığındaki bir kısım Türkmenler Dihistan'ı geçip Balhan dağlarına sığındılar⁶⁰¹. Ancak iki bin kadar Türkmen Buka, Göktaş, Dana, Mansur ve Anasioğlu beylerin komutasında önce Kirman'a, sonra orada tutunamayıp İsfahan'a geçtiler⁶⁰². Sultan Mahmud, Türkmenleri Horasan'ın dışına çıkarmakla yetinmedi; gittikleri yerlerde de zaman zaman takibata uğratarak, onların tekrar güçlenmelerine fırsat vermedi. İki sene boyunca Horasan'ı Türkmenlerden temizledi. Bu şekilde Horasana ilk gelen Türkmen yahut Oğuz kavmi bu zamandan itibaren iki kısma ayrıldı: Balhan Türkmenleri ve Irak Türkmenleri. Bunlardan kuzeye giden Türkmenler Sultan Mesut tarafından durmadan takip edilmiştir. Gazneli Devletin hududu dışına

⁵⁹⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 62.

⁵⁹⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 63; M.A. KÖYMEN, a.g.e., s. 169; B. ZAHODER, a.g.m., s. 519.

⁵⁹⁹ İbnü'l Esir, a.g.e., c. XII, s. 212.

⁶⁰⁰ S. KOCA, a.g.e., s. 63.

⁶⁰¹ GERDİZİ, a.g.e., bkz. MİTT, s. 230. İbnü'l Esir, a.g.e., s. 267.

⁶⁰² İbnü'l Esir, a.g.e., s. 324.

çıkan Türkmenler'i siyasi nüfusunu kullanmak suretiyle temizlemeye çalışmıştır. Bu nedenle Türkmenler birkaç yıl içinde birkaç devlet değiştirmişlerdir. Önce Kirman Büveyh'lileri Devletine , sonra, İsfahan'da hâkim Kâkeveyh oğulları Devletine, en sonunda da Azerbaycan emirliklerine sığınmışlardı⁶⁰³.

Sultan Mahmud'un ölümü üzerine oğulları arasında başlayan taht mücadelesi (1030), Türkmenlerin önemini birden artırdı. Sultan Mahmud'un oğullarından Mesud, Gazne tahtını ele geçirmek için harekete geçince, kuvvetlerinden yararlanmak üzere Türkmenleri gittikleri yerlerden geri çağırdı. Gazneli devlet adamlarının ve ordusunun kendisinin yanına geçmesi üzerine Mesud'un Türkmenlere ihtiyacı kalmadı. Bu defa Mesud, Horasan' a dönmüş olan bu Türkmenleri yardımcı kuvvet olarak Gazneli ordusunda hizmete alarak, hepsini Irak ordusu komutanı **Taş-ı Ferraş**'ın emri altına verdi. Böylece Sultan Mesud, Türkmenleri daima kontrol altında tutacağını umuyordu. Bu durum Türkmen beylerine çok ağır geldi onlar, vaktiyle Tuğrul ve Çağrı Beylerin bile emri altına girmemişlerdi. Türkmen beyleri ister istemez bu duruma bir süre katlanmak zorunda kaldılar. Bu arada Gazneliler Devletinin düzenlediği birçok sefere katıldılar ve bu seferlerin başarıya ulaşmasında başlıca rol oynadılar. Fakat, Türkmen beyleri ile Gazneli komutanlar arasında karşılıklı güvensizlik hali devam ediyordu. Özellikle, başlarında bulunan **Taş-ı Ferraş**, onların serbest hareket etmelerine izin vermiyor, sık sık baskısını hissettiriyordu. Öte yandan Sultan Mesud da endişe içinde idi. Bunun için Mesud, şüphelendiği Türkmen beylerini ortadan kaldırarak, onların hareket kabiliyetini tamamen kırmak istedi. O, bu düşünce ile başta **Yağmur** olmak üzere 50 kadar **Türkmen beyini** öldürttü. Bu durum, öldürülen beylerin çocuklarının ayaklanmalarına yol açtı⁶⁰⁴.

Türkmenler, Yağmur Bey'in oğlunun başkanlığında Balhan dağından indiler. Bunlara **Kızıl, Boğa, Göktaş** gibi beylerin de katılmasıyla isyan daha da büyüdü. Gaznelilerden öç almak için Rey'den Tus'a dek bütün Komis ve Horasan vilayetlerine saçıldılar. (1034). Türkmenler bölgenin şehirlerini birer

⁶⁰³ M.A. KÖYMEN, a.g.e., s. 173.

⁶⁰⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 64.

birer yağma ve tahrip ettiler. Önlerine çıkan Gazneliler Devletinin ordularını birer birer yendiler. Ve bu kargaşa arasında, doğudan Amu Derya kıyılarından, Tirmiz ve Belh kentlerinden akın akın Türk göçebelerinin Horasan'a doğru geldikleri söylenir⁶⁰⁵. Gazneli Devleti ise Türkmenler karşısında yeterince müdahale edememekte, olaylar kaşısında kayıtsız kalmaktaydılar.

2-) Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a Geçişleri

İşte Gazneli Devletinde iç kargaşaların yükseldiği bir dönemde, Harezm'de gelişen siyasi olaylardan etkilenerek **Tuğrul ve Çağrı Beyler**, Horasan'a göç ettiler(1035). Selçukluların Horasana göç etmelerine zorlayan nedenlerin başında yukarıda da bahsettiğimiz gibi müttefiki olan Harun'un ölmesiyle Horezm'de ortaya çıkan kargaşalar ve **Şahmelikten** gelecek olan tehlike idi⁶⁰⁶.

Selçuklular topluca Amu-Derya'yi geçtikten sonra önce **Amul'a** yönelerek, orasını ele geçirip ve yağmaladıktan sonra Nesâ'ya geldiler⁶⁰⁷. Dana önce buralarda yaşayan Türkmenler de onlara katıldılar⁶⁰⁸. Bu katılmalarla birlikte kuvvetler 10 bin atlıya ulaşmıştı⁶⁰⁹.

On bin atlı, aile fertleriyle birlikte elli bin insan eder. O çağlarda, orta boy bir çarpışma üç ila altı bin savaşçıyla yürütüldüğüne göre on bin atlı ciddi bir rakamdır. Anlaşılan, Amu-Derya'yı geçerken Selçuklular'a önemli kesimini Oğuz ve Kıpçaklar oluşturmuştu. Selçuklu safları daha sonra Horasan'da Balhan civarından gelen Yağmuroğlu kuşağının bütün kızgın Türkmenleri ve hatta Harun'un ölümüyle dağılan **Harezm** ordusundan geriye kalanlar hep oradaydı. Böylece kısa bir zaman zarfında bütün Oğuz Türkmenleri, Selçuklu

⁶⁰⁵ M. A. KÖYMEN, a.g.e., s.

⁶⁰⁶ S.G.AGACANOV, a.g.e., s. 299.

⁶⁰⁷ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 300.

⁶⁰⁸ F. SÜMER, a.g.e., s. 78; E. MERÇİL, Gazneliler, s. 60-61; S. KOCA, a.g.m., s. 537.

⁶⁰⁹ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 246; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 199; F. SÜMER, a.g.e., s. 77; S. KOCA, s. 66; bkz: BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 246.

Musa Yabgu, Çağrı ve Tuğrul Beyler ile İbrahim Yınal'ın başkanlığında Nesâ civarında birleştiler⁶¹⁰.

Musa Yabgu, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in yönetimindeki Selçuklular Nesâ çevresine yerleşir yerleşmez, **Horasan Divan Reisi Suri'**ye bir mektup gönderdiler. Selçuklu beyleri bu mektupta Horasan'a gelmelerine yol açan sebepleri izah ettikten sonra içlerinden biri daima sarayda bulunmak üzere Sultan'ın hizmetine girmek istediklerini, buna karşılık **Nesâ ve Ferave** vilayetlerinin kendilerine verilmesi talebinde bulundular⁶¹¹. Kendilerinin böylece Balhan dağından, Dihistan'dan Harizm sınırlarından ve Ceyhun tarafından gelebilecek akınları önleyeceklerini, Irak ve Harizm Türkmenlerini de kovacaklarını bildirdiler⁶¹².

Türkmenlerinin böyle birden Horasan' a inmeleri ve sayılarının gün geçtikçe artması, başta Sultan Mesud olmak üzere Gazneli devlet adamları arasında büyük telaş ve endişe yarattı. Nitekim, Irak Türkmenlerinin bir yıl önceki dehşet uyandıran ayaklanmaları devlet adamlarının hafızasından henüz silinmemişti. Üstelik aynı devlet adamları, Selçuklu Türkmenlerini soydaşları Irak Türkmenlerinden daha tehlikeli buluyorlardı. Bir devlet adamı haberi duyunca **“Horasan elden gitti”** diye bağırmış, vezir Ahmed b Abd us-Samed ise, Irak Türkmenlerini kastederek, **“Bugüne kadar işimiz çobanlar ile idi, şimdi ülke zapteden emirler geldiler”** diyerek, daha önce gelenlerin sıradan çobanlar iken şimdi gelenlerin güçlü beyler olduğunu anlatmaya çalışıyorlardı⁶¹³.

Tuğrul ve Çağrı Beylerin bu cüreti karşısında son derece sinirlenmiş olan Sultan Mesud, Selçukluların mantık dışı teklifini red ederek, kısa sürede

⁶¹⁰ S. DİVİTÇİOĞLU, a.g.e., s. 88.

⁶¹¹ Selçuklu beylerinin bu bölgeyi tercih ederlerindeki sebep; kendilerine bağlı olmayan Balhan'da, Mangışlak'da ve Seyhun boylarındaki Oğuzlarla her zaman kolayca temas sağlanabilecek bir konumdaydı. Ayrıca Nesâ çevresi, geniş otlaklarıyla Türkmenlerin göçebe hayat tarzlarına son derece elverişli bir bölge idi. Bkz: S. KOCA, a.g.e., s. 65.

⁶¹² F. SÜMER, a.g.e., s. 78; Mektubun türkçe tercümesine bkz: M. KÖYMEN, a.g.e., s. 200.

⁶¹³ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 254.; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 200-201; F. SÜMER, a.g.e., s. 78; E. MERÇİL, Gazneliler, s. 63-64; S. KOCA, a.g.e., s. 65.

Türkmenlerin üzerine yürüyüp, kuvvetlenmelerine fırsat vermeden onların Horasan'dan çıkarılmasını istedi⁶¹⁴.

3-) Tarihin Seyrini Değiştiren Zeferler

a-) Nesâ Seferi

Aslında Selçuklu beyleri yazdıkları mektuba Sultan Mesud cevap olarak kendilerine saldırma emrini vereceğini büyük ihtimalde tahmin etmişlerdi. Nitekim olaylar tahminleri üzerine gelişti. Sultan Mesut'un emri üzerine subaşı **Hâcib Beğ-toğdu** emrindeki on komutanla yönetilen on yedi bin kişilik ve iki bin gulamlık Gazne ordusu **Nesâ'ya**, Selçuklular üzerine yürüdü. İki ordu Nesâ yöresinde karşılaştı. Fakat Gazneli ordusu ağır bir bozguna uğradı ve bütün ağırlıklarını da kaybetti (1035)⁶¹⁵.

Selçuklu beyleri bununla yetinmediler; kazandıkları askeri zaferin siyasi sonucunu alabilmek için Gazneliler Devleti vezirine bir elçilik heyeti gönderdiler. Yapılan görüşmenin sonucunda, taraflar anlaşmaya vardılar. Anlaşma gereğince, Selçuklu Türkmenleri Gazneliler Devletine tabi olacaktı. Selçuklu beyleri sırasıyla Gazne sarayında rehin olarak bulunmak suretiyle de bu tabilik şartını yerine getireceklerdi. Buna karşılık Gazneliler Devleti de Selçuklu beylerine **Nesâ**, **Ferâve** ve **Dihistan** vilayetlerini verecekti⁶¹⁶.

Bu anlaşma metni Sultan Mesut nezdinde aynen kabul görüldü ve Selçukluların Horasandaki siyasi varlıkları bu şekilde resmen teyit edilmiş oldu. Selçuklu Türkmenleri bu antlaşma ile işgal altında bulundurdıkları topraklarda mülteci olmaktan kurtulmuşlar ve bu toprakların sahibi haline gelmişlerdir⁶¹⁷.

⁶¹⁴ O. TURAN, a.g.e., s. 96.

⁶¹⁵ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 249; el-HÜSEYNİ, a.g.e., s. 3-4; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 215; O. TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1999, s. 96; F. SÜMER, a.g.e., s. 78; S. KOCA, a.g.e., s. 67.

⁶¹⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 67; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 226; F. SÜMER, a.g.e., s. 78; S. G. AGACANOV, Gasudarstvo Selçukidov i Srednaya Asya v XI-XII. vv, Moskova, 1991, s. 48.

⁶¹⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 68.

Türk geleneğine göre elde edilen topraklar Selçuklu oğulları arasında paylaşıldı. Ferave kenti Musa Yabguya, Dihistan Çağır Bey'e, Nesâ Tuğrul Bey'ye düştü⁶¹⁸.

Böylece Tuğrul ve Çağır Beylerin Gazneliler Devleti ile 1035 yılında Nesâ yöresinde yaptıkları bu savaşın zaferle sonuçlanması, o zamana kadar aleyhlerine olan tarihin seyrini birden değiştirdi. Artık, tarihin seyri Gaznelilerin aleyhine, Selçuklu Türkmenlerinin lehine gelişmeye başladı⁶¹⁹.

b-) Serahs Zaferi

Selçuklular Sultan Mesud'la yaptıkları antlaşmaya hiçbir zaman uyumadılar. Üstelik Sultan Mesud'un kendileriyle anlaşmada gösterdiği uysallık, Selçuklu beylerinin yeni isteklerle tekrar karşısına çıkmasına yol açtı. Buna zorlayan başlıca neden Selçuklular'ın Horasan'a gelmeleri ve bir kısım sınır bölgelerini işgal etmeleri ile **Balhan** ve **Seyhun** yolları açılmış ve buradan Horasan'a Türkmenlerin akın akın gelmeye başlaması idi. Muhtemelen birliğe yeni katılımlarla kalabalıklaştıkları için kendilerine verilen yerler yeterli gelmemeye başlamıştı⁶²⁰.

Selçuklu beyleri bunu fırsat bilerek ellerindekiyle yetinmeyip hakimiyet alanlarını daha da güneye doğru genişletmek istiyorlardı. Bu şekilde onlar 1036 yılının kasım ayında Sultan Mesud'dan göçebe Türkmenlere bulundukları yerlerin yetmediğini ileri sürerek **Merv**, **Serahs** ve **Baverd** şehirlerini ve civarını kendilerine verilmesini istediler. Buna karşılık olarak da Gazneliler Devletine maaşlı asker olarak hizmet edecekleri vaadinde bulundular⁶²¹. Zaten Kuzey-batı Horasan'ı Selçuklular'a kaptırmış olmasıyla üzgün olan Sultan Mesud bu teklif karşısında çok kızdırmış olmalı ki Selçuklulara karşı savaş ilan etti. İsteklerine olumsuz cevap alan Selçuklular **Talkan**, **Fariyab** ve **Balh** şehirlerini yağmaladı. Bu esnada Hindistan'a sefere

⁶¹⁸ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 253; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 226; O. TURAN, a.g.e., s. 97; F. SÜMER, a.g.e., s. 78; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 48; S. POLAT, a.g.e., s. 49.

⁶¹⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 69.

⁶²⁰ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 253; F. SÜMER, a.g.e., s. 79. O. TURAN, a.g.e., s. 97.

⁶²¹ S. KOCA, a.g.e., s. 70; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 48.

çıkmağ üzere olan Mesud, komutanlarından **Hacib Sübaşı**'nı Selçuklulara karşı düzenli bir ordu ile gönderdi. Fakat Gazne ordusu hızla çöllere çekilen Selçuklu Türkmenlerine karşı bir başarı sağlayamadılar⁶²².

Mesud'un Hindistan seferi dönüşünde ilk işi Hacib Sübaşı idaresinde Selçuklular'a karşı yeni bir ordu sevk etmek oldu. Mesud, komutanından bir an önce Selçuklu belleri ile bir meydan savaşını yaparak onları yenmesini istiyordu. Hacib Sübaşı Selçuklularla açık meydan savaşını yapmaktan çekindiyse de, Mesud'un emriyle, Serahs yöresinde bulunan Selçuklu Türkmenlerinin üzerine yürümek zorunda kaldı. **Serahs** yöresinde gerçekleşen savaşta Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı (Mayıs 1038)⁶²³.

Selçuklular bu ikinci zaferden sonra Horasan'ın büyük kısmına sahip oldular. Tuğrul ve Çağrı beyler bu zaferden sonra kendilerine hükümdar gözü ile bakmaya başladılar. Böylece Selçuklu beyleri, burada kendi devletlerini kurma kararına vararak, hemen teşkilatlanma yoluna gittiler. Onlar, zaferden hemen sonra düzenledikleri kurultayda, Tuğrul Beyi başlarına hükümdar seçtiler. Türk devlet anlayışının bir icabı olarak da, sahip oldukları toprakları kendi aralarında taksim ettiler. Buna göre, Tuğrul Bey Horasanın merkezi **Nişapur**'u, Çağrı Beg **Merv**'i, Musa Yabgu da **Serahs**'ı almıştı. Selçuklu beylerinin teşkilattaki yerleri de bu sıraya göre oldu⁶²⁴.

Tuğrul Beyin payına bırakılan Nişapur henüz fethedilmemişti. Bunun üzerine Tuğrul Bey üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı Nişapura gönderdi. İbrahim Yınal, 3 bin kişilik bir atlı birliğin başında Nişapur'a geldi ve şehri savaşmadan Tuğrul Bey adına teslim aldı. İbrahim Yınal'ın öncü birliklerinden sonra Tuğrul Bey askeriyle Nişapur'a girdi. Tuğrul Bey adına "**melik ul-mulk**" (melikler meliki) unvanı ile hutbe okundu. Bu bir hükümdarlık alametlerinden idi⁶²⁵. Tuğrul Bey'in şehre girişinde hükümdarlık

⁶²² BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 256; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 48; S. KOCA, a.g.e., s. 70.

⁶²³ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 263; O. TURAN, a.g.e., s. 99; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 249; F. SÜMER, a.g.e., s. 82; S. KOCA, a.g.e., s. 70. E. MERÇİL, a.g.e., 67-68.

⁶²⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 70; SÜMER, a.g.e., s. 82.

⁶²⁵ F. SÜMER, a.g.e., s. 82.

sembollerinden olarak, kolunda gerilmiş bir yay ile kemerinde üç ok bulunuyordu⁶²⁶. **Nişapur**'u Selçukluların merkezi olarak seçtiler⁶²⁷. Bundan sonra Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un Nişapur'daki tahtına oturarak, şehrin ileri gelenleri ile görüştü ve halkın şikayetlerini dinledi⁶²⁸. Bu şekilde yavaş yavaş oluşmaya başlayan yönetim mekanizmasının bu şekilde temelleri atılırken, Selçuklular henüz güçlü devlet teşkilatlanmasından uzaktılar. Fakat, Selçuklu beyleri, Gaznelilere karşı arka arkaya kazandıkları zaferlerle Horasan'da kendi devletlerini kurma yolunda büyük mesafeler katetmişlerdir.

Arka arkaya edinen zaferler ne Selçuklu Türkmenlerinin ve ne de Gazneliler'in kaderini kesin olarak tayin eden birer zafer olabilmıştır. Artık her iki taraf da meselenin çözümünü kesin sonuçlu bir meydan savaşında görmekteydi. Böylece, taraflar için bir meydan savaşı adeta kaçınılmaz olmuştur⁶²⁹.

c-) Dandanakan Zaferi

İki emirinin üst üste yenildiğini gören Sultan Mesud, durumu ciddiye alarak bizzat kendisi Selçuklular'ın üzerine yürümeye karar verdi ve iyice hazırlanarak harekete geçti. Çağrı Bey idaresindeki Selçuklu birlikleri, 6 Nisan 1039' da **Ulya-âbâd** mevkiinde Mesud'un ordusu üzerine saldırdı. Fakat Selçuklu ordusu başarılı olamayarak Gazneliler karşısında bozguna uğrayarak geri çekildiler⁶³⁰.

Bu zaferden moral bulan Sultan Mesut, 70.000 süvari ve 30.000 piyadeden oluşan Gazneli ordusu ile Serahs'a doğru yoluna devam etti. Selçuklular tarafında Gazne ordusu karşısında ne yapılacağı görüşüldükten sonra, çöllere çekilmek yerine mücadeleye devam kararı alındı. Fakat

⁶²⁶ BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 268; F. SÜMER, a.g.e., s. 82; S. KOCA, a.g.m., s. 538.

⁶²⁷ Nişapur, Hindistan'dan ve orta Asya'dan batıya, Basra körfezinden kuzeyde Volga (Etil) boylarına giden ticaret yollarının kavşağında bulunuyordu. Başka bir ifade ile Nişapur, Türk ülkeleri ile İslam ülkeleri arasındaki ticarete aracılık ediyordu: bkz. S. KOCA, a.g.e., 71.

⁶²⁸ İbnü'l-ESİR, a.g.e, c. IX, s. 350; BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 268; BUNDARI, a.g.e., s. 5; O. TURAN, a.g.e., s. 100; F. SÜMER, a.g.e., s. 82; S. KOCA, a.g.e., s. 72.

⁶²⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 73.

⁶³⁰ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 368; F. SÜMER, a.g.e., s. 83; S. KOCA, a.g.e., s. 73; S. POLAT, a.g.e., s. 52

meşdan savaşını göze almaktan çekinen Sel uku sultanları geri çekilme ve yıpratma taktiği ile Gazneli ordusuna önemli kayıplar verdi. Her ne kadar galip gelse de Selçuklu g  erlerini kovalamaktan yorgun düşmüş olan Sultan Mesud onlara bir anlaşma teklif etti. Gazne ordusu **Herat**'a çekilirken, Selçuklular da **Nişabur**, **Serahs** ve **Merv**'den çekilecekti. Ayrıca **Nesâ**, **Baverd** ve **Ferave** şehir ve hudutları Selçuklulara kalacaktı⁶³¹.

Bu anlaşma iki taraf için de hazırlıklarını tamamlamak için önem azetmekte idi. Daha önce kazanılan zaferlerin yarattığı yankı T rkistandan yeni bir g   dalgasını doğurmuştu. Bunun sayesinde Selçukluların sayısı artmakta idi⁶³². Fakat Tuğrul bey yeni de iyi donanan Gazneli orsusu ile savaşmaktan çekiniyordu. Bunun  zerine hazırlıklarını tamamlayan Mesud 50.000 kişilik süvari ve 300 filden oluşan bir ordu ile tekrar harekete ge ti⁶³³.

Selçuklu begleri Serahs' da bir kengeş düzenlediler. Başta Tuğrul Beg olmak üzere bir kısmı Horasan'ı terketmeyi teklif ederken,  ağrı Beg Mesud'un ordusunun hantal olduğunu, hareketli ve  evik bir ordu ile mağlup edilebileceğini, dolayısıyla savaşarak bu için bitirilmesi gerektiğini teklif etti. Sonuçta  ağrı 'nın teklifi kabul edildi⁶³⁴.

Fakat **Serahs**   l nde yapılan savaşta Gazneliler galip geldiler ise de bu, kesin bir zafer değildi. Mesud, galibiyetinin kesin bir zafer olduğuna inanarak, Selçukluların **Balhan** dağlarına ve **Ceyhun** boylarına kaçtıklarını sanıyordu. Oysaki Selçuklular vur kaç taktiği ile Gaznelilerin karşısına tekrar çıkararak onları hayrete düşürdü. Bu seferde Selçuklu birlikleri su kaynaklarının yatağını değiştirmek ve kuyuların bulunduğu yerlere h c m etmek suretiyle Gazne ordusunu büyük ölçüde yıprattı⁶³⁵.

İki taraf arasındaki savaş, 1039 yılının ilkbaharından 1040 yılının ilkbaharına kadar sürdü. Sonunda, Gazneli ordusunu yeterli kadar yıpratmış oldukları kanaatine varan Selçuklu beyleri, **Merv** yakınlarındaki

⁶³¹ S. POLAT, a.g.e., s. 52

⁶³² O. TURAN, a.g.e., s. 104; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 304.

⁶³³ S. POLAT, a.g.e., s. 52.

⁶³⁴ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 368; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 326; F. SÜMER, a.g.e., s. 83; S. KOCA, a.g.e., s. 75; S. POLAT, a.g.e., s. 52.

⁶³⁵ RAVEND , a.g.e., s. 99; O. TURAN, a.g.e., s. 105; F. SÜMER, a.g.e., s. 84.

Dandanakan hisarı önünde meydan savaşını kabul ettiler. Son derece hareketli olan Selçuklu birlikleri in durmadan tekrarladıkları vurma ve geri çekilme taktiği üç gün sürdü. Zaten bitkin vaziyette olan Gazneli ordusu, bu şiddetli saldırılar karşısında daha fazla dayanamadı. Bozğun halinde dağıldı. Savaşı kaybeden Sultan Mesud, yanında kalan 100 kadar has adamıyla birlikte Gazne şehrine doğru kaçtı. Gazneliler Devletinin bütün ağırlıkları Selçukluların eline geçti(24 Mayıs 1040)⁶³⁶.

Galibiyetten sonra Selçuklu beyleri savaş meydanına bir taht kurdular ve Tuğrul Bey'i bu tahta oturtup "**Horasan Emiri**" olarak selamladılar⁶³⁷.

Böylece, Selçuk ile başlayan, oğlu Arslan Yabgu ve özellikle torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler ile devam eden yüzyıllık mücadele, zaferle sonuçlandı; kaynaklarda "**Selçukiyân**" veya "**Selâçika**" adıyla anılan, modern tarihçilerin de "**Büyük Selçuklî Devleti**" adını verdikleri Türk devletinin kuruluşu tamamlandı. Atık İslam dünyasında Selçuklu hâkimiyeti devri başlamış oldu⁶³⁸.

G-) TUĞRUL BEY YÖNETİMİNDE DEVLETİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Selçuklu (Oğuz) beyleri **Dandanakan** zaferinden sonra (1040) aynı ay içinde **Merv** şehrinde bir araya geldiler ve devlet namına mühim kararlar aldılar. İlk iş olarak Tuğrul Bey Selçuklu beylerinin birlik ve beraberliğinin önemini arz eden konuşması ile o güne kadar devam edegelen aralarındaki dayanışmayı bir daha pekiştirmiş oldular. Arkasından Müslüman dünyada meşrulaşabilmelerinin en önemli yolunun da halifelik makamı tarafından da tanınmak olduğunu iyi bildikleri için, Abbasi Halifesi **Kâim bi-Emrillâh**'a mektup yazarak **Ebu İshak el-Fukkai**'yi Bağdad'a elçi olarak gönderdiler. Mektupta son gelişmeler anlatıldıktan sonra halifeye sadık olduklarını ve

⁶³⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 76; F. SÜMER, a.g.e., s. 86; S. POLAT, a.g.e., s. 52.

⁶³⁷ S. KOCA, a.g.m., s. 540.

⁶³⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 77.

Horasan'da adaleti tesis edeceklerini bildirdiler. Kendilerinin bir devlet olarak halife tarafından tanınmasını istirham ettiler⁶³⁹.

Diğer bir önemli adım da devlet yapılanmasında gerçekleştirdi. Selçuklu beyleri, devletlerini, içine girdikleri İslam medeniyetinin şartlarına uygun bir tarzda şekillendirdiler. Onlar, temelde ve özde Türklük özelliklerini koruyarak, **İslami** yönetim tarzını benimsediler. Samani, Gazneli ve Abbasi Devletlerine ait müesseselere ve geleneklere bünyelerinde yer verdiler; İslami isimler, unvanlar ve lakaplar aldılar⁶⁴⁰.

Zaferden sonra önemli bir değişiklik de ordu teşkilatında yapıldı. Selçuklu ordusu Dandanakan zaferine kadar Oğuz (Türmen) atlılarından meydana geliyordu. Dandanakan zaferinden sonra Gaznelileri kendilerine örnek alan Selçuklu beyleri, tıpkı onlar gibi ordularını **"gulam sitemi"**ne göre yetişmiş Türklerden teşkil etmeye başladılar. Bunun için, onlar, gerek Dandanakan savaşından önce, gerekse bu savaş sırasında kendilerine sığınan **Gazneli gulamları** hizmete aldılar. Böylece, yeni Selçuklu ordusunun temeli atılmış oldu. Öte yandan, büyük zaferin kazanılmasına kadar büyük sıkıntılar çekmiş olan Türkmenler, geri plana itildi. Bu gulamlar daha sonra katkılarına karşılık olarak kendilerine verilen **"İktalar"** ile çok güçlü ve zengin hale gelmişler. Bu durum Türkmenler'in küskünlüğüne sebep olmuştur. Selçuklular'a sırt çeviren Türkmenler batı uçlarına giderek, Yukarı Mezopotamya, Arzerbaycan ve Anadolu'nun fethinde ve Türkleşmesinde başlıca rol oynadılar⁶⁴¹.

Bundan sonra Selçuklu beyleri hakim oldukları ve ayrıca ileride fethetmeyi planladıkları ülkeleri, **"devleti hanedan ailesinin ortak malı sayan"** eski Türk devlet ananesi gereğince aralarında bölüştüler. Bu bölüşmeye göre; Tuğrul Bey **"Sultan"** sıfatıyla Nişapuru alarak batıya İran ve Irak gibi henüz fethedilmemiş ülkeleri aldı. Çağrı Bey'e **"Melik"** unvanı ile

⁶³⁹ RAVENDİ, a.g.e., s. 103; MEVDUDİ, a.g.e., s. 161; BUNDARİ, a.g.e., s. 5; M. A. KÖYMEN, a.g.e., 361; E. MERÇİL, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi" Türkler, c. IV, (Ankara, 2002), s. 601; S. KOCA, a.g.m., s. 541.

⁶⁴⁰ S. KOCA, a.g.m., s. 541; F. KÖPRÜLÜ, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri, İstanbul, 1983, s. 25 v.d.

⁶⁴¹ S. KOCA, a.g.m., s. 541.

fethi konusunda anlaştılar⁶⁴⁵. Fetih hareketlerine bir kaç yönde ve hemen hemen aynı anda girişildi. 1040 yazı sonunda Tuğrul Bey, 10 bin suvariyle Nişapur'a hareket etti. Gaznelilere ve Karahanlılara ait Doğu İslam ülkelerinde Salçuklu hakimiyetini yayma ve genişletme faaliyeti Tuğrul Beyin ağabeyi Çağrı Bey ile her ikisinin de amcası olan Musa Yabgu'ya bırakılmıştı. Selçuklu beyleri, planları gereğince, **Merv**'den ayrılarak hemen harekete geçtiler. Musa Yabgu **Herat**'a, Çağrı Bey kuvvetleriyle birlikte **Belh** ve **Toharistan**'a yöneldi⁶⁴⁶.

Çağrı Bey hakimiyet sahası olarak aldığı Horasan'ın kuzey kısmı ile Gaznelilerin elinde bulunan bölgelerde başarı ile savaşarak Gaznelileri Horasandan uzaklaştırdılar. Çağrı Bey, 1040 yılının sonbaharında Gaznelilerin önemli şehirlerinden **Belh**'i ele geçirerek burayı kendine merkez yaptı. Buradan hakimiyetlerini kısa sürede bütün Toharistan'a yaymaya muvaffak oldu⁶⁴⁷.

Bu arada Musa Yabgu da beraberindeki 5000 süvari ile **Herat**'ı zaptederek buraya yerleşmişti. Herat şehrine yerleşen Musa Yabgu, yeğeni **Ertaş** (İbrahim Yinal'ın kardeşi) vasıtasıyla **Bust** ve **Sistan** bölgesini ele geçirerek Selçuklulara bağladı. Fakat buna karşılık Musa Yabgu'nun Herat'taki hakimiyeti uzun sürmedi. Gazne tahtına çıkan Sultan Mevdud (1041-1049) 1042 yılında Herat ve Sistan havalisini geri alma çabalarına girişti. Sonucunda Herat'ı kurtardı⁶⁴⁸. Fakat Sistan'ı Ertaş'dan geri alamadı⁶⁴⁹.

Sultan Mevdud'la toparlanan Gazneliler'in, Horasan'ı Selçuklular'dan bütünüyle geri alma çabaları onları Çağrı Bey'le karşı karşıya getirdi. 1043 yılında Sultan Mevdud birlikleri Gazne'den hareket ederek Çağrı Bey'in yönetimindeki topraklara girdi. Sultan Mevdud ilk aşamada Çağrı Bey'in oğlu Alp Aslan komutasındaki Selçuklu ordusu karşısında başarı sağladı ise de devamını getiremedi. Çağrı bey Alp Aslan'la birlikte hareket ederek henüz

⁶⁴⁵ S. G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 315.

⁶⁴⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 86.

⁶⁴⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 86; E. MERÇİL, a.g.m., s. 601.

⁶⁴⁸ S. G. AGACANOV, a.g.e., 316; O. TURAN, a.g.e., s. 110.

⁶⁴⁹ O. TURAN, a.g.e., s. 109.

Gazneliler elinde bulunan **Tirmiz, Kubadiyan, Vahş, Kunduz** şehirlerini fethettiler⁶⁵⁰. Daha sonra Çağrı Bey, ordusunu **Bust'**a sevkettiye de, Ganeliler tarafından geri püskürtüldü. Yıllarca süren bu mücadele sonucunda Selçuklular 1059 yılında Gaznelilerle aralarında Hindukuş dağları sınır kabul edilmek üzere bir antlaşma yaptı. Böylece, Gaznelilerle Selçuklular arasında 50 yıl sürecek uzun bir barış dönemi açıldı. Hindukuş dağları da, Çağrı Beyin Selçuklu hakimiyetini yayma ve genişletme faaliyetinin Gazneli topraklarında son sınırı oldu⁶⁵¹.

Doğu İslam ülkelerine yapılan diğer bir başarılı fetih hareketi birleşik Tuğrul ve Çağrı Beylerden geldi. Onlar iç dayanışmanın güzel bir örneği olarak, eski düşmanları **Şahmelik**'in eline geçmiş olan Harezm üzerine birlikte bir sefer düzenlediler. Selçuklu beyleri, bu sefer sonucunda Harezm'i ele geçirdikleri gibi, Şahmelik'i de yakalayarak cezalandırdılar⁶⁵². Şahmelik'in hezimet, Oğuz Yabgu Devleti'nin bayında bulunan yönetici kesim için ağır bir darbe olmuş; **Barani** soyundan gelen **Yenikent** ve **Cend** hanları, **Horezm** üzerindeki hakimiyetini kaybetmişlerdi. Üstelik Şahmelikin mağlubiyetiyle zayıflayan Sır Derya Oğuz Devleti, 1050'lerin başında Kıpçak boylarının hücumları neticesinde tarih sahnesinden silinecektir⁶⁵³.

H-) BATI İSLİM ÜLKELERİNDE (İRAN) SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILMASI

Selçuklu hakimiyetini yayma ve genişletme faaliyetlerinin asıl büyük ve önemli kısmı Tuğrul Bey yönetiminde batı İslam ülkelerinde gerçekleştirildi. Sultan ordusunun öncü kuvvetleri **İbrahim Yinal, Kutalmış, Kara Arslan Kavurt, Yakuti** ve **Melik Hasan** gibi son derece yetenekli ve iyi yetişmiş hanedan üyeleri tarafından kumanda ediliyordu⁶⁵⁴. Bu beyler zapt etmekle

⁶⁵⁰ O. TURAN, a.g.e., s. 110.

⁶⁵¹ S. KOCA, a.g.e., s. 87; S. AGACANOV, a.g.e., s. 316.

⁶⁵² S. KOCA, a.g.e., s. 87; F. SÜMER, a.g.e., s. 88; O. TURAN, a.g.e., s. 110; S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 317.

⁶⁵³ S. AGACANOV, a.g.e., s. 318.

⁶⁵⁴ S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 318; S. KOCA, a.g.e., s. 87.

görevlendirildikleri ülkelere giriyorlar, direniş odaklarını dağıtıyorlar ve Tuğrul Bey'e öncülük ederek, onun işini büyük ölçüde kolaylaştırıyorlardı⁶⁵⁵.

Tuğrul Bey Horezm'i ele geçirdikten sonra büyük bir orduyla **Gürgen** ve Hazar denizinin güneyindeki dağlık **Taberistan** bölgesine hareket etti. Buraları birer birer ele geçirdikten sonra her iki bölgedeki mahalli iktidar sahipleri Ziyariler ve Bâvendîleri kendine tabi kıldı. (1041-1042)⁶⁵⁶. Bu olaylar olup biterken sultan ordusunun öncü kuvvetlerinden İbrahim Yınal 1042 yılında Selçuklular'ın **Irak-ı Acem** ve **Kafkas-ötesi**'ne düzenleyecekleri fetih hareketleri sırasında üs olarak kullanılacak olan **Rey** şehrini Türkmen beylerinden teslim aldı⁶⁵⁷.

İbrahim Yınal Hemedan'ın zaptından sonra amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın kendisine katılmasıyla kuvvetlerini daha da artırdı. Bundan sonra iki hanedan üyesi ileri hareketlerine devam ederek, Hemedan'dan Irak sınırındaki **Şehr-i Zor** beldesine kadar direniş merkezleri olan bütün şehir ve kaleleri birer birer ele geçirerek, devletin topraklarını Irak sınırına kadar genişlettiler (1042-1048)⁶⁵⁸. Buradaki kürt boylarının reisleri İbrahim Yınala katıldılar⁶⁵⁹.

Başka bir Selçuklu birliğinin başında harekete geçen Çağrı Bey'in oğlu Kara Arslan Kavurt, fethinden sorumlu olduğu **Kirman** bölgesine hareket etmişti. Kavrut, 1041 yılından itibaren yaptığı sürekli mücadele sonucunda Kirman bölgesini **Büveyhilerden** teslim alarak, Selçuklu Devletinin sınırlarını denizlere ulaştırdı. Bundan sonra Kavurt, kendi arzusu ile teslim olan Hürmüz Emirliği üzerinden Arap yarımadasına geçip, **Umman** bölgesini kendisine bağlayarak, Selçuklu Devletinin topraklarını genişletti. Böylece Kavurt, ele

⁶⁵⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 87.

⁶⁵⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 89; S.G. AGACANOV, *Gasudarstvo Selçukidov i Srednaya Azya v XI-XIII. vv.*, s. 63; E. MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, c. IV, (Ankara, 2002), s. 602.

⁶⁵⁷ S.G. AGACANOV, *Oğuzlar*, s. 318; S. KOCA, a.g.e., s. 88.

⁶⁵⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 88.

⁶⁵⁹ S.G. AGACANOV, *Oğuzlar*, s. 318.

geçirdiği bölgelerde Tuğrul Beye bağlı Kirman Selçuklu Devletinin de temelini atmış oldu⁶⁶⁰.

Öte yandan, Kavurt'un kardeşi Yakuti de, Kirman'ın doğusunda ve Sistan'ın güneyinde bulunan **Mekran** bölgesini ele geçirerek, bölgedeki, Selçuklu hakimiyetini tamamladı (1054)⁶⁶¹.

Artık İran ülkesinin büyük bir kısmı Selçuklu hakimiyetine girmiş bulunuyordu. Tuğrul Bey, Çağrı Beyi Horasan'da bırakmakla batıda büyük bir hareket serbestliği elde etmişti. Selçuklu hakimiyetinin hızla batıya doğru yayılması, Tuğrul beyin dış politikasının ağırlık merkezini gittikçe daha belirli bir şekilde batıya kaydırıyordu. Nitekim Tuğrul Bey, 1043 yılında batıdaki faaliyetlerle daha yakından ilgilenmek için devletin merkezini Nişapur'dan **Rey** şehrine nakletmişti⁶⁶².

I-) AZERBAIJAN'DA SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILIŞI VE TÜRKMEN MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ

Bilindiği üzere, Oğuz-Türkmenler Selçuklu Devletinin kurucuları olarak, Maveraünnehir'den hareketle Akdeniz kıyılarına kadar gelmişler ve buralarda yurt tutmuşlardı. Bu arada onlardan ehemmiyetli kollar da Azerbaycan'a gelip bu ülkeye yerleşmeye çalışıyorlardı. Kaynaklarda Yabgulu Türkmenleri Azerbaycan'a yerleşen ilk Türkmen boyları olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi Horasan'a gelen Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin, yerli unsurların şikayeti üzerine, Gazne Sultanı Mahmud tarafından sürülmesi (1029) ile bu süreç başlamıştı. Yani XI. yüzyılın ortalarında Horasandaki Türkmenler kendi boy beyleri yönetiminde Azerbaycan'a yönelmişlerdir. Azerbaycan'daki Kürt ve Arap asıllı yerel mahalli meliklerin bizzat kendileri Türkmenleri çağırıştı. Amaç, onları düşmanları karşısında savunma gücü olarak kullanmaktı⁶⁶³.

⁶⁶⁰ S. KOCA, a.g.e., s. 88; KÖYMEN, a.g.e., 127-134; MERÇİL, "Kirman Selçukluları", Türkler, c. IV, (Ankara, 2002), s. 760; KAFESOĞLU, Kavurt mad., İA.

⁶⁶¹ S. KOCA, a.g.e., s. 88; İ. KAFESOĞLU, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972, s. 28.

⁶⁶² S. KOCA, a.g.e., s. 89; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 64.

⁶⁶³ Claude CAHEN, "Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi" çev: Y. YÜCEL, B. YEDİYILDIZ, Belleten, c. LI, (Ankara, 1987), s. 1383.

Örneğin bu Türkmenlerin Revvadiler'den Vehsudan b. Mamlan b. Abü'l-Hayca'nın zamanında 1036 yılında **Ahar** (Eher) taraflarına gelip yerleştikleri bilinmektedir. Dört bin, beş bin hane şeklinde geldikleri varsayılmaktadır⁶⁶⁴. Oğuzların başında Buka, Gök Taş, Mansur ve Dâna vardı. Fakat mahalli meliklerin beklentisi uzun sürmemiştir⁶⁶⁵. Fakat coğrafi açıdan Azerbaycan, Horasandan çok kolay ulaşılır olması nedeniyle arkadan gelen göçebe Türkmenlerin akınına uğradı⁶⁶⁶. Bunlar yaşayış tarzlarından dolayı, zaman zaman yerli halkın ekili ve dikili sahalarına zarar vermekteydiler⁶⁶⁷. Buna karşılık yerli mahalli emirler Oğuzlara karşı birleştiler ve onlarla savaşılabilecek bir kuvvete sahip oldular. Bunu gören Oğuzlar, Azerbaycan'da daha fazla kalamayacaklarını anlayarak **İrak'a** gittiler⁶⁶⁸. Ancak Oğuzlar'ın hepsi Azerbaycan'dan ayrılmadı, Onlardan bir kısmı **Dâna**'nın yönetiminde orada kaldılar. Bu Oğuzlar Umriye civarını yut tuttular⁶⁶⁹.

Azerbaycan'dan Irak-ı Acem'e dönen Oğuzlar'a gelince, bunlar iki kola ayrıldılar. Göktaş ve Mansur'un idaresinde bulunan kol Hemedan'a, Buka'nın idaresindekiler de **Rey'e** gitti⁶⁷⁰.

Diğer yandan Selçukluların Horasandaki zaferi sonucunda Oğuz kütleleri iç kesimlere doğru akmaya başladılar. Kısa sürede Horasan mevki de Oğuz-Türkmen'lere dar gelmekteydi. Bu nedenle Tuğrul Bey Selçuklu devletinin sahasını batıya doğru genişletmeyi düşünüyordu. Dolayısıyla Azerbaycan ve İran-ı Azem mevkileri fetih sahası olarak belirlendi. Üstelik Azerbaycan bölgesi bir nevi Doğu Anadolu topraklarına gidilen koridor mahiyetinde idi. Bu bölgelerin fethi ayrıca önem arz ettiği için, Selçuklu Devletinin başı olan Tuğrul Bey bizzat kendisi sorumluluğuna aldı. Onun için

⁶⁶⁴ Z. VELİYEVA, XI-XV Yüzyıllarda Azerbaycan'da Türkmenler (Oğuzlar), Ankara, 2000, s. 48. (basılmamış yüksek lisans tezi).

⁶⁶⁵ F. SÜMER, a.g.e., 81; C. TÜYSÜZ, a.g.m., s. 558.

⁶⁶⁶ Claude CAHEN, a.g.m., s. 1383.

⁶⁶⁷ İbnü'l ESİR, a.g.e., c. IX, s. 368; F. SÜMER, a.g.e., 81; C. TÜYSÜZ, a.g.m., s. 558; S. KOCA, a.g.m, s. 541.

⁶⁶⁸ S. KOCA, a.g.e, s. 93.

⁶⁶⁹ F. SÜMER, a.g.e., 81.

⁶⁷⁰ F. SÜMER, a.g.e., 81.

Azerbaycan ve İran-ı Acem'in fethine üvey kardeşi İbrahim Yınal olmak üzere Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ı ve Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'i tayin etmişti⁶⁷¹.

İbrahim Yınal'ın Rey şehrine gelmesi üzerine Türkmenler Selçuklu sultanlarına tabi olmaktan korkarak Doğu Anadolu üzerinden Kuzey Irak'a doğru ilerlediler⁶⁷². Başlarında Gök-Taş, Buka, Mansur ve Anası Oğlu bulunuyordu. Kuzey Irak'a geçen bu Türkmenler'in askeri gücü de küçümsenmeyecek kadar kalabalıktı. Bu nedenle Irak Türkmenlerini kendisine bağlamayı düşünen Tuğrul Bey Rey'e yerleştikten sonra Türkmen reislerine hakimiyetini tanımalarını istedi. Onlar bu teklifi kabul etmeye yanaşmadılar. Tuğrul Bey'in bu isteğine Türkmenler kendilerinin hiçbir zaman Selçukluların kölesi olmadığını bundan sora da olmayacaklarını öne sürdüler. Üstelik üzerlerine gelecek olursa, yeni kaçacaklarını, **Horasan'a** veya **Rum** ülkesine geçeceklerini belirtti⁶⁷³. Aslında Türkmenlerin niyeti kontrol edilmekten kaçınıyorlardı, eskici gibi yağmacılık hayatlarını sürdürmek istiyorlardı⁶⁷⁴. Bu niyetle Türkmenler Güney Doğu Anadolu'daki bugünkü Cizre (Cezire) ve Diyarbakır bölgesinde akınlarda bulundu ve Irak'ın önemli şehirlerini ve bölgelerini ele geçirip, yağmaladılar⁶⁷⁵.

Tuğrul Bey'in **Büveyhilerle** ve **Halife** yönetimiyle münasebetlerindeki geniş görüşlü politikası, merkezi Batı İran istikametinde yağma hareketine imkan vermediği için bölgedeki Türkmen birliklerinin bu tutumu Tuğrul Beye şikayet edildi⁶⁷⁶.

Bu şikayetle üzerine Tuğrul Bey, Oğuz kütlelerinin başında bulunan boy beylerine İslam ülkelerine hücumdan vazgeçmelerini, Azerbaycan'a dönerek oradaki yaylak ve kışlaklara yerleşmeleri ve **Bizans'a** akın yapacak olan emirlerin hizmetine girmeleri hususunda bir talimat gönderdi. Bizans fethine görevlendirilen İbrahim Yınal, Tuğrul beyin emri gereğince Türkmen

⁶⁷¹ S. KOCA, a.g.e, s. 87; E. MERÇİL, a.g.m., s. 602.

⁶⁷² S.G. AGACANOV, a.g.e, s. 65.

⁶⁷³ İbnü'l ESİR, a.g.e., c. IX, s. 388; F. SÜMER, a.g.e., s. 88; S.G. AGACANOV, a.g.e., s. 65.

⁶⁷⁴ F. SÜMER, a.g.e, s. 88.

⁶⁷⁵ S.G. AGACANOV, a.g.e, s. 65; F. SÜMER, a.g.e, s. 88; S. KOCA, a.g.e., s. 93; E. MERÇİL, a.g.m., s. 602.

⁶⁷⁶ F. SÜMER, a.g.e, s. 88.

beylerine “Siz burada kalmanız ve ihtiyacınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa, yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazâyâ çıkıp, Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de arkanızdan gelip, yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım” şeklinde bir haber ileterek, ordusu ile Azerbaycan’a hareket etti. Böylece Oğuzlar, İbrahim Yınal’ın bu yerinde tavsiyesine uyarak, Anadolu’ya gazâ yapmak, daha iyi ekonomik imkanlara sahip olmak ve üzerinde hür olarak yaşayabilecekleri bir yurt tutmak gayesiyle Azerbaycan’da toplanmaya başladılar⁶⁷⁷. Böylece Azerbaycan, gelen Türkmen boylarının daha ileri hareketi için ana kalkış noktası oldu. Anadolu’yu fetheden ve oradaki Türk nüfusunu uzun bir zaman besleyenler bilhassa buradaki Oğuz toplulukları olmuştur.

İ-) KUZEY İRAK VE GÜNEY-DOĞU ANADOLU’DA SELÇUKLU HAKİMİYETİNİN YAYILIŞI

Türklerin Irak’ta ilk varlığı, Emevilerin ilk günlerine, özellikle Müslüman Arap mücahitlerinin Orta Asya’ya yaptıkları ilk seferler sırasına dayanır. İlk Emevi halifeleri Türklerin üstün savaş yeteneklerinden yararlanmak maksadıyla binlerce Türkü kendi özel hizmetlerine alarak halifatin merkezine yerleştirmişlerdir . Abbasi Devletinin kurulması ile Türklerin önemi ve itibarı daha da yükselmiş ve Irak’a gelişi ve yerleşmesi daha da artmıştır. Türklerin yani Oğuzların (Türkmenler) yoğun bir şekilde Irak’a yönelip değişik yerlerini yurt edinmiş olmaları Selçuklu döneminin değişik aşamalarında olmuştur. Bunlardan ilki Selçukluların Gazneli Sultan Mahmut’la giriştikleri mücadelede tutuklanıp hapsedilen Aslan b. Selçuk’a bağlı Oğuzlar, Gaznelilerin baskısıyla Horasan yöresinden uzaklaştırılarak batıya yani İran, Irak-ı Acem, bugünkü Irak’ın kuzeyi ta Diyarbakır’a kadar sürülmüşlerdir. Bunlarda iki bin çadır

⁶⁷⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 94.

halkı, Kirman'dan sonra **İsfahan'a** yönelmiştir⁶⁷⁸. Bu Oğuzlar, daha sonra Irak Oğuzları, Irak Türkmenleri ve Balkan Türkmenleri⁶⁷⁹ adlarını almışlardır.

Çeşitli nedenlerden dolayı bölgede özellikle bugünkü İran'ın kuzeybatısı ve Cezire bölgesinde karışıklık çıkaran ve içinde bir Arap beyliği merkezi olan Musul olmak üzere birçok yeri de bir süre olsa da işgal eden bu Oğuzlar, dayanamayarak, buraları terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkmenlerin bu aşamada Irak'ın kuzeyini yurt edinmeleri mümkün olmamıştır. Bundan sonraki aşamada ise Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın Musul'a gerçekleştirdiği seferi esnasında (1045-1049) kalabalık bir Oğuz kitlesi Irak'ın doğusuna düşen **Bendenicin** ve **Bakuba** yakınlarındaki bölgelere kadar yayılmışlardır⁶⁸⁰.

Abbasi Halifesi Kâm bi-Emrillâh Bağdat'ta Büveyhîlerin ve Türk askerleri kumandanı **Aslan Besâsîrî**'nin baskısıyla, onların içine düşürdükleri maddi sefaletten şikayetçiydi. Abbasi halifesi Tuğrul Bey'e elçi göndererek ısrarla Bağdat'a davet etti ve içinde bulunduğu bu güç durumdan kurtarılmasını istedi⁶⁸¹.

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1055 yılında halifenin ısrarlı daveti üzerine büyük bir orduyla Bağdat'a yöneldiği sırada Bağdat'ın askeri gücünü Bağdat Türkleri teşkil ediyordu. Bu Türklerin başkanı yeni bir Türk olan Arslan el-Basasi idi. Arslan el-Basasi komutasındaki Bağdat Türkleri, kendi otoritelerini kaybetmekten endişe ederek Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesine karşı çıktılar. Fakat, buna engel olamayınca şehri terk ettiler. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle Abbasi hilafeti büyük Selçuklu Devletine geçmiş oldu. Selçuklu ordusuna bağlı olan kalabalık Oğuzlar Tuğrul Bey'in emri üzerine Bağdat yakınlarında, Dicle nehri üzerinde bir şehir inşa ederek orya yerleştiler. Halifeye sıkıntı yaratan Bağdattaki Büveyhîler idaresine son verildi⁶⁸².

⁶⁷⁸ Ibn ül-ESİR, a.g.e., c. VIII, s. 22-23.

⁶⁷⁹ M. A. KÖYMEN, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 40, 159.

⁶⁸⁰ F. BAYAT, "Moğol İstilasına Kadar "Irak Türkleri", Türkler, IV, (Ankara, 2002), s. 796.

⁶⁸¹ RAVENDİ, a.g.e., s. c.I, s. 103; el- HUSEYNİ, a.g.e., s. 13;

⁶⁸² Ibnü'l-ESİR, a.g.e., 463-465; Ebu'l-FEREC, a.g.e., s. 307.

Tuğrul Beyin Büveyhi Devletine son vermekle bölgede henüz işi bitmiş değildi. Tuğrul Beyin 1055 yılında Bağdat üzerine yürümesi sebebiyle kaçıp, Kuzey Suriye'deki Rahbe şehrine yerleşen eski Bağdat ordusu komutanı Aslan Besasirî, Mısır Fatimileri'nin de desteğini alarak ,Selçuklularla mücadele etmek için burada ordusunun gücünü takviye ederek, Kuzey Irak'ta faaliyet göstermeye başladı. Üstelik, Bizans sınırında bulunan **Diyarbakır Mervanileri** de Selçukluların hakimiyetini tam olarak kabullenmemişlerdi. Sultan Tuğrul Bey onun üzerine Kutalmış ile Musul Arap Emiri Kureyş'i gönderdi. Ancak Kutalmış'ın Sincâr civarında yaptığı savaşı Kureyş'in Arslan Besasiri tarafına geçmesiyle, kaybetmesi üzerine Tuğrul Bey, büyük bir ordu ile Kuzey Irak'ta Selçuklu hakimiyetini kurmak için, Besasiri'ye karşı harekete geçmişti. (Ocak, 1057)⁶⁸³. Buna karşılık Besasiri, bir kere daha Tuğrul Beyin karşısına çıkmaya cesaret edemedi; kurtuluşu kaçıp Mısır'a sığınmakta buldu. Fatimiler taraftarı olan Mervaniler de Selçuklular karşısında teslim olarak Tuğrul Beyden af dilediler⁶⁸⁴. Böylece Tuğrul Beyin , Mervanileri tâbi hale getirmekle Selçuklu Devletinin sınırları Dicle nehrinin kaynak havzasına kadar genişlemiş oldu⁶⁸⁵. Böylece Kuzey Irak'ta Selçuklu Hakimiyetini kuran ve düzeni sağlayan Tuğrul Bey, Musul vilayetine İbrahim Yınalı vali tayin ederek Bağdad'a döndü⁶⁸⁶.

Tuğrul Bey'in Bağdat'a hakim olması uzun sürmedi. Musul vilayetine vali olarak tayin ettiği üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın ayaklanması nedeniyle Bağdat'ı terk etti. Bu olaylar Aslan el-Basasiri'nin duruma hakim olmasını sağladı. Selçuklu beyleri arasındaki bu kardeş kavgasını kendi lehine değerlendiren Besasiri, son hamle gücünü kullanarak, Fatimilerden sağladığı destekle Bağdat üzerine yürüdü⁶⁸⁷. Savunmasız halde olan Bağdat'ı Basasiri kolay bir şekilde ele geçirdi. Bu yüzden de Selçuklular'a bağlı Türkler şehri terk etmek zorunda kaldı (1059). Fakat Oğuzlar Bağdat'tan

⁶⁸³ E. MERÇİL, a.g.m., S. KOCA, a.g. e., s. 107-108.

⁶⁸⁴ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 477. S. KOCA, a.g.e., s. 108.

⁶⁸⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 108.

⁶⁸⁶ M. A. KÖYMEN, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 50; E. MERÇİL, a.g.m., s. 606.

⁶⁸⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 117.

uzaklaştırılmışlarsa da bu sırada Bağdat ve Güney Irak tarafları hariç, Irak'ın her yerinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Basasiri'nin Bağdattaki iktidarı uzun sürmedi. Ertesi sene Tuğrul Bey Basasiri'nin varlığına son vererek merkezi Bağdat olmak üzere Irak'ı Selçuklu Devletinin bir parçası haline getirdi.

Bağdad'a dönen Tuğrul Bey'i Halife Kâim bi-emrillâh, Melik ül-Maşrik ve'l-Mağrib "Doğunun ve Batının hükümdarı" ilan etti. Bu şekilde İslam aleminin siyasi hakimiyeti, halife eli ile resmen Sultan Tuğrul Bey'e geçmiş oluyordu⁶⁸⁸. Bu durumu daha da pekiştirmek maksadıyla Tuğrul Bey Halife ile akrabalık ilişkisi kurarak onun kızı ile evlendi⁶⁸⁹.

Böylece Sultan Tuğrul Bey "Doğunun ve Batının hükümdarı" olarak bir süre Selçuklu devletinin bütünlüğünü koruma adına uğraşlar verdi. Hayatının son günlerini Rey'de geçiren Tuğrul Bey hastalanarak 70 yaşında iken vefat etti (4 Eylül, 1063). Görüldüğü gibi Tuğrul Bey hükümdarlık devrinde Selçuklu Devletini sağlam temeller üzerine oturtmuş, devlet hudutlarını Bizans sınırlarına kadar uzatarak Oğuzları buraya sevk etmiş ve Anadolu'nun bir Türk ülkesi haline gelmesine yardımcı olmuştur⁶⁹⁰.

K-) XI-XII. YÜZYILDA ORDA ASYA'DA OĞUZLARIN (Türkmenler) NÜFUS DAGILIMI

Selçuklu Sulatanlarının XI-XII. yüzyıllarda gerçekleştirdikleri fetih hareketleri, kalabalık Oğuz boylarının başta İslam Dünyası olmak üzere Anadolu topraklarına kadar göç etmesine yol açtı. **İran, Irak, Kuzey Afganistan, Kafkazlar, Anadolu ve Kuzey Suriye'ye** yapılan göçlere rağmen yeni de Oğuz ve Türkmen boylarının büyük bir kısmı, Orta Asya hudutlarının içinde kalmışlardı. XI. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz boylarının bazı grupları, göçebe ve yarı göçebe sıfatıyla **Ustyurt, Mangışlak, Aral**

⁶⁸⁸ İbnü'l-ESİR, a.g.e., s. 447-448; M. A. KÖYMEN, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 50; O. TURAN, Selçuklular Tarihi, s. 87-88.

⁶⁸⁹ Ebu'l FEREC, a.g.e., s. 315; BUNDARİ, a.g.e., s. 18.

⁶⁹⁰ İbnü'l ESİR, a.g.e., c. X, s. 41-43; BUNDARİ, a.g.e., s. 24-26; O. TURAN, a.g.e., s. 94-95; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 142; S. KOCA, a.g.e., s. 121.

civarı, aşağı Seyhun ve Karaçuk Dağlarının eteklerinde Kıpçaklarla karışık yaşıyorlardı⁶⁹¹.

XI. yüzyılın Türk dünyasının şeklinden haberdar eden Kaşgarlı Mahmud'un haritası, sözün ettiğimiz Karaçuk Dağlarının Orta Seyhun havzasına bakan eteklerinde Oğuz ve Kıpçakların yaşadığını göstermektedir⁶⁹². Kaşgarlı Mahmud, Seyhun'un orta kıyılarında bulunan Sütkent, Karaçuk, Sıgnak ve Karnak'ı Oğuz şehri olarak adlandırmaktadır⁶⁹³.

Divan Lugati't Türk'e göre Oğuzlar, ayrıca **Manğışlak**'da da oturmaktaydılar⁶⁹⁴. Büyük ihtimalle bu Oğuzlar, Yabgu Devletinin son döneminde patlak veren iç çekişme esnasında göç edenlerdi⁶⁹⁵. Oğuz Yabgu Devletinde hakimiyeti ellerinde bulunduran **Oğuz Salur** hanedanı⁶⁹⁶, X. yüzyılın ikinci yarısında iktidarı Oğuz Baranlu hanedanına kaptırınca kalabalık kitle halinde Manğışlak bölgesine gelmişlerdi. Muhtemelen bunlar burada bağımsız bir devlet kurarak⁶⁹⁷, Yenikent hanedanıyla sürekli mücadele etmişlerdir. Daha sonra Oğuz Yabgu devletinin Kıpçak baskısı nedeniyle dağılması sonucunda arkadan gelen kalabalık Oğuz kitlesi sonucunda Manğışlak Oğuzları daha da kalabalıklaşmışlardır⁶⁹⁸. Daha sonraki tarihlerde Selçuklu Sultanları tarafından Manğışlak Oğuzları Büyük Selçuklu Devletine bağlanmıştır⁶⁹⁹.

Kuzey Hazar civarı, aşağı Seyhun ve Aral çevresi Oğuzları, fazla olmamakla birlikte toplu halde gruplar şeklinde yaşamaktaydılar. Bunlar bir zamanlar Oğuz Yabgu Devleti'ne tabi olan, daha sonra Balkanlara göç eden

⁶⁹¹ A. AGACANOV, Oğuzlar, s. 333.

⁶⁹² KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 10.

⁶⁹³ Tahsin BANGUOĞLU, Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine, Ankara, 1960, s. 4.

⁶⁹⁴ KAŞGARLI MAHMUD, a.g.e., c. I, s. 465; c. III, s. 157.

⁶⁹⁵ İbn HAVHAL, Surat el-arz, s. 330. bkz: R. ŞEŞEN, a.g.e., s. 164; F. SÜMER, a.g.e., s. 102.

⁶⁹⁶ A. AGACANOV, Oğuzlar, s. 202-204.

⁶⁹⁷ F. SÜMER, a.g.e., s. 102.

⁶⁹⁸ B. NECEF; A. BERDİYEV, a.g.e., s. 147.

⁶⁹⁹ F. SÜMER, a.g.e., s. 102.

göçebe ve yarı göçebe Oğuzlar'ın kalıntılarıydı. Bunlar Alp Aslan'ın 1065'de tertiplemediği Orta Asya seferi sonucunda Selçuklu hakimiyetine girdiler⁷⁰⁰.

Balhan çevresi eskiden Türk boylarının mekanı idi⁷⁰¹. Selçuklu hareketi cereyan ettiği zamanlarda Balhanlarda ve Hazar denizi çevresinde ağırlıklı bir Türkmen kitlesi yaşamaktaydı. X. yüzyılın ortalarında yazılmış olan bazı İslam kaynaklarında Kuzey Hazar denizi ve Siyah-Kuh adası halklarından bahsederken "Siyahkuh'te Türklerden bir topluluk oturur. Bunlar, Oğuzlarla aralarında çıkan bir anlaşmazlık dolayısıyla buraya yeni gelip yerleşmişlerdir. Oğuzlardan ayrılıp burayı kendilerine sığınak, hayvanlarına mera edinmişlerdir" demektedir. Anlaşılan Oğuzların buralara gelişi X. yüzyılın ortalarında gerçekleş olsa gerek. Büyük ihtimalle Oğuz Yabgu devletinde iç çekişmelerin yaygınlaştığı bir döneme denk gelmektedir.

Daha sonraki dönemlerde, belgeler üzerinde Oğuz-Türkmenlerin buralara gelişi Gazneliler zamanında olmuştur. Selçuklu oğullarıyla anlaşamayıp Horasan'a sığınan Aslan Yabgu'ya ait **Kızıl ve Yağmur** Türkmenler'i 1027 yılında Gazneliler'e karşı başlattıkları ayaklanmaların ardından **Balhan** dağlarına kaçmışlardı⁷⁰².

S.G.Agacanov, "Secere-i Tarakime'ye dayanarak aktardığı açıklamalarda, Oğuzlar'la sıkı temaslarda bulunduğunu ihtimal ettiği **Balhan-kuhîler**, yani Balhan Dağı Oğuz gruplarının bu bölgede oturduklarından söz etmektedir⁷⁰³. Oğuz Yabgu Devletinin yıkılmasından sonra buralara Oğuz ve Türkmenler'in yeni grupları gelmişlerdi. Bunlar arasında Oklu, Göklü, Ağarlı ve Sultanlılar'ın adları geçmektedir⁷⁰⁴.

Muhtemelen Oğuz Yabgu Devletinin hanedan boyu Baranlılar da Balhan bölgesine gelmişlerdir. Bu durum, XI. yüzyıl ortalarında Balhan çevresinde kalabalık bir Oğuz-Türkmen nüfusunun oturduğunu göstermektedir. Bunlar oranın yerli Yazır boyları ile birleşerek bağımsız

⁷⁰⁰ A. AGACANOV, Oğuzlar, s. 334.

⁷⁰¹ B. NECEF; A. BERDİYEV, a.g.e., s. 152-153; A. AGACANOV, Oğuzlar, s. 358.

⁷⁰² BEYHAKI, a.g.e., bkz: MİTT, s. 234.

⁷⁰³ KONONOV, Rodoslovnaya Türkmen, Moskova, 1958, s. 68; A. AGACANOV, Oğuzlar, s. 359.

⁷⁰⁴ KONONOV, a.g.e., s. 68.

Yazır-Oğuz Beyliğini kurdular. Daha sonra bunlar Alp Arslan'ın Seyhun seferi esnasında kısa süreliğine de olsa Selçuklu hakimiyeti altına girdiler. XI. yüzyılın sonlarına doğru **Balhan** Oğuzlarından bazı kopmalar meydana gelmiştir. Bunun başlıca nedeni yayla sıkıntısı yada Mangışlak bölgesindeki Salur-Oğuz baskısı olabilir. Bu nedenle bazı Oğuz grupları XI. yüzyılın sonlarında Balhan çevresinden Türkmenistan'ın güneyine indiler. Bunların arasında Oğuz Yabgu hanedanı Baranlu da vardı. Baranlular Merv civarına yerleştiler⁷⁰⁵. Geride kalan Yazır-Oğuz boylarının ana kitlesi ancak XII. ikinci yarısında Balhan'lardan Horasana gelmişlerdir⁷⁰⁶. Baranlu Oğuzları daha sona Harizm-şahların son zamanlarında ve bilhassa Moğol istilası karşısında Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya, Irak ve Suriye'ye göçmekte idiler. Geride kalan Mangışlak, Balkan ve diğer Hazar sahillerindeki Oğuz-Türkmenler daha sonra bugünkü Türkmenistan Türkmenlerini vücuda getirdiler⁷⁰⁷.

XI-XII. yüzyıllarda Karahanlılar'ın idaresinde bulunan Maverünnehir'de, Çigil, Karluk, Yağma boylarının yanı sıra kalabalık Oğuz boyları da mevcuttu. Onlardan bazıları Karluklarla birlikte Semerkand Karahanlı hükümdarları ordusunda hizmet etmekteydi⁷⁰⁸. Söz konusu Oğuzlar, buraya büyük ihtimalle XI. yüzyılın ilk yarısında Seyhun havzasında Kanlılarla Kıpçakların doğurduğu baskılar nedeniyle gelmişlerdir⁷⁰⁹. Onlar büyük ihtimalle Buhara'nın kuzeyi ve kuzey doğusundaki topraklarda yaşamakta idiler⁷¹⁰. Bunun dışında Karagöl nehrinden Cend'e kadar uzanan bozkırlarda göçebe Türkmenler varlıklarını sürdürmekte idi⁷¹¹.

Göçebe Oğuzlar ve Türkmen boyları sadece bozkır ve çöllerde yaşamakla sınırlı kalmadılar. Onlar Horezm, Gurgan, Horasan, İran gibi

⁷⁰⁵ O. TURAN, Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s. 262.

⁷⁰⁶ S. G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 362.

⁷⁰⁷ O. TURAN, a.g.e., s. 262.

⁷⁰⁸ İbnü'l ESİR, a.g.e., c IX, s. 54; F. SÜMER, a.g.e., s. 99-100. S. G. AGACANOV, Gosudarstvo Selçukidov i Srednaya Azya v XI-XII vv, s. 159.

⁷⁰⁹ F. SÜMER, a.g.e., s. 99; S. G. AGACANOV, Gosudarstvo Selçukidov i Srednaya Azya v XI-XII vv, s. 159.

⁷¹⁰ F. SÜMER, a.g.e., s. 100.

⁷¹¹ V.V. BARTHOLD, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s. 54; İ. KAFESOĞLU, Harezimşahlar Devleti Tarihi, Ankara, 1984, s. 81.

yerleşik bölgelere kadar sokuldular. XII. yüzyılda yarı göçebe Türkmen ve Oğuzlar Rey ve Hamedan arasını il tuttular. Oğuzlardan bir kısmı Kuhistan dağının eteklerinde göç ediyorlardı.

Selçuklu hükümdarları anayurttan göçüp gelen Türkmen kümelerinin uçlara gitmelerini teşvik ettikleri gibi, devlet hakimiyetinin kuvvetle yerleşemediği, Kürd, Lur gibi savaşçı unsurların yaşadığı dağlık, kapalı, kıyı bölgelerinde yurd tutmalarına izin veriyorlardı. Bu yüzden XII. yüzyılda, Türkmenler umumiyetle ya uçlarda ya da bu gibi Fars, Huzistan bölgelerinde kalabalık bir şekilde görülmektedirler. 1135 yıllarında Fars ülkesinde **Salurlar**, Huzistan'da da **Avşarlar** yaşamakta idiler. Bunlar Seyhun boylarından kopan bir Türkmen dalgası içinde geldikleri anlaşıyor. Yine bu esnada Yıva boyundan pek mühim bir kısmın da Şehrızor taraflarında yaşadığı bilinmektedir⁷¹².

XI. yüzyılın sonlarında ve XII. yüzyılın ilk yarısında Gurgan ve Dihistan'da bazı göçebe Türk boyları yaşadıkları anlaşıyor. Bunların arasından kendi boy reislerinin yönetiminde bulunan bir çok Türkmen boy ve oymakları da mevcuttu. Bunlar mera ihtiyaçlarını karşılamak için, **Merv**, **Haveran**, **Şahrıstan**, **Rey** ve **Nişapur** gibisine İran'ın, Horasan'ın değişik bölgelerinde göç ediyorlardı. Söz konusu Türkmenler fiilen Selçuklu Devletine bağlı olup, orduda, sınır muhafızlığı ve asker olarak görev alırlardı⁷¹³.

XI. yüzyıllarda Büyük Selçuklu Devletinin diğer bölgelerinde de göçebe Türk unsurları mevcuttu. Bunlar özellikle Devletin doğusunda, Kuzey Afganistan'ı içine alacak şekilde Gazne'ye kadar uzanan bölgelerde yaşamakta idi. Bunların kalabalık kısmını Halaç, Karluk ve Oğuzlar oluşturmaktaydı⁷¹⁴.

Büyük Selçuklu Devleti sınırları içerisinde dağılan Oğuz-Türkmen boyları yaşam tarzlarına göre iki gruba ayrılıyorlardı. Bunlardan birincisi tam göçebe hayat yaşayanlar, yani hayat tarzları sadece hayvancılığa entegre olanlar idi. İkinci grup ise yarı göçebe, yani hayvancılıkla tarımcılığı bir arada

⁷¹² F. SÜMER, a.g.e., s. 112; S. G. AGACANOV, Gosudarstvo Selçukidov..., s. 160.

⁷¹³ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 162.

⁷¹⁴ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 162.

yürütenlerdi. At ve ağırlıklı olarak da deve sürülerini yetiştiren göçebe Oğuzlar 12 ay boyunca meralar peşinde kesintisiz göç ederlerdi. Buna karşılık, yarı göçebe Oğuzlar daha çok koyun, keçi ve inek cinsinden hayvanlar yetiştirerek yakın çevrelerindeki meraları kullanmak suretiyle zamanla çarvacılık hayata geçmişlerdir.

Göçebe Oğuzlar İslam dünyasının derinliklerine doğru ayak bastıkça yerleşik halkların düzenini alt üst ediyorlardı. Söz konusu göçebe Oğuz boyları sadece şehir ve yerleşik ahali ile karşı karşıya gelmediler, onlar kendi aralarında meralar için de kavga ediyorlardı. Bu durum Selçuklu devletinde bu meselelerin çözümüne yönelik bir idari sistemin gelişmesini sağladı⁷¹⁵. XII. yüzyılda kendi reisleri tarafından yönetilen **Horasan, Gürgen ve Dehistan** Türkmenleri üzerine Selçuklu hükümdarı tarafından “**şihne**” tayin edildi. Şihnelik müessesesi Selçuklu Devleti sınırları içerisinde yaygın olup, mevcut bulundukları bölgenin nizam ve asayişinden sorumluydu. Bunlar göçebe Türkmen reisleri arasında yaylak ve su kaynaklarını taksim etmekle de görevliydi⁷¹⁶.

Konar-göçer hayat süren Türkmen boyları hayvancılıktan elde ettikleri ürünleri yerleşik halkların elindeki hububat ve zanaat türlerine değiş tokuş yapmak zorundaydılar. Bu durum göçebe Türkmenlerin yerli halklarla yakınlaşmasına ve yerleşik hayata ısınmalarına yol açtı. Bu da yarı göçebe Türkmenlerin sayısını artırdı. Zamanla yerli halklarla, Taciklerle, Farslarla ve Araplarla asimle olarak oturaklaştılar. Göçebeliği devam ettiren Oğuz-Türkmen kitlesi ise daha çok uçlara, Azerbaycan ve Anadolu topraklarına göç ettiler.

⁷¹⁵ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 162-163.

⁷¹⁶ S. G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 345; M. A. KÖYMEN, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı” AÜDTCF Dergisi, V/2, (Ankara, 1947), s. 161.

V. BÖLÜM

OĞUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇLERİ

VE

YERLEŞMELERİ

A-) SELÇUKLULARDAN ÖNCE ANADOLU'NUN VAZİYETİ

Türkmenler tarafından fethedilişinin arifesinde Anadolu, nüfusunun çoğunu kaybetmiş ve harabeye dönmüş bir coğrafya durumunda idi. XI. yüzyıl öncesi **Bizans-İslam** mücadeleleri Anadolu'nun tahrip olmasına sebep olmuş ve üstelik buna Bizans'ın kötü yönetimi eklenince ülke nüfusu oldukça azalmıştı⁷¹⁷. Bölgedeki istikrarsızlıktan bitkin düşen halk Balkanlara ve adalara göçmüştü. Nitekim XI. yüzyılda Türklerin nüfusu azalmış bir coğrafyaya geldikleri gerçek ise de, Anadolu'nun tamamen boş ve sahipsiz olduğunu söylenemez. XI. yüzyılda Bizans'ın siyasi etkisi altında bulunan Anadolu topraklarında **Rum, Ermeni, Süryani ve Kelt** gibi yerli halklar yaşamakta idi⁷¹⁸. Üstelik XI. yüzyılda Bizans'ın Türk akıncılarını önlemek amacıyla uyguladığı iskan politikası neticesinde Anadolu'nun nüfusunda artışlar gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi Bizans Devleti'nin **Kuzey Suriye ve Ermeni prensliklerini** hakimiyet altına almasını müteakip XI. yüzyıl başlarından itibaren Süryani (Suriyeli) Hristiyanları Anadolu'da **Tarsus,**

---

⁷¹⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 31.

⁷¹⁸ M. DEMİR, "Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı", Türkler, c. VI, (Ankara, 2002), s. 324.

Edessa (Urfa) ve Anazarba bölgelerine, Ermenileri ise Kilikya, Kapadokya ve Sivas havalisine yerleştirdiler⁷¹⁹.

Diğer taraftan, Bizans Devleti bunlara ilave olarak, VIII. yüzyıldan itibaren Balkanlara inmeye başlayan Bulgar, Peçenek, Kuman ve Uzlardan oluşan Türk kütlelerini Anadolu'ya geçirerek, **Karaman ve Kayseri bölgelerine yerleştirmişti**⁷²⁰. Fakat bu askeri nitelikli iskanlar, Anadolu nüfusu üzerinde büyük bir tesir oluşturacak boyutta değildir.

Fakat Bizans'ın uyguladığı her iki nüfus transferleri Türkmenlerin işine yaramıştır. Bizans Devleti'ni doğudaki Ardzuni ve Vaspurakan Ermenilerini Orta Anadolu'ya nakletmesi, Türkmenlerin doğudaki sınırdan Anadolu'ya girmelerine ve boşaltılan bölgelere yerleşmesine olumlu katkı yapmıştır. Azerbaycan topraklarından hareket eden Türkmenler, Bizans Devleti'nin boşalttığı Doğu Anadolu topraklarını kolayca fethederek oralara yerleşmiştir⁷²¹.

Diğer taraftan gayri Müslim olan Türk unsurları daha sonra Anadolu topraklarına gelen soydaşlarıyla, Türkmenlerle birleşip, sorun yaratmadan kaynaşarak İslamlaştılar⁷²². Anlaşılan Malazgirt savaşı esnasından Bizans ordusunda yer alan Türk kütleleri karşı tarafın kendi akranları olduğunu öğrenince oraya geçmişlerdi⁷²³.

Bunların dışında Anadolu'da siyasi bir güç olan **Bizans birlikleri**, Türk akınlarını durdurmak maksadıyla kale ve surlarla korunan şehirlerde mevcuttu. Bunlardan surlardan mahrum veya zayıf surlarla çevrili şehirler, direnmede acizdi. Ortaya çıkan bu müsait durumdan faydalanmak isteyen Selçuklu sultanları Anadolu'yu yurt tutmak maksadıyla fetih hareketlerine hız verdi.

⁷¹⁹ M. DEMİR, a.g.m., s. 325.

⁷²⁰ O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1984, s. 509; S. KOCA, a.g.e., s. 31; M. H. YINANÇ, Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1944, s. 167-168; M. DEMİR, a.g.m., s. 325; H. Z. KOŞAY, Malazgirt'te Buluşanlar, Türkiyat Mecmuası, XVII, (1972), s. 76.

⁷²¹ M. DEMİR, a.g.m., s. 325.

⁷²² S. KOCA, a.g.e., s. 31.

⁷²³ M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi; Alp Aslan ve Zamanı, Ankara, 1992, s. 34.

B-) SELÇUKLULARIN DOĞU ANADOLU'YA YAPTIKLARI AKINLAR VE FETİHLERİ

Türkmenlerin varlığından önce Anadolu'nun doğusu birçok yerel emirlere ev sahipliğini yapsa da **Bizans**'ın etkisi altında idi. Bölgedeki önemli yerel güçleri olarak Van Gölü havzasında **Vasपुरagan Ermeni Pernsliği**, Erzurum'un **Kuzeydoğusu** ile Artvin yörelerinde Gürcü-Ermeni karışımı **Aşot-Bagratiler**, Tiflis'te Müslüman-Arap **Caferoğulları**, Diyarbakır bölgesinde Kürt asıllı **Mervaniler**'i sayabiliriz. Bunlardan Bagratiler XI. yüzyılın başında bölgede en büyük güç haline gelmişlerdi. Bagratiler'in gücünden rahatsız olan İmparator Vasil 1001 yılında Gürcüler üzerine yürüdü ve onları yurdundan attı. Ani ve Vasपुरagan bölgelerine saldırdı. İşte tam bu sırada Çağrı Bey 3.000 Oğuz savaşçısıyla yörede gözükte. O. Van Gölü havzasını kuzeyden güneye baştan sona dolaştı. Bölgenin Türkmenlerin mekan tutması için uygun özellikler taşıdığını gördü ve vaziyeti soydaşlarına müjdeledi. Bu durum Selçukluların Güney Anadolu bölgesine ilk gelişleri idi (1018). Türkmenlerin Doğu Anadolu'da gözükmesi Bizans'ı telaşlandırdı. **Vasपुरagan** bölgesi süratle ele geçirilerek bir Bizans eyaleti haline getirildi. Ermeniler de İç Anadolu'ya göç ettirildi. 1040'lı yılların başında Bizans İmparatorluğu Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmına hakim olarak sınırlarını Azerbaycan'a kadar uzatmışlardı. **Urfa** ve çevresine hükmetmekteydiler⁷²⁴.

Doğu Anadolu coğrafi olduğu kadar tarihi açıdan çok eski devirlerden beri Anadolu'nun bir parçası olmuştur. Üç büyük kıtaya hükmeden konumu itibarıyla doğudan gelenler için batıya, Akteniz'e, Balkanlara uzanan bir köprü vaziyetinde idi. Bu özelliği dolayısıyla bölge, tarihinin her safhasında saldırı, işgal ve istilalara maruz kalmıştır⁷²⁵. Tarihinin bu özelliği, Bizans'ın bölgeye olan girişiminden sonra XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Devleti tarafından da tekrarlanmıştır.

Dandanakan zaferinden sonra Türkistan yöresinden İslam dünyasının iç kesimlerine doğru akın eden Oğuz-Türkmenler zamanla Horasan'da

⁷²⁴ İ. ERDEM, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", Türkler, VI, (Ankara, 2002), s. 383.

⁷²⁵ İ. ERDEM, a.g.m., s. 383-384.

barınamaz hale gelmişti. Onun için bunlar Selçuklu Devleti nezaretinde batıdaki uç bölgelere Azerbaycan ve Acem-ı İran topraklarına yönlendirilmekte idi. Dolayısıyla bu bölgelerde kalabalık göçebe Türkmen kütlesi birikmişti. Üstelik bunlara Tuğrul Bey'in yönlendirmesiyle Irak Türkmenleri eklenince iyice kalabalıklaşmışlardı. Bu nedenle Selçuklu sultanlarının önderliğinde bu kalabalık göçebe Türkmenler XI. yüzyılın ortalarında **Doğu Anadolu** bölgesine boşaldılar.

1-) Selçukluların Tuğrul Bey Zamanında Doğu Anadolu'ya Yapılan Akınlar

a-) Hanedan Üyelerinin Doğu Anadolu Üzerine Yaptıkları İlk Akınlar

Tuğrul Beyin Azerbaycan'a gönderdiği İbarhim Yınal ve Kutalmış Doğu Anadolu'nun fethini amaçlayarak Türkmen birliklerinin başına geçtiler. Bizans kaynaklarınca 100 000 olduğu ifade edilen Selçuklu ordusu, Bizans'ın kontrolündeki Ermeni ve Gürcü topraklarına doğru süratle ilerlediler⁷²⁶. 1045'ten itibaren Türkmenler ağırlıklı olarak **Aras** nehri yoluyla ve **Arran** üzerinden Anadolu'ya girmeye başladılar. Bizans'ın gösterdiği direniş 1048 yılında Pasinler Savaşı ile kırıldı⁷²⁷.

İmparator IX. Konstantinos Monomakhos, batıda Bizans'ı ciddi bir şekilde tehdit eden diğer bir Türk kabilesi Peçenekler'in akınları nedeniyle doğuda Selçuklular ile anlaşmak zorunda kaldılar. Bu sebepten İmparator, Sultan Tuğrul Bey'e barış teklifinde bulundu. Teklifi kabul gören Tuğrul Bey 1049-1050'de İstanbul'a bir heyet gönderdi. Yapılan görüşmeler sonucunda, İstanbul'da Emeviler zamanında (685-705) inşa edilmiş, fakat harap vaziyette

⁷²⁶ E. MERÇİL, a.g.m., s. 603.

⁷²⁷ İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 415; Urfalı MATEOS, a.g.e., s. 85-87; O. TURAN, Selçuklu Tarihi, s. 76-77; S. KOCA, a.g.e., s. 96; CAHAN, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri", Belleten, c. LI, (Ankara, 1987), s. 1384.

camii tamir ettirerek orada daha önce **Mısır Fatimi** halifesi adına okunan hutbeyi keserek, Abbasi halifesi ve Tuğrul Bey adına okutmaya başladı⁷²⁸.

Ancak Bizanslılar Selçuklu Devletine yıllık vergiyi ödemeyi yapmayınca barış sağlanamadı. Fakat Selçuklularda taht mücadelesi gibi bazı iç meseleler baş göstermesi sebebiyle Selçuklular bir süre Anadolu'ya akın yapamadılar⁷²⁹.

b-) Tuğrul Beyin Doğu Anadolu Üzerine Yaptığı Sefer ve Akınlar

Tuğrul Bey yaklaşık dört sene süren içteki meseleleri çözüme kavuşturduktan sonra Anadolu seferinde İbrahim Yınal'ın elde ettiği başarıyı, devam ettirmek düşüncesi ile batıya doğru genişleme politikasını bizzat kendisi üstlendi. Nitekim, İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın arkasından ordusu ile Azerbaycan'a giren Tuğrul Bey, bölgedeki mahalli iktidar sahiplerinin (**Bâvendî, Şeddadî**) direnişlerini kırarak, onları birer birer itaat altına aldıktan sonra Anadolu'ya yöneldi. 1054 yılı başlarında Van gölü civarından Anadolu topraklarına girdi. Amacı, Anadolu'yu kendisine açacak kilit noktalarını birer birer ele geçirmektir. Önce **Bergiri** (bugünkü Muradiye), arkasından **Erciş** kalelerini ele geçirdi. Malazgirt kalesini kuşattı. Fakat Tuğrul Bey kaleyi düşürmek için yaptıkları tüm çabalarından sonuç alamadı. Bundan sonra Tuğrul Bey ordusunu üç kısma ayırarak diğer bölgelere akın etti. Birinci kısmı **Kars** istikametinde, ikinci kısmı **Çoruh-Kelkit vadisi** istikametinde gönderdi. Kendisi de üçüncü kısmın başına geçerek **Erzurum** yaylasına kadar ilerledi. Ordusuna Kuzey-Doğu Anadolu'da geniş bir akın hareketi yaptırdı. Yeteri kadar ilerlediğine ve ganimet elde ettiğine kanaat getiren Tuğrul Bey, ordusuna geri dönmesine emir verdi. Dönüşte beklemedik bir anda Malazgirt kalesini tekrar kuşattı⁷³⁰. Fakat yaklaşan kış ayları

⁷²⁸ Ebu'l FEREC, a.g.e., s. 305; İbnü'l ESİR, a.g.e., s. 423; Urfalı MATEOS, a.g.e., s. 90; YINANÇ, Selçuklular Devri, s. 46 vd; S. KOCA, a.g.e., s. 96; C. CAHEN, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri", s. 1385.

⁷²⁹ E. MERÇİL, a.g.m., 604; M. A. KÖYMEN, Tuğrul Bey ve Zamani, İstanbul, 1976, s. 55-56.

⁷³⁰ S. KOCA, a.g.e., 98.

kuşatmanın uzun sürmesine müsaade etmeyince bahara ertelemek zorunda kalmışlardı. Bu düşünce ile Tuğrul Bey **Rey**'e dönmeye karar vermişse de halifenin çağrısı üzerine **Bagdad**'a gitmiştir. Ancak Irak'ın durumunu ve İsyanlar bir daha ona Anadolu seferine çıkmasına imkan vermemiştir⁷³¹.

c-) Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu Akınları

Tuğrul Bey, bir daha Anadolu'ya gelmemesine rağmen, Anadolu üzerine olan akınlara muhtelif Selçuklu şehzade ve beyleri devam ettiler. **Dinar** adında bir beyin komuta ettiği Selçuklu akıncıları, 1057 yılında Tuğrul Beyin bıraktığı yerden hareket ederek, **Kemah** ve **Şebinkarahisar**'a ulaştılar. Bundan sonra Erzincan üzerinden Malatya'ya indiler. Bölgenin en zengin şehirlerini birer birer ele geçirerek yağmaladılar. Bir çarpışma sırasında Dinar şehit düşünce, başsız kaldılar ve dağıldılar⁷³².

Anadolu akınları, 1059 yılında Selçuklu ve Türkmen Beyleri tarafından bir kere daha tekrarlandı: Başlarında **Sâlâr-ı Horasan** komutasında bir Selçuklu akıncı birliği Doğu Anadolu'dan Güney-Doğu Anadolu bölgesine inerken, **Samuh** idaresinde başka bir akıncı birliği de Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu bölgesine doğru ilerlemeye başladı. Bu akınların sonunda Sâlâr-ı Horasan **Urfa çevresini**, Samuh da Sivas'ı ele geçirdi ve yağma etti⁷³³.

Sultan Tuğrul Bey zamanındaki bu akınlar Sivas ve Malatya'nın doğusundaki bütün araziye içine almıştı. Fakat buralar Türk yerleşimine karşı koyamaz bir konuma gelmiş olsa da Malazgirt Savaşı'na kadar Yabgulu Türkmenleri dışında, Türk topluluklarının Anadolu'da sürekli kalmadıkları

⁷³¹ H. YINANÇ, *Anadolunun Fethi*, 49-50; M. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 248-251; O. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*; s. 131.

⁷³² S. KOCA, a.g.e., 98.

⁷³³ S. KOCA, a.g.e., 98; E. MERÇİL, a.g.m., s. 605.

görülmektedir⁷³⁴. Bu durum Anadolu topraklarında henüz Türkmenler için güvenilir olmadığına işareti idi.

Fakat Anadolu'nun Türk vatani haline gelmesinde **Sultan Alp Arslan**'ın rolü büyük olmuştur. Anadolu, Sultan Alp Arslan zamanında Türk akınlarının başlıca hedefi haline gelmiştir. Alp Arslan'ın genişleme politikası İslam dinini yayma fikrine dayanmakta idi. Bu nedenle sultanlığının ilk senesinden itibaren yayılma politikasında gayri müslim ülkeleri tercih etmiştir. Bu ülkelerin başında **Anadolu sahası** gelmekte idi⁷³⁵.

2-) Selçukluların Sultan Alp Arslan Zamanında Anadolu'ya Yapılan Fetih Hareketleri

a-) Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'ya Yönelik Gaza ve Fetih Politikası

1064 yılında Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Sultan Alp Arslan Selçuklu Devleti'nin başına geçti. Alp Arslan, iktidarını güçlendirdikten hemen sonra, fetihlere başladı. İlk seferini Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yaptı. Amacı İslam dinini yaymak ve sınırı tahkim etmek, Azerbaycan'daki tâbi beyler ile sınır boylarındaki Türkmenler üzerinde devlet nüfusunu sağlamlaştırmaktı⁷³⁶. Azerbaycan topraklarına geldiğinde ona Anadolu'ya sürekli akınlarda bulunan Türkmen Beyi **Tuğ-tekın** rehber olmak üzere kuvvetleriyle Sultana katıldı⁷³⁷. 1064 yılı içinde Nahcivan'a gelen Alp Arslan, burada ordusunu ikiye ayırdı; bunlardan bir kısmını oğlu **Melikşah** ve veziri **Nizamü'l-Mülk**'ün idaresinde

⁷³⁴ M. H. YINANÇ, Anadolu'nun Fethi, (İstanbul, 1944), s. 56; O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, (İstanbul, 1984), s. 20.

⁷³⁵ S. KOCA, Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)) c. II, Çorum, 2003, s. 13.

⁷³⁶ C. CAHEN, a.g.m., s. 1391.

⁷³⁷ İbnü'l-ESİR, el-Kâmil fi't-Tarih, çev. A. ÖZAYDIN, c. X, İstanbul, 1987, s. 49; el-HUSERYİNİ, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, çev. N. LUGAL, Ankara, 1999, s. 24; M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara, 1992, s. 14. O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1998, s. 19; S. KOCA, a.g.e., s. 13.

Doğu Anadolu'daki sınır kaleleri üzerine gönderirken⁷³⁸, kendisi de diğer kısmın başında **Ani**'nin kuzeyindeki dağlık ülkelerden **Gürcistan** sınırlarına kadar müstahkem mevkileri ele geçirdi. Amacı, bölgedeki Gürcü ve Ermeni gücünü kırarak, Anadolu'da yapacağı gaza ve fetih faaliyetlerinde arkasını emniyet altına almaktı⁷³⁹. Önemli engelle karşılaşmayan Alp Aslan kısa sürede Anadolu'nun kilit noktalarından olan Ani şehrini surlarına dayanır. Bu arada **Aras** nehrini geçerek, Anadolu topraklarına giren Melikşah, kısa sürede Sürmeli ve Meryem-nişân gibi müstahkem mevkileri fethederek, Ani şehri civarında Alp Aslan ordusuyla birleşir. Selçuklular şehri fethetme girişiminde bulunur ve çetin bir kuşatmadan sonra Ani ele geçirilir (1064)⁷⁴⁰.

Böylece, Anadolu'ya yapılan Türk akınları **fetih** dönüşerek, yeni bir gelişme safhasına girdi. Ani şehrinin ve kalesinin düşüşü, İslam dünyasında büyük bir sevinçle karşılanırken, Hıristiyanlar arasında da o derece büyük bir üzüntü ve korku yarattı⁷⁴¹.

Sultan Alp Arslan, bölgedeki Selçuklu hakimiyetinin kalıcı ve devamlı olabilmesi için Ani şehrinin ve kalesinin güvenliğinden sorumlu bir komutan tayin ederek, Anadolu'da ilk Selçuklu askeri teşkilatının çekirdeğini oluşturdu. Böylece, buradan Anadolu'nun derinliğine doğru yapılacak olan akınlarda ve fetihlerde de, Selçuklu akıncılarının geri emniyeti büyük ölçüde sağlanmış oldu⁷⁴².

Alp Aslan Ani şehrinde hemen bir cami inşa ettirerek, bölgedeki İslamlaşmanın da temelini attı. Bundan sonra **Kars** hakimi **Ermeni Gagik**'e bir haber göndererek ondan Selçukluların yüksek hakimiyetini tanımasını istedi. Ani'nin akıbetini gören Gagik, direnmeden Sultana itaatini arz etti. Böylece, Kuzey-Doğu Anadolu bölgesi tamamen Selçuklu hakimiyeti altına

⁷³⁸ M. A. KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Aslan ve Zamanı, Ankara, 1992, s. 15.

⁷³⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 13.

⁷⁴⁰ İbnü'l ESİR, a.g.e., c. X, s. 51 vd; el-HUSERYİNİ, a.g.e., s. 26-28; Ebu'l Ferec, a.g.e., c. I, s. 316 vd; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 16-17; O. TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1999, s. 155 vd. S. KOCA, a.g.e., s. 14.

⁷⁴¹ S. KOCA, a.g.e., s. 14; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 19.

⁷⁴² S. KOCA, a.g.e., s. 15.

girmiş oldu⁷⁴³. Tam bu sırada kardeşi Kavurd'un isyan haberini alan Alp Arslan, akınları yarıda kesip pek çok ganimetle Rey'e geri döndü⁷⁴⁴.

Alp Aslan başka yerlerde, bilhassa doğuda iki yıl kadar meşgul olduğu sırada Anadolu'nun fethine Selçuklu ve Türkmen beyleri devam ettiler. Alp Arslan zamanında Anadolu topraklarına derinliğine nüfuz ederek, daha da cüretkar hale geldiler. Türkmen beylerinin aileleri ve sürüleri ile kesifleşen bu göçleri her yıl biraz daha artıyor; fetih sahaları gittikçe genişliyordu. Hatta onlar, hareketlerini Bizans'ın Anadolu'daki en önemli merkezlerini içine alacak kadar ileri götürdüler. Özellikle, **Salar-ı Horasan, Gümüş-tekin, Afşin ve Ahmedşah** gibi Selçuklu beyleri Doğu Anadolu'dan başlayarak İç Anadolu bölgesine kadar uzanan geniş bir akın hareketinde bulundular⁷⁴⁵.

Malazgirt zaferine kadar Alp Arslan zamanında gerçekleşen Anadolu fetihlerini kısaca tespit edersek şu netice ile karşılaşırız; 1064'de Kars'ı⁷⁴⁶, Orta Anadolu'ya yayılan Türkmenler 1067'de Kızıl Irmak vadisini takiple Kayseri'yi⁷⁴⁷, Niksar'ı, 1068'de Amuriyye (Emirdağ yakınlarında eski bir kale) ve 1069'da Konya'yı ele geçirdiler⁷⁴⁸. Artık Türkmenler başlarında beyleri ile Yarımada'nın doğusunda istediği gibi at koşturuyordu. Mihail'in ifadesiyle Kilikya ve Pontus denizine kadar uzanan bölgede Türklerin ayak basmadığı, yağmalamadığı hiçbir yer kalmamıştı⁷⁴⁹. Bu tablo Malazgirt zaferine kadar Anadolu'da büyük ölçüde fetihler ve Türkmen yayılışı olduğunu gösterir.

b-) Malazgirt Zaferi

Selçukluların başarılı fetih girişimine rağmen Anadolu toprakları henüz Türkmenler için emniyetle oturulacak bir ülke değildi. Bizans ordusu harekete

⁷⁴³ S. KOCA, a.g.e., s. 15; M. A. KÖYMEN, Alp Aslan ve Zamanı, İstanbul, 1972, s. 32-35.

⁷⁴⁴ E. MERÇİL, a.g.m., s. 608-609.

⁷⁴⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 15.

⁷⁴⁶ O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 20.

⁷⁴⁷ Ebu'l FEREC, a.g.e, s. 217.

⁷⁴⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 17.

⁷⁴⁹ Süryani Patrik Mihail, Vakainamesi, (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Nüsha, 1944, s. 28.

geçerse Türkmenlerin onlara ve silahlarına karşı mücadele edecek güçleri yoktu. Zira çok geçmeden endişe verici bu duruma son vermek maksadıyla Bizans İmparatoru Romanos Diogenes **Uz, Peçenek, Frank ve Norman** ücretli askerlerinin de katıldığı büyük bir ordu ile 1068 baharında Suriye istikametinde sefere çıktı⁷⁵⁰.

Türkmen Beyleri de, imparatorun iyi donanan ordusu ile çarpışacak kadar büyük kuvvete sahip olmadıkları için daima geri çekiliyorlardı. Bu sebeple Selçuklu ordusunun desteğine ve himayesine ihtiyaçları vardı. Aksi takdirde Anadolu'da tutunmaları mümkün değildi⁷⁵¹. Buna karşılık Alp Aslan henüz bizzat Anadolu'nun fethi ile meşgul olmuyor; Selçuklu beyleri ve Türkmen boylarının fetih ve yayılışlarını yeterli görüyordu. Üstelik bu sıralarda Alp Aslan **Mısır Fatimi** devletine son verme meselesi ile meşküldü⁷⁵².

Mısır'a hareketi esnasında Bizans İmparatorunun büyük bir ordu ile üzerine Erzurum'a doğru ilerlediği haberini alınca seferini yarı keserek, 4 bin kişilik hassa birliği ile süratle Azerbaycan'daki **Hoy** şehrine döndü ve burada hazırlığını kısa sürede tamamlayıp, Bizanslarla karşılaşmak üzere Anadolu'ya doğru hareket etti⁷⁵³. Alp Aslan'ın sayıca az olduğu bilinen birliğine Anadolu gazalarında tecrübe görmüş ve zafer kazanmış akıncı Türkmen beylerinden **Sav-tekın, Afşin, Gevherâyin, Sanduk, Ay-tekın, Ahmedşah** gibleri de gelip katıldılar⁷⁵⁴. Fakat bunlar sayıca düşman ordusundan çok az olmasına rağmen mânen çok yüksek, beyleri ve askerleri Türk-İslam ideallerine bağlı; birçok zaferler ve tecrübeler kazanmış vaziyette idi. Öte yandan, Peçenek, Uz, Kıpçak, Bulgar, Sılav, Alman, Frank, Ermeni, Gürcü ve bir çok eyaletten toplanmış paralı askerlerden oluşan Bizans

⁷⁵⁰ O. TURAN, a.g.e., s. 19-20; M. A. KÖYMEN, a.g.e., s. 23; M. KAFALI, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", Türkler, c.VI, (Ankara, 2002), s. 18; C.CEHEN, a.g.m., s. 1397.

⁷⁵¹ bkz: S. KOCA, a.g.e., s. 15-17.

⁷⁵² O. TURAN, a.g.e., s. 21.

⁷⁵³ O. TURAN, a.g.e., s. 21; S. KOCA, a.g.e., s. 18; C.CEHEN, a.g.m., s. 1397.

⁷⁵⁴ O. TURAN, a.g.e., s. 26; S. KOCA, a.g.e., s. 18.

ordusu milliyet, din ve mefkure bakımından çok ahenksiz, manen zayıf ve hatta birbirine rakip ve düşman unsurlardan oluşuyordu⁷⁵⁵.

Alp Aslan, Bizans karargahına âdet gereğince bir elçilik heyeti göndererek barış teklifinde bulundu. Fakat zaferinden emin olan İmparator bu teklifi reddediyor. Bu şekilde Alp Aslan komutasındaki Selçuklu Türkmenleri Malazgirt ile Ahlat arasındaki **Rahva Ovası**'nda Bizans ordusuyla karşı karşıya geldiler (24 Ağustos, 1071)⁷⁵⁶. 26 Ağustos'ta yapılan savaşta Bizans ordusu Selçuklu ordusunun beş misli olmasına rağmen büyük bir bozguna uğradı. İmparator Selçukluların eline esir düştü. Böylece Türk savaş taktiğini büyük bir ustalıklı uygulayan Alp Aslan, Türk tarihinin en parlak ve en büyük zaferini kazanmıştır⁷⁵⁷.

Ayrıca, savaş esnasında tarafların maddi ve manevi güçlerinde meydana gelen değişiklikler de, savaşın sonucunu etkilemiştir. Daha savaşın başında, Bizans ordusunun saflarında bulunan **Uzların** (Oğuzlar) ve **Peçeneklerin** konuşmalarından ve kıyafetlerinden soydaşları olduklarını anladıkları Selçukluların tarafına geçmeleri, Bizans ordusunun maneviyatını ve gücünü kırarken, Selçuklu ordusunun maneviyatını ve gücünü ise son derece yükseltmiştir⁷⁵⁸.

Savaşın sonucunda iki taraf arasında bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre kaybeden taraf olarak İmparator, kurtuluş akçesi olarak bir defa 1.5 milyon altın, ayrıca Büyük Selçuklu Sultanlığına da her yıl 360 bin altın ödeyecekti. Bizans İmparatorluğunun elindeki bütün Müslüman esirler serbest bırakılacaktı. İhtiyaç halinde Selçuklulara yardımcı kuvvet gönderecekti. **Malazgirt, Urfa, Menbiç ve Antakya** gibi şehir ve kaleler Selçuklulara bırakılacaktı⁷⁵⁹. Fakat bilindiği gibi Malazgirt zaferinden sonra

⁷⁵⁵ O. TURAN, a.g.e., s. 26.

⁷⁵⁶ F. SÜMER, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", Selçuklu Araştırma Dergisi, IV, (1975), s. 197-207; E. MERÇİL, a.g.m., s. 613;

⁷⁵⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 25.

⁷⁵⁸ S. KOCA, a.g.e., s. 25.

⁷⁵⁹ Ebu'l Ferec, a.g.e., c. I, s. 323; İbnü'l Esîr, a.g.e., c. X, s. 73; M.A. KÖYMEN, Alp Aslan ve Zamanı, s. 69; S. KOCA, a.g.e., s. 26; C. CAHEN, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt

Bizans İmparatoru Dioğenes ile yapılan anlaşmanın, Dioğenes Bizans'a dönmeden imparatorluk makamına geçirilen yeni imparator VII. Mikhael tarafından selefinin gözlerini mil çekilip kör edilerek hapse atılmasıyla geçersiz kalmıştı. Bunun zerine, Selçuklu sultanı Alp Aslan çevresindekilere; "Buğunen itibaren Rumlarla mevcut sulh sona ermiştir. Artık haça tapanlar öldürülecek ve memleketleri istila olunacaktır" demiştir. Nitekim kendisine bağlı beylere; "Bundan böyle arslan yavruları olunuz; yeryüzünde gece-gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz" diyerek Alp Aslan, Diogenes'in ölümünden sonra da barış anlaşmasının kesin olarak bozulduğuna hükmederek, askerlerini Bizans eyaletlerinin, yani Anadolu'nun fethine göndermiştir⁷⁶⁰.

E-) SELÇUKLULAR ZAMANINDA ANADOLU'DA UYGULANAN İSKAN POLİTİKASI

1-) İskan Anlayışının Türk Tarihindeki Yeri

Çağrı Bey'in keşif seferi ile başlayan Anadolu'nun yurt edinme politikası, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce ve sonra sistemli bir şekilde yürütülen akınlar ve fetihlerle devam etti. 1071 Malazgirt meydan muharebesinden sonra akınların yerini iskan faaliyetleri aldı.

Bu çerçevede Türkmenlerin Anadolu'ya girişleri ve yerleştirilmeleri büyük Selçuklu Sultanı Alp Aslan'ın vefatı ve oğlu **Melikşah**'ın tahta oturmasından sonra (M. 1072), daha planlı bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Bu planlı yürütülme "**kondurma**" yani "**iskân**" politikası eski Türk geleneğine dayanmaktaydı. Görüldüğü gibi "kondurma" yani "iskan" anlayış ve uygulamaları en eski devirden başlayarak Türk devlet ve hükümdarlarının önemli görevleri arasında yar almıştır. Yeni fetihlerle ülke

Savaşı" çev. Z. KERMAN, Türkiye Mecmuası, c. XVII (1972), s. 77-100; F. SÜMER, a.g.m., s. 197-207.

⁷⁶⁰ Urfalı MATEOS, a.g.e., s. 144; O. TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medineti, İstanbul, 1999, s. 188; S. KOCA, a.g.e., s. 28; A. SEVİM, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, s. 45.

topraklarını büyütmek Türkler için ne kadar büyük bir şeref sayılıyor idiyse, alınan bu topraklara Türk halkının iskân edilmesi de o ölçüde önemli bir hükümdarlık görevi olarak telakki ediliyordu. Bu nedenle Türk hükümdarı fetihten sonra o ülkeye “kondurma” işine başlıyorlardı. Bunun için de yeni göçebe Türk kitleleri fethedilen topraklara getiriliyor ve oraya yerleşmeleri sağlanıyordu. Bunun belli bir usul ve kaideleri vardı⁷⁶¹.

Fethedilen yerlerde hakimiyetin sağlanması, ya o topraklarda askeri garnizonların kurulması ve tesirli bir denetimin sürdürülmesi veya fatihlerin kendileri ile aynı etnik kökene mensup unsurları o topraklara yerleştirmeleriyle mümkün olabilmektedir. Askeri denetim ne kadar güçlü olursa olsun birinci yol, genellikle geçici olup, kalıcı etkiler meydana getirmemekte ve bu usulle ülkeler gerçek anlamda fethedilmemektedir. Onun için fatihlerin, ister istemez, gerek fetihler sırasında gerek fetihlerden sonra belli bir iskân siyaseti takip etmeleri gerekmektedir⁷⁶².

2-) Selçukluların Anadolu’da Uyguladıkları İskan Politikası

XI. ve XIII. yüzyıllar Anadolu’suna baktığımızda Selçuklu Devletinin fethettikleri bu yeni topraklara hakim olmak, Türkleştirmek ve vatan haline getirmek için sistematik bir tarzda tehcir ve iskân faaliyetlerini sürdürdüklerini görüyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi XI. yüzyıl öncesi Bizans-İslam mücadeleleri Anadolu’nun tahrip olmasına sebep olmuş buna bağlı olarak ülke nüfusu oldukça azalmıştı. XI. yüzyıl ve sonrasında vuku bulan Bizans-Türk mücadeleleri ve Haçlı seferleri sırasında vuku bulan ölüm ve göçler dolayısıyla Anadolu’nun yerli nüfusu daha da azaldı. Nüfusun böylece eksilmesi ve fethedilen toprakların miri sistem içinde değerlendirilmesi Anadolu’da geniş iskan sahalarının açılmasına imkan verdi. Bu toprakların bir Türk yurdu haline getirilmesi kesin kararı ile hareket eden Selçuklu sultanları,

⁷⁶¹ B. ÖGEL, Türk Kültürün Gelişme Çağları, c. II, İstanbul, 1971, s. 68 vd; O. ÇETİN, “İskanlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi, Türkler, c. VI, (Ankara, 2002), s. 260.

⁷⁶² O. ÇETİN, a.g.m., s. 260.

ortaya çıkan müsait durumdan faydalanarak derhal harekete geçtiler ve açılan topraklara Türkmen topluluklarını yerleştirmeye başladılar. Yalnız Selçuklular bu iskan faaliyetlerinin başıboş ve plansız yapılmasının devletin geleceği bakımından bazı mahzurlar çıkarabileceğini düşünmüş, bu sebeple, tehcir ve iskan politikalarını, bunun, milli menfaatler doğrultusunda, sistemli bir şekilde yapılması gereğini her zaman hissetmişlerdir⁷⁶³.

Böylece Selçuklu sultanları, ilk fetih yıllarından başlamak üzere, Moğol istilasının sebep olduğu göçler de dahil, Anadolu'ya gelen Türkmenleri, yukarıda kısaca temas ettiğimiz genel iskan politikası çerçevesinde, daha ziyade uçlara, yani devletin sınır bölgelerine yerleştirmeye başladılar. Takip edilen iskân politikasında, özellikle **Türk boylarının parçalanarak iskân edilmesine büyük özen gösterilmiştir**. Buradaki başlıca sebep büyük ve kuvvetli aşiretleri muhtelif parçalara ayırarak birbirinden uzak sahalara sevk etmek suretiyle herhangi toplu ve kuvvetli etnik bir birliğin isyanı ihtimallerini ortadan kaldırmaktı. Bunun dışında Selçuklular Anadolu'yu iskân ederken aşiret bağlılığını kırarak milli bir teşekküle yol açmak ve Selçuk sülalesinin menfaatini korumuş oluyordu. Üstelik bu şekilde sınırlarda düşmana kaşı mühim bir askeri güç bulundurmuş oluyordu⁷⁶⁴. Bugün Anadolu'nun birbirinden çok uzak yerlerinde, Oğuz Türkleri'nin **Kınık, Afşar, Bayındır, Salur, Bayat, Çepni** vs. gibi büyük boyların isimlerinden herhangi birini taşıyan muhtelif köylere tesadüf edilmesi, bir yönüyle Selçukluların bu "parçalayarak iskân" usullerinin bir neticesidir⁷⁶⁵.

Devlet bazında iskân politikası önemli olduğundan dolayı Selçuklu sultanları tehcir ve iskân meselesi ile yakından ilgilenmiş, hatta çoğu zaman iskân faaliyetlerini yürütmek için özel memurlar görevlendirmiştir. Mesela, Melikşah devrinde Azerbaycan taraflarında fütuhatta bulunan (1076) Emir **Savtekin** aynı zamanda bu bölgenin iskânı ile meşgul olmuştu. Yeni Melikşah zamanında Ahlat'ın iskânı ile **Soğdak et-Türkî** isminde bir memur

⁷⁶³ O. ÇETİN, a.g.m., s. 262.

⁷⁶⁴ O. ÇETİN, a.g.m., s. 261; F. SÜMER, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, s. 4.

⁷⁶⁵ F. KÖPRÜLÜ, a.g.e, s. 86.

edilmişti⁷⁶⁶. Bunların dışında Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu olan **Kutalmışoğlu Süleymanşah** da Sultan Melikşah'ın emri ile Orta Anadolu bozkırlarına Türk boylarını sistematik bir şekilde yerleştirmiştir⁷⁶⁷.

Bu iskan politikasına öncelikle Azerbaycan ile Anadolu'nun doğu uç bölgesi arasında sıkışmış bir halde bulunanlar, sonra bu uç bölgesine göre daha iç kesimlerde olanlar tabi tütülmüştür. Bunlar, kendilerine yeni hakimiyet sahası olacak yerlere doğru geri dönmek üzere süratle ilerlediler. Bu göçler Malazgirt zaferinden önceki devirlerde olduğu gibi istila ve yağma hareketleri şeklinde değil, bir yerleşme ve yurt tutma amacıyla yapılmasına devlet nezdinde kontrol edilmiştir⁷⁶⁸.

XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu'ya gelen Türkler veya diğer Müslüman unsurlar, muhtelif sosyal sınıflardan meydana gelmekte idi. Çoğu göçebe olan bu kitleler arasında ziraatla uğraşan **köylüler, şehirli esnaf ve tüccar grubu, ulemâ ve dervişler, ust tabakalarda** vardı. Şüphesiz bu sosyal grupların iskanının tesadüflere bırakılması doğru değildi. Açılan topraklarda kendilerine uygun sahalar bulunması ve oralarda yerleştirilmesi gerekiyordu. Böyle bir iskan anlayışı, hem sosyal bütünlüğün sağlanması, hem de ekonomik verimliliğin artırılması bakımından çok önemli idi.

3-) İktâ Müessesesi

Selçuklu hükümdarlarının askerlere iktâ dağıtımı, XI. yüzyıl ortalarında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin fethi sırasında başlamıştı. Esasen bu uygulama, Selçuklu Devletinin ilk kurulduğu dönemlere, bölgelerin fethedilmesi için paylaşıldığı Tuğrul Bey zamanına dayanıyorsa da iktâ bağıışı henüz kitlesel bir karakter kazanmamıştı. İktâ müessesinin yaygınlaşmasında Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) veziri **Nizamü'l-Mülk**'ün reformları önemli rol oynamıştır. Nizamü'l-Mülk'ün uygulamaya koyduğu

⁷⁶⁶ O. ÇETİN, a.g.m., s. 260; Z.V. TOĞAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946, s. 188.

⁷⁶⁷ F. KÖPRÜLÜ, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara, 1972, s. 85.

⁷⁶⁸ M. B. AŞAN, a.g.e, s. 46.

reformlarının biri askerlere devlet hazinesinden karşılanan maaşlarının yerine fethedilen bölgelerden iktâ denilen toprak payı dağıtması olmuştur. İktâ arazileri, kişilerin askeri rütbeleri, farklı üstün hizmetleri ve asaletlerine göre veriliyordu. İktâ alan Selçuklu komutanları, bunları emri altındaki askerleri arasında paylaşmaktaydılar. Bu yüzden Oğuz ve Türkmenler'in büyük bir çoğunluğu bu çeşit iktâ toprakları edinmişlerdi. Özellikle Anadolu toprakları bu çeşit paylaşıma tabi tutulmuştur⁷⁶⁹.

Üstelik, Nizamü'l-Mülk'ün, fethedilen Anadolu topraklarında uyguladığı mirî sistem ve askeri iktâlar, Selçukluların iskân siyasetlerini daha kolaylıkla uygulayabilmelerine imkan vermişti. Çünkü Selçuklular fethedilen Anadolu topraklarını devlet mülkü haline getirince, devletin göçebeleri bu topraklara yerleştirmesi kolaylaşmış, tehciye tabi tutulan yerli gayrimüslim unsurun değişik bölgelere nakil ve iskânı da belli bazı güçlükler dışında, problem olmaktan çıkmıştır⁷⁷⁰.

Diğer taraftan Selçuklular askeri iktâlar kurmalarının nedeni, devletin başlıca dayanak unsuru olan Türk boylarına mensup kitleleri yabancı sahalara yerleştirmek, onlara toprak vermek ve gerektiğinde de askeri bir kuvvet olarak yararlanmak düşüncesi idi⁷⁷¹.

4-) Türkmenler ve Uçlar

Selçuklu sultanları, ilk fetih yıllarından itibaren, Moğol istilasının sebep olduğu göçlerde dahil, Anadolu'ya gelen Türkmenleri, sözünü ettiğimiz genel iskan politikası çerçevesinde, daha ziyade uçlara, yani devletin sınır bölgelerine yerleştirmeyi ön görmüşlerdir. Türkmenlerin uçlara yerleşmesi doğrultusunda gelişmiş olmasının verdiği kolaylıklar yerleşmelerin daha çok uçlarda yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Bunun yanında Ege bölgesinde teşekkül etmiş olan uç sahasının Türkmenler için arz ettiği hayat şartlarının,

⁷⁶⁹ S.G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 326-327.

⁷⁷⁰ O. TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi, c. I, s. 194.

⁷⁷¹ O. ÇETİN, a.g.m., s. 260; S.G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 326-333.

Marmara ve Karadeniz bölgesi ile mukayese edilince, daha elverişli olması, batı ucundaki yığılmayı daha da arttırmıştı.

Moğol işgali sırasında iskan sahası olarak uçlar daha çok önem kazandı. Moğollardan kaçan farklı sosyal sınıflara mensup kitleler, kedileri için sığınacak yer olarak uçları görmüş ve eskisine oranla çok daha kalabalık Türkmen zümreleri uçlarda toplanmaya başlanmıştı. Öte yandan Moğolların hakimiyetini uçlara ulaştıramamaları, Uç Türkmenlerinin bağımsızlıklarını elde etmelerine sebep olmuştur.

F-) ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRKMEN BEYLİKLERİ

1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Türkiye Selçuklularından ayrı, ama aynı dönemde hüküm süren **Beyliklerin** de Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde önemli rolleri olmuştur.

Malazgirt Zaferinden sonra yukarıda görüldüğü gibi Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın bütün samimiyetine rağmen Bizans yönetimi anlaşılmaya yanaşmayınca büyük fetih hareketi başlatılmıştı. **Artuk, Tutak, Mengücek, Danişmend, Saltuk** gibi Türkmen beyleri ile **Kuralmıışoğlu Alp İlek, Devlet ve Suleyman Şah** gibi şehzadeler büyük Oğuz kitleleri eşliğinde sistemli bir şekilde Anadolu'nun fethine koyuldular⁷⁷². Bunlar Doğu ve Orta Anadolu'dan itibaren batıya doğru kendilerine gösterilen yerleri fethederek, bu yerlerde kendi yönetimlerini kurdular. Bu büyük hadise sonucunda bir tarafta **Doğu Anadolu Türkmen beylikleri** doğarken diğer taraftan batıda İznik merkezli **Türkiye Selçuklular Devleti** kuruldu. Büyük Selçuklu hükümdarları güçlü oldukları dönemlerde Anadolu'daki Türkmen emirlerini ve beylerini kontrol altında tuttular. Ancak Melikşah'ın daha sağlığında başlayan parçalanma, bu fetih beylerin bağımsızlık eğilimlerini güçlendirdi. Türk asıllı beylerin adı ile tanınan bu beyliklerin bir bölümünün ömrü çok kısa, bir bölümü ise uzun zaman egemenliklerini sürdürmüştür.

⁷⁷² S. KOCA, a.g.e., s. 27-28. M. ŞEKER, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", Türkler, c. IV, (Ankara, 2002), s. 270.

Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türkmen Beylikleri Selçukluların iskân politikasına dayanan iktâ sisteminin birnevi ürünleri idi. Yani bunların çoğu kendilerine iktâ olarak verilen bölgelerde kurulmuşlardır. Malazgirt Zaferinden sonra Türkler kısa zamanda Anadolu'nun Batı ucuna ulaştıysede iç kesimlerde bazı müstahkem kalelerin fethi tamamlanmamıştı. Buralar ilk olarak Alp Aslan tarafından Türkmen beylerine iktâ olarak verilip genel Türk yerleşimine açılmıştır. Türkmen beyleri iktâ olarak aldıkları toprakları fethederek yerleşmek için harekete geçmişler, Doğu ve Orta Anadolu'daki bu uç topraklarını asıl Türk yerleşim bölgeleri haline getirmişlerdir⁷⁷³. Bunların belli başlı örneklerinden bazıları Malazgirt savaşının geçtiği yerden itibaren kurulan **Ahlâtşahlar** (Van gölü çevresi), **Saltuklular** (Erzurum, Bayburt ve çevresi), **Mengüçükler**(Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği yöresi), **Artuklular** (Mardin ve Hısnkeyfa ve çevresi), **Dilmaçlılar** veya **Toğan Arslan Oğulları** (Bitlis ve Erzen yöresi), **Yınalılar** (Diyarbakır ve çevresi), **Danışmendliler** (Sivas, Tokat, Niksar, Amasya ve çevresi) ve **Türkiye Selçukluları Devletidir** (Toros dağları ile Marmara Denizi arasındaki saha)⁷⁷⁴. Anadolu'da kurulan bu beyliklere, batıda İzmir yöresinde kurulmuş olan **Çaka** ile Efes'teki **Tanrıbermiş'in** ve yine Amid merkez olmak üzere Diyarbakır yöresini idaresinde bulunduran **Yınaloğulları** ile Harput'ta kurulan **Çubuk beyliklerini** de ilave etmek mümkündür.

Böylece kısa zamanda yoğun bir Oğuz kütlesini kendine çekmiş olan Anadolu sahası Oğuzların yirmi dört boyundan yirmi üçünün yer aldığı bir Türk vatanı haline gelmiştir. Bu Oğuz boylarının varlığı, Selçuklu Devrin'de yerleşerek kurdukları ve bu güne kadar gelen köy isimleriyle görülmektedir⁷⁷⁵. Bu boyların en önemlileri **Kayı, Avşar, Kınık, Bayat, Eymir ve Salur boylarıdır**⁷⁷⁶.

⁷⁷³ F. SÜMER, Oğuzlar, s. 158.

⁷⁷⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 30.

⁷⁷⁵ F. SÜMER, a.g.e., s. 233.

⁷⁷⁶ F. SÜMER, a.g.e., s. 233; F. SÜMER, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", Belleten, say: 96. (1960), s. 575; M. DEMİR, Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı, Türkler, c. VI, (Ankara, 2002), s. 326.

Diğer taraftan Türkiye Selçuklu Devletinin hükümdarlarından Sultan Kılıç Arslan devrinde bağımsız olan Türkmen beyliklerini kendi iktidarı altına almıştı. Bu şekilde Bizans'ın karşısında Anadolu'da çeşitli Türk beylikleri yerine tek ve güçlü Anadolu Selçuklu Sultanlığı bulunmaktaydı. Bu bakımdan Bizans, Küçük Asya'daki topraklarını geri alabilme ümidini tamamen kaybetmiş ve artık Anadolu'nun Türkler'in yurdu olduğu gerçeği apaçık ortaya çıkmış, Bizans'ın Türkler'e karşı tekrar bir ordu meydana getirme imkanı da kalmamıştır⁷⁷⁷.

D-) TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU

Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluşu, Kutalmış oğullarından **Süleyman-şah** ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelişleri ve buradaki ilk faaliyetleriyle başlar. Sultan Alp Aslan'ın Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermesi dolayısıyla **Kuzey Suriye**'de bulunan Süleyman-şah da Anadolu'nun fethinde pay alır. Kuzey Suriye bölgesinde kendi devletlerini kurmak için şartlar ve zemin uygun bulunmadığını görerek, artık bu bölgede kendisine siyasi bir ortam yaratamayacağını anlamış ve birlikteliğindeki kalabalık Türkmen kitleleriyle Rum gazasına girişmiştir⁷⁷⁸. Süleyman-şah ve beraberindekiler ciddi bir direnişe karşılaşmadan İç Anadolu'nun fethini kısa sürede tamamladılar. Daha da ilerleyerek **Sakarya** havzasına ulaştılar. Bölgenin kilit noktalarından olan İznik şehrini ve kalesini ele geçirdiler (1075)⁷⁷⁹. Daha da önemlisi İznik şehrini ve kalesini faaliyetlerinin ve hareketlerinin üssü yaparak, burada Türkiye Selçuklu Devletinin temelini attılar. İznik'in merkez seçilmesi fetihlerin Trakya ve Balkanlara doğru devam edeceğinin ifadesiydi. Kutalmışoğlu Süleyman-şahın Bizansa karşı yoğun akınlarda bulundu. Onun başarısı Türkistan ve Selçuklu bünyesindeki Türkmenleri Anadolu'nun iç kesimine çekmekte idi. 1078'de

⁷⁷⁷ M. DİKLİ, Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1998, s. 72; A. ÇAY, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, s. 29.

⁷⁷⁸ O. TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 53.

⁷⁷⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 38.

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah güçlenen Süleyman-şah karşısında Konya, Aksaray, Kayseri ve bütün Rum beldelerini bıraktığına dair ifadeler, artık Türkiye Selçuklularının istiklalinin tanındığını ortaya koymaktadır⁷⁸⁰. 1091'de ise Bizans imparatoru tarafından da bir anlaşma ile Süleyman-şah'ın fiili hakimiyeti hukuken de tanınmış oldu.

Türkiye Selçuklu Devletin'de (1075-1308) daha ilk yıllarından itibaren, bir yandan Haçlılarla ve Bizans'a karşı yerleştikleri toprakları korumak, bir yandan da Anadolu fatihi Süleyman-şah (ö. 1086) zamanındaki siyasi birliği canlandırmak gayreti ısrarla sürdürülmüştür. Kılıçaslan I, Mesud I, Kılıçaslan II, Keyhüsrev I, Kaykavus I ve Alaeddin Keykubat I bu gaye için çaba gösteren Selçuklu sultanları olmuşlardır. Özellikle, Bizans'ın Anadolu'dan ümidini keserek kesin olarak el çekmesinde, Sultan Kılıçaslan II'nin Miryakafelon Savaşı'nda (1176) elde ettiği zaferin büyük payı olmuştur. Ancak Sultan Keyhusrev II'nin zamanında, Moğollar karşısında kaybedilen Köseadağ Savaşı (1243) ise Anadolu'nun doğudan gelen bu düşmanın istilasına uğramasına ve devamlı olmasa da bir süre onun hakimiyetine girmesine yol açmıştır⁷⁸¹.

G-) MUHTELİF ZAMANLARDA ANADOLU'YA GERÇEKLEŞEN OĞUZ GÖÇLERİ

Anadolu coğrafyasında doğudan batıya doğru yapılan Türkmen göçünde Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ile XII. Yüzyılın ikinci yarısında bir artış meydana gelmiştir. Büyük Selçuklu Devletinin son hükümdarı Sultan Sancar devrinde, hakimiyetindeki **Belh**, **Huttalan** ve **Saganiyan**'da oturan kalabalık Türkmen kütleleri bir vergi yüzünden 1153 yılında ayaklandılar⁷⁸². Bunun sonucunda Büyük Selçuklu Devleti yıkıldı, Sultan Sancar'da esir alındı. 1157'de Sultan Sancarın ölümü ile Selçuklu Devleti fiilen çöktü.

⁷⁸⁰ el-HUSEYİNİ, a.g.e., s. 49.

⁷⁸¹ M. ŞEKER, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", Türkler, c. VI, (Ankara, 2002), s. 272.

⁷⁸² S. KOCA, a.g.e., s. 204; S. G. AGACANOV, Oğuzlar, s. 353; O. TURAN, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Tarihi, s. 247.

Horasan'daki Selçuklu hakimiyeti yerini almak isteyen Oğuz beyleri daha sonra Harezmşahlar'ın baskısına maruz kaldılar. Harezmşahlara itaat etmek istemeyen boy beylerinin idaresindeki Oğuzlar, Horasan'ı terk ettiler. Bunların bir kısmı Dinar Bey yönetiminde İran'ın **Kirman** bölgesine inerken⁷⁸³, diğer kısmı da Anadolu'ya giriş kapısı durumunda olan Azerbaycan'ın yolunu tuttu⁷⁸⁴. Bu Oğuz kütelleri, Azerbaycan'da da rahat olamadılar; topluca Azerbaycan'ı terk edip, Anadolu'ya girdiler; Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesine yerleştiler⁷⁸⁵.

1173 yılında **Merv-Serahs** bölgesi Harezmşahların eline geçince bu bölgedeki Göçer Evli Selçuk Oğuzları, başlarında Rüstem Bey olduğu halde Anadolu'ya geldiler. Uzunyayla ve daha güneydeki bölgelerde Göçer Evli yaşamlarını devam ettirdiler. Bu tarihten itibaren **Sivas Uzun yayla** ile **Maraş** ve **Halep** bölgeleri arasında yazlak-kışlak göçüne bağlı Türkmen yaşamı yoğunluk kazanmaya başladı⁷⁸⁶.

Anadolu'ya gerçekleşen diğer bir göç hareketi **Moğol istilası** nedeniyle meydana gelmiştir. Büyük Selçuklu Devleti zamanında Harezm, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Suriye göçebe ve yerleşik Türkler'le dolmuştu. Bu olumlu gelişmeler yeni bir olayla sarsıldı. Doğudan gelen Moğol istilası ile Türkistan ve Horasan şehirleri tahrip edilip, şehirli, köylü ve göçebeler katledildi. Bu manzara karşısında Türkistan ve İran'dan kalabalık Türkmen toplulukları dalgalar halinde Anadolu'ya akmaya başladılar. 1221-1260 yılları arasındaki Moğol istilaları sırasında Anadolu'ya gelen bu göç dalgası, küçümsenmeyecek kadar büyük boyutlara ulaşmıştı⁷⁸⁷.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu Sultanlarının Moğol-İlhanlı tabiiyeti altına girmeleri üzerine Moğollar tarafından Türkmenlerin Selçuklu hakimiyet bölgesinden tenkil edilmesi meselesi gündeme gelmiştir;

⁷⁸³ S. G. AGACANOV, a.g.e., s. 355; S. KOCA, a.g.e., s. 204.

⁷⁸⁴ S. KOCA, a.g.e., s. 204.

⁷⁸⁵ S. KOCA, a.g.e., s. 204.

⁷⁸⁶ F. SÜMER, a.g.e., s. 159.

⁷⁸⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 31; M. DEMİR, a.g.m., s. 327.

Hülagu'nun emriyle Moğol komutanları 1261 yılından itibaren Türkmenler üzerine baskınlar düzenleyip Orta Anadolu'daki Türkmenlerin birçoğunu öldürdüler. Bu mücadele sonrası binlerce hanelik Türkmen nüfusu **Memluk Sultanı Baybars**'ın himayesine girdikleri gibi bir kısmı da **Batı Anadolu** uçlarına doğru göç olayını başlattılar. Bu göçe şehirlerdeki Türkmen nüfusu da katıldı ve Selçuklu Türk nüfus ağırlığı Batı Anadolu coğrafyasına kayamaya başladı⁷⁸⁸.

Yeni Moğol istilası ile doğu Türklerinden ve Moğollardan bazı unsurlar işgal kuvvetleri olarak Anadolu'ya getirildiler. Orta Anadolu'ya yerleştirilen Moğollara Kara Tatarlar adı verilmiştir ve bunların büyük bir kısmı Timur tarafından geri götürülmüşlerdir⁷⁸⁹. Bu topluluklar bu süreçte İslam dinini kabul etmiş bulunuyorlardı⁷⁹⁰.

Moğolların Türk dünyasını işgal etmeleriyle XIII. yüzyılda Anadolu'ya Oğuzlardan başka Türk toplulukları da yerleşmeye başladı. Bunlar arasında **Celaeddin Harzemşahla** birlikte Anadolu'ya gelip Selçuklu Devleti'nin izni ile Doğu ve Orta Anadolu bölgelerine yerleşen **Harezmi** ve **Kıpçak** Türk boyarı⁷⁹¹, yine deniz yoluyla Kafkasya'dan XIII. asrın ikinci yarısında gelip Orta Anadolu'ya yerleşen diğer Kıpçak toplulukları⁷⁹², Argun Han zamanında **Sivas Malatya** yöresine gelip yerleşen Karakoyunlu Türkmenleri ve Memluk ve İlhan Devletleri arasında sıkışıp Anadolu'ya gelip Maraş ve Sivas arasındaki bölgelere yerleşen ve daha sonra da Batı Anadolu'ya geçen Yeni İl Türkmenleri burada belirtilebilir⁷⁹³.

XIII. yüzyılda Moğol istilasının oluşturduğu ortamda ikinci büyük göç dalgası ile Anadolu'ya gelen Türkmenler, Selçuklu Devleti tarafından **Eskişehir** ve daha batısındaki bölgesine aktarıldı. Bu Türk unsurları Türkiye

⁷⁸⁸ F. SÜMER, a.g.e., s. 159.

⁷⁸⁹ M. H. YINANÇ, Anadolu'nun Fethi, s. 169-170; F. SÜMER, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", s. 575; M. DEMİR, a.g.m., s. 327.

⁷⁹⁰ F. SÜMER, a.g.e., s. 163.

⁷⁹¹ H. BALCIOĞLU, "Edremit Civarında Türk Aşiretleri", II. Türk Tarih Kongresi Tebliğler, (İstanbul, 1943), s. 931.

⁷⁹² M. H. YINANÇ, Anadolu'nun Fethi, s. 169.

⁷⁹³ M. DEMİR, a.g.m., s. 327.

Selçuklu Devleti'nin yerleşimine açmadığı İç Batı Anadolu eşiğinden batıya doğru **Batı Anadolu** ve **Marmara** bölgelerini XIII. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Türk yerleşimine açtılar⁷⁹⁴.

1071 Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda başlayan ve aralıklarla XIV. yüzyıla kadar devam eden göçler sonunda Anadolu'ya tahminlerin de üzerinde Türkmen gelmiş olmalıdır. Ancak bu döneme ait kaynakların kifayetsizliği yüzünden bunların nüfuslarına dair bir bilgi vermek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda bunların yoğunlaştığı bölgeler üzerine az da olsa bilgiler rastlanmaktadır. Nitekim XII. yüzyılın ortalarına ait bir Latin kaynağı, Denizli bölgesi ile Isparta bölgesindeki göçebelerin 100. 000 çadır civarında olduğunu vermektedir⁷⁹⁵. Coğrafyacı İbn Sa'îd ise XIII. yüzyılın sonlarında Denizli bölgesinde 200. 000, Ankara bölgesinde 30. 000 ve Kastamonu bölgesinde 100.000 çadır göçebe halkın yaşadığını yazmaktadır⁷⁹⁶. Bu 2 veya 3 milyonluk bir nüfus demektir. Zaten o zaman Anadolu'nun toplam nüfusu 4 veya 5 milyon civarındaydı⁷⁹⁷.

Anadolu'ya Türk topluluklarının hemen hemen hepsinden kütller gelmiş olmakla birlikte bunların çoğunluğunu Oğuz (Türkmen) boyları teşkil ediyordu. Oğuzlar, Anadolu'da yerleştikleri yerlere genellikle kendi boy adlarını vermişlerdir. Bu da bize Türkmenlerin coğrafi bakımdan bulundukları bölgelerin tespitine yardımcı olmaktadır. Bu hususta Osmanlı arşiv belgelerine (Tahrir Defterleri) dayanılarak yapılmış bir toponimi araştırmasına göre, XVI. yüzyılda Anadolu'da Oğuzların boy adlarını taşıyan 890 kadar köy tespit olunmuştur⁷⁹⁸. Bunların bir kısmı adını değiştirmiş olmakla birlikte çoğu hala aynı adlar ile varlığını sürdürmektedir⁷⁹⁹.

Bu adların, özellikle Anadolu'nun güney ve kuzey kısmında batıdan doğuya doğru uzanan Toros ve Karadeniz Dağlarının iç eteklerinde geniş bir

⁷⁹⁴ M. DEMİR, a.g.m., s. 327.

⁷⁹⁵ İ. ŞAHİN, "Anadolu'da Oğuzlar", Türkler, c. VI, (Ankara, 2002), s. 248.

⁷⁹⁶ S. KOCA, a.g.e., s. 31; İ. ŞAHİN, a.g.m., s. 248.

⁷⁹⁷ S. KOCA, a.g.e., s. 31

⁷⁹⁸ F. SÜMER, a.g.e., s. 211-215, 461.

⁷⁹⁹ S. KOCA, a.g.e., s. 32.

bölgede yoğunlaştığı görülüyor. Yoğunlaşılın bölgeler, kuzeyde daha çok dağ silsilelerinin iç kesimlerinde yer alan Bolu, Kastamonu, Çorum, Tosya, Tokat ovaları ile Ankara bölgesi idi. Güneyde Orta Anadolu steplerinin güney sınırı boyu ile Çukurova ve gölleri bölgesi idi. Batıda özellikle Menderes ve Gediz ovalarının bulunduğu geniş bölge idi. Bu bölgelerdeki göçebeler, kışlak olarak daha çok dağların sahil kesimine doğru başlayan geniş ova ve vadileri kullanırken, yalak olarak Anadolu'nun iç kesimlerine doğru bakan dağların eteklerindeki yaylaları kullanmakta idiler. Bu bakımdan coğrafi şartlar gereği, bu bölgelerdeki göçebelerin yaylak-kışlakları arasında uzun sayılabilecek bir mesafe yoktu. Ancak, Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusunda durum bundan oldukça farklı idi. Buradaki göçebeler, yaylak dönemlerini genellikle Anadolu'nun orta ve doğusundaki yüksek yörelerde geçirirlerdi. Kışlakları ise daha çok bugünkü Suriye ve Irak bölgesindeki yerler idi⁸⁰⁰.

XII. yüzyılın ikinci yarısına doğru "Türkiye" adını alan Anadolu, 932 yıllık tarih içinde insanıyla ve toprağıyla bütünleşerek, tam bir Türk vatani haline gelmiştir. Türkler, vatan haline getirdikleri bu ülkeyi korumakta ve savunmakta gösterdikleri başarıyı, milli varlıklarını ve kültürlerini korumakta da göstermişlerdir. Bütün gayretlerine rağmen ne Bizans, ne Moğollar ve ne de Batılılar bu bütünlüğü bozup yok edebilmişlerdir⁸⁰¹.

⁸⁰⁰ İ. ŞAHİN, a.g.m., s. 248.

⁸⁰¹ S. KOCA, a.g.e., s. 32.

SONUÇ

Göç ve yayılma, Türklerin hayatında en önemli tarihi olaydır. Sadece Türklere özgü “Atlı göçebe kültürü” nün kendisi bile bir nevi göç olayına benzer hayat biçimidir. Türkler hayat tarzlarının gereği sürekli göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Türklerde atlı göçebe hayat tarzı, derin tecrübelerin birikimi olması hasebiyle, insanlık tarihinde özel bir kültürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Mevsimlik göçler” dediğimiz bu yer değiştirme olayları kendine özgü kurallar ve kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Meraların taksiminden, yaylaların kullanılmasına kadar ince kurallara dayanan bu göçler bazen istenmedik dış etkenlerin neticesinde zorunlu göçlere dönüşebilmektedir. Bunun neticesinde zaman zaman Türk toplulukları Orta Asya’daki yurtlarını terk ederek, başka coğrafyalara, başka iklimlere göç etmişler ve yayılmışlardır. Zorunlu göçler tabii, iktisadi, siyasi, sosyal ve askeri sebepler sonucunda meydana gelmektedir. Ana yurdun dışına kadar uzanan bu zorunlu göçler tarih boyunca Türk insanı için olumlu veya olumsuz etkiler yaratmıştır. Mesela, Türkler gittikleri yabancı ülkelerde ancak belli bir süre kültürlerini yaşatabilmişler ve zamanla yerli kültürün etkisinde kalarak yok olmuşlardır. Ancak Türk tarihine baktığımızda olayların tam tersine geliştiğini de görebilmekteyiz. Mesela, İslam Medeniyeti çerçevesine dâhil olmasıyla, Türkler “Türk milli kültürü”nün özünü koruyarak eskisinden daha şanlı ve daha ihtişamlı bir medeniyet kurmuşlardır. Türk tarihinde böyle bir üstünlük, kökü Orhun Havzası’na dayanan Oğuz boylarına nasip olmuştur. Ancak Oğuzların da Hazar Denizi’nin kuzeyinden Batıya giden kolları Türklüğünü kaybetmeye mahkûm olmuşlardır. Yine de buna rağmen Oğuzların Orta çağda Asya ve Avrupa topraklarında gerçekleştirdikleri göçleri dünya tarihinin seyrini değiştiren ve renk katan olay olmuştur.

Bilindiği gibi Orta Asya Türk tarihinde Oğuzlar’ın yeri çok önemlidir. Onların tarihleri olmasa Orta Asya tarihi şüphesiz ilginçliğinden çok şey kaybederdi. Oğuzlar, en geç VII. yüzyıl ortalarından beri Moğolistan’da

Ötüken çevresinde yaşamışlardır. Dokuz Oğuzlar adı ile de anılan bu Türkler burada ikinci Gök Türk devletinin kuruluşunda yer almışlardır. Gök Türk Kağanlığı'nın esas savaşçı gücünü temsil eden Oğuz boyları kağanlığa karşı bağımsızlıklarını elde etmek için uzun zaman mücadele etmişlerdir. Bu nedenle Gök Türk kağanlığı ile Oğuz boyları arasında cereyan eden savaş hadiseleri Türk tarihinin dikili anıtlarından Orhun yazıtlarında konu olmuştur. Oğuzlar tarih boyunca bu savaşçılık ruhunu korumuşlar ve bunun neticesinde kaynağı İç Asya'ya dayanan, IX. yüzyılda başlayan ikinci büyük kavimler göçü diyebileceğimiz hadiseye öncülük etmişlerdir. Böylece Oğuzlar Ötüken bölgesinden Akdeniz bölgesine kadar uzanan geniş bozkırlarda IX. yüzyıldan itibaren kendi varlıklarını hissettirmişler ve arkalarında da Türk milletinin geçmişinin bir parçası diyeceğimiz Oğuz Tarihini bırakmışlardır.

Orhun-Yenisey bölgesinde hâkimiyetin Gök Türkler'den Uygurlar'a geçmesinden sonra bölgedeki "Oğuz" topluluğu hakkında fazla bilgi yoktur. Bunların çok kalabalık kitleler halinde önce Talas havalisine ve sonra da Sır Derya Havzası'na göç ettiklerine dair bazı İslam kaynakları haber vermektedir. O dönemin siyasi zeminine bakıldığında Oğuzların göçe kalkışması en doğal olanıdır. Hatta özgürlüklerine son derece düşkün olan Oğuz boylarının, Gök Türk Devleti'nin zayıflamaya yüz tuttuğu VIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru batıya göç ettikleri tahmin edilebilir. Üstelik 744 yılında Ötüken'de Gök Türk Devleti'nin yerine geçen Uygur Devleti döneminde meydana gelen istikrarsızlık sonucunda Oğuz boylarının kendilerine yeni yurt arama isteğine kapıldığını görebilmekteyiz. Bu amaçla kalabalık göçebe Oğuz boyları daha önce batıya giden akranlarını takiben Yedi Su yöresine göç etseler de burada Karluklar'ın baskısına dayanamayarak daha da batıya Seyhun Havzası'na yöneldiler. Daha sonra Oğuzların Sır Derya Havzası'nın orta yatağından ve Aral Gölü çevresinden Peçenek'leri çıkartarak onları Hazar Deniz'inin kuzeyine göç etmeye zorladıkları ve yurtlarına yerleştikleri bilinmektedir. IX. yüzyılın sonlarında Oğuzlar güneyde Sır Derya ırmağının orta yatağından kuzeyde Hazar Denizi'ne dek uzanan bozkırda yerleşmişlerdir. Hatta yüzleri batıya dönük olan göçebe Oğuz grupları, IX.

yüzyılın sonunda Yayık-İtil arasında tutunmaya çalışan Peçenekler'den büyük kısmını yurtlarından atarak bölgeye yerleşmişlerdir.

Bu dönemde Oğuzların meydana getirdiği örgütün adı "Yabgu" devleti olarak anılır. Yabgu'ların kışlık merkezleri Seyhun ırmağı ağzına yakın bir yerde kurulmuş olan Yeni Kent idi. Yabguluk döneminde Oğuzlar kuzey batıda Hazarlar'la, kuzeyde Kıymekler'le, doğuda ise Karluklar'la aralıklı savaşlarda bulunmuşlardır.

Zamanla burada yaşamakta olan ve geniş bir coğrafyaya yayılan diğer yarı göçebe Türk gruplarını kendi bünyesine katmak suretiyle sayılarını arttırdılar. Sır Derya nehri boyunca kurulan Oğuz şehirleri o dönemde ticaretin ve tarımın canlı merkezlerindendi. Oğuzlar buraların kendilerine dar gelmesiyle güneye, güney batı ve kuzey batıya doğru yayılmaya her zaman istekli olmuşlardır. Zaten boylar arasındaki anlaşmazlıklar yeni göç olaylarını doğurmuştur. Mesela, bize İslam kaynaklarından intikal eden bilgilere göre, X. yüzyılın ortalarında ıssız bir yer olarak bilinen Hazar Denizi üzerindeki Mangışlak Yarımadası'na gerçekleşen Oğuz göçü, boylar arasındaki anlaşmazlıkların bir neticesi idi. Seyhun Oğuzlarında sık sık meydana gelen bu tür boylar arasındaki anlaşmazlıklar büyük ihtimalle gittikçe kalabalıklaşan göçebe hayvancılığa yörenin elverişli olmayışından kaynaklanmakta idi. Kuzeyde bulunan meralar ancak Karaçuk Dağlarındaki yaylalarla sınırlı kalmakta idi. Batı tarafları, Hazar civarında kendileri gibi göçebe hayat süren Peçenekler tarafından engelleniyordu. Yine de Oğuzlar, Doğu Avrupa'nın zengin meralarına ulaşabilmek için Peçenekler'in üzerinde gittikçe baskılarını arttırmakta idiler. Güney istikametinde bulunan Seyhun ötesi meraların kullanılması ise İslam dünyasının uç temsilcileri olan Samaniler tarafından engelleniyordu. Fakat X. yüzyılın sonlarına gelindiğinde görülmektedir ki bazı Oğuz kitleleri, İslam dinini kabul etmesiyle, güneyde bulunan Mâverâünnehir'in zengin otlaklarını kullanmaya muvaffak olmuşlardır.

İç çekişmelerin neticesinde zayıflamaya yüz tuttuğu dönemde Oğuz Yabgu devleti, dış unsurların baskısına maruz kaldı. Kıpçakların öncülüğünde

doğudan gelen yeni bir göç dalgası ile Oğuzlar Sır Derya havzasındaki üstünlüğünü XI. yüzyılın ortasında tamamen kaybettiler.

Aral ve Hazar civarında yaşamakta olan Oğuz kitlesi, XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra gittikçe artan Kıpçak baskısına dayanamayarak Peçenekler'i Balkanlara sürerek Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara göç ettiler. Ama Batıya göç eden bu Oğuz kitlesinin akıbeti hüsrarla sonuçlanmıştır. Karadeniz'in Kuzeyi'nde de Kıpçakların baskısı dolayısıyla kendilerine yurt bulmakta zorlanan kalabalık Oğuz kitlesi 1064 yılında Peçenekler'i takiben Balkanlar'a yönelmişlerdir. Ancak bu sırada ani olarak artan kış soğukları ve açlık, onlar için ciddi bir sıkıntı doğurmuştur. Neticede Oğuzlar'ın bir kısmı aralarında çıkan bulaşıcı hastalık yüzünden kırıldı ve geri kalan kısmı da açlıktan zayıf düşerek Tuna'nın güneyine geri çekildi ve burada da Peçenekler, Bulgarlar tarafından baskıya maruz kalarak dağıldılar. Bundan sonra Oğuzlar, bir kuvvet olmaktan çıktılar ve bir daha da kendilerini toparlayamadılar. Oğuz kumandanlarından bir kısmı bu hadiseden sonra kendilerine bağlı boylarla Bizans hâkimiyetine girerken, ağırlıklı kısmı tekrar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara döndüler. Kumanlara köle olmaktan çekinen Oğuz boyları, çareyi Rus Knezlikleri'nin hâkimiyeti altına girmekte buldular. Rus Knezlikleri de Oğuzları bozkırdan gelen tehlikeleri önlemek maksadıyla sınır bekçileri olarak kullandılar. Zamanla şehir hayatını benimseyen Oğuzlar, kimliklerine ait özellikleri kaybederek, yerli unsurlar arasında yok olmaya mahkûm oldular. Fakat günümüzde Güney Rusya bölgesinde Oğuz ismiyle bağlantılı birçok şehir ve yerleşim mekânlarının bulunmasının, batıya giden Oğuz boylarının tarihinin gün ışığına çıkarılmasında büyük katkı sağlayacağı kesindir. Bunun yanı sıra Batı Oğuzlarının tarihi hakkında Rus Vakayinameleri birinci dereceden kaynak sayılmaktadır. Ancak, vakayinamelerde geçen, Oğuzlar hakkındaki bilgilere dayanarak, vakayinamecilerin olayları aktarma tarzından olsa gerek, teferruatlı Oğuz tarihini yazmak oldukça zordur. Bu yüzden Batı Oğuzlarının tarihinin aydınlatılmasında, yazılı kaynakların dışında kapsamlı arkeoloji çalışmalarının yapılması çok önemlidir.

X. yüzyılın ikinci yarısına doğru, Oğuz Yabgu Devletinde baş gösteren anlaşmazlıklar bazı boyların dışa göç etmesine sebep olmuştur. Bunlardan Sübaşı Selçuk'a ait Oğuz kütlesi siyasi bir ihtilaf yüzünden kendi devletinden ayrılarak, Cend adında bir uç şehrine gelip, Müslümanlığı kabul etmiştir. Zamanla Müslüman olan bu Oğuzlar, Türkmen adıyla anılmaya başlamıştır. Bunlar Müslüman olmakla sınırlı kalmamışlardır. Selçuklu Türkmenleri kendi devletlerini kurabilmek için, önce Mâverâünnehir'de Karahanlılara, sonra Horasan'da Gaznelilere karşı çetin bir mücadele vermek zorunda kalmışlar ve arka arkaya zaferler (Nesa, Serahs) kazanarak, tarihin akışını değiştirmişlerdir. Bu mücadelenin son safhasını da Dandanakan zaferi oluşturmaktadır. Dandanakan zaferi Selçuklulara, herşeyden önce, hem kendi devletlerini kurma imkânını verdi, hem de Orta Doğu İslam dünyasında Türk hâkimiyetinin yolunu açtı. Bundan sonra Selçuklular, 15-20 yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Doğu İslam ülkelerine tamamen hakim olarak, İslam dünyasının idari ve siyasi sorumluluğunu kendi üzerlerine aldılar. Daha da önemlisi, derin çöküş içinde olan İslam memleketine yeni bir hamle kudreti kazandırdılar. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, İslam dünyasında fetih ruhunun sönmesi ve idari mekanizmanın çökmesiyle başlamış olan siyasi bölünme ve mezhep ayrılıklarından kaynaklanan karışıklık ve anarşi, Selçukluların İslam ülkelerine hâkim olmasıyla son buldu. İslam dünyasında yeniden düzen, refah, emniyet, adalet ve barış geldi. Selçuklular bununla kalmadılar, sönmeye yüz tutmuş olan İslam'ın cihat ruhunu yeniden canlandırmak suretiyle onun misyonunu da kendi üzerlerine aldılar; kendilerini kılıç kuvvetiyle İslam'ı yayma gayretine verdiler; ona yeni ülkeler açmaya ve kazandırmaya başladılar.

İşte bu faaliyetin en önemli tarihi olaylarından biri de Malazgirt zaferidir. Bu zafer tarihin seyrini Bizans'ın aleyhine, Türklüğün de lehine çevirdi; Anadolu'nun kaderini tayin etti. Türklüğe ve İslamiyet'e, yeni bir vatan, yeni bir ülke kazandırdı. Malazgirt zaferi sonucunda Kafkas ötesi ve Anadolu'ya göç eden Oğuz ve Türkmen boyları, özellikle Azerbaycan ve Anadolu'nun Türkleşmesini sağladılar.

Sonuç olarak belirtmemiz gerekir ki Oğuzlar, VII-XIII. yüzyıllar arasında Türk boyları içinde en çok göçe tabi olanı ve birçok ihtişamlı devlet meydana getiren en savaşçı boyudur. Ana yurdun dışında başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere, Anadolu, Kirman, Suriye Selçuklu Devletleri gibi birçok siyasi gücü meydana getirdiler. Bunun dışında uç bölgelerde önemli fetih misyonlarını üstlenen, devletler kadar güce sahip sayısız Türkmen beyliklerinin varlığı, dışa göç eden Oğuzlar'ın gücünün göstergesi idi.

Azerbaycan ve Anadolu topraklarına göç eden Oğuzlar günümüzün Azerbaycan ve Türkiye Türkleri halklarını oluşturdular. Orta Asya, İran ve Afganistan sınırları içinde kalan Oğuz boyarı ise buradaki Türkmen toplumunun oluşumuna önemli katkılarda bulundular. Oğuzlar'ın önemli bir kısmı da Kazak, Özbek, Kara Kalpak, Başkurt ve Tatar'a karıştılar.

BİBLİYOGAFYA

- Agacanov, S. G, Gosudarstvo Selçukidov i Srednaya Azya v XI-XII vv, Moskova 1991.
- Agacanov, S. G, Oğuzlar, çev: Necef, E.N/Annaberdiyev, A., İstanbul 2002.
- Ahıncanov, S. M; Kıpçaki v İstorii Srednevekovogo Kazakistana, Alma-Ata 1989.
- Ahmetbeyoğlu, A.; Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri, **Türkler**, II, Ankara 2001.
- Aksarayî, Kerîmüddin; **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çevr. M. Öztürk, Ankara 2000.
- Amancolov, K; Türki Halıklarının Tarihi, Almatı, 1996.
- **Anabritannica**, XIII, İstanbul 1986.
- Arat, R; Astırhan Hanlığı, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992.
- Artamonov, M. C; İstorya Hazar, Leningrad, 1962.
- Balcıoğlu, H.; Edremit Civarında Türk Aşiretleri, II. **Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, -İstanbul, 1943, 931.
- Banguoğlu, Tahsin, Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine, Ankara 1960.
- Barthold, V. V; Turki, (Dvenadsad Leksii po İstorii Turetskih Narodov Sredney Azii), Almatı, 1998.
- Barthold, V. V; Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, haz. K. Y. Koprman/A. İ. Aka, Ankara 1975.
- Barthold, V. V; Ulukbek i Ego Vremya, **Soçinenya**, II/2, Moskova 1965.

- Barthold, V. V.; Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çevr. H. D. Yılmaz, Ankara, 1990.
- Barthold, V. V.; Soçineniye, II, Moskova 1963.
- Barthold, V. V.; Oçerki İstorii Türkmenskoğo Narodov, **Soçineniye, II/2**, Moskova 1963.
- Bastav, Ş; Sabar Türkleri, **Belleten**, 17-18, Ankara 1941, 59.
- Bayat, F.; Moğol İstilasına Kadar Irak Türkleri, **Türkler**, IV, Ankara 2002, 796.
- Baybakov, Karl/Nurcanov, A; Oğuz Ve Kıpçak Şehirleri; Orta Gasırdaki Kazakistan Jane Jipek Yolu, Almatı, 1992.
- Baypakov, Karl; Srednevakovaya Gorada, Sayram Otrar, Turkestan, **Otan Tarihi**, sayı 3, Almatı, 2000.
- Biçurin, N. I; Sobranye Svedenii o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena, I-III, Moskova 1950.
- Buharalı, Eşref; **Kimek Hakanlığı, Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu Tebliğleri, I**, Ankara.
- Bundarî, **Zubdetü'n-Nusre**, çevr. K. Burslan, İstanbul 1943.
- Cahen, Claude; İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, çevr. Z. Kerman, **Türkiyat Mecmuası, XVII** (1972), 77-100.
- Cahen, Claude; Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi, çevr. Y. Yücel/ B. Yediyıldız, **Belleten**, LI, (1987), 1383.
- Cahen, Claude; İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, çevr. Z. Kerman, **Türkiyat Mecmuası, XVII** (1972), 77-100.
- Czegledy. K.; Bozkır kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri, çevr. E. Çoban, İstanbul 1998.
- Çetin, Osman; İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi, **Türkler, VI**, Ankara, 2002, 260-269.

- Çulaşnikov, A; Oçerki po İstorii Kazak-Kirgızskogo Naroda, Orenburg 1927.
- Demir, Mustafa; Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı, **Türkler, VI**, Ankara 2002, 324-335.
- Dikiçi, M; Anadolu'da Türkler, (Anadolu'ya Türk Göçleri), İstanbul 1998.
- Divitçioğlu, S; Oğuz'dan Selçuklu'ya, İstanbul, 2000.
- Drevnava Kultura Sentralnava Kazakistana, Alma-Ata 1966.
- Dunlop, M, D; The History of the Jewish Khazars, Princeton 195
- Durmuş, İlhami, İskitler(Sakalar), Ankara 1993.
- Eberhard, V; Çin Tarihi, Ankara 1987.
- Eberhard, V; Çin'in Şimal Komşuları, çvr. Nimet Ulugtuğ, Ankara 1942.
- Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II.**, çvr. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1945-1950.
- Ebul Gazi Bahadur Han, **Şecere-i Terakime,(Türkmenlerin Soykütüğü)** haz: Zuhal Kargı Ölmez, Ankara 1996.
- El-Hüseyni, Sadreddîn Ebû'l-Hasan Ali İbn-Nâsır b. Ali; **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, çvr. N. Lugal, Anakar 1999.
- Esin, Emel; Miladi VII-X yüzyılda Seyhun Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar, **Türk Tarihi Kongresi, II.** ciltten ayrı basılım, (1981), 713.
- Erdem, İlhan; Doğu Anadolu Türk Devletleri, **Türkler, VI**, (Ankara, 2002), 383-425.
- Ergin, Muharrem; Dede Korkut Kitabı, I, Ankara 1963.
- Ergin, Muharrem; Orhun Abideleri, İstanbul, 1996.

- Gabin, A.; Kök Türklerin Tarihine Bir Bakış, **D.T.C.F. Dergisi**, II/ 5, (1944), 76.
- Genç, Reşat; Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. yüzyılda Türk Dünyası, Ankara 1997.
- Gening, V. F/ Khalikov. A.; Ranniye Bulgari na Volge, Kazan 1964.
- Golden, P. B; The Migrations of the OOğuz, **Archivum Ottomanicum**, IV, (1972), 45-94.
- Golden, Petter; Türk Halkları Tarihine Giriş, çvr. O. Karatay, Ankara 2002.
- Gordlevskiy, A. V.; Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii, Moskova 1941.
- Grousset, R; Bozkır İmparatorluğu, çvr. R. Uzman, İstanbul 1980.
- Gruşevskiy, M; İstoriya Ukrayinskoye Rusi, II,
- Gulubovski, Peçenegi, Torki i Polovçi do Naşestviye Tatar, Kiev, 1884.
- Gumilev, Lev; Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, çvr. A. Batur, İstanbul 2003.
- Gumilev, Lev; Huni v Kitae: Tri Veka Voyni co Stepnimi Narodami III-VI vv. Moskova, 1974.
- Gumilev, Lev; Drevnie Turki, Moskova 1967.
- Gumiyeve, Lev; Hazar Çevresinde Bin Yıl, çvr. A. Batur, İstanbul 2000.
- Gumiyeve, Lev; Eski Türkler, çvr. A. Batur, İstanbul, 1999.
- Hazanov, A. M; Koçevniki i Vneşnii Mir, Almatı 2002.
- Hazanov, M. A.; Sosyalnaya İstoriya Skifov, Moskova 1975.
- İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târîh**, çvr. A. Özeydin, IX-XII; İstanbul 1987.
- İnalçık, Halil; Kırım Hanlığı, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992.
- **Letopis po İpatskomu Spisku**, Sank-Peterburg, 1871.

- **Letopis po Lavrentiyevkomu Spisku**, Sank-Peterburg, 1872.
- Joldasbayulu, B.; Eski ve Orta Asırlarda Kazakistan, Almatı 1998.
- Kafalı, Mustafa; Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, **Türkler, VI**, Ankara 2002, 177-193.
- Kafalı, Mustafa, Türkler'in Anayurdu, **Tarihte Türk Devletleri, I**, Ankara 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim; Kavurt, İ.A., 322
- Kafesoğlu, İbrahim; Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim, Harezimşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim, Oğuzlar, **TDEK**, (1996), 157.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul 2002.
- Kalkan, M; Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri, İzmir 1995.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûlat-it-Türk**, I-III, çvr. B. Atalay, Ankara 1991.
- Kazak Dilinin Tüsündürme Sözlüğü, V, Almatı 1979.
- Kazak Soviyet Ansiklopedisi, VI, Alma-Ata 1980.
- Kazak SSR Tarihi, Almatı 1980.
- Kazakistan Tarihi Köne Zamannan Bүgүnge Deyn (Očerк), Almatı 1994.
- Kişibekov, D; Koçevoe Obşestvo: Genezis, Razvitie, Upadok, Alma-Ata, 1984.
- Klaştorni/Sultanov, T.İ; Kazakistan Letopis Treh Tisyaçeletii, Alta-Ata 1992.
- Klaştorniy, S. G.; Sultanov, T. N.; Gosudarstva i Narodi Evraziiskih Stepey. Drevnost i Srednevekove, Sank-Petersburk 2000.

- Kluçevski, Russkaya İstoriya, I, Moskova 1994.
- Koca, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)), II, Çorum 2003.
- Koca, Salim; Türklerin Göçleri ve Yayılmaları, **Türkler, I**, Ankara 2002, 453-471.
- Koca, Salim; Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun 1997.
- Koca, Salim; Türk Kültürünün Temelleri, II, Trabzon 2000.
- Kononov, Rodoslovnaya Türkmen, Moskova 1958.
- Koşay, Hamit Zübeyir; Malazgirt'te Buluşanlar, **Türkiyat Mecmuası, XVII**, (1972), 69-76.
- Köprülü, Fuat; Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar, **Belleten, VIII**, sayı. 31, (1944).
- Köprülü, Fuat; İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri, İstanbul 1983.
- Köprülü, Fuat; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972.
- Köymen, Mehmet Altay; Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı, **DTCFD, V/2**, (1947).
- Köymen, Mehmet, Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I-III, Ankara 1993.
- Kumekov, B. E.; Gasudarstvo Kimakov IX-XI vekov Po Arabskim İstoçnikam, Alma-Ata 1972.
- Kurat, Akdes, Nimet; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 2002.
- Kurat, Akdest Nimet; Peçenek Tarihi, İstanbul 1937.
- Kurat, Akdest Nimet; Rusya Tarihi, (Başlanğıçtan 1917'ye Kadar), Ankara 1993.

- Lavina, L. M.; Keramika Nicney i Srednei Sırdari v Pervom Tisaceletii Naşei Eri, Moskova 1972.
- Lazlo, Dokuz Oğuz ve Gök Türkler, **Belleten**, X, (1950), 42.
- Ligeti, L; Bilinmeyen İç Asya, Ankara, 1986.
- Litavrin, G. C; Bolgarya i Vizantiya v XI-XII vv, Moskova, 1960.
- Malov, A. ; Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti Mongolii i Kirgizii, Moskova 1959.
- Malov, A.; Pamyatniki Drevne-Turkskoy Pismennosti. Moskova 1951.
- Margulan, Alkey, İz İstori Gorodov i Stroitelnoğo İskustvo Drevnego Kazakistana, Alma-Ata 1950.
- Margulan, Alkey; Otçet o Sentralno Kazakistanski Arhiologičeskoj Ekspedisi, **İAN KazSSR**, No: 6, Amata 1947.
- Markov, G. E; Koçevniçestvo, **Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya**, XIII, 298-300.
- Materyali po İstorii Turkmen i Turkmenii, I-II, Moskova, 1938-1939.
- Merçil, Erdoğan; Türkçe Selçuknameye Göre Malazgirt Savaşı, **İÜ, Tarih Enstitüsü Dergisi**, 2, (1971), 17-19.
- Merçil, Erdoğan; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, **Türkler**, IV, Ankara 2002, 597-634.
- Merçil, Erdoğan; Kirman Selçukluları, **Türkler**, IV, Ankara 2002, 760-764.
- Mirhond, Tarih-i Ravzatü's Sefa, c. IV, bkz: Materyali Po İstorii Türkmen i Türkmenii, I, Moskova 1939.
- Narodi Srednii Azii i Kazakistana, I, Moskova 1962.
- Necef, Ekber/Berdiyev, Ahmet, Anna, Hazar Ötesi Türkmenleri, İstanbul 2003.

- Negmatov, N. N; K Voprosu ob etniçeskoy prinadlejnosti naseleniya Usruşanı, Stalingrat 1956.
- Orhun, Huseyin Namık; Eski Türk Yazıtları, I-III, İstanbul, 1940.
- Ögel, Bahaeddin; Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara 1981.
- Ögel, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1962.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihi, Ankara 1984.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültürün Gelişme Çağları, II, İstanbul 1971,
- Ögel, Bahaeddin, Şine-Uşu Yazıtlarının Tarihi Önemi, **Belleten**, (1968), sayı. 59, 377.
- Pletneva, Polovetskie Kamennie Izvayaniya, **Svod Arheoloğičeski İstoçnikov**, No. 4; Moskova 1974. .
- Pletneva, S, A; Polovsi, Moskova 1990.
- Polat, Said; Selçuklu Göçlerinin Dünyası, İstanbul 2004.
- Povesti Vremennih Let, haz. D. S. Lihaçeva/B. A.Romanova, Moskova 1950.
- Pritsak, Omelyan; Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri, **Türkler**, I, (Ankara, 2002), 512.
- Pritsak, Omelyan, Polovetsler ve Ruslar, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı. 95, (1995), 153-169.
- Rasonyi, L; Tuna Köprüleri, Ankara 1984.
- Rasonyi, L; Tarihte Türklük, Ankara 1997.
- Rasovskiy, D. A.; Peçenegi, Torki i Berendei na Rusii i Ugrii. **Seminarium Kondokovvanium VI** (1933).
- Rasovskiy, D. A.; Rus, Çornie Klobuki i Polovçi v. XII. vv, **Seminarium Kondokovvanium VI** (1934).

- Rasovskiy, D. A.; Eski Rus Tarihinde Kara-Kalpakistan Rölü, çev. H. Orkin, Ülkü, X, sayı. 57, (1937), 252-253.
- Rassanyi, Bela; Kuman Özel Adları, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, sayı III, (1966).
- Rassanyi, Bela; XI-XII.nci asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair, çev. Hamit Koşay, **Belleten**, VIII. (1944).
- Ravendi, **Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur**, çev. A. ATEŞ, Ankara 1957.
- Ribakov, Torçesk – Gorod Çernih Klobukov, Moskova 1967.
- Rubruk, Vilgelim; Puteşestviye v Vostoçnie Strani,
- Rudenko, S. I; Kultura Naseleniya Sentralnoğo Altaya v Skifskoğo Vremya, Moskova 1960.
- Safran, Mustafa; Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugatlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayışı, Ankara 1993.
- Saydam, A.; Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara 1997.
- Sevortiyani, E. V; Etimologičeskii Slovar Turkskih Yazikov, Moskova 1980,
- Smagulov/Tuyakbayev, M; Şavgar-Yesi-Türkistan tarihi Ormın Anıktaudaki -Arhiologiyalık Malimetter, **Arhiologiya Janalıktarı**, Turkistan 1997.
- Soçineniya Konstantina Bogrynorodnogo "O femah" i "O narodah", Predisl. G. Laksina, Moskova. 1999
- Suleymenov, O; Aziya, Almatı, 1992.
- Sümer, Faruk; Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi, **Belleten**, say: 96. (1960), 575;
- Sümer, Faruk; Oğuzlar, **İslam Ansiklopedisi**, IX, (1964), 379.

- Sümer, Faruk-Ali Sevim; İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara, 1971,
- Sümer, Faruk; Oğuzlar, İstanbul 1992.
- Sümer, Faruk, Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri, **Selçuklu Araştırma Dergisi**, IV, (1975), 197-207.
- Sümer, Faruk, Peçenekler: IX-XII. Yüzyıllarda Yaşamış Ünlü Bir Türk Eli, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (1995), sayı. 94, 61-67.
- Sümer, Faruk, X. yüzyılda Oğuzlar, **D.T.C.F. Dergisi**, XVI, sayı 3-4, (1958).
- Süryani Patrik Mihail, **Vakainamesi**, (1042-1195), çvr. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Nüsha, (1944)
- Şahin, İ, Anadolu'da Oğuzlar, **Türkler**, VI, Ankara 2002.
- Şeker, Mehmed; Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi, **Türkler**, VI, Ankara, 2002, 269-283.
- Şemseddin Sami; **Kâmus-ı Türki**, İstanbul 1978.
- Şeşen, Ramazan; İbn Fadlan Seyahatnamesi, İstanbul 1995.
- Tarcan, H; Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygarlığı, Paris 2003.
- Taşağıl, A.; Gök Türkler, Ankara 1995.
- Temir, A; Kazan Hanlığı, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992, 409-414.
- Toğan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1980.
- Toğan, Zeki Velidi; Hazarlar, **İslam Ansiklopedisi**, V/1.
- Toloçko, P. P; Koçevie Narodi Stepi i Kievskaya Rus, Sankt-Petersburk, 2003.
- Toloçko, P. P; Drevnaya Rus, Kiev 1987

- Tolstov, S. P; Gorada Oğuzov, **Sovetskaya Etnoğrafya**, No. 3; (1947). 53-102.
- Turan, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul 1999.
- Turan, Osman; **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul 1995.
- Turan, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1998.
- **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992.
- **Türkçe Sözlük**, c. I, Ankara 1988.
- Türkdoğan, Orhan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul 2003.
- Tüysüz, Cem; **Türkmenler, Türkler, IV**, Ankara 2002, 552-580.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi**, çvr. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Yakubovskiy, A. İ; **Altın Orda ve Çöküşü**, çvr. Hasan Eren, Ankara 1992.
- Yınanç, Mükreimin Halil; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri; I, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944.
- Yınanç, Mükreimin Halil; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri; I, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944.
- Zahoder, B; **Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan, Belleten, XIX**, sayı, 76, Ankara 1955.
- Zueva, M. N; **İstoriya Rossii s Drevnosti do Naşih Dnyey**, Moskova 1995.

ÖZET

Tezimiz Oğuzların başlangıçtan (VII. yüzyıl) XIII. yüzyıla kadarki göçlerini ve yayılmalarını ele almaktadır. Çalışmamız giriş ve beş bölümden oluşmaktadır.

VII-XIII. yüzyılda, Orta Asya, Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Küçük Asya'daki tarihi olayların seyrinde Oğuz boylarının çok büyük etkisi olmuştur. Sürekli göçe maruz kalan Oğuzlar, söz konusu bölgelere yayılarak tarihte silinmez iz bırakmışlardır.

Tezimizin giriş bölümde, çalışmamız esnasında başvurduğumuz kaynak ve atıfta eserlerinin tanıtımı yapılmıştır. Kaynak kısmı Eski Türk, Çin, Rus, Bizans ve İslam kaynakları olarak tasnif edilmiştir. Araştırmalar bölümünde başta Türk ve Rus dilinde yayınlanmış olan eserlerin tanıtımı yapılmıştır.

Birinci bölümde, "Göç Olayının Anlamı ve Mahiyeti" başlığı altında, göçün genel anlamı üzerinde durulduktan sonra Türklerin sosyal hayatında göçün yerine değinilmiştir. Burada Türk tarihinde gerçekleşen göç olaylarının sebepleri ve çeşitleri ele alınmıştır. Ayrıca, göçün toplumsal hayat üzerindeki etkileri de ele alınmıştır.

İkinci bölümde, "Oğuzların Orta Asya'da Göçleri ve Yayılmaları" incelenmiştir. Üç ana başlıktan oluşan bu bölümde, ilk olarak Oğuzların Orhun bölgesinde yayılmaları ve Gök Türk, Uygur Devletleri bünyesindeki siyasi tarihinden bahsedilmiştir. İkinci başlıkta Oğuzların Orhun bölgesinden Yedi Su yöresine ve Seyhun Havzası'na göçleri ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta Oğuzların IX-XI yüzyıllarda Seyhun Havzası'ndaki faaliyetlerinden söz edilmiştir.

Üçüncü bölümde, "Uzların (Oğuzlar/Torky) Karadeniz'in Kuzeyine ve Balkanlara Göçleri" başlığı altında, Oğuzların Batıya göç eden kollarının akıbetinden bahsedilmiştir. Burada Oğuzların Rus knezleri ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Kıpçakların Oğuzlar üzerindeki baskıları ve

XII. yüzyılda Rusya sınırlarında, başta Oğuzlar olmak üzere kaybolmaya yüz tutan irili ufaklı Türk boylarını kendi bünyesine katarak güçlenen Kara Kalpakların tarihi söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, "Oğuzların İslam Ülkelerine Göçleri" incelenmiştir. Burada Oğuzların İslam dinini kabul etmeleri, Mâverâünnehir, Harizm, Horasan, Toharistan, Azerbaycan ve Orta Doğu ülkelerinde yayılmaları ve siyasi tarihleri ele alınmıştır. Selçuklu Devletinin kuruluşunda ve gelişmesinde çok büyük katkıda bulunan Tuğrul ve Çağrı Beylerin idari ve siyasi rolleri anlatılmaya çalışılmıştır. Bunu yanı sıra Selçukluların gayrimüslim ülkelere uyguladıkları fetih politikalarına da değinilmiştir.

Çalışmamızın son bölümü olan, "Oğuzların Anadolu'ya Göçleri ve Yerleşmeleri"nde ise Anadolu'nun Selçuklular'dan önceki vaziyeti, Selçuklular'ın Anadolu'ya yaptıkları akın ve sızma politikaları, tarihin seyrini değiştiren Malazgirt zaferi ve sonuçları anlatılmakta; bunula birlikte Anadolu'nun Oğuzlar tarafından nasıl fethedildiği ve Türk vatani haline getirildiği ele alınmıştır.

SUMMARY

The subject of this thesis is about the migration of OOğuzs from VII to XIII th century and their spread out.

Between VII-XIII th centuries, OOğuzs took a significant role in the historical events in Central Asia, eastern Europe and Asia Minor. As OOğuzs migrated all the time, they left important marks in the above mentioned regions. This thesis consists of an introductory part and five sections.

In the Introduction part, the resources and search works used during the study are introduced. The resources part is classified as old Turkish, Chinese, Russian, Byzantine and Islam bibliography. In the search works part, the works written in Turkish and Russian are introduced.

In the first section of the thesis under the headline "The meaning and nature of immigration", after the general description of migration, the place of migration in Turks' social life is mentioned. The reasons and varieties of migration events that took place in Turkish history is also examined. Moreover, the effects of migration to social life is also mentioned.

In the second section of the thesis, " The immigration and spread out of OOğuzs in Central Asia" is examined. This section consists of 3 main parts. Firstly, the spread out of OOğuzs in Orhun region and their political history in Gokturk, Uygur states is mentioned. Secondly, the immigration of OOğuzs from Orhun region to Yedisu and Seyhun region is described. Thirdly, the activities of OOğuzs in Seyhun region during X-XI.th centuries is mentioned.

In the third section of the thesis under the headline "The immigration of Uzs(OOğuzs/Torky) to northern Black Sea and Balkans", the OOğuzs that migrated to the west are mentioned. Here, their relationships with the Russian groups is also mentioned additionally, the pressures of Kıpçaks on OOğuzs and the history of Kara kalpaks who gained strenght by eliminating

OOğuzs and many other small Turkish groups in Russian border in XII th century is also mentioned.

In the fourth section, "The immigration of OOğuzs to Islamic countries" is examined. The acceptance of Islam by OOğuzs, the spread out to Maverannahr, Harezm, Horasan, Toharistan, Azerbaijan and Middle Eastern countries and their political history is mentioned. The administrative and political roles of Tugrul and Çağrı beys who played a significant role in the establishment of Seljuk state is also explained. Moreover the conquest policy of Seljuks to non-Islamic countries is mentioned as well.

In the last section of the study under the headline "the immigration and settlement of OOğuzs to Anatolia", the situation Anatolia before Seljuks, the conquest policies of Seljuks to Anatolia, the Malazgirt war that changed the fate of Anatolia and its results and becoming of Anatolia to a Turkish native is mentioned.